

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GODSEJERRØSTER

Landøkonomiske indberetninger
fra Roskilde amt 1735-1770

Landbohistorisk Selskab

GODSEJERRØSTER

Landøkonomiske indberetninger fra
Roskilde amt 1735–1770

GODSEJERRØSTER

Landøkonomiske indberetninger fra
Roskilde amt 1735–1770

Udgivet af
Landbohistorisk Selskab

Ved
Margit Mogensen og Poul Erik Olsen

Under tilsyn af
Claus Bjørn og Erik Helmer Pedersen

København 1984

©1984 by Margit Mogensen, Poul Erik Olsen og
Landbohistorisk Selskab
Trykt hos AiO Tryk as, Odense
ISBN 87-7526-018-2

(tekst til forsidebillede)

Lensgreve Johan Ludvig Holstein (1694-1763).
Efter stik af O.H. de Lode 1757. Det Kongelige
Biblioteks billedsamling.

FORORD

En udgivelse af materialet fra de landøkonomiske indberetninger fra sidste halvdel af 1700-tallet har figureret blandt Landbohistorisk Selskabs kommende opgaver i et meget langt tidsrum. Opgaven blev konkretiseret på landsarkivar, cand.mag. Jens Holmgaards initiativ, og i et udvalg - benævnt "Den lille landbokommission" - blev der i en årrække arbejdet med en nøjere bestemmelse og afgrænsning af opgaven. Det stod efterhånden klart, at der måtte foretages et udvalg af det meget omfattende indberetningsmateriale, og i 1979 besluttedes det at overdrage udgivelsen af de landøkonomiske indberetninger fra Gl.Roskilde amt fra årene 1735 til 1770 til arkivar, cand.mag. Margit Mogensen og daværende stud.mag., nu arkivar, cand.phil. Poul Erik Olsen. Lektor, mag.art. Claus Bjørn har fungeret som tilsynsførende ved udgaven. Landbohistorisk Selskabs daværende formand, lektor, dr.phil. Erik Helmer Pedersen har ligeledes taget aktivt del i det arbejde, der har ført frem til den endelige nu foreliggende udgave.

Landbohistorisk Selskab retter en varm tak til udgiverne for deres indsats og til arkivarvikar, cand.phil. Klaus Egeberg, der har forestået renskrivning af manuskriptet til trykning. Uden økonomisk støtte fra Sparekassen SDS og Roskilde amtskommune ville opgaven imidlertid ikke kunne have været løst, og det er selskabet magtpåliggende at rette en ærbødig tak til de to nævnte institutioner.

København, maj 1984

Claus Bjørn

INDHOLD:

INDLEDNING ..... side 11

Landbruget før de store landboreformer s.11. Landøkonomiske indberetninger s.13. Udvælgelse og anvendelse s.13.

Roskilde amt i 1700-tallet s.15. Godserne s.16. Indberetningerne 1735 s.18. Godsernes tilstand s.19. Kommissionen 1757 s.21. Landkommissionen 1768 s.27. Generallandvæsenskollegiet 1768 s.28. Reaktionen s.29 (hoveri s.31, tiende s.34, ophævelse af fællesskab s.37, arvefæste s.38, aflønning af tjenestefolk s.40, landevejene s.42).

De næste skridt s.44. Udgivelsesprincipper s.51.

NOTER TIL INDLEDNINGEN ..... side 53

TEKSTAFSNIT:

INDBERETNINGER 1735 ..... side 71

Bistrup s.73. Edalgave s.73. Egholm s.75. Katrinebjerg s.75. Roskilde amt s.79. Roskilde Domkirke og Duebrødre Kloster s.79. Ryegård s.80. Roskilde Jomfrukloster s.80. Svanholm s.82. Åstrup s.85.

INDBERETNINGER 1757 ..... side 87

Benzonsdal s.91. Benzonseje s.92. Bistrup s.100. Duebrødre Kloster s.105. Edalgave s.108. Gl.Køgegård s.110. Gjeddesdal s.116. Katrinebjerg s.118. Ledreborg s.119. Lindholm s.128. Roskilde Domkirke s.133. Ryegård s.135. Svenstrup s.137. Universitetet s.138. Vibygård s.140. Åstrup og Trudsholm s.142.

INDBERETNINGER 1768 ..... side 147

Bistrup s.148. Duebrødre Kloster s.153. Edalgave s.157. Gl.Køgegård s.162. Gjeddesdal s.170. Katrinebjerg s.173. Ledreborg s.175. Lindholm s.184. Roskilde Domkirke s.186. Roskilde Jomfrukloster s.203. Selsø s.208. Sonnerupgård s.213. Spanager s.224. Svenstrup s.235. Trudsholm s.248. Vartov s.256. Vibygård s.259. Åstrup s.261.

AMTMANDEN OG AMTSFORVALTERENS INDBERETNINGER OM

LANDEVEJENE 1768 ..... side 267

INDBERETNINGER 1770 ..... side 279

BILAG ..... side 299

STEDNAVNEREGISTER ..... side 307

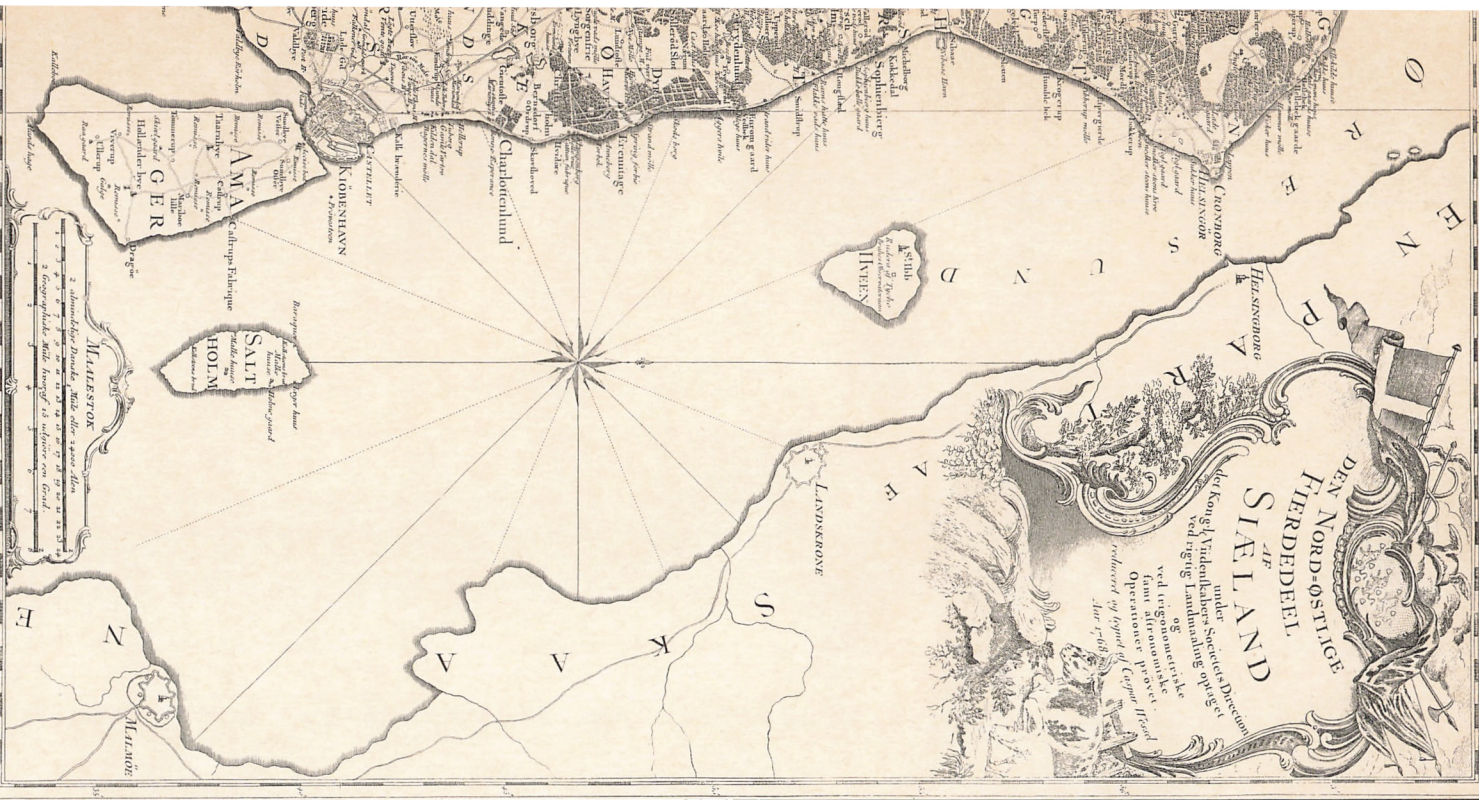
TEGNENES UDTYDNING

AMTSKIØL
HERRSDIKLIAL
Landevje
Mundre veje

- ▲ Kongelige Slotte
- Kirkebyer
- Landthver uden Kirke
- Hære gaard
- Enkelt huse
- Løse møller
- Landmøller
- Villhuse pæle
- Mølle pæle

Videnskabernes Selskabs kort over den nordøstlige fjerdedel af Sjælland. 1771; det første i en serie på 17 blade, som udkom indtil 1825. Originalens målestok er 1:120.000. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse.

INDLEDNING

LANDBRUGET FØR DE STORE LANDBOREFORMER

De senere års studier af landboforholdene i ældre tid har bl.a. bidraget til en større forståelse af, hvor store egnsvariationer, der har været på næsten alle områder. Det gælder dyrkningsforholdene¹ og det gælder de sociale og økonomiske forhold, som folk på landet levede under². Vi ved, at det dyrkningssystem, der var almindeligt før udskiftningen i slutningen af det 18.årh. ikke var det samme over hele landet. Det var derimod tilpasset de naturgivne forhold, og inden for visse grænser skete der løbende forandringer også i bondebruget³.

I det 18.årh. var de fleste bønder og husmænd fæstere under private godsejere, kronen eller stiftelser af den ene eller anden art. Som fæstere blev de, som tilstandene udviklede sig økonomisk og politisk, i stigende grad afhængige af godset i alle livets forhold. Og alligevel holder en tidligere tids billede af bonden som aldeles sløv og underkuet ikke længere. Allerede før bondefrigørelsen som led i landboreformerne var der fæstebønder, og undertiden også husmænd, som vidste at reagere, hvis de følte sig gået for nær, f.eks. med for hårdt hoveri eller for lange rejser for godset. Også i så henseende viste der sig at være store forskelle fra landsdel til landsdel⁴. Tiden for de store landboreformer, altså 1780'erne og de nærmest følgende år, er helt godt genarbejdet, hvorimod der er mange huller i vor viden om perioden op til landboreformerne⁵. På baggrund af de store reformers velsignelser var man før tilbøjelig til at lade tilstandene umiddelbart før fremstå vel mørke og statiske. Ved nærmere studium af de kilder, der er til rådighed, forekommer billedet alt for unuanceret - selv om tiderne efter af-

slutningen af store nordiske krig i 1720 ikke just var gunstige for landbruget, hverken for godser eller bønder. Af-sætningsforholdene for korn og fedeverer var elendige og priserne i bund, og først omkring 1750 stabiliseredes den opadgående tendens i konjunkturerne. I et forsøg på at styrke godernes økonomi indførtes stavnsbåndet i 1733, først og fremmest som et middel til fastholdelse af arbejdskraften⁶. Bønderkarlene forstod nu hyppigt at købe sig fri, eller de stak af fra godserne, og det er tvivlsomt, om dette nye åg på landbefolkningen egentlig fik nogen gunstig virkning for godsøkonomien. Det mere dystre og statiske synes i hvert fald at karakterisere perioden til hen omkring 1750⁷.

Det vides, at hovedgårdene opdyrkede ny jord igennem hele det 18.årh.⁸ og inden ca.1770 havde de i reglen udskiftet hovedgårdsmarkerne fra andre godser og fra bøndergodset. Afvanding af moser, oprensning af vandløb samt gærdesætning fandt sted også på bondejorden, men spørger man, hvornår dette præcis begyndte og hvem der satte det iværk, bliver svaret nemt usikkert. Viden herom er dog væsentlig, for var bønderne selv aktive i så henseende før der kom anmodninger herom ovenfra, har man måske lidt af en forklaring på, hvorfor udskiftningen, og hvad der fulgte af opgaver i dens kølvand, kunne gennemføres så forholdsvis hurtigt og fornuftigt som tilfældet blev de fleste steder i landet.

Alt hvad der skulle tjene til at forbedre landbruget lod sig naturligvis lettest udføre i en tid med økonomiske fremgang; det gælder både bøndergods og hovedgårdsjord. Selv om det var hovedgårdsbruget, der hurtigst formåede at omstille sig til nye tiders muligheder - man havde bl.a. hoveriet som ressource - så klarede også gårdfæsterne sig generelt bedre efter århundredets midte. Antallet af gårdforsiddelser var for nedadgående, og familiefæste blev over hele landet mere udbredt nu end i årtierne forud⁹.

LANDØKONOMISKE INDBERETNINGER

De store linier i den ovenfor skitserede udvikling er kendte, men hvordan så der ud i de forskellige landsdele, hvilke konkrete forbedringer foretoges i landbruget, hvordan blev arbejdet organiseret, og ikke mindst, hvilke holdninger herskede der over for tidens reformforslag af den ene eller anden art? Hovedtrækkene var man formentlig bekendt med i den datidige centraladministration, men ikke mere end at man før noget nyt skulle sættes igang ved forordninger ønskede at forhøre sig ved at indkalde synspunkter fra amtmænd, lensbesiddere og godsejere. En sådan forsigtig fremgangsmåde har bevirket, at der i centraladministrationens arkiver er bevaret et værdifuldt indberetningsmateriale fra landets jordegodsbesiddere, suppleret med amtmændenes egne konklusioner (de var i reglen selv godsejere). Der er ikke tale om et i forskningsmæssig henseende jomfrueligt materiale, men materialet er hyppigt rigt på detaljer og nuancer, som det forekommer os, at en større kreds burde få lettere adgang til at kende til¹⁰. I denne bog publiceres derfor som smagsprøve de vigtigste landbrugsorienterede indberetninger fra årene 1735, 1757-58 og 1768-70¹¹, som forhåbentlig vil kunne medvirke til at styrke interessen for den "mørke" tid lige før de kendte reformer.

I det følgende redegøres nærmere for udvælgelsen. Der gøres et par bemærkninger om materialets anvendelsesmuligheder, og endelig gives en kort præsentation af det gamle Roskilde amt og de enkelte typer af indberetninger. Til slut i indledningen til teksterne finder man lidt om resultaterne i form af forordninger. En gennemgang af principperne for udgivelsen findes derefter.

UDVÆLGELSE OG ANVENDELSESMULIGHEDER

Indberetningerne fra 1735 er taget med, fordi vi her står over for de tidligste i sin art. Det var ved den tid temmelig nyt at bruge amtmændene i en så bred indsamling af oplysninger. I lighed med de senere giver disse indberetninger

indblik i en del lokale forhold¹², og selv om de i henseende til ophavssituationen adskiller sig noget fra indberetningerne fra 1750'erne og 1760'erne, har de det fælles, at de peger henimod statsmagtens stigende indgriben med henblik på at fremme en bestemt politisk udvikling.

Den øvre grænse er sat ved de indberetninger fra 1760'erne, som på en gang dækkede flere sider af landvæsenet og de emner, der var på regeringens program. Med udgangen af 1760'erne forlod man foreløbig den form for omfattende høringer hos godsejerne/amtmandene¹³, og det er forekommet os naturligt at standse op her, hvor den unge landboreformpolitik samtidig med det struenseeske styre går ind i en ny fase¹⁴.

Fremlæggelsen af indberetninger fra et enkelt amt er næppe nok til at give et dækkende indtryk af tilstande og synspunkter for landet som helhed. Mangt og meget må formodes at variere fra landsdel til landsdel; det er dog ikke nærmere undersøgt i denne forbindelse.

Roskilde amt er valgt, fordi der er tale om et stort amt med flere forskellige typer af gods. Det formodes at give en vis spændvidde, hvad landbrug og synspunkter angår. Materialet viste sig desuden at være nogenlunde bevaret, idet der var indkommet svar fra langt de fleste af amtets godser. Atypisk er amtet dog på visse punkter. Hovedstaden har været der i nærheden og har tiltrukket både godsejere og bønder, og utvivlsomt præget både holdningsdannelsen og økonomien¹⁵. Det vil derfor være klogt "kun" at læse de aftrykte indberetninger som vidnesbyrd om en del af helheden.

Indberetningerne er svar på stillede spørgsmål, som alene vedrører landbruget og forholdet mellem godserne og den øvrige befolkning på landet. Ofte var disciplinen dog ikke det mest fremherskende, når man skulle formulere sig skriftligt i de tider, og ikke sjældent berettes om en del sager, som lå noget i udkanten af de stillede spørgsmål. Til gengæld kan det være her, man mest direkte møder rapportørernes meninger, og som biprodukt kan man være heldig at få oplysninger om sædvaner m.v. på de enkelte godser. Den slags uoffi-

cielle oplysninger kan det ellers tit være vanskeligt at få frem¹⁶.

Som så ofte er det den stærke, der taler. Det gælder også disse indberetninger, hvor kun godsejerrøsten høres. Bøndernes reaktioner på og holdninger til f.eks. begyndende ophævelse af fællesskabet kommer kun til udtryk ved det referat, som godsejer eller forvalter giver. En række bondereaktioner på myndighedernes reformudspil er dog gjort til genstand for en videnskabelig analyse, som det er frugtbart at sammenstille med godsejersynspunkterne¹⁷.

ROSKILDE AMT I 1700-TALLET

Roskilde amt var i udstrækning mindre i det 18.årh. end det moderne Roskilde amt. Amtets sydlige grænse var ved Køge, idet Bjæverskov herred, som i 1970 flyttedes fra Præstø til Roskilde amt, aldrig tidligere havde hørt med. Til gengæld regnede man i det 18.årh. ofte det meste af Horns herred halvøen med til Roskilde amt (se nedenfor). Amtet har som landets øvrige amter sit udspring i de len, der eksisterede som administrative og økonomiske enheder indtil enevældens gennemførelse i 1660. Som forvaltningsområde fik de kgl. amt-mænd, der nu udpegedes, et eller flere tidligere len under sig. Roskilde amt kom til at bestå af Roskildegårds len og Svendstrupgårds len. Det første dækkede herrederne Søomme, Tune og Voldborg og det sidste var identisk med Ramsø herred¹⁸. Siden 1660 havde Horns herred været et selvstændigt amt, Abrahamstrup amt, men i 1675 kom Horns herreds sydlige del med under Roskilde amt. Sognene mod nord, Gerlev og Dråby dannede herefter det nye Jægerspris amt¹⁹.

Ved kgl.resolution af 4.9.1793 blev det bestemt, at amterne skulle nyinddeles, således at der i stedet for 24 amter (foruden Bornholm) kun skulle være 17 for fremtiden²⁰. Meningen var, at der skulle spares udgifter til amtmandslønninger, men forandringerne skulle dog først ske "som enten vacancer indtræffe, eller nogen anden dertil fordelagtig lejlighed sig viser". Skønt det allerede i plakaten af 21.6.1794 om

amternes fremtidige inddeling var blevet bestemt, at Roskilde amt skulle lægges ind under Københavns amt, fik ordningen dog først virkning fra 2.9.1808. Samtidig overgik "Hornsherredelen" sammen med Jægerspris til det nye, større Frederiksborg amt.

Efter Christian 5.'s matrikel 1688 var hartkornet i Tune, Sømme, Voldborg og Ramsø herreder 11.204 tdr. Lægges hertil Hornsherred-sognene, bliver tallet et par tusinde tdr. større, og alt i alt henhørte ca.12% af det sjællandske hartkorn under Roskilde amt²¹. Ifølge Pontoppidans Danske Atlas (1764) hørte der ikke mindre end 53 kirker ind under amtet, og i udstrækning angaves det både i længden og bredden at være 4 mil.

Befolkningstallet for 1769 var knapt 20.000, hele Sjælland 177.000, men tallene fra denne første folketælling er generelt usikre. Købstæderne hørte indtil nyordningen i 1790'erne under stiftamterne og er ikke medregnet²².

Befolkningstætheden blev kun overgået af Københavns amt, og i flere henseender har amtet skilt sig ud som udpræget østdansk. Karakteristisk nok var der allerede omkr. 1770 flere husmænd end gårdmænd²³, og mængden af stiftelsesgoods var stor sammenlignet med landets øvrige amter²⁴. Det gods, der ikke var på private hænder, ejedes først og fremmest af Københavns magistrat (Bistrup gods), Roskilde domkirke, stiftelser i tilknytning hertil samt Københavns Universitet, hvis strøgods for en større dels vedkommende netop var beliggende i Roskilde amt²⁵. Af selvejere var der her som de fleste andre steder i Østdanmark så godt som ingen.

GODSERNE, LANDBRUGET OG TOPOGRAFIEN

De 20-25 godser, hvorfra der findes indberetninger fra 1735 og fremefter, lader sig ikke samle under en fælles karakteristik. Der var helt små godser, som knapt havde de for sædegårde nødvendige hartkorn, f.eks. Trudsholm²⁶, og der var de helt store godskoncentrationer som grevskabet Ledreborg, hvis besiddelser i øvrigt med godserne Næsbyholm og Bavelse mod syd gik ned i Præstø amt.

Flere af godserne var i perioder i det 18.årh. forenet under samme ejer. Af de mere betydelige blandt ejerne var der tillige nogle, som også ejede godser andre steder i landet. Som eksempel på dette kan nævnes Chr.Ludvig Scheel von Plessen (d.1752) og senere dennes sønnesøn af samme navn (d.1801), der foruden Selsø og Lindholm ejede Glorup på Fyn og Fussingø i Jylland. På Vibygård sad fra 1758 den borgerlige Peder Mikkelsen Qvistgaard, der også ejede Basnæs gods i Sorø amt.

En summarisk oversigt over de enkelte godsers ejere er givet i bilag 1. Der er dog kun medtaget navne på ejere for de år, hvorfra indberetningerne indkom. Et nærmere studium - som ikke skal gennemføres her - vil formentlig afdække, at alle afskygninger inden for datidens godsejerstand var repræsenteret i amtet. Der var borgerlige som adelige, og der var flere, der havde eller fik tilknytning til centraladministrationen, de øvre lag i retsvæsenet eller Københavns styre. Der var en mand som Fr.Braband til Sonnerupgård, der meget tidligt tog del i den offentlige debat om landbospørgsmål i bondevenlig retning, og der var godsejere, der mest er blevet kendt, fordi bønderne kom på kant med dem²⁷.

Pontoppidan karakteriserede i Danske Atlas jorden i amtet som værende frugtbar de fleste steder, og Begtrup taler omkr. 1800 om "særdeles god jordbund", måske ikke helt så god som i Københavns amt, men til gengæld mindre våd²⁸. Man regnede i Roskilde amt i gennemsnit med 9 tdr. pløjeland pr. tønne hartkorn, og det var efter beregninger sidst i 1700-tallet nogenlunde middeltallet for Sjælland²⁹.

På herregårdene var man omkr.1770 langt fremme med indførelse af det holstenske kobbølbrug, hvorimod landsbyernes 3-vangsbrug og visse steder 2-vangsbrug³⁰ først ændredes i samme retning i forbindelse med gennemførelsen af udskiftningen³¹.

Roskilde amt var i det 18.årh. skovfattigt, og det kunne alle i samtiden enes om at beklage. Pontoppidan nævner, at flere godser havde skov i fremvækst. Mindst skov var der,

som i nutiden, på Heden vest for København, den store moræneflade beliggende i Sømme, Tune og en del af Ramsø herred. Mest skov var der mod nordvest i Voldborg herred og Hornsherred og mod syd i Ramsø herreds vestlige dele, jfr. også Videnskabernes Selskabs kort side . I øvrigt dækkede adskillige store overdrev egne, som idag er tæt bebyggede og opdyrkede³².

INDBERETNINGERNE 1735

Indberetningerne om landvæsenets og agerdyrkningens tilstand på Roskilde amt fra 1735 er en del af en langt mere omfattende indsamling af oplysninger om de økonomiske forhold i Danmark.

Rentekammeret havde ved reskript af 25.6.1735 pålagt stiftamtmandene at indhente deres undergivne amtmænds, byernes magistraters og andre vedkommendes erklæringer om en række spørgsmål, der fordelte sig ligeligt mellem byerhverv og landbrug³³. Indkaldelsen af indberetningerne kan det være rimeligt at se som en forberedelse til oprettelsen af en ny institution i centraladministrationen, General-Landets-Økonomi- og Commercekollegium, som skulle varetage den overordnede økonomiske politik³⁴. Det var en forudsætning for dette, at kollegiet kunne danne sig et overblik over alle næringsgrene, og som et middel hertil blev indberetningerne - relationer over de danske stifters tilstand - ved kgl. resolution overført fra Rentekammeret til Kommercekollegiet, i hvis arkiv de findes³⁵.

Amtmændene lod spørgsmålene vedrørende landvæsenet gå videre til godsejerne i de respektive amter. I Roskilde amt sendte amtmanden, grev Oertz i juli 1735 en cirkulæreskrivelse til proprietærene, i hvilken de blev pålagt at give oplysninger om agerdyrkningens tilstand, tilstedeværelsen af håndværkere eller manufakturer på godserne. En hentydning til den dybe krise, det danske landbrug siden afslutningen af store nordiske krig i 1720 havde befundet sig i, finder man i formuleringen af grev Oertz' spørgsmål: I hvad tilstand

godserne sig befinder, og hvad årsagen er, at samme er i så slet tilstand? ³⁶

I løbet af august 1735 havde amtmanden fået svar fra Katrinebjerg, Edelgave, Bistrupgård, Åstrup og Trudsholm, Rygård, og fra Roskilde Jomfruklosters gods. I september fulgte Svanholm og endelig i november Roskilde Domkirkes og Duebrødreklostrets gods. Amtmanden ventede forgæves på besvarelserne fra de øvrige godser, indtil han den 10.1.1736 indsendte det indkomne materiale til stiftamtmanden fulgt af sin egen betækning.

GODSERNES TILSTAND

Som venteligt er godsejerne i Roskilde amt temmelig enige om deres godsets ringe tilstand. Kun domkirkens og Duebrødreklostrets godser er ifølge administratorerne i god stand, endog så god, at bønderne kan svare både skatter og landgilde. Der ønskes ingen forbedringer, man er godt tilfreds med godset i dets nuværende tilstand.

For de øvriges vedkommende er klagerne mangfoldige. Ting går igen som årsager til problemerne: den lave pris på landbrugsprodukter og manglen på gode fæstere. Proprietærene på Roskilde amt var her enige med Otto Thott, deputeret i det nyoprettede Kommercekollegium, der i sine "Uforgribelige tanker om kommerciens tilstand" ³⁷ pegede på den dårlige afsætning af landbrugsprodukter, folke- og pengemanglen som årsagerne til landbrugskrisen.

Med hensyn til afsætningskrisen foreslåes fra Katrinebjerg og Svanholm fastsættelse af minimalpriser, fra Katrinebjerg og Åstrup forbud mod indførsel af korn fra hertugdømmerne. Begge forslag findes hos Otto Thott, der med hensyn til prisfastsættelsen foreslår indkøb til magasiner. Fra Katrinebjerg foreslås det endvidere, at det forbydes købstæderne at dyrke korn på deres jorder. Korndyrkningen bør beholdes landboerne, og købstadsjorderne kan i stedet, til gavn for betalingsbalancen, tilplantes med tobak.

Folkemanglen nævnes fra Egholm, Katrinebjerg, Svanholm,

Edelgave, Åstrup og Roskilde Jomfrukloster, mens Bistrupgård, Rygård og domkirkens og Duebrødreklostrets gods ikke mærker til den. Kun på Svanholm mangler man direkte fæstere. For de øvriges vedkommende er problemet, at der ikke findes erstatning for "skarnagtige og forsømmelige" bønder (Roskilde Jomfrukloster). Fra Katrinebjerg og Åstrup ses hen til den nye landmiliti - stavnsbåndet - som løsning på dette problem. Også på tjenestefolk var der mangel. Åstrups ejer ser som årsag hertil, at tjenestefolkene ikke vil i tjeneste, hvor de ikke er sikre på at få føden, hvorimod ejeren af Katrinebjerg, C.F.von Holstein henviser til det unge mandskabs hengivenhed til spil og drik. Han ser som eneste mulighed, at tjenestekarlene tvinges til arbejdet, evt. ved at lade de karle, der nægter at arbejde for kost og løn, løbe gennem spidsroden 4 gange.

Med hensyn til håndværkere på godserne fandtes på Roskilde amt ikke andre end de, der i følge Danske Lovs 3-13-23 måtte slå sig ned på landet, nemlig grovsmede, tømmermænd, teglbrændere, pottemagere, hjulmænd, murmestre, skindere, vævere, som væver vadmel, skrædere, som sy vadmel, og skomagere, som sy bondesko.

En manufaktur nævnes i indberetningen fra Åstrup som nedlagt.

Alt i alt tegner 1735-indberetningerne ikke noget lyst billede af forholdene i Roskilde amt. Amtmanden konkluderer i sin følgeskrivelse til godsejernes erklæringer: Bøndernes velstand her i Roskilde amt dependerer fornemmelig af Vorherre.

Indberetningerne fra 1735 var først og fremmest beregnet til at give de ansvarlige for den økonomiske politik et overblik over tilstandene i de enkelte erhverv. Der lå ikke tanker om konkrete reformer bag indkaldelsen, således som det var tilfældet i 1757 og senere. De foranstaltninger, der skulle lette krisens byrder for landbruget, dvs. godsejerne, var for størstedelen truffet før indberetningerne indkom til Kommercekollegiet - forordningen af 5.3.1731 om at holde det

unge mandskab på godserne, forordningen af 4.2.1733 om landmilitsen (stavnsmændene), lempelsen af kornskatten i 1731, forbuddet mod indførelse af fremmed korn til Danmark og det søndenfjeldske Norge 16.9.1735.

KOMMISSIONEN TIL LANDVÆSENETS FREMTARV OG NYTTE AF 26.11.1757

I 1757 var billedet et andet end i 1735. Krisen i landbruget lettede i 1740'erne, og der var, hvad afsætningsforholdene angik, ikke længere tale om for ringe efterspørgsel. Tværtimod drejede det sig nu om at udvide landbrugets produktionskapacitet³⁸.

Allerede i 1746 havde overhofmarskal A.G.Moltke foreslået nedsættelse af en særlig kommission, der skulle arbejde for en produktionsforøgelse i landbruget. Bedre jordbehandling og opdyrkning af overdrevene blev i 1746 specielt nævnt af Moltke³⁹.

Sandsynligheden taler da også for, at Moltke har været initiativtageren til nedsættelsen af Kommissionen til landvæsenets fremtarv og nytte af 26.11.1757. Medlemmer af kommissionen blev foruden Moltke J.L.Holstein, C.A.Berckentin og Otto Thott. Holstein og Berckentin var ved kommissionens nedsættelse medlemmer af Frederik 5.'s konseil, Thott blev det i 1758. Kommissionsmedlemmerne hørte således til kredsen nærmest beslutningstagningens midtpunkt, kongen⁴⁰.

Kommissoriet⁴¹ omfattede 12 punkter, nemlig 1) deling af fælles overdrev, således at hver by og hver lodsejer i byen kunne få sin del, 2) gærdsel og grøftning mellem byernes marker, så enhver by kunne få sine marker indhegnet for sig, 3) indhegning af enhver lodsejers del af fælles mark, 4) om gærder kunne spares ved ansættelse af hyrder, 5) oprensning af fælles åer og afvanding af fælles moser, 6) deling af jorden i de tilfælde, hvor en ejede grunden og havde græsningsret m.v., og en anden havde skoven, tørveskår el.lign., 7) hindring af tobaksrygning, 8) istandsættelse af det lokale vejnet, 9) indskrænkning af fællesjagten, 10) ophævelse af fællesskabet i søer og fastsættelse af fiskeri, 11) indret-

A.G.Moltke (1710-92), hofmarskal og ejer af Bregentved gods. Moltke spillede en meget vigtig rolle i hele Frederik 5.'s regeringstid. På det landbopolitiske område var han fortaleren for de gradvise reformer, først og fremmest de praktisk betonedede. Videnskab og kunst havde i høj grad hans bevågenhed, og på dette stik af O.H.de Lode fra 1753 (forlæg: tegning af C.G.Pilo) ses han i elefantridderordenens dragt; ved fødderne symboler for kunst og videnskab. (Tycho de Hofman: Historiske efterretninger om danske adelsmænd, III, 1779).

ning af fattigvæsenet på landet, og 12) hvorledes stiftelsernes strøgods kunne sælges. En række spørgsmål blev af kommissionen udskudt til senere behandling og blev, så vidt det kan ses, ikke senere taget op af den, heriblandt bekæmpelsen af tobaksrygningen. Foreløbig koncentrerede kommissionen sig om ophævelsen af fællesskabet⁴². Udskiftning af overdrev havde i en række tilfælde fundet sted på lokalt initiativ, og det var denne udvikling, man fra kommissionens side ønskede at forcere.

Den 3.12.1757 skrev kommissionen til amtmændene på Sjælland og udbad sig deres svar på fire spørgsmål, der var udvalgt blandt de tolv, der optrådte i kommissoriet⁴³. Det drejede sig om delingen af overdrevene, indhegningen af byernes marker, indhegninger på fællesmarken og åers oprensning. Hvert spørgsmål var delt op i en række underpunkter, der sigtede mod at bringe oplysning om de lokale forhold; således skulle der om overdrev oplyses navn, udstrækning, hvormange og hvilke lodsejere der havde del i det, hvormange kreaturer hver måtte græsse på det, om hver lodsejer vidste sin del af overdrevet eller om det var helt fælles, om der fandtes skov på overdrevet og hvordan brugsretten hertil var fordelt, om vandingssteder for kreaturerne, om der gik vej gennem overdrevet, og som det vigtigste, hvordan overdrevet kunne deles mellem lodsejerne?

Med hensyn til fællesskabet mellem bymarkerne skulle der oplyses om: a) hvormange og hvilke byer, der havde marker fælles, b) om der tidligere havde været gærder mellem markerne, hvis ikke, hvordan indhegning kunne finde sted, c) om der fandtes nogen hindring for en udskiftning samt hvordan hindringen lod sig fjerne.

Det tredje spørgsmål havde ingen underspørgsmål, men hvad åers oprensning angik, skulle det oplyses: a) hvormange åer der fandtes på det enkelte gods, hvor lange og brede og hvad stand de var i, b) hvem der ejede dem, og hvorvidt deres ejendom gik på begge sider af åen m.v., og sidst c) om der fandtes fælles moser, hvem lodsejerne dér var, og hvorledes de kunne afvandes til eng?

Amtmanden i Roskilde lod allerede den 6.12.1757 spørgsmålene gå videre til godsejerne i amtet, og sidst i december kom de første besvarelser. Først midt i juli 1758 fik amtmanden i Roskilde den sidste, og indsendte derefter den samlede høst til kommissionen. I amtet blev foretaget en ekstrahering af besvarelserne fra de enkelte godser. Denne er ikke aftrykt.

Indberetningerne præsenterer os for en række forskellige former for udnyttelse af overdrevene⁴⁴. I nogle overdrev var brugen af såvel græsning som tørveskær og træhugst fælles. Der var ingen begrænsning for, hvor mange høveder den enkelte måtte indsætte på overdrevet - enhver græsser så mange kreaturer, som han har kunnet skaffe vinterfoder til. Eksempler herpå er Stedstrup Old (Sonnerupgård, Ledreborg) og Aunstrup Overdrev (Bistrup, Ledreborg, Universitetet). For de fleste overdrev i Roskilde amt var der imidlertid sat visse grænser for udnyttelsen. Der var fastsat et maksimumstal for de kreaturer, opgjort i fulde høveder, der måtte græsses på overdrevet; det var høvedlagt. En sådan taksering var påbudt i Danske Lov 3-13-29, men ikke gennemført overalt. Antallet af de høveder, den enkelte bruger af fælleden måtte indsætte, afhang af hans jords vurdering, og kunne i visse tilfælde veksle fra år til år. Eksempler på høvedlagte overdrev haves i Hestehaven, Klarskov og Skibby Old (Universitetet), Grønold (Selsø), Bjerreskov (Åstrup og Trudsholm, Lindholm), Slostrup Overdrev (Lindholm), Køge Lyng og Jernet (Gl.Køgegård). Ikke blot græsningen var reguleret. I Ølby Hasselskov (Gl. Køgegård) var der ingen grænse sat for antallet af fulde høveder, der måtte græsses, dog måtte der ikke indsættes små kreaturer. Udnyttelsen af den trævækst, der fandtes på overdrevet, var imidlertid skiftet mellem brugerne. Det samme gjaldt brugen af bøgekrattet i Bjerreskov (Åstrup og Trudsholm, Lindholm). Nogle overdrev, således Bjerreskov, var delvis besået "indimellem" med boghvede og rug (Åstrup og Trudsholm). Hestehaven (Universitetet) blev undertiden besået. Olden i Skibby sogn var delt i tre marker, hvoraf de to år-

ligt brugtes til græsning og en til sædeland (Universitetet). I Grønolden (Selsø) blev Skibbys part besået, efter den var blevet indhegnet fra de øvrige lodsejeres.

Med hensyn til ophævelsen af fællesskabet mellem byerne i overdrevene var den i en række tilfælde allerede foregået på tidspunktet for indberetningerne. I Hestehaven (Universitetet, Bistrupgård, Bentzoneje) kun delvis, da Ørsted by havde fået sin part indhegnet for sig, mens Ladager og Valore fik deres parter indhegnet sammen. Grønolden (Selsø) var 1738 delt mellem lodsejerne.

Hvad angik delingen af overdrev mellem byerne som et generelt spørgsmål, var godsejerne meget tilbageholdne. Nytten af en deling er for de fleste afhængig af lokale omstændigheder, og mod delinger kan der peges på to gennemgående argumenter: mangel på materialer til gærder og gærdernes længde.

Ligeså forsigtigt bevægede godsejerne sig i spørgsmålet om indhegningen af hver bys marker for sig. Det kunne måske i visse tilfælde føre fordel med sig, men som en generel foranstaltning måtte det afvises. Adskillige anfører som det største problem ved en indhegning fællesgræsningen. Indhegningen kan være nyttig, når markerne ligger i vang, men fællesskab i græsningen kan ikke undværes (Rygård, Bentzoneje, Ledreborg, Selsø m.fl.). I øvrigt træffes her de samme argumenter som ved overdrevene: mangel på materialer til hegn og diger, disses længde, deres vedligeholdelses uoverkommelighed for bønderne m.v.

I sin betænkning råder amtmanden over Roskilde amt også til forsigtighed. Man kan nok være enig i, at fællesskabet er skadeligt, men med dets ophævelse bør man gå frem efter de lokale omstændigheder og ikke efter en almindelig forordning.

Amtmanden anbefaler derfor, at man ophæver Danske Lovs 3-13-13, der forbød indhegning uden alle lodsejeres samtykke, samt lader tvistigheder ang. udskiftning afgøre ved kgl. resolution eller ved opmandskendelse.

Med hensyn til indhegning på fællesmarken, som var forbudt i flg. forordningen af 22.12.1720, var der fra den overvejende del af godsejerne enighed om, at sådant burde være tilladt. Fra Sonnerupgård berettes om en konkret sag, der har været godsejeren til stor ærgelse.

Ærnes oprensning finder godsejerne bliver at fordele på lodsejerne efter hartkorn, men de savner eksekutionsmulighed overfor de efterladende.

Uden at overdrive Roskilde amts repræsentativitet eller den indflydelse, indberetningerne herfra havde på landvæsenskommissionens medlemmer, kan det konstateres, at forordningen af 29.12.1758 angående landvæsens forbedring ved at få det derudi værende fællesskab ophævet ikke går videre, end det i Roskilde amt var blevet anset for forsvarligt.

Forordningen ophævede dels Danske Lovs 3-13-13, dels forordningen af 22.12.1720. Derefter fulgte regler for overdrevs deling mellem byer. Sådant skulle finde sted, når en by eller de(n) største lodsejere i en by forlangte det, efter enhver bys og lodsejers hartkorn, således at alle lodsejere tog del i omkostningerne ved hegning. Jord fra overdrev, der bragtes under dyrkning, skulle ikke matrikuleres højere. Endelig gaves der regler for mageskifte ved indhegning af enkelte byers marker. Sådant indhegning måtte foretages, når en by eller ejeren af den meste hartkorn ytrede ønske derom.

Forordningen af 29.12.1758 var givet for Sjælland, Møn og Amager. Et år senere - 28.12.1759 - fulgtes den af en tilsvarende forordning for Lolland, Falster og Fyn, og 8.3.1760 for Jylland⁴⁵.

Landbokommissionen, eller landvæsenskommissionen, af 1757 skulle alene beskæftige sig med det rent landbrugsorienterede, såsom udskiftning, opsætning af hegn m.v. Emnet udskiftning var ikke i sig selv kontroversielt, men det skulle vise sig vanskeligt at få gang i udviklingen. De tre regionale udskiftningsforordninger vakte interesse og forhåbninger, men da statens støtte kun var moralsk, ikke økonomisk, måtte det gå langsomt.

Fra årene umiddelbart efter udskiftningsforordningen for Sjælland ses, at man også i Roskilde amt rørte på sig⁴⁶, men det skal nu ellers være Fyn og ikke Sjælland, der hurtigst kom i gang med at fremsende ansøgninger om udskiftningsstilledelser m.v. til landvæsenskollegiet⁴⁷. Selv om kommissionen havde betydelige medlemmer, først og fremmest A.G.Moltke, havde de høje herrer ingen magtmidler i hænde, og amtmandene, der skulle sørge for forordningernes efterlevelse udviste ikke altid den største entusiasme⁴⁸.

Lovgivningsbetingede reformer i landbruget sås ikke meget i Frederik 5.'s regeringsperiode, men debatten om forskellige reformer, navnlig af praktisk art, havde længe været levende, og så vel på krongods som på privat gods forsøgt det at føre reformplaner ud i livet. På enkedronning Sofie Magdalenes Hørsholm gods gennemførtes 1759-61 arvefæste og hoveriafløsning samt udparcellering af hovedgårdsjorden. Nogle få år efter gennemførtes lignende reformer på J.H.E. Bernstorff's gods, her som noget nyt i kombination med de enkelte bønders udskiftning af fællesskabet. Disse tidlige reformer er grundigt behandlet i litteraturen⁴⁹ og skal derfor ikke omtales yderligere i denne sammenhæng, men blot nævnes, fordi der fra disse - også i samtiden - meget omtalte initiativer går en lige linie til regeringens stigende interesse for landboforholdene efter Frederik 5.'s død og Christian 7.'s tronbestigelse i 1766.

LANDKOMMISSIONEN AF 1767

Selv om interessen for en social og retlig frigørelse af bønderne ikke stod i centrum for de mænd, der rådgav Frederik 5. i landvæsensanliggender, så spores interessen herfor dog hurtigt f.eks. i det udvalg af artikler, der tryktes i bl.a. "Danmarks og Norges økonomiske Magazin", som udkom i årene 1757-64⁵⁰. Den unge Christian 7. påvirkedes af personer, der på mere eller mindre realistisk vis var optaget af de nye europæiske frihedsidealer, herunder bondefrigørelse både som et mål i sig selv og som et middel til landvæsenets

fremme. I begyndelsen af regeringsperioden synes kongens tidligere lærer, nu kabinetssekretær, schweizeren S.Reverdil at have spillet en vigtig rolle. Det var helt i hans ånd, at der i oktober 1767 nedsattes en "Landkommission" til afløsning af den oprindelige landvæsenskommission af 1757⁵¹. Den nye kommission skulle arbejde for et bedre praktisk landvæsen, men "især for at lette, så vidt muligt, bondestandens vilkår"⁵².

Som medlemmer udpegedes i første omgang et flertal af borgerlige, nemlig den fremtrædende jurist, generalprokurør Henrik Stampe, Oluf Bruun, byfoged i København og ejer af Gjerdrup gods, samt Reverdil. Medlem blev også baron Holger Rosenkrantz til Rosenlund. Reverdil kom snart i politisk modvind og forlod allerede i november 1767 landet. Han blev afløst af kabinetssekretær A.Schumacher, og samtidig optoges grev Gustav Holck i kommissionen⁵³.

I den tidligste fase af kommissionens arbejde blev spørgsmålet om en mulig løsning af stavnsbåndet berørt, men emnet regnedes for at sortere under de militære myndigheder, og kræfterne blev hurtigt samlet om andre emner. Allerede i december 1767 var kommissionen i gang med et udkast til forordninger om indførelse af arvefæste, fortsat fællesskabsophævelse og afløsning eller bestemmelse af hoveriet⁵⁴.

I marts 1768 blev kommissionen udvidet⁵⁵ og fik en sammensætning, der er blevet karakteriseret som mere konservativ - nye medlemmer blev bl.a. A.G.Moltke, H.C.Schimmelmann og J.O.Schack-Rathlou. Forandringerne førte dog ikke til mere end en midlertidig opbremsning af det igangværende arbejde⁵⁶.

GENERALLANDVÆSENSKOLLEGIET AF 1768

Ved instruks af 16.3.1768 blev kommissionen i realiteten bedt om at holde fast i det arbejde, der var ved at tage form. Betydningen af dette arbejde blev klart markeret, idet kommissionen ved forordning af 15.4.1768 blev omdannet til et generallandvæsenskollegium med forestillingsret for kongen. Med denne forordning og den plan for aktiviteterne, som den

indeholdt⁵⁷, har man på det nærmeste et katalog over de emner, som optræder i debat og forordninger i de følgende år. Med henvisning til forordningen udsendte det nye kollegium allerede 30.4.1768 og følgende dage en cirkulæreskrivelse til landets amtmænd, friherrer og baroner med anmodning om deres og godsejernes udtalelser om en række forskellige spørgsmål vedr. landvæsen og landboforhold. De spørgsmål, der ønskedes besvaret, drejede sig om følgende: 1) hoveriets afløsning eller fastsættelse, 2) tiendens fastsættelse, 3) fællesskabets ophævelse, 4) arvefæstets udbredelse, 5) tjenestefolkenes aflønning og skiftetid samt 6) landevejenes i-standsættelse og vedligeholdelse. De to sidste punkter kan synes at ligge i udkanten af interessefeltet, men det var emner, hvorom man manglede konkret lokalviden, og det var emner, som i høj grad havde med det brede begreb "bøndernes vilkår" at gøre, fordi de involverede disses arbejdskraft og penge - eller mangel på samme.

Meningen med henvendelsen til amtmænd og godsejere var naturligvis at få skaffet konkret viden om forholdene rundt om i landet, før der sattes egentlige retsregler, men taktisk var henvendelsen også i og med, at den skulle forhindre en eventuel opposition mod en ny kurs. Det gjaldt om ikke at skræmme for meget, samtidig med at man lod forstå, at noget skulle ske, og i cirkulæreskrivelsen siges således som begrundelse for henvendelsen: "... så have vi (kollegiet) foresat os ved et hvert skridt i en så vigtig sag at bruge den yderste forsigtighed og varsomhed, inden vi foreslå eller begynde nogen forandring, som kunne være af vigtighed"⁵⁸.

REAKTIONERNE FRA ROSKILDE AMT

Den 19.11.1768 indsendte amtmanden over Roskilde amt, grev Eggert Kristoffer Knuth⁵⁹ de indkomne besvarelser fra amtets godser, så vel de private godser som stiftelserne m.v. I følgeskrivelsen redegjorde han for, hvorledes det først efter adskillige "erindringer" til godsejerne var lykkedes at få svar på de stillede spørgsmål. Den 12.7.1768 fik de godseje-

re, der endnu ikke havde svaret en ny afskrift af cirkulæret⁶⁰.

I løbet af sommeren og efteråret 1768 lykkedes det at fravriste de fleste af godserne svar. I maj, umiddelbart efter cirkulærets udsendelse, svarede kun 2 godser, Lindholm og Spanager, mens der i løbet af juni og juli indløb svar fra 10 godser: i juni fra Bistrup, Edelgave, Sonnerupgård, Åstrup, Selsø, Svenstrup og Svanholm, i juli fra Gjeddesdal, Trudsholm og Vibygård. Den 4. august meddelte forvalteren for Universitetets gods, at der var indsendt svar direkte fra konsistorium til generallandvæsenskollegiet. Svaret findes ganske rigtigt sammen med de øvrige indberetninger i kollegiets arkiv. I september måned svarede 3 godser, Duebrødre Kloster, Katrinebjerg og Gl.Køgegård, i oktober fulgte Vartov Hospital med en fællesskrivelse for godset i Roskilde og Københavns amt, og endelig i november kom der svar fra Roskilde Jomfrukloster og fra amtsforvalteren for så vidt angik spørgsmålet om amtets veje. Fra forvalterne på Rygård og Egholm var der givet amtmanden besked om, at der ville blive indsendt svar direkte til kollegiet, men det synes aldrig at være sket. En enkelt godsejer valgte en meget nem måde at svare på. Det var ejeren af Benzonsdal, Fr.Barfred, der blot lod sin ridefoged påtage rykkerskrivelsen af 12.7. 1768 med en bemærkning om, at han refererede sig til etatsråd Brabrandts (Sonnerupgård) erklæringer. Dennes synspunkter var i omtrent samme form som de i juni indløb til amtmanden blevet trykt i Økonomisk Magazin i 1760⁶¹. Det ses dog ikke, om det er det ene eller det andet, Benzonsdals ejer refererer til. Een godsejer havde amtmanden måttet opgive, nemlig major Schumacher til Benzonseje⁶², og svaret ses ikke at være indkommet senere.

Til grevskabet Ledreborg var der i overensstemmelse med de særregler, der gjaldt for grevskaberne⁶³ udgået direkte skrivelse fra kollegiet. Grev Holsteins svar, dateret 4.7. 1768 indsendtes ligeledes i overensstemmelse med reglerne direkte til kollegiet.

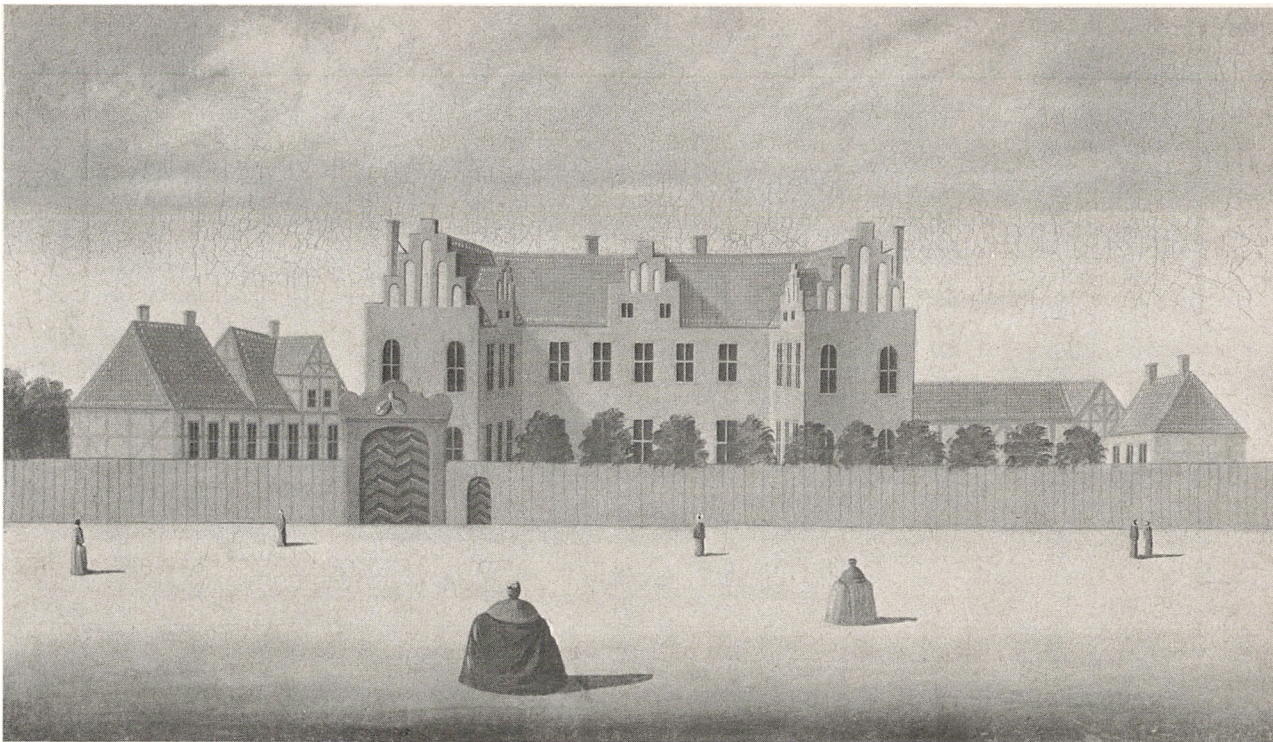
Fra de fleste af godserne indkom besvarelsenerne med gods-ejerens underskrift, men der svarede ved forvalteren fra 4 godser, nemlig Lindholm, Edelgave, Selsø og Katrinebjerg. Fra Gl.Køgegård var det forpagteren, der svarede. Der er al mulig grund til at tro, at godsforvalterne udtrykte herska-bets tanker, også selv om parterne måske ikke konkret havde drøftet svarets indhold. Fra stiftelserne svarede forvalter eller forstander.

HOVERIET

Cirkulæreskrivelsens første spørgsmål drejede sig om mu-lighederne for hoveriets afløsning eller bestemmelse. Det var virkelig et emne, der interesserede, og i adskillige til-fælde synes pennene næsten at været løbet løbsk af lutter iver efter at få fortalt, hvordan hoveriet netop var godt og rigtigt indrettet på den pågældendes eget gods (Sonnerupgård og Svenstrup). Fra Gl.Køgegård svulmer svaret af indestængt a-gression mod bønderne i almindelighed, ja der bliver knapt plads til at skrive om det konkrete (... "jo mindre bonden har at forrette, jo mere doven og efterladet er han"). Fra kollegiets side var spørgsmålet ellers formuleret således, at et progressivt svar lå nærmest, for meningen var jo ikke, at godsejerne principielt skulle tage afstand fra enhver re-form på hoveriets område!

Ser man bort fra det helt følelsesladede, gives der gennem svarene indtryk af dels de generelle holdninger til kollegi-ets spørgsmål og dels af, hvordan hoveriet fungerede rundt om på godserne. En mere præcis viden om hoveriet fås dog gen-nem de såkaldte generalhoverireglements, som kollegiet siden afæskede godserne⁶⁴. Det er ikke let at dele synspunkterne meget skarpt op, først og fremmest på grund af de skrivendes ofte upræcise stil, men som en slags første indgang til læs-ningen af selve teksterne (s. 147ff) skal nedenfor gøres et par bemærkninger herom.

Kun fra Edelgave gods meldtes, at hoveriet forlængst var afløst med en afgift, efter forvalterens udsagn til begge

Roskilde adelige Jomfrukloster. Maleri af Rach og Eegberg, ca.1750. Nationalmuseets 2.afd.

De ældste dele af det trefløjede anlæg går tilbage til 1500-tallet; det står i det store og hele endnu i dag som i 1700-tallet.

parters tilfredshed. Flere steder var man dog aktivt i gang med en delvis hoveriafløsning og hoveribestemmelse, og det antydes, eller udtrykkes klart, at hoveriafløsning kunne blive næste skridt (Roskilde Jomfrukloster, Lindholm og Selsø). Forvalteren på Duebrødre Kloster så gerne hoveriet afviklet, men tvivlede på, at bønderne ville være i stand til at skaffe penge til afløsningen - et hyppigt fremført argument, og vel forståeligt den udbredte naturalieøkonomi taget i betragtning. Mange frygtede desuden, at hvad de anså som et nyttigt samspil mellem gods og bønder ville smuldre, hvis hoveriet blev afskaffet. Endelig frygtede man, at konsekvensen ville blive, at København ville komme til at mangle forsyninger, hvis hovedgårdsmarkerne ikke blev dyrket som hidtil (Gl.Køgegård).

Hvis hoveriet ikke kunne afskaffes - og det mente flertallet ikke at det kunne⁶⁵ - ville kollegiet vide, om man helst skulle fastsætte det til et vist antal dage, eller til en vis mængde arbejde. Der skulle gerne indsendes udkast til reglementer, hvis bestemmelser, "når de først af os vare gennemgæede", så kunne indgå i den enkelte bondes fæstebrev. Der blev tillige udstukket nogle retningslinier for disse reglementer: hensyntagen til afstanden til hovedgården, intet "småt" hoveri (dvs. f.eks. havearbejde, vask og rengøring ved hovedgården) og hovtærskningen skulle helst ophøre inden 1.4. af hensyn til bøndernes eget forårsarbejde.

Kun fra Svenstrup og Sonnerupgård indkom skitser til hoverireglementer, men fra flere af godserne kom der udtalelser om, hvad hoveriet på de pågældende godser indebar og forslag til, hvordan det evt. nærmere kunne bestemmes (Bistrup, Åstrup, Lindholm og Selsø). Kun fra Svanholm afvistes helt tanken om at udarbejde et hoverireglement. Det skete med den begrundelse, at et sådant arbejde ville være alt for "vidtløftigt" !

Som med én røst udtalte man sig mod at fastsætte hoveriet til et bestemt antal dage. Den mest almindelige begrundelse for afvisningen var, at bønderne kun skyndte sig, når de nøj-

agtigt vidste, hvilket arbejde de skulle præstere (f.eks. Duebrødre Kloster og Roskilde domkirkes gods). En anden undskyldning var vejret. Det kunne sætte ind med dårligt vejr så snart hovbønderne var ankommet, og hvis målet var dage, mente man, at dagen ville være tabt til skade for godset og til fordel for bønderne.

Kun i forbindelse med tærskningen accepteredes, at arbejdet blev fastsat til et vist antal dage (Bistrup m.fl.). Derimod udtalte kun et gods sig positivt over for en mulig afslutning af tærskningen inden 1.4., nemlig Gjeddesdal. Fra de fleste steder berettedes om, at tærskningen først kunne afsluttes i løbet af maj, og at det var bedst sådan, for så "forødedes" halmen ikke i utide (Spanager). Det fremhævedes desuden, at laderne ville være for små, hvis alt skulle tærskes inden 1.4. (Svenstrup og Åstrup).

I skrivelsen fra generallandvæsenskollegiet blev det udtrykkeligt sagt, at det "små" hoveri burde afskaffes, men ikke desto mindre omtaltes det frejdigt fra Gl.Køgegård. I øvrigt var det netop fra dette gods, at bønderne kort efter indsendte en klage over hoveriet⁶⁶.

TIENDEN

Kollegiets andet spørgsmål til godsejerne vedrørte tiendens erlæggelse. Der skulle af al bondejorden ydes tiende af afgrøden til kongen, kirken og præsten⁶⁷. Konge- og kirketienden var i det 18.årh. hyppigt ejet eller forpagtet af godserne, hvortil bønderne så skulle transportere kornet. Hvert tiende neg skulle udtages på marken af tiendenyderen, dvs. "tages i kærven"⁶⁸. Ordningen var ikke problemfri, snarere tværtimod. Bønderne klagede f.eks. over forgæves venten på tiendetælleren⁶⁹, og bl.a. for at undgå den situation indgik en del bønder i hvert fald fra midten af det 18.årh. aftaler på åremål med tiendetagerne om en afløsning af tienden med et fast mål korn eller penge. Der gives også eksempler på, at bønder ligefrem fik fæstebreve på tienden⁷⁰, således at aftalen i princippet varede de pågældendes livstid.

Disse alternativer til at yde tiende i kærven opfattedes som en lettelse for bønderne og har formentlig været med til at inspirere kollegiet til at tage tiendeydelsen op til revision. Man ville vide, hvad der ude omkring mentes om indgåelse af bestandige kontrakter om leverancer af tiendekorn "i skæppen", altså efter tærskningen, og evt. kunne man omregne kornet til penge efter den gældende kapitelstakst. I forbindelse med udtalelserne om sådanne akkorder (aftaler) skulle der svares på, hvem man mente, der skulle svare skatten af kirke- og kongetienden (yder eller tager), og det skulle desuden bestemmes, hvad degnetraven skulle bestemmes til i skæppen⁷¹.

Langt de fleste godser i Roskilde amt udtalte sig til fordel for en omlægning af tienden, så både konge-, kirke- og præstetienden i stedet for at blive talt og leveret direkte fra marken efter høst kunne leveres i korn ("i skæppen"), eller i form af en fastsat pengeafgift. Bistrups godsforvalter kaldte den direkte tiende fra marken "en af de store landeplager", og opregnede hvorfor det forholdt sig sådan: 1) der skabtes fortrædelighed mellem bonden og tiendetageren, 2) bonden tabte, fordi kornet tit måtte stå for længe på marken, når tiendetælleren ikke kom i tide, 3) bonden mistede foder (halm) og 4) tiendeleverancen gav bonden øget hoveri gennem tærskning, kornkørsler og udkørsel af gødskning. Konklusionen, som Bistrup-forvalteren måtte drage, blev den, at bønderne burde "beholde deres tiender for billig betaling", hvilket efter hans mening i 1768 ikke var over 4 mk. for hver af de 3 tiender pr.td. hartkorn. Lignende størrelsesorden regnedes der også med ved andre af amtets godser, men de fleste godser foreslog en uvildig fastsættelse af tiendeafløsning landsby for landsby, og regnede med afløsninger på fra 2 mk. (Lindholm) til 6 mk. (Edelgave)⁷². Det var den almindelige opfattelse, at afløsningen omkring København kunne være højest, da bønderne her havde flere penge mellem hænderne (jfr. udtalelser fra Vibygård).

Ifølge grev Holstein, Ledreborg, var så godt som alle grev-

skabets tiender overladt til bønderne til "billig" afgift, men frasat Ledreborg, var det mest de gode viljer, der prægede amtets godsejere, realiteter var der ikke meget af med hensyn til tiendeafløsning. Bag de gode ord gemmer der sig for flere godsers vedkommende en vis ængstelse for at tiendepengene eller tiendekornet ikke ville tilflyde tiendeta-gerne, idet man vidste, hvor svært det var at få penge fra bønderne (Spanager). På Katrinebjerg gods så man dog proble-met løst ved, at nogle solide mænd i sognet blev udpeget som kautionister for tiendens erlæggelse.

Ved tre godser talte man imod at gå bort fra tienden i kærven: Trudsholm, Selsø og Åstrup. Bekymring for godsernes evt. tab var altoverskyggende; det ville betyde nedgang i an-tallet af hollænderikøer bl.a. Fra Selsø gik man dog ind for afløsning af tienden, hvis tiendetælleren ikke mødte retti-digt op og i øvrigt ikke skyndte sig⁷³.

Beretningen fra Trudsholm viser, at bønderne var blevet hørt med hensyn til tiendeafløsning, og i følge det oplyste ønskede de ingen forandring. Dels var pengene "onde at be-komme", og dels fandt de det besværligt at skulle køre det korn hjem, som de bagefter skulle levere i tærsket stand. Nu behøver godsejeren jo ikke at have forstået alle nuancer i bøndernes svar, og desuden melder historien ikke noget om til hvilken pris de var blevet tilbudt afløsning af tienden.

Hvad angik skatter og afgifter for tiendehartkornet mente man, at disse skulle præsteres af modtageren uanset ydelsens form. Mange huskede at kommentere spørgsmålet om degnetraven, som i følge f.eks. Brabrand, Sonnerupgård, faktisk blev ydet som en ekstratiende oveni præstetienden⁷⁴.

Hvad tiendeforholdene angår, er det mest interessante ved indberetningerne nok, at de afslører, at der er sider af ti-endeadministrationen, vi kun delvist kender til. Vi hører om de sendrægtige tiendetællere, men hvem var det, tiendenyderne sendte ud, og hvor meget skulle de overkomme? Disse og man-ge andre sider af det århundredgamle tiendesystem behøvede man ikke at skrive om, formentlig fordi det var underforstå-

et viden for høj som for lav, men i dag havde lidt besked herom været nok så nyttigt for en vurdering af de synspunkter om slendrian og lignende, som fremsættes så hyppigt. Vi ved, at tiendeforholdene var brogede, fordi meget kom an på lokale aftaler, men variationerne landet over er langt fra kortlagt.

OPHÆVELSE AF FÆLLESSKABET M.V.

Det tredje spørgsmål vedrørte den videre ophævelse af fællesskabet. Det var klart for spørgerne, at de tidligere opfordringer til at gå i gang kun i ringe grad var blevet fulgt. Ganske vist spurgtes der uskyldigt om, hvor langt "fællesskabets ophævelse var avanceret", men samtidig bad man om at få besked om de "anstødsstene", som kunne have været hindrende, ligesom man ville vide, af hvilke grunde der ikke var taget alvorligt fat på oprensning af åer og moser m.v. sådan som det var "befalet" i udskiftningsforordningerne ca.10 år tidligere.

På spørgsmålet om, hvor langt man var nået i forsøgene på udskiftning, dvs. mellem byer og lodsejere, kunne alle svare: ingen vegne. Man var dog i reglen positivt stemt for at tage fat, men der måtte forinden iværksættes en række mageskifter, som det erfaringsmæssigt var svært at nå til enighed om. En anden undskyldning var den i amtet hyppigt anvendte, nemlig at man manglede materialer til hegn. Træ var der lidt af, og jorddiger var det yderst arbejdskrævende for bønderne at vedligeholde. I øvrigt var der også røster, der forsvarede fællesskabet mellem flere byer. Det gav en retfærdig udnyttelse af jorden, mente man fra Sonnerupgård og Svanholm⁷⁵.

Hos de private godsejere mærkes en tydelig irritation over den bremse på udviklingen som f.eks. Universitetets strøgods udgjorde (Sonnerupgård, Svanholm, Gjeddesdal og Selsø)⁷⁶. På Selsø havde man på det nærmeste planerne klar for de nødvendige mageskifter med bl.a. Universitetet. Det var ikke ringe problemer, man stod i, når opgaverne skulle løses. Det illu-

streres af redegørelsen fra Edalgave, som i landsbyen Her-ringløse havde lodsejerfællesskab med Katrinebjerg gods, Bi-strup (Københavns magistrat), Universitetet og Vartov.

Et par enkelte indberetninger berører muligheden for en ophævelse af fællesskabet mellem jordens brugere, bønderne (Roskilde domkirkes gods og Duebrødre Klosters gods).

Når det gjaldt udgravning af åer og moser, får man ind-tryk af et årligt støt og roligt arbejde, som ikke var dik-teret oppefra. Fra Gl.Køgegård blev der dog givet udtryk for, at det gjaldt om ikke at fare for hårdt frem med moseudgrav-ningen, da der så ikke ville være vand nok til kreaturerne. Flere godsejere anførte, at det ville være hensigtsmæssigt med nogle regler for byernes og lodsejernes samarbejde om vandafledningen og udskiftningen (Katrinebjerg, Gl.Køgegård og Ledreborg). Faktisk helt moderne synspunkter på vådområ-dernes betydning!

ARVEFÆSTE

Det fjerde spørgsmål var kortfattet. Man ville vide, hvil-ke godser, der havde givet deres bønder arvefæste, eller var at formå til at gøre det. Desuden ville man vide, hvordan "de agtede at indrette samme". Det sidste tyder på nogen u-sikkerhed hos kollegiet med hensyn til hvad der egentlig skulle forstås ved arvefæste. Den samme usikkerhed skinner igennem i en del af besvarelsene (f.eks. Åstrup).

Det forhold, at en søn, datter, svigersøn eller enkens nye mand overtog fæstegården efter fæsterens død (eller øn-ske om at fratræde p.g.a. alder) var over alt i landet hyp-pigt forekommende, især i de gode tider⁷⁷. Mange godsejere var således allerede vant til det ikke formaliserede arve-fæste, eller familiefæste. Det vidner også udtalelserne fra Roskilde amt om. Derimod stod man mere fremmed over for den version af arvefæste, som introduceredes i 1760'erne⁷⁸: i 1761 på Hørsholm gods, 1766 på kronens gods i Københavns amt og 1767 på Bernstorffs gods. Der var dog næppe nogen, der nu var i tvivl om, at det var i den retning kollegiets tanker

gik, og i Roskilde amt havde man allerede den nye fæsteform inde på livet, idet kongen den 25.3.1768 havde godkendt arvefæstevilkår for Københavns magistrats gods, Bistrup⁷⁹. Fra Sonnerupgård og Katrinebjerg refereres direkte til disse godkendte arvefæstebreve - som i øvrigt kom til at volde betydeligt besvær, fordi de var uklare bl.a. med hensyn til rækkevidden af bøndernes dispositionsret over deres ejendom⁸⁰.

Ved Selsø gods blev bønderne tilbudt arvefæste i 1771⁸¹, og forvalteren omtalte da også i sin indberetning fra juni 1768, at hans herskab, Scheel von Plessen var villig til at give deres gårdfastere tilbud om arvefæstebreve, "når bønderne kunne undvære herskabets hjælp".

Ser man bort fra indberetningerne fra Bistrup og Selsø, viser alle de øvrige modstand over for, at det for bonden skulle være en nedfældet ret, at hans søn kunne følge efter ham på gården. Man så i ånden, at de ældste sønner kunne være totalt udelige, og at godsejerne med en ordning som den foreslåede ikke kunne forhindre negative følger, såsom gårdenes forarmelse. Man fornemmer kort sagt, at de fleste følte deres ejendoms- og dispositionsret truet - hvad den faktisk også var! Flere besværede sig desuden over, at enkerne ville få forringede kår, hvis det var nedfældet, at gården absolut skulle gå i arv til en søn. Hvad nu hvis sønnen ikke var myndig, skulle enken så forholdes sin normale ret til at fortsætte ved gården? (Åstrup, Ledreborg og Sonnerupgård).

En anden godsejerfrygt vedrørende overgangen til arvefæste drejede sig om hoveriet in natura, som man flere steder frygtede at miste samtidig (Svanholm, Sonnerupgård, Trudsholm).

I modsætning til sit amts godsejere indstillede amtmanden til kollegiet, at arvefæste blev påbudt gennem en selvstændig forordning, hvis udformning han samtidig gav forslag til. Han affærdigede også visse af godsejernes overdrevne bekymring for at arveberettigede sønner skulle være så umulige! Enkelte undtagelser burde ikke omstøde "en almindelig nyttig

foranstaltning, og når bønderne bliver behandlede som fri mennesker, ser jeg i almindelighed ingen årsag, hvorfor ikke den ældste skulle være lige så god som en af de andre, ja endog bedre som mere erfaren, og at lade proprietæren vælge den bedste, er at give proprietæren magt, og lejlighed påny at pålægge dem (bønderne) åget"⁸².

AFLØNNING AF TJENESTEFOLK

Ifølge forordningen af 19.2.1701 måtte bønderne ikke aflønne deres tjenestefolk med korn, som de kunne anvende til udsåning i bondens mark. I samme forordning var det fastsat, at en voksen karl (en "hel karl") skulle lønnes med 20 sldr. årligt, dvs. 13 rd. 2 mk.⁸³ Hensigten med at lægge loft over lønnen og forbyde dens betaling i korn var formentlig, at man ville forhindre fæstegårdenes udpining, så det, der skulle tilgå gods og stat, kom i fare. Lønnesædsprincippet skal dog have været temmelig udbredt, og indskærpelsen af forbud⁸⁴ det ved en ny forordning herom i 1746 peger i samme retning Meget bedre synes det ikke at have stået til i 1760'erne, og kollegiet ville nu vide: 1) hvordan lønnesæden kunne afskaffes, 2) hvad lønnen nu burde sættes til og 3) om skiftetiden burde ændres til 1.juni og 1.december, til 1.juli og nytår, eller om der evt. kun burde være skiftedag en gang årligt, nemlig til nytår. Hidtil havde skiftetiden på landet været Mikkelsdag (29.9.) og påsketiden⁸⁵.

Kun fra Svanholm og Selsø oplystes, at tjenestefolkene blev aflønnet udelukkende med penge. De fleste mente, at alle parter burde bestræbe sig på at komme lønnesæden til livs, men ejeren af Sonnerupgård kunne nu ikke bekymre sig meget om den sag, for som han udtrykte det: "en formuende karl er mig lige så kær som en formuende bonde, da karlen bliver det som bonden er". Med andre ord, fik karlene nogle fordele, gik de ikke tabt for godsøkonomien, da formuende karle bedre ville være i stand til at fæste gård på godset, når deres tid kom. Amtmanden over Roskilde amt kom i sin kommentar ind på, at både husbond og tyende burde tvinges til at lade de

indbyrdes aftaler føre ind i rettens protokoller, fordi det herved ville være lettere at holde dem fast på pengelønnen. Den gode amtmand overså, at var der sammenfald mellem parternes interesser, nemlig en fastholden af naturalielønnen, da hjalp en notering i retsbøgerne næppe meget.

Arslønnen for de højest betalte karle angav man at være 24 eller 24 sldlr. - de fleste regnede endnu karleløn i den møntenhed. En voksen pige fik det halve af karlelønnen eller mindre. Dette forhold mellem karle- og pigeløn har vist sig at være ens i hele landet, mens til gengæld lønniveauet i Roskilde-, Københavns- og Nordsjællandsområdet var højere end i det øvrige land⁸⁶.

I Roskilde amt gik de fleste ind for, at der kun skulle være skiftetid en gang om året, og det kunne, som kollegiet havde foreslået, være til nytår. Argumenterne var bl.a., at ved den tid havde bønderne fået tærsket og evt. solgt deres korn, så de måtte formodes at have penge til lønudbetalingen (Svenstrup). Desuden plejede tjenestefolkene alligevel at tage sig en del frihed ved juletid, og kombinerede man skiftetiden hermed, ville man, dvs. bonden, spare "skulkeugen" eller "bissedagene", som de altid tog i forbindelse med pladsskifte. Om efteråret var den frihed til stor gene for bondens efterårspløjning (Vartov, Gl.Køgegård).

Det var almindeligt, at fæste tjenestefolk for et år, så også af den grund mente man, at 1.januar ville være den rette skiftetid, og at det burde med i nye bestemmelser.

Netop spørgsmålene vedr. tjenestefolkenes løn m.v. giver anledning til, at de lokale indberettere fortæller en del om deres lokale forhold, som de strengt taget ikke blev direkte spurgt om. Det drejer sig her om den del af naturalielønnen, som blev erlagt med andet end sædekorn. Det kunne være vadmel, lærred, strømper og vanter (Vartov, Sonnerupgård). Interessante er også beskrivelserne af, hvad tyende af forskellig alder, erfaring og køn forventedes at præstere for en vis løn. Som ved tienden efterlades en nutidig læser med nogle ubesvarede spørgsmål. Der klages f.eks. over, at bønderne

ikke havde rede penge til betalingen af karlene, men hvordan havde man da hidtil fået betalt den ganske vist lavere løn til pigerne? Pigerne har næppe haft part i lønnesæds-systemet, men i mangel af kontanter må de nok formodes at være blevet aflønnet med tekstiler, uld og træsko for såvidt angik den del af lønnen, som ikke udgjordes af kosten.

LANDEVEJENES VEDLIGEHOVELSE

"Da landevejene ere af megen betydenhed både for bønder og rejsende", som det hed i det sjette og sidste spørgsmål fra generallandvæsenskollegiet, ville man gerne have forslag til en mere varig istandsættelse. Desuden ønskede man viden om, hvordan vedligeholdelsen skete, og hvad der betaltes til broer og veje. Endelig skulle amtmanden generelt foretage syn af vejene og snarest indgive forslag til, hvor der burde tages fat. Omsorgen for landets veje var ikke noget nyt⁸⁷. Forordningen af 4.3.1690 "om hvorledes derefter med vejenes reparation i Danmark skal forholdes" var et led i den yngre enevældes forsøg på at få sat tingene i system. Opmålingen til brug for matrikuleringen var netop afsluttet, og efter Ole Rømers plan blev vejene nu opmålt⁸⁸, hvorpå en forordning lagde vedligeholdelsen i faste rammer. Alle bønder skulle deltage i landevejenes vedligeholdelse⁸⁹, og tilsynspligten påhvilede amtmændene. Arbejdet skulle fordeles herreds-, sogne-, by- og gårdvis efter hartkornet, men som så ofte er der senere opstået usikkerhed med hensyn til, hvorledes systemet fungerede i praksis. Vendingen "ond og dyb vej" møder man hyppigt i kilder fra det 18.årh., og netop vejenes dårlige tilstand var, hvad man nu i 1760'erne ville rette op på. Med fransk ingeniørbistand blev der udarbejdet planer for nye brolagte hovedveje, de såkaldte chauseer⁹⁰, og for de øvrige vejenes vedkommende skulle vedligeholdelsen kigges efter i sømmene. Baggrunden for at initiativerne kom i denne periode var bl.a., at handel og samfærdsel var i vækst. Der var følgelig et tiltagende behov for fremkommelige veje, ikke blot for kongen og hoffet, men også for "bønder og rejsende", så-

ledes som kollegiet anførte det. Desuden blev det enevældige styre heller ikke mindre glørværdigt, hvis landet havde brugbare landeveje, og endelig spillede vejnettet naturligvis også en rolle i militær sammenhæng.

De fleste godsejeres svar på spørgsmålet om landevejene er korte og mindre oplysende end de øvrige dele af besvarelsenerne. Bedst besked giver amtmanden og amtsforvalteren, som i det daglige havde vejtilsynet. I denne udgave gengives derfor også amtmandens og amtsforvalterens beretninger for dette spørgsmåls vedkommende.

Nærheden til landets hovedstad bevirkede, at mange store veje løb igennem amtet, og det mærkes, at amtsforvalteren følte sig tyngt af embedet. Han ønskede sig en vejinspektør til hjælp. Flere godser kom ind på samme tanke (Selsø, Duebrødre kloster, Roskilde domkirkes gods og Svanholm). Ikke overraskende var de fleste godser enige om, at vejene var i elendig tilstand og at noget måtte gøres. Forbedringen behøvede dog ikke at ske ved anlæg af stenbro, som man kendte fra visse vejstrækninger i amtet⁹¹. Var der allerede stenbro, gik man ind for, at der parallelt med en sådan vej fandtes jordveje, som kunne anvendes i de fremkommelige perioder af året. Jordvejene sled ikke så meget på vognene, mente man, og de var undertiden mere behagelige for de rejsende end brolagte veje. Godsejerinden til Gjeddesdal mente, at inddelingen efter sogne uden hensyn til godsernes områder var i orden, men flertallet gik ind for, at hvert gods fik sit stykke vej, og at tilsynet med vejarbejdet blev godsernes opgave. Det ansås for det mest praktiske, men betød jo desuden tildeling af offentlig myndighed til godsejerne. Godsejerne brød sig ikke meget om, at andre end godsets folk skulle tilse, hvad "deres" bønder udrettede.

Fra domkirkegodset kom det forslag, at kromændene, som mentes at have god tid, gratis skulle føre opsyn med vejenes tilstand.

Hvad angår vejtopografien, må især henvises til amtmandens og amtsforvalterens beretninger. Langt de fleste vejforløb

og navne vil kunne lokaliseres på Videnskabernes Selskabs kort, s.8-9 og 296-297.

DE NÆSTE SKRIDT ELLER "FORANDRING, SOM KUNNE VÆRE AF VIGTIGHED"

Det var generallandvæsenskolegiets erklærede politik, at det "ved et hvert skridt i en så vigtig sag", dvs. vedrørende bønderne og landvæsenet, ville vise varsomhed inden det foretog "nogen forandring, som kunne være af vigtighed"⁹². Man må med andre ord forestille sig, at i det mindste nogle i kollegiet har ment, at der først skulle udstedes nye forordninger, når høringen hos amtmænd og godsejere var tilendebragt. Men det skulle tage tid at få indberetningerne ind. Imens vejrede ikke så få bønder landet over morgenluft, og sommeren igennem (1768) tilflød der myndighederne en strøm af supplikker netop vedr. de emner, som var til høring hos godsejerne og amtmændene⁹³. Disse reaktioner kan meget vel have haft indflydelse på den hastighed, hvormed der blev fremsat forslag til forordninger. I begyndelsen af juli 1768 fremkom kollegiet med et udkast til en forordning om hoveriet, fællesskabets ophævelse og tiendeafløsning. Der skulle være tale om en fastsættelse af hoveriet i henhold til reglementer, regler for tiendens afløsning med korn eller penge samt regler for behandling af opståede stridigheder i forbindelse med ophævelsen af fællesskabet.

Forslagene blev forelagt kongen, mens denne var på rejse. De blev imidlertid ikke forsynet med kongens resolution, hvad man bl.a. har tilskrevet indflydelse fra de mere konservative rådgivere, som ledsagede kongen⁹⁴. Ganske i stå gik landbosagen dog ikke. Der kendes fra omkring nytår 1768-69 yderligere en fuldt færdig forordning⁹⁵, i hvilken man havde samlet bestemmelser for fem af de området, man i 1768 havde indkaldt beretninger om, nemlig hoveri, udskiftning af fællesskab, tiendeafløsning, arvefæste og tyendeforhold. Udkastet er blevet karakteriseret som et kompromis mellem de velkendte godsejersynspunkter og tidens mere bondevenlige tendenser⁹⁶.

Alligevel blev heller ikke dette forslag til realiteter, og man har herefter tilsyneladende opgivet at udsende regler for flere store områder i én forordning. Resultatet blev som bekendt, at det vi under ét normalt kalder "landboreformerne" kom i de bekendte ryk med tyngdepunkter i årene omkring 1770 og i anden halvdel af 1780'erne med stavnsbåndsløsningsforordningen i 1788 som den - i hvert fald i eftertiden mest berømte reform. Det er ikke tanken på dette sted at forsøge at give et blot nogenlunde dækkende billede af de store landboreformer⁹⁷, men blot i korte træk at pege på de forordninger, der på de forskellige områder følger tankerne i 1768-cirkulæret op - med eller uden hensyntagen til godsejerrøsterne fra Roskilde amt.

Den første forordning om hoveriets bestemmelse udstedtes 6.5.1769. I forhold til de kendte udkast fra månederne forud må den betegnes som yderst forsigtig over for godsejerne. Der var ingen tvang i den med hensyn til hoveriets omfang, men man bad godsejerne indsende såkaldte generalhoverireglementer fra deres godser inden 15 måneder. I disse reglementer skulle hver fæsters hoveri være bestemt til et vist antal dage ugentligt⁹⁷.

Som ved forordningerne om udskiftning var det mest af alt godsejernes gode vilje, der appelleredes til. Senere under Struenses indflydelse blev der taget anderledes håndfast fat på hoveriet. Forordningen af 20.2.1771 fastslog nemlig, hvor meget hoveri målt i dage, der maksimalt måtte afkræves fæstere med en bestemt mængde hartkorn⁹⁹. Forordningen blev ophevet af den langt mindre radikale hoveriforordning af 12.8.1773. Denne gjorde avlingshoveriet ubestemt påny, mens andre former for hoveri skulle holdes inden for en aftalt og godkendt grænse¹⁰⁰. De fleste steder steg hoveribyrdens i de følgende år, og for den store landbokommission af 1786 blev begrænsningen af hoveriet en af hovedopgaverne¹⁰¹. I 1790'erne blev der efter henstilling fra regeringen indgået en lang række frivillige hoverioverenskomster på godserne¹⁰², og hvor man ikke kunne blive enige om en lokal aftale om hove-

riet, kom de i 1795 udnævnte hoverikommissioner ind i billedet¹⁰³. Først med forordningen af 6.12.1799 blev det et krav, at alt gårdmandshoveri skulle være bestemt, og de overskomster, der var indgået, kunne ikke ændres i retning af mere hoveri uden rentekammeret tilladelse. Forordningen påbød ikke afløsning af hoveriet in natura, men allerede ved dens fremkomst var en udvikling i retning af afløsning af gårdmandshoveriet i gang, en udvikling der accelererede i de første årtier af det næste århundrede.

Den 13.5.1769 kom forordningen om "selvejerbønderne i Danmark og de dem allernådigst forundte fordele". Forordningen tog udgangspunkt i de selvejerkøb, der havde fundet sted som følge af ryttergodsets afhændelse, og det var denne form for egentlig selveje, men ønskede at fremme. Grænsen mellem arvefæstet og selvejendom var dog endnu ved denne tid noget usikker, men til en vis grad kan forordningen ses i forlængelse af landvæsenskollegiets oplæg og spørgsmål om arvefæste¹⁰⁴.

Samme år, 1769 (28.7.), udsendtes en forordning om "fællesskabets videre ophævelse". Herigennem forsøgte man at give de ikke hidtil særlig vidt fremskredne udskiftninger af fællesskabet et skub fremad.

Man har kaldt udskiftningsforordningen den mindst afgørende af det sæt af bestemmelser vedr. landboforhold, der kom i 1769¹⁰⁵. Den indeholder dog den fornyelse, at man for første gang i forbindelse med fællesskabets ophævelse satte en frist for, hvornår noget skulle være gennemført. Inden 4 år skulle alle overdrev være udskiftet mellem lodsejere og byer. Iøvrigt skulle enhver lodsejer have ret til at frahegne sin del, og de øvrige lodsejere skulle hjælpe til, hvis ordningen ikke stred imod deres interesser.

Kollegiet havde til hensigt at følge med i udviklingen rundt om i landet. I november 1769 bad det således amtmændene om at indberette om "forandringer, som tid efter anden her i riget i henseende til landvæsenets og bondestandens opkomst foretages"¹⁰⁶. Fra amtmanden over Roskilde amt indkom i marts

1770 en godsvis gennemgang af de mere eller mindre vellykkede forsøg, der var gjort på at få gang i mageskifter, hegnsætning osv. Da denne beretning på visse områder supplerer de beskrivelser, som indkom som svar på cirkulæreskrivelsen af 30.4.1768, er det valgt at medtage den i nærværende publikation¹⁰⁷. Både amtmandens beretning og det bilag der sendtes med fra en enkelt godsforvalter (Roskilde domkirkes gods) belyser på udmærket måde en række af de problemer, der hindrede hurtige fremskridt. Forordningens tidsfrist med hensyn til overdrevsudskiftning blev langt fra opfyldt over alt, og der var da heller ingen sanktioner knyttet til en overskridelse. Et typisk træk ved tidens meget forsigtige påbud, når det gjaldt godserne og hele det sædvanebestemte område.

I 1760'erne var der blevet foretaget enkelte udskiftninger, hvor hver bonde fik sin jord for sig. Bernstorffs gods nord for København er vel det mest berømte eksempel, og var det også i samtiden. Men det var ellers et stadium i udskiftningsprocessen, som forordningerne endnu ikke havde beskæftiget sig med. Først udskiftningsforordningen af 23.4.1781, den store udskiftningsforordning, der ophævede alle tidligere om emnet, satte skub i den udvikling. Nu kunne enhver lodsejer kræve at få udskiftet, og der skulle så samtidig lægges en udskiftningsplan for hele byen, og ikke mindst væsentligt, de øvrige parter skulle være med til at betale, hvad det kostede. Der blev ydet statstilskud til de gårde, der udflyttedes, og fra 1792 blev det muligt for godsejerne at fordele renten af udskiftningsomkostningerne på de enkelte fæstere, hvis en total udskiftning var blevet gennemført, så hver mand havde sin jord samlet¹⁰⁸. Ca. 90 % af landets byer blev udskiftet efter 1781-forordningen; flest i 1790'erne, hvor der var højkonjunktur. I Roskilde amt blev langt de fleste byer først udskiftet i slutningen af 1790'erne¹⁰⁹.

Fastsættelsen af tienden, så den kunne erlægges i korn eller penge, var et af punkterne i forordningsudkastet fra 1768 (se s.44), men det blev udskudt, da de ovenfor omtalte forordninger blev udstedt. Udover de frivillige afløsninger,

som bredte sig, skete der intet på tiendeområdet i de følgende år. I 1796 havde man opfordret tiendeydere og -tagere til at indgå frivillige overenskomster om afløsning, men først med forordningen af 10.1.1810 om tiendevæsenet i Danmark blev afløsningen lagt i faste rammer¹¹⁰. Bønderne fik nu ret til at få den oprindelige naturalieydelse afløst til en fast takst.

Inden for en betydelig kortere tid blev der fremsat regler for de to sidste af 1768-cirkulæreskrivelsens emner, nemlig tjenestefolkenes løn m.v. og landevejenes vedligeholdelse.

Hvad angik folkelønnen, havde man i det samlede reformudkast, der kendes fra 1768-69, fulgt indstillingerne fra de sjællandske godsejere, således at lønnen for en voksen karl sættes til 14-16 rd.¹¹¹ Det var lidt mere end tidligere forordninger havde regnet med. Udkastet blev ikke til noget, men de tidligere givne påbud om, at det skulle være forbudt at aflønne karlene med udsæd, blev gentaget i forordninger fra 23.3. og 5.10.1770. Skiftetiderne blev bibeholdt som de kendtes, og de blev først lavet om i det 19. årh.¹¹²

Da man fik gennemført revision af reglerne for vedligeholdelse af landeveje, var der gået 10 år siden forespørgslen hos godsejere og amtmænd i 1768¹¹³. I mellemtiden var de store hovedvejsanlæg, chauseerne, mere eller mindre bragt til en afslutning (København-Korsør, København-Helsingør og København-Køge). Disse anlæg havde betydet forøget hoveri for mange bønder, og forårsaget adskillige klagesager. Man troede jo flere steder blandt bønder, at hoveriet skulle lattes! Vejsagerne blev på højeste administrative plan samlet under en nyoprettet generalvejkommision i 1778¹¹⁴, og 2.11. samme år fastsattes gennem et reskript retningslinjer for broer og vejes tilstand (bredde, materialer etc.) og for vedligeholdelsen. Vedligeholdelsen skulle fortsat ske ved bøndernes pligtarbejde, men udgifter til arbejde, som ikke kunne udføres af bønderne, overgik til dækning fra den offentlige vejkasse¹¹⁵.

Den mere gennemgribende reform på vejområdet kom først med forordningen af 13.12.1793. Arkitekt for denne som for så mange andre lovarbejder fra disse år var C.D.Reventlow¹¹⁶. Med hensyn til inddelingen af vejene i hovedlandeveje, mindre landeveje og biveje adskiller den sig ikke meget fra 1778-reskriptet, men der indsattes forskellige lettelser for bønderne. Nok skulle de fortsat udføre en stor del kørsler og vedligeholdelsesarbejde, men ikke til veje som lå mere end 2 mil borte.

På flere punkter genfinder man i 1793-forordningen tanker, som også var fremme i indberetningerne fra 1768. Det gælder reglerne for, hvordan vejene rent teknisk skulle være, og det gælder inddelingen, der blev lagt til grund for fordelingen af byrderne ved vedligeholdelsen. Inddelingen gik helt ned til huse og gårde, men "til bekvemmelighed for jordegodsejerne ved tilsynet" skulle hvert gods' anpart i et sogn lægges for sig selv - det var netop, hvad flere godser i 1768 havde været inde på. Inden for sognet påhvilede tilsynet ellers sognefogden, dog sammen med den største lods-ejer, hvilket foreløbig i reglen var godsejerne. På et andet område ses det, at man fortsat regnede med godsejerne som administratorer. Hvis en bonde udeblev fra sit tilsagte vej-arbejde, var det den stedlige godsejer, der var ansvarlig for bødens inddrivelse. Amtmanden skulle fortsat have overopsynet med et amts vejvæsen, mens den politimæssige myndighed i forhold til vejarbejdet påhvilede herredsfogder eller birkedommere inden for deres jurisdiktioner. Under disses tilsyn var også sognefogderne¹¹⁷.

Indberetningerne er skrevet med vekslende tydelighed, både hvad angår det sproglige og det ortografiske. Havde forfattere og skrivere haft hjælpere som de på billedet viste, var udgivernes arbejde måske blevet lettet! (Udsnit af stik af familien Holsteins våben. Tycho de Hofman: Historiske efterretninger om danske adelsmænd. 1779. III s.371.

DE ORIGINALE INDBERETNINGER OG UDGIVELSESPRINCIPPERNE

De originale indberetninger opbevares alle i Rigsarkivet. Det drejer sig om følgende:

a) Relationer over de danske stifters tilstand 1735-36 i henhold til cirkulære af 25.6.1735. Sjælland I. Kommercekollegiet.

Inberetningerne fra Roskilde amt er samlet i et læg for sig. Et referat af indberetningerne er indført i Kommercekollegiet, Danske og norske stiftrelationers protokol 1735-1736, her med bemærkninger fra de kommitterede i kollegiet.

b) Indkomne betænkninger over spørgsmål til landvæsenets fremtarv og nytte 1757-60. Indkaldt ved cirkulære af 3.12.1757. Rentekammeret 431.12.

Indberetningerne fra Roskilde amt er samlet i et læg for sig. Ledreborg findes blandt besvarelserne fra grevskaber og baronier.

c) Indkomne betænkninger over spørgsmål til landvæsenets forbedring i henhold til cirkulære af 30.4.1768. 1768-70. Rentekammeret 432.39.

Indberetningerne fra Roskilde amt i selvstændigt læg, heri også grevskabet Ledreborg. Inberetninger fra Københavns Universitets gods og Vartov Hospitals gods findes i lægget for Københavns amt.

d) Indberetninger om forandringer til landvæsenets bedste, indsendt i henhold til cirkulære af 25.11.1769. 1769-70. Rentekammeret 432.68.

Det aftrykte er amtmandens svar af 17.3.1770 for Roskilde amt. Indberetninger for de enkelte godser forekommer undtagen fra Roskilde Domkirkes gods og fra grevskabet Ledreborg (sidstnævnte i særskilt læg for baronier og grevskaber).

Indberetningerne gengives ord- og bogstavret, dog er retskrivningen moderniseret med hensyn til brugen af store og små bogstaver og med hensyn til sammenskrivningen af sammensatte ord. Også tegnsætningen er moderniseret, bl.a. har det af hensyn til forståeligheden hyppigt været nødvendigt at an-

vende punktum, hvor der oprindeligt er anvendt komma. Brugen af "i" og "j" er standardiseret således, at "i" bruges i udlyd ("udi" i stedet for "udj") og "j" i indlyd ("jeg" i stedet for "ieg"). Forkortelser, som ikke i vore dage anvendes alment er i reglen opløst. For enheder for mønt, mål og vægt er følgende forkortelser anvendt: rdl. (rigsdaler), sldlr. (sletdaler), sk. (skilling), skp. (skæppe), fjk. (fjerdingkar), alb. (album).

Af de originale tekster er følgende udeladt: Indlednings- og afslutningsformularer. Dette er ikke særskilt markeret ved den enkelte tekst. Endvidere er udeladt fyldord (aller nådigst, allerunderdanigst m.v.) samt afsnit, der ikke indeholder information af betydning. Sidstnævnte er visse steder erstattet med et kort referat, evt. et stikord. Udeladelser er markeret med ... Tilføjelser til de originale tekster ved udgiverne er sat i / / og med kursiv. I forbindelse med tekstforkortelser har det ganske enkelte steder været nødvendigt at flytte ord, sådanne ordflytninger er sat i rund parentes. Det samme gælder enkelte forklarende ord eller ord, der af syntaktiske grunde er tilføjet for at gøre meningen i de ofte komplicerede sætningskonstruktioner klarere for en nutidig læser. Opløsninger af forkortelser er ikke markeret.

I tekstafsnittene er indberetningerne aftrykt i kronologisk orden (1735, 1757, 1768-70). Inden for hver af grupperne er rækkefølgen alfabetisk efter navnet på det enkelte gods.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstruktur i Danmarks landsbyer 1682-83. 1983. På grundlag af bl.a. markbøgerne til Christian 5.'s matrikel gives et landsdækkende overblik, også ind i det 18.årh. Der var tre grundtyper af dyrkningssystemer: vangebruget, græsmarksbruget og alsædsbruget. Vangebruget var det dominerende i Østdanmark. 3-vangsbruget var her det almindeligste, men i visse kystegne og i området vest for København var 2-vangsbrug udbredt. Et af Karl-Erik Frandsens hovedresultater er i øvrigt en påvisning af glidende overgange mellem dyrkningssystemerne.
2. Et mål for levevilkårene i denne periode er fæsteforholdene. Fridlev Skrubbeltrangs undersøgelser af fæsteforholdene navnlig for det 18.årh. har afdækket en række variationer fra landsdel til landsdel. Se Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500-1800. 1978.
3. Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt s.256, konkluderer, at bondebruget ikke var så uimodtagelig for fornyelser, som man tidligere antog. Thorkild Kjærgård har med henvisning til bl.a. indberetningerne fra 1757 (som for Roskilde amts vedkommende findes i nærværende bog) peget på de tidligere noget oversete små og store forandringer af praktisk art, der fandt sted længe før udskiftningen af bøndernes gårde (Thorkild Kjærgård: Konjunkturer og afgifter. C.D.Reventlows betænkning af 11.februar 1788 om hoveriet. 1980, s.36).
4. Vedr. bøndernes "politiske" aktivitet i det 18.årh. se navnlig Claus Bjørn: Bonde, herremand, konge. Bonden i 1700-tallets Danmark. 1981.

5. Det ligger uden for rammerne på dette sted at give en dækkende bibliografisk oversigt, men her skal nævnes nogle indgange til litteratur og forskningsdiskussion. Erik Helmer Pedersen: Dansk landbrugs udvikling i 18.årh. Landbohistorisk tidsskrift, Bol og By, 2.rk. 5, 1983, giver en fyldig oversigt over litteratur og synspunkter på landbrugets udvikling. Se også oversigter over nyere landbohistorisk litteratur i Fortid og Nutid (senest Claus Bjørn og Margit Mogensen: Litteratur om dansk landbohistorie 1959-1975. Fortid og Nutid bd. XXVII, 1977, s.48-66) og en omfattende bibliografi i Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund 1500-1800. 1978. Forskningsoversigter vedr. det 18.årh.'s Danmarks historie er senest givet af Ole Feldebæk i Gyldendals Danmarks-historie bd.4 (1730-1814). 1982, se navnlig s.63-67 og s.188-194. Værket er den nyeste, sammenfattende redegørelse for landbosamfundet og landbruget i det 18.årh.'s Danmark.
6. Efter forordningen af 4.2.1733 skulle bondekarlene forblive på det gods, hvorpå de var født indtil de var 36 år; senere strammedes stavnsbåndsreglerne yderligere. Ved samme forordning genindførtes landmilitsen, der ellers var blevet ophævet tre år tidligere ved forordning af 30.10.1730. Jfr. Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund, s.184-189. Litteratur og henvisninger vedr. diskussionen om stavnsbåndets årsag og virkninger findes ved artiklen "stavnsbånd" i Dansk kulturhistorisk opslagsværk, udk. 1984.
7. For det landbrugstekniske område se Thorkild Kjærgård: Konjunkturer og afgifter, s.29. Diskussion af Kjærgårds periodisering i Erik Helmer Pedersen: Dansk landbrugs udvikling i det 18.årh., s.47. Vedr. det sociale og bevidsthedsmæssige se Claus Bjørn: Bonde, herremand, konger, s.25.
8. Et udtryk herfor fås ved en sammenstilling af Henrik Pedersens tal for opdyrket areal på grundlag af matriklen

- 1688 (Henrik Pedersen: De danske landbrug 1688. 1928, fotografisk optryk 1975 med "kildekritisk vejledning" af Fridlev Skrubbeltrang) og angivelserne af hovedgårdenes opdyrkede arealer, som de fremgår af de 1769-70 indsendte generalhoverireglementer (RA. Rtk. 432-49-67).
9. Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund, s.215-216.
  10. Hans Sode-Madsen: Amtmandsindberetningerne 1735, landbrugs krisen og folkemængden. Arkiv 4. nr.2, 1975, s. 87-110. Vedr. indberetningerne til landvæsenskommissionen 1757, se Povl Hansen: Bidrag til det danske landbrugs historie. Jordfællesskabet og landvæsenskommissionen af 1757. 1889. Disse indberetninger til generallandvæsenkollegiet i slutningen af 1760'erne er i den nyere landbohistoriske forskning især anvendt af Fridlev Skrubbeltrang, såvel i disputatsen Husmand og inderste. 1940, som i Det danske landbosamfund.
  11. Med hensyn til arkivsignaturer og pakkebetegnelser, se afsnittet: De originale indberetninger og udgivelsesprincipper, s.51-52.
  12. Hans Sode-Madsen: Amtmandsindberetningerne 1735, s.90.
  13. Fra tiden efter 1771 findes dog flere samlinger af indberetninger om div. landbrugsorienterede emner, men de samler sig om enkelte embeder, hvorom man årligt ønskede ajourført besked, f.eks. om antallet af øde og nedlagte bøndergårde og fællesskabets fortsatte ophævelse. Sådanne indberetninger søges for 1771-73 i Danske Kammers arkiv (RA. Rtk.2336) herefter i selve Rentekammerets arkiv. Af en lidt anden type er "Forslag til kornavlens forbedring og kornets rensning og tørring, indsendt i henhold til kammercirkulære af 28.7.1778 og 14.11.1778 (RA. Rtk. 2485.40); dette materiale er i uddrag udgivet af Jens Holmgaard for Landbohistorisk Selskab, Bol og By 3, 1962. Under udgivelse ved Grith Lerche er amtmandsindberetninger om bøndergårdes bygning 1789-90 (RA. Rtk. 2485.58), udsendes af Landbohistorisk Selskab 1984.

14. Ved kabinetsordre af 19.11. og 7.12.1770 omdannedes generallandvæsenskollegiet, der havde spillet en stor rolle i de første år af Christian 7.'s regeringstid, til en generallandvæsenskommission. Adskillige nye folk kom med i arbejdet, og de tilhørte en anden kreds end den hidtil toneangivende (Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.95). I Strueense-perioden arbejdes der fortsat med landbo-spørgsmålene, men linien var præget af fysiokraternes tanker om kontraktfriheden som løsning på landbrugets problemer, og i mindre grad af det specielt bondebeskyttende, som Hans Jensen så stærkt har fremhævet.
15. Adskillige af de godsejere, vi møder, beklædte betydelige stillinger i hovedstaden, f.eks. som dommere, og flere gjorde sig gældende i den politiske kreds omkring kongen. Bønderne i nogenlunde nærhed af København var hyppigt misundt af bønder andre steder, fordi de havde bedre handelsmuligheder og som regel opnåede højere priser og lønninger. 1700-talsbondens handelsaktivitet, bl. a. i København, er omtalt af Birgit Løgstrup: Jorddrot og administrator. 1983, s.199-208. Se også Sognefoged i Stavnholt Lars Nielsens dagbog (1771) 1789-1794. Udg. af Landbohistorisk Selskab ved Jørgen Dieckmann Rasmussen. 1978, s.15.
16. Som kilder til tilstandene ved de enkelte godser skal først og fremmest peges på godsarkiverne, som - hvis de er bevarede - i reglen findes på landsarkivet for Sjælland m.v. i København. Vedr. forholdet gods og bønder se navnlig jordebøger, godsregnskaber og fæsteprotokoller. Til de større og rimeligt godt bevarede godsarkiver fra Roskilde amt må henregnes Lindholm, Selsø, Svenstrup, Vibygård og Åstrup, der alle findes i Landsarkivet for Sjælland. Omfattende er også arkivet fra Roskilde adelige jomfrukloster, som er nyordnet, men kun delvist afleveret til landsarkivet (jfr. Birgitte Bruun Wolter: Roskilde Klosters gods 1699-1852. Landbohistorisk tidsskrift 5, Bol og By 2.rk. 1983, s.107 note 2). Ledreborgs store

arkiv er registreret og henligger for størstepartens vedkommende på godset. Arkivet fra Københavns magistrats gods, Bistrup, søges i Københavns Stadsarkiv. Godsarkivalier for Universitetets gods findes i Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland.

17. Claus Bjørn: "De danske cahiers". Studier i bondereaktioner på forordningen af 15.april 1768. Landbohistorisk tidsskrift Bol og By 5, 2.rk. 1983, s.145-170.
18. Se J.Bloch: Stiftamtmand og amtmænd i kongeriget Danmark og Island 1660-1848. Udg. af Rigsarkivet 1895 (Roskilde og Svenstrup amt). Vedr. lenene se Thelma Jexlev: Lensregnskaberne II. Fortid og Nutid XXVI, 1975, s.1-67.
19. J.Bloch: Stiftamtmand og amtmænd, under Abrahamstrup amt. I det 18.årh.'s kildemateriale ses nogen usikkerhed med hensyn til den amtslige grænsedragning i Horns herred. På Videnskabernes Selskabs kort fra 1768 er intet af Horns herred regnet med til Roskilde amt, men f.eks. folketællingen 1787 regner Horns herred for beliggende i Roskilde amt med undtagelse af sognene Gerlev og Dråby.
20. Hans H.Worsøe: Træk af Viborg amts historie. Fra Viborg amt 1978. Her gives i indledningen en generel redegørelse for amtsomlægningerne.
21. Henrik Pedersen: De danske landbrug 1688 (reproudgave 1975) s. 21 regner hele Horns herred til Jægerspris amt, i alt 3332 tdr. hartkorn. Fradrages Dråby og Gerlev sognes hartkorn, henholdsvis 432 og 458 (jfr. note 19) udgør Horns herred 2442 tdr. hartkorn. Sjællands samlede hartkorn var iflg. Henrik Pedersen, s.350, 12.209 tdr. hartkorn.
22. Gregers Begtrup: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark. Sjælland og Møn I (1803), reproudgave 1978, s.5.
23. Fridlev Skrubbeltrang: Husmand og inderste, s.389. Ca. 60% af ægteparrene i de såkaldte Oederske efterretninger (RA) var af husmandsstand, og procentdelen for husmænd

- var kun højere i de nordsjællandske amter. For en generel indføring i befolkningsforholdene i det 18. årh. se Hans Chr. Johansen: En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870. Dansk social historie 4. 1979, s.41-103.
24. Se Henrik Pedersen: De danske landbrug 1688 (reprint 1975) tabel III s.354. Som helhed skete der ikke store ændringer i besiddelsesforholdene i tidsrummet frem til ca.1770.
  25. Ejvind Slottved og Mogens Thøgersen: Universitetets gods. Københavns Universitets historie 1479-1979. Bd. IV. 1980, især s.10-12.
  26. Trudsholm, Kirke Sonnerup sogn, Voldborg herred, havde iflg. generalhoverireglementet fra 1770 31 tdr. hartkorn ager og eng under den skatte- og tiendefrie hovedgårds-takst og 192 tdr. hartkorn bøndergods, men hertil kom skov- og mølleskyld, som ligeledes var sat i hartkorn. Kriteriet for opnåelse af sædegårdsrettigheder (skatte- og tiendefrihed m.v.) var, at der hørte 200 tdr. hartkorn bøndergods til godset, beliggende inden for en radius af 2 mil fra hovedgården, jfr. forordningen om jordegods af 28.1.1682 og om sædegårde af 16.12.1682. Se også Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. 1957, s.114-117.
  27. Fra Roskilde amt kan som eksempel nævnes ejeren af Gl. Køgegård, J.A.Meijerfeldt, over hvem bønderne i 1768 klagede til landvæsenskollegiet, fordi de fandt hoveriet for hårdt (Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.71-72).
  28. Gregers Begtrup: Agerdyrkningens tilstand I, s.94-95.
  29. Gregers Begtrup: Agerdyrkningens tilstand I, s.22-23.
  30. I egnen vest for København samt på Amager var 2-vangsbrug og alsædsbrug udbredt. For Roskilde amts vedkommende drejede det sig navnlig om Tune herred. Se Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt, s.104-106.
  31. Rundt om i landet, vist nok især på krongods eksperimenteredes der dog med driftsomlægninger på bondejord uden

- at der var gennemført totale udskiftninger af landsbyerne. I begyndelsen af 1780'erne ses noget sådant på kronens gods i Odsherred. Se Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred. Studier over sociale og økonomiske forhold ca.1750-1800. 1974, s.171 ff.
32. Opmålinger på grundlag af Videnskabernes Selskabs kort 1768-1804 tyder på, at ca.60% af landet blev opdyrket, især var udnyttelsen af jorden intensiv omkring København og i Nordsjælland. Om dette samt nogle af opdyrkningsens konsekvenser af miljømæssig art se Klaus Ebbesen: Fortidsminderegistreringen. Fortid og Nutid XXX, 1983, s.180.
  33. RA. Rtk. 2212.28. Ekspeditonsprotokol 1732-36. Nr.182: 26.5.1735.
  34. Med hensyn til Kommercekollegiets oprettelse henvises til Frank Jørgensen og Morten Westrup: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848. 1982, s.135-36, samt til Vejledende Arkivregistraturer nr.22: Kommercekollegiet 1735-1816. Ved J.O. Bro-Jørgensen og Morten Westrup (under udgivelse).
  35. Frank Jørgensen og Morten Westrup (anf. værk) s.136.
  36. Fridlev Skrubbeltrang: Det dansk landbosamfund. 1978, s.181-82. Se desuden Hans Sode-Madsen: Amtmandsindberetningerne 1735, landbrugskrisen og folkemanglen. Arkiv bd.4 nr.2, 1972, s.87 ff., der giver den fyldigste introduktion til indberetningerne fra 1735. Med hensyn til krisens europæiske baggrund henvises til B.H. Slicher van Bath: The Agrarian History of Western Europe 500-1850. London 1963, s.206 ff.
  37. Kristof Glamann: Otto Thotts uforgribelige tanker om komerciens tilstand. Københavns Universitets festskrift 1966, s.86.
  38. Se herom f.eks. Jens Holmgaard: Landboreformerne - drivkræfter og motiver. Fortid og Nutid XXVII, 1977, s.42 f.
  39. G.Hille: Grev Adam Gottlob Moltkes plan for Frederik den Femtes Regjering. Historisk Tidsskrift 4.rk. 4.bd. 1873-74, s.43-64, især s.54-55.

40. Frank Jørgensen og Morten Westrup: Dansk centraladministration, s.137.
41. Kommissoriet er trykt i Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873, s.52-54. Om kommissionens historie er Povl Hansen: Bidrag til det danske landbrugs historie. 1889, stadig det mest omfattende arbejde.
42. Om fællesskab se Ole Widding: Markfællesskab og landskifte. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1948, s.135-145.
43. RA. Rtk. 431.2. Kopibog over udgæede breve 1757-67.
44. Overdrevene er fyldigst behandlet i Hugo Matthiesen: Det gamle Land. Billeder fra Tiden før Udskiftningen. 1942. Desuden kan henvises til O.Christensen: Jordens Besiddelse og Brug. Det danske Landbrugs Historie I. 1925, s.103 f.
45. Indberetningerne til 1757-kommissionen er behandlet i Jens Holmgaard: Østjyske godsejeres syn på fællesskab og udskiftning i 1759. Østjysk Hjemstavn 1965, s.23 ff.
46. Den 28.3.1763 ansøgte ejeren af Benzonseje, Tune herred, Carl Schumacher som største lodsejer i Havdrup by om at måtte mageskifte med de øvrige lodsejere, som var Københavns magistrat (Bistrup) og Svenstrup gods. Sidstnævnte gods' ejer var villig nok, men magistraten tøvede. 11.4.1764 fik landvæsenkommissionen påny sagen forelagt. Magistraten havde afslået at mageskifte 2 gårde i Havdrup by, men havde tilbudt at deltage i det praktiske arbejde i forbindelse med frahegning m.v. Landvæsenkommissionen bifaldt denne ordning (Landvæsenkommissionens ekstraktprotokol over indkomne sager 1759-65, nr.264 og 333. RA. Rtk. 431.6). Sagen gik imidlertid i stå og endnu i 1770 var der tilsyneladende ikke sket noget, jfr. indberetninger om forandringer til landvæsenets bedste, indsendt i henhold til cirkulære af 25.11.1769. RA. Rtk. 432.68. Trykt i denne publikation, se navnlig under Benzonseje s.

I Gl.Roskilde amts arkiv, Landsarkivet for Sjælland,

findes korrespondance om fællesskabets ophævelse fra 1760 og fremefter. Her findes fortrinsvis korrespondance om udskiftnings-sager (mageskifter) som også er kendt på anden måde, f.eks. bestræbelserne for at få mageskiftet med Københavns Universitet i begyndelsen af 1760'erne. Forspillet til den ovenfor nævnte ansøgning vedr. Havdrup findes også her. Tankevækkende er en sag, som viser, hvor svært det kunne være for en enkelt bonde at træde op imod fællesskabet i denne før-reformtid. En fæstebonde i Kirkerup, Thomas Clemensen, klagede i 1765 sin nød til amtmanden, fordi den frahegning af hans jord, som både hans herskab (Åstrup) og amtmanden i 1759 havde tilladt, nu ikke blev respekteret af bymændene i Kirkerup, Gundsøllille og Østrup. De havde iflg. hans klage til amtmanden væltet hans hegn og krævet forskellige bøder af ham og, forstår man af klagen, i det hele taget chikaneret ham ret groft. Stridens udfald ses ikke, men det kom frem ved høringsen hos dem, hvis bønder var implicerede, at den klagende bonde var kendt som "et uroligt hoved" (Roskilde domkirkes gods), og at man ikke gerne tog parti i sagen (LAK. Gl.Roskilde amt. Korrespondance vedr. fællesskabets ophævelse 1760-75. B.II.).

47. Claus Bjørn: Udskiftningsforordningen af 23.april 1780 og dens plads i dansk landbrugs historie. Jubilæumspjece udg. af Matrikeldirektoratet 1981 (s.5-30), s.10.
48. Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.43.
49. Edv.Holm: Danmarks-Norges historie, bd.3, 2.del. 1898, s.97-102. Reformerne ved Hørsholm gods er behandlet af C.Christensen (Hørsholm) i Agrarhistoriske studier I-II. 1886-91, og Hørsholms historie.1879. For Bernstorffs gods se Torkel Baden: Beskrivelse over den paa Godset Bernstorff i Gientofte Sogn iverksatte nye Indretning i Landbruget. 1774. Generelt om disse og øvrige forandringer i 1760'erne se Fridlev Skrubbeltang: Det danske landbosamfund, s.272-73 og 283.

50. Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.20 ff. Her findes en fyldig oversigt over de synspunkter, der fremkom i bøger og tidsskrifter efter at der i 1755 var blevet opfordret til indsendelse af forslag, der kunne bidrage til landbrugets fremme m.v. Alt hvad der kom på tryk kan søges gennem Dansk landbrugsbibliografi, bd.I indtil 1814. Ved Ole Karup Pedersen. 1958. Se også Fridlev Skrubbeltrang's emneordnede gennemgang af de væsentligste dele af denne debatliteratur (Det danske landbosamfund, s.266-72).
51. Instruks af 27.10.1767.
52. Vedr. kommissoriet m.v. se Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.48-52 samt Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund, s.273-74.
53. En fuldstændig oversigt over kommissionens og senere kollegiets medlemmer findes i Rentekammeret I. Danske og norske afdelinger 1660-1848. Vejl. arkivregistraturer XII. Udgivet ved Jens Holmgaard. Rigsarkivet 1964, s.239. En vurdering af de enkelte medlemmers holdninger og deltagelse i arbejdet er givet af Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.52-64 og af Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund, s.273-74. Hans Jensen har meget stærkt fremhævet Henrik Stampes rolle, og hvad han ser som en bevidst "socialpolitisk" holdning fra regeringens (og Stampes) side. Den daværende regerings evne til at ordne landboforholdene uden kompromiser med de traditionelle godsejersynspunkter blev tilbagevist af Fridlev Skrubbeltrang i anmeldelsen af Hans Jensens arbejde (disputats), (Historisk Tidsskrift 10.rk. IV, s.135-141).
54. Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.57-59 om den første fase af kommissionens virksomhed.
55. I marts 1768 nedsattes tillige en slesvig-holstensk landkommission, og samtidig omdøbtes den kongerigske kommission til generallandkommissionen (Frank Jørgensen og Morten Westrup: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848. s.137).

56. Claus Bjørn: "De danske cahiers". Studier i bondereaktioner på forordningen af 15.april 1768. Landbohistorisk Tidsskrift. Bol og By 2.rk. 5. 1983 (s.145-70), s.168, især note 59. Her redegøres for forskningens synspunkter på, hvilken rolle, konservativ eller progressiv, de forskellige medlemmer spillede. Claus Bjørn fremhæver, at en række bondereaktioner i foråret 1768 muligvis har medvirket til en fastholden af et "bondeorienteret" anliggende som hoveriet som noget, der måtte arbejdes videre med.
57. Claus Bjørn: "De danske cahiers" (s.145-46) omtaler kollegiets dannelse og den linie for landbopolitikken, der udstikkes. Endvidere en oversigt over den ældre og nyere forsknings opfattelse af generallandvæsenskollegiets plan og arbejde, desuden omtales divergenser i Hans Jensens og Edv.Holms synspunkter (s.145, note 1).
58. Her citeres fra Gl.Roskilde amts kopibog over kgl. reskripter og kollegialbreve 1751-75, nr.12 under 1768. Landsarkivet for Sjælland.
59. Eggert Kristoffer Knuth, greve til Knuthenborg og Gyldesten (1722-76). Oprindelig officer, stiftamtmand over Sjællands stift og amtmand over Roskilde amt 1764-76. Kilde: Palle Rosenkrantz (red.): Amtmandsbogen. Portrætter og biografier af stiftamtmand og amtmænd i Danmark 1660-1935. 1936. Biografi nr.215, s.91.
60. Dette andet cirkulærebrev - med påtegninger fra enkelte godser - indsendtes til kollegiet sammen med de egentlige indberetninger og henligger sammen med disse (RA. Rtk. 432.39).
61. "Betragtninger over nogle poster i hvilke den sjællandske bondes vilkår synes at kunne lettes samt hans lyst og mod opmuntres". Økonomisk Magazin IV, s.197-206. Omtales af Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.24-25.
62. Amtmandens betænkning af 19.11.1768 (RA. Rtk. 432.39). En gennemgang af kollegiets journaler (noget uregelmæssigt bevaret) har ikke givet positivt resultat. Det sam-

- me gælder en gennemgang af de indkomne sager i amtsarkivet fra Gl.Roskilde amt (Landsarkivet for Sjælland).
63. Lotte Dombernowsky: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. Administrationshistoriske studier nr.8. 1983. Her redegøres (s.79-80) for kommunikationen mellem centraladministrationen og lenene (grevskaber og baronier).
  64. Generalhoverireglementer indsendt fra proprietærene i overensstemmelse med forordningen af 6.5.1769. Indberetningerne fra Roskilde amt findes i: RA. Rtk.432.50. Hovedartiklen om dette materiale er Fridlev Skrubbeltrang: Hoveriindberetninger som kilder til dansk landbohistorie. Fortid og Nutid XIV. 1941, s.1-28.
  65. Thorkild Kjærgaard anvender disse tidstypiske synspunkter i en bred godsøkonomisk analyse i Konjunkturer og afgifter, s.48 ff.
  66. Klage fra Gl.Køgegårds bønder over for hårdt hoveri. Omtales af Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.72 og af Claus Bjørn: "De danske cahiers", s.167.
  67. Bestemmelserne for tiendeydelse efter reformationen blev fastlagt i recessen af 31.10.1536 og kirkeordinansen af 2.9.1537. For en kort oversigt herom se Ejvind Slottved: Tiendeafløsning og foldudbytte. Fortid og Nutid XXVII, 1977, s.75.
  68. Bestemmelse om tiendens erlæggelse i kærven blev dog allerede i 1560'erne hyppigt fraveget, når det drejede sig om konge- og kirketiende, hvorimod præstetienden normalt blev bibeholdt i den oprindelige form. Tiendeafløsningen i 1500-tallet har været genstand for en fornyet forskningsindsats i de seneste år. Se Michael H.Gelting: To profiler gennem Ribe stifts tiender i 1500-tallet. Festskrift til Poul Enemark på tresårsdagen 13.april 1983, s.233-54. Her findes henvisninger til diskussionen, som navnlig har været ført i Fortid og Nutid 1977 ff., om tiendeafløsning og mulighederne for at anvende tienderegnskaber m.v. til oplysning om foldudbytte.

69. Claus Bjørn: "De danske cahiers", s.159-60: Det var fortsat tiendenydernes ret at få tiende i kærven, og det forekom fordelagtigt i 1700-tallet, bl.a. p.g.a. den medfølgende halms foderværdi. Se også Fridlev Skrubbeltang: Det danske landbosamfund, s.234.
70. Eksempler: Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred, s.127.
71. Om degnetraven se Danske Lov 2-15-10.
72. Claus Bjørn: "De danske cahiers", s.160 nævner eksempler på forhandlinger om afløsning ved en række jyske godser. Der kunne være ret stor forskel på bøndernes og godsejernes vurdering af, hvad der skulle betales for tienden ved afløsning af tiende i kærven.
73. Synspunktet var ikke originalt - der var hjemmel for fremgangsmåden i Danske Lov (2-23-5).
74. Efter Danske Lov skulle degnetraven eller degnekornet svare til 1/3 af præstetienden (2-25-10).
75. Hvad der refereres til uden navns nævnelse er formentlig vangelag mellem byerne, dvs. at to eller flere byers vange fulgtes ad i samme rotation, så gærderne blev overflødige. Sådanne ordninger er velkendte i det østlige Danmark, men hidtil sparsomt behandlet i litteraturen. Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt, s.2, 12, 14 og 46.
76. Som en art underkommission under 1757-landvæsenskommissionen nedsattes i 1759 en kommission til at tage sig af planlægningen af mageskifter og udskiftning mellem Københavns Universitet og bl.a. Københavns magistrat. Indtil 1763 var mageskifteplanerne jævnlige fremme i lyset for Universitetets vedkommende. Ejvind Slottved og Mogens Thøgersen: Københavns Universitets historie bd. IV, s. 58-64.
77. Jfr. Skrubbeltangs fæsteundersøgelser (Det danske landbosamfund, s.343-46).
78. Hovedværket om overgangen til arvefæste og selveje er fortsat Sigurd Jensen: Fra patriarkalisme til pengeøkonomi. 1950. Her konstateres (s.27), at der i 1760'erne

fandtes flere selvejendomsformer, men fælles var en ret stor grad af fortsat afhængighed af godset. I Det danske landbosamfund, s.322-24 giver Fridlev Skrubbeltrang en kortfattet gennemgang af de mest almindelige vilkår for datidens selvejere. Her refereres også til Hans Jensens og Sigurd Jensens forskellige vurdering af den faktiske udvikling og reformpolitikken på området selveje/arvefæste.

79. Axel Linvald: Bistrup. Byens gods 1661-1931. 1932, s. 143.
80. Axel Linvald: Bistrup, s.146.
81. Iflg. Gregers Begtrup: Agerdyrkningens tilstand I, s. 188-89 var forsøget ingen succes, idet arvefæsteordningen ikke blev fulgt op af udskiftning mellem bønderne.
82. Amtmandens indberetning 19.11.1768 (RA. Rtk.432.39).
83. 1 sletdaler = 4 mark. 1 rigsdaler = 6 mark.
84. Om lønnesædens udbredelse m.v. se Fridlev Skrubbeltrang: Husmand og Inderste. 1940, s.238.
85. Ved reskript af 27.9.1754 var disse sædvanebestemte skiftetider blevet en regel.
86. Fridlev Skrubbeltrang: Husmand og inderste, s.239-40.
87. Alex Wittendorff: Alvej og kongevej. Studier i samfærdselsforhold og vejenes topografi i det 16. og 17.årh. 1973. Hovedværket om vejene i ældre tid. Her skal særlig gøres opmærksom på bogens kapitel I og II om kilder og litteratur. Ang. vejenes vedligeholdelse se kapitel V, s.81 ff.
88. Alex Wittendorff: Alvej og kongevej, s.172-75.
89. Samme regler findes i forordningen af 6.5.1665 og 26.5.1670 om vedligeholdelse af landeveje og kongeveje. Alex Wittendorff: Alvej og kongevej, s.203-04.
90. En fransk vejingeniør, Jean Marmillod blev i 1764 kaldt til landet for at udstikke planer m.v. for nye brolagte chausseer. Vedr. vejadministrationens skiftende opbygning på centralt hold for resten af det 18.årh. se Vejrl. arkivregistratur XII, Rentekammeret, s.250. Jfr. også

- katalog til Rigsarkivets vestibuleudstilling 1983, Kollektiv trafik (ved Steen Ousager og Henrik Stissing Jensen).
91. I Alvej og kongevej, kapitel VIII: De sjællandske alfarvejes topografi (s.208 ff.) giver Alex Wittendorff en gennemgang også af vejene i Roskilde amt, herunder deres fysiske fremtrædelsesform.
  92. Citat fra cirkulæreskrivelsen til amtmændene 30.4.1768.
  93. Claus Bjørn: "De danske cahiers", s.167-68.
  94. Edv.Holm: Danmark-Norges historie, bd.4, s.337-38 og Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.68-69. Skrubbeltrang (Det danske landbosamfund, s.324) betegner afvisningen som værende sagligt velbegrundet: Kollegiet skulle skaffe flere forslag til reformernes udformning.
  95. Fridlev Skrubbeltrang i indledningen (s.11) til udgaven af M.H.Løvenskiolds hoveridagbog 1795-1797. Bol og By 7, 1973.
  96. Fridlev Skrubbeltrang: Bol og By 7, s.11-12.
  97. Afgørende for forløbet blev Struensees fald 1772, og det derpå følgende konservative styre under Guldberg, dernæst kronprinsens optræden ved statskuppet 1784. Den nyeste mere dybtgående fremstilling af de såkaldte store landboreformer under eet er givet af Fridlev Skrubbeltrang i Det danske landbosamfund, s.262-416. Værket er grundigt anmeldt af Jens Holmgaard i Historisk Tidsskrift bd.82. 1982, s.137-47, og af Thorkild Kjærgaard i Fortid og Nutid 1981 under overskriften "Fridlev Skrubbeltrang og det danske landbosamfund" (Fortid og Nutid bd.XXIX, s.276-84). Anmeldelsen er kommenteret af Skrubbeltrang i Fortid og Nutid Bd.XXIX, 1982, s.445-48 under overskriften "Historikerens ansvar - og kritikernes".
  98. En omfattende analyse af hoveriindberetningerne er givet af Skrubbeltrang i Fortid og Nutid bd.XIV, 1941, jfr. note 19 ovf. Indberetningerne er desuden anvendt i en del godsstudier i de senere år, se Lotte Jansen: Hoveriet til Egeskovgård. Gårdmandshoveriet indtil hoveriafløs-

- ningen i det 19.årh. 1977, s.15 ff. samt Margit Mogenssen: Fæstebønderne i Odsherred, s.100-03.
99. Fridlev Skrubbeltrang, Bol og By 7, s.14 giver en karakteristik og vurdering af effekten af forordningen. Birgit Løgstrup har for Løvenborg gods påvist, hvorledes de nye bestemmelser faktisk kom i funktion ved dette gods (Markdrift og hoveri på Løvenborg 1771-72. Bol og By 8. 1974, s.22-57.
100. Fridlev Skrubbeltrang kalder i Bol og By 7, s.15 forordningen bedre end sit rygte i historiebøgerne. Bl.a. respekterede forordningen 1773 den traditionelle inddeling i hovlodder, hvilket også kunne være bekvemt for bønderne.
101. Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.185-205. Her findes en oversigt over hele hoverisagen. Den nyeste oversigt og analyse er givet af Thorkild Kjærgaard i Konjunkturer og afgifter. Se navnlig s.53 og 64 ff.
102. Fridlev Skrubbeltrang i Bol og By 7, s.20-24.
103. Plakat med opfordring til indgåelse af frivillige hoveforeninger kom 24.6.1791, men det gik langsomt med at få sådanne frivillige overenskomster indgået. Thorkild Kjærgaard peger i Konjunkturer og afgifter, s.68-69, på det efter hans mening hidtil oversete, at først da det blev muligt at regulere bøndernes afgifter (forordningen af 15.6.1792) efter gennemført udskiftning kom der gang i hoveriafløsningen og hoverifastsættelsen.
104. Hans Jensen og Sigurd Jensen har vurderet forspillet til denne selvejeforordning noget forskelligt. Hans Jensen kaldte den "den mest epokegørende af dette årtis landbolove" (Dansk jordpolitik I, s.76), men Sigurd Jensen på baggrund af sine studier mere så forordningen som en formel stadfæstelse af tilstande, der allerede havde udviklet sig gennem en årrække; ryttergodssalgerne i 1760'erne betød jo en del steder, at bønderne erhvervede deres gårde i en form for selveje (Fra patriarkalisme til pengeøkonomi, s.18). Nogen konsekvent kurs

- i selveje- og arvefæstesager udviste staten dog ikke i de kommende år, og virkelighedens verden svækker indtrykket af det meget epokegørende, som Hans Jensen så i 1769-forordningen (jfr. Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred, s.21 ang. forsøgene på at sælge det odsherredske gods).
105. Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.83.
  106. Generallandvæsenskollegiets skrivelse af 25.11.1769. RA. Rtk. 432.68.
  107. Indberetninger om forandringer til landvæsenets bedste. Indsendt i henhold til cirkulære af 25.11.1769. 1769-1770. RA. Rtk. 432.68. En gennemgang af indkomne breve m.v. til amtmanden for Roskilde amt for det pågældende år har ikke givet resultat (Landsarkivet for Sjælland. Gl.Roskilde amts arkiv).
  108. I en jubilæumsartikel i forbindelse med 200-året for udskiftningsforordningen, jfr. note 47, har Claus Bjørn anført en fortegnelse over nyere fremstillinger, såvel om udskiftningen generelt i Danmark som om de enkelte egne eller landsdele. For "teknisk" indsigt i udskiftningsproceduren både de tidlige og senere udskiftninger er C.Rise Hansen og Axel Steensbjerg: Jordfordeling og udskiftning. 1951. hovedværket. Især Jørgen Dieckmann Rasmussen: Bønderne og udskiftningen i det københavnske rytterdistrikt. 1977. har sat gang i studier over bøndernes hele holdning til udskiftning.
  109. Oplysninger om de enkelte byers udskiftningsår findes i Trap: Danmark, 5.udg. Oplysningerne er ikke kontrolleret i det arkivalske materiale, der ligger til grund, dvs. Rentekammeret landvæsenskontorsager og udskiftnings-sager i amtsarkivet.
  110. Hans Jensen: Dansk jordpolitik I, s.194 og 226-27.
  111. Fridlev Skrubbeltrang: Husmand og inderste, s.240.
  112. Ved kgl. resolution af 16.4.1817 bestemtes, at landdistrikterne skulle have samme flyttedage som København og købstæderne, dvs. 3.tirsdag i april og oktober.

113. Edv.Holm: Danmark-Norges historie, bd.6, 2.del, s.232.
114. Vejl. arkivregistratur XII. Rentekammeret, s.250.
115. Edv.Holm: Danmark-Norges historie, bd.5, s.475.
116. Edv.Holm: Danmark-Norges historie, bd.6, 2.del, s.232.
117. Sognefogedinstitutionen hvilede på forordningen af 11. 11.1791, men sogne- og bondefogders eksistens kendes meget længere tilbage i tiden. Om vejvæsenets ordning se Fridlev Skrubbeltrang: Det danske landbosamfund, s. 425-26.

INDBERETNINGER 1735

BISTRUPGÅRD, *Sømme hrd., Lorentz Kleist, fuldmægtig. 12.8. 1735.*

1. Bemelte gods er over alt med beboer forsynet som svære kongelig ... paabudne contributioner uden restantz, og formedelst disse aaringers indfaldne frugtbarhed paa deris kornsæd og afgrøde considereris at have meere tiltaget end aftaget, men naar misvext indfalder, maa lige saavel for dem som paa andre steder giøres forskud, hvoraf lidet eller intet igien er at bekomme. Og hvad forbedring derved kunde giøres, er tiid etter anden observeret.

2. Paa godset findes ingen manufacture, hvorpaa entten høstleer, skiæreknive eller andet fabriqveris.

3. Er ingen handvercker boesedinde, uden de hvilcke loven tillader paa landet sig maa ernære.

4. Ej heller privilegier entten for kroer eller møller, uden aleene i Gievninge sogn og bye er et krohold, som i forrige tiid paa daværende magistrats udgavis bevilgningsbrev haver erhødet Deris kongelige Mayestæts højsalig farfader høiloflig ihukommelse confirmation under dato 11.december 1688.

EDELGAVE, *Smørum hrd., Chr.Weldingh, ejer. 22.8.1735.*

Hans kongl. Majestæt forlanger at vide, hvad tilstand landvæsenet er udi, og hvad aarsag der er til landets slette tilstand, saa og paa hvad maade saadant kan redresseris og hielpis.

Dertil svaris, at de faa bønder ieg har paa Roeskilde amt er i slett tilstand, aarsagen er mangel paa gode folck, der har noget at tage en gaard med.

Der er og nu aarsag til landets slette tilstand, at bonden maa selge varer for halfværd og igien give dobbelt for hvad hand har nødig. Der findis og vel fleere mangel ved landvæsenet, som lettelig kunde hielpis, hvilcket at besvare ieg vil overlade til dem, som er landvæsenet meere kyndig; Gud regiere voris gode kongis hierte og dem som bør tale for landet, som kunde være dette fattige land til gafn og gode.

Høveds Rådsherrer og Landmand Jørgen
 von Brøns overfor fornufts og afbrødsfulde
 mind befærings.

Jæder Coug: Majst. forlanges at viid, hvad
 til staud land vaerfunt nu i di, og hvad aarsag
 du nu til landts, stath. til staud, saag paa
 hvad maade faadubaud redessens og sigis.

Du til forvis, at du saa bouder ing far paa
 Kontor eller stath nu i stath til staud,
 aarsag nu maagne paa gode folck du far no-
 get at tagt nu gaard und.

Det nu og nu aarsag til landts, stath. til staud,
 at bouder nu maagne paa gode folck for guldne
 og igine gind dobbelt for hvad staud far i di
 Du findis og vne ston maagne vid landts
 stath, som lattelig künde guldne og sigis at
 du for ing vil vovlad til du, som nu land
 vaerfunt uen hjudig, Gud vngine voris gad
 Coug's gind og du som bou taln for lau,
 det, at du maagne optung og brugt staud
 raad, som künde vven vne fattign land til
 gade og gode Edalergave d 22 Aug 1735

Christian
 Welding

N° 5 - a. 6

Christian Welding, ejer af Edalgave, hørte ikke til de godsejere, der
 holdt skrivere. Prøven på hans håndskrift er fra hans indberetning af
 19.6.1735 (originalen i Kommercekollegiets arkiv, se side 51).

EGHOLM, *Volborg hrd., J.Hage, forvalter. 26.8.1735.*

1. Her er icke nogen haandvercksfolck boende paa godset andre en de, loven tillader paa landet maae boe og ernære sig.

2. Icke heller befindis her nogen privilegier endten for kroer, saadanne møller som noget fabricqveres, manufacturer eller andet deslige.

3. Hvad dend post angaar, om der paa godserne fattis indbyggere og beboere til aggerdørchningen, da hvad dette gods angaar, kunde det vel hermed til fornødenhed være forsiuned, alleeniste endeel af det unge og tilvoxende mandskab imod kongl. forordning saa tidt undviger og bortsninger sig, som icke lettelig kand opspørgis eller treffis igjen.

4. Hvad aggerdørchningen belanger, og om dend i nogen maa-
de kunde forbædres, da som kornets vext og detz priis her falder og driste bonden, siden dette gods icke er begaavt med god græsgang eller høeafl, men alleene af kornvahrene skal tage deris udgifter til kongelig skatter med videre, da som kornvahrene paa nogle aar ickun har voxt temmelig, priisen og har været ringere end tilforns, hvorudover godsets tilstand vel haver været bædre forhen end det nu er.

KATRINEBJERG, *Smørum hrd., C.M.Holstein, ejer. 16.9.1735.*

Paa hr. cammerherre og amtman hr. greve von Oertzes ordre haver amtsforvalteren over Roeskilde amt ladet et circulair skrivelse omgaae, hvis indhold er, at Hands Kongl. Mayestæt allernaadigst fattet dend saa christelige og høyloflige resolution, at enhver propriere skulde indsende:

1. I hvad stand deres gods sig befinder, og hvad aarsagen er, at samme er i saa slet en tilstand.

2. Paa hvad maade samme kunde forbedres. Hvad nu det 1. angaar, saa er disværre alt for meget bekiendt, at landet er i saa slet tilstand, at de fleste proprietarier have ingen reuener af deres bønder, men maa betale for dem de kongl. contributioner, give dennem sæde og æde korn dend heele sommer for dem og deris gandske huus, og aarligen anskaffe dem

besten og kvæg, og fordi mangel paa penge er saa stoor i landet, saa maae vel de fleeste om nogle aar ved disse omstændigheder lade deris gods gaae til concurs.

Aarsagen, hvorfor landet er i saa slet tilstand i dend district, hvor jeg boer, bestaar effter min ringe skiønsomhed i effterfølgende poster.

1. Naar bunden kiører sine vare til staden, maae hand tage penge derfor i saa liden en priis, som borgerne til give hannem, nemlig siden freden er giort, har en bonde i de fleeste aar ikkun faaet i Kiøbenhafn for 1 tønne rug 1 rdl. 7 sk. i det høyste 2 rdl., i de smaae kiøbstæder 1 rdl., i det høyste 5 mk. Biuget har været i liige priis, derimod har bonden maatt betale kiøbmanden sin vahre saa dyrt, som hand har forlangt det.

2. Har de kongl. reyser (*tilføjet*: her paa Kiøbenhafns amt) som bunden i denne eyn har maatt giort, været til størst fordærvelse.

3. Ere tieniste folck nemlig svenne og piiger, som faar saa stoor løn af bønderne, i deris tieniste saa obstinat, at de ikke veed, om de mange gange ville arbeide eller ikke, de arbeider og saa meget og saa lidet, som dennem lyster, hvilcket og meget contribuerer til en flittig mands ruin.

4. Har det unge mandskab slaget sig saaledes til drick og spillen, at der spilles meere trictrac i een bye, end i heele Kiøbenhafn, og det feiler generaliter disverre paa mandskab, mens fornemmeligen paa gode folck, som hafde nogle midler i hænderne, fornuftelig at forestaa en gaard, dersom det ikke med tiiden redresseres, er at befrygte, at i faa aar mange gaarde ville blive øde.

5. Ere der og de bønder, som sidder ved gaardene, hvilcke med liderlighed og drick totaliter ruinerer gaardene, hvilcken skade en propriarius maae liide, og af mangel paa folck lade dem sidde ved gaardene.

6. Dend mangel af folck kommer deraf, dend tiid landmilitien blef reduceret, toge eendeel folck tieniste under de geworbene regimentter, endeel ginge ud af landet.

7. Finder mand en bonde, som staar sig noget vel, og hand har sønner, saa søger hand med list at practicere dem bort, hvilcket er proprietarien til største skade.

8. Det er og til bondens største ruin, naar hand har en kone, som er hengiven til druckenskab, eller og som er doven i hendes huus, og gider ikke arbeidet. Af begge sorter finder mand fleere, end mand skulde tencke, og om hand er dend velhabenste og bemittelste bonde maae hand dog ruineres.

9. Handvercks folck finder sig ikke paa godset uden en skoeflecker.

For det 2. forlanger hans kongl. mayestæt at viide, paa hvad maade mand formeener, at denne skade kunde redresseres, da saa meget dend gode Gud har givet mig erfaring og begreb om, er mine tanker følgende:

1. Skal bonden komme i stand igien, at han kand betale kongen rigtig sine contributioner, maae aarligen kornet taxeris, hvad kiøbmanden skal give, nemlig i det ringeste for en tønne rug 2 rdl. for en tønne biug 1 rdl. 2 sk., ligeleedes maae kiøbmandsvahre taxeris, hvad bonden har til huusholdning behov; kiøbmanden vil vinde 40 à 50 pro cento, og bonden skal intet have for sit arbeide og sved, dersom det ikke redresseris faar hans kongl. mayestæt til sidst i steden for contributioner proprietariernes øde og fordærvede gaarde, det Femerske byg skulde og forbydes at indføres, hvor heel Holsteen kand selge sit byg, kunde de og selge deris.

2. Med de kongl. reyser kand det let redresseris, nemlig at de amter i det gandske kongerige, som er frie for redebøds reyser, skulde betale aarligen for hver tønne 2 sk. samme penge skulde indleveres til hof-kammeret, og for samme, de behørigte kiørseler anskaffes; mends naar hans kongl. mayestæt vilde reyse til Holsteen eller Jydland, skulde der kiøres uden betaling.

3. Hvad tieniste folck angaar, saa ere de saa fordærvede, at dersom intet alvorligt dermed foretages, bliver det altiid verre. Mens dersom hans kongl. mayestæt ville have dend naade og give dend ordre, at en tieniste karl, naar ham var

lovligen overbeviist, at hand ikke ville arbeide for kost og løn, som hand skulde, maatte ved tinghuuset løbe 4 gange igiennem spitzroden, een tieniste piige, naar det var hende liige det samme overbeviist, maatte gaae ved ting huuset, naar der holdtes ting, 4 tiimer i fiddelen, saa troer jeg, at det blef bedre.

4. Hvad det unge mandskab angaar for at afskaffe drucken-skab og spillen, maae ligeleedes haarde straf bruges, og der-til var vel ingen bedre middel, end at saadanne, naar de ikke ville afstaae fra deris liderligheder, og det blef dennem overbeviist, da skulde løbe ved 300 mand 6 gange gaden naar ting holdtes.

5. Skal dend misbrug i drikken hos bønderne, som besidder gaarden afskaffes, maatte vel bruges dend samme straf, som i nestforegaaende 4. post er meldt.

6. Dend mangel af folck kand ikke førend ved tiidens læng-de redresseris, men hertil maae gøres gode anstalter, nem-ligen at ingen dreng, hand maae være liden eller stoor, maae gaae fra det sted, hvor hand er født, uden hand er forsynet med rigtig pas fra sit herskab, og de forældre, som har prac-ticeret deris børn bort uden deris herrskabs pas, skulde for-medelst een kongl. ordre tilholdes, at skaffe deris børn uden proces ind paa godset igien, dersom det skeede, kunde kongen oprette i 6 aar en considerabel landmilicie igien.

7. Dersom godserne skal conserveris, maae ingen bonde have dend friehed at tage sine børn fra agerdyrkning og practicere samme med list bort, dersom dend nye landmilitiens indrettel-se skeet, skulde de formedelst en kongl. befalning uden proces indfinde sig paa godset igien.

8. Bøndernes konner, som er hengifne til drukkenskab, og formedelst deris dovenhed ruinerer deris mænd, naar det bli-ver dem overbeviist, gaae paa tingdagen ved tinget 4 timer i fiddelen.

9. Findes der adskillige steder her i landet hvor bønder-ne er oversatt (i) matriculen, og aldrig kand svare dend afgifft der af, hvor til er ingen anden middel at finde, uden hans mayestæt allernaadigst vilde moderere matriculen.

10. post vil nock finde hos mange stoor imodsigelse, men i sig self skal der dog findes essentielle raisons, nemlig kiøbstads jordene, hvilcke nu bliver besaaet ligesom bonden besaaer sine jorde med rug, biug og hafre, hvilcket alleene bliver forbrugt til øll og brændeviin, da dog bemelte kiøbstads jorde burde alleene med toback af forplantes, og borgerne i dend sted kiøbe bondens korn, rug og biug, som de forbruger til deris næring, og har høysalig i hukommelse sal. kong Friderik dend Fierde ladet forbyde fremmed tobacks indførsel, alleene for derved des bedre at animere borgerne i kiøbstæderne, at bruge deris jorde til tobacks plantase.

ROSKILDE AMT, J. Lowson, amtmand. 10.1.1736.

Og dend decadence, som bønderne paa et eller andet stød udi Roeskilde amt er udi, er aarsag deels streng hoverie, deels misvext eller og svaghed paa bøndernes chreaturer, ja bøndernes velstand her i bemeldte Roeskilde amt dependerer fornemmelig af Vor Herre. Ved frugtbahre aaringer, da dette ambts producter ere temmelig gode, og naar kornet da er i priis, soutinerer amtets bønder sig nogenleedes, mens derimod naar misvext indfalder, er tilstanden desto slettere, efterdi de fleste sogne har høytyskyldende hartkorn, hvoraf skatter og landgilde skall udreddes, foruden at de paa de stoere gaarde maae til aggerdyrkningen holdes endeel tienestefolk, hvis kost og løn gaar lige fult.

ROSKILDE DOMKIRKE OG DUEBRØDRE KLOSTER, M. Munthe og C. Schade, administratorer. 12.11.1735.

Disse 2de gods er forsynede med saa mange folk, som de behøver til deris aulings fortsettelse, saa lenge de maa beholde dem, som de nu have, og vil Gud ingen uformodentlig ulykke skulle paakomme og hendis dem, saasom ildsvaade, misvext, vandheld paa creature og deslige, kand de nogenledis svare kongl. allernaadigste skatter og deris aarlige landgilde.

Befindis ellers disse godtzers jordegods upaaklagelig dørrket, saa (os) synes icke, de kand blive forbedrede, men vi

ønske, at de fremdelis kunde blive i den stand, som de nu ere.

Paa disse gods findis ingen kroer eller fabriqver, ei heller andre handvercksfolk, end dem, som loven tillader at maa boe paa landet.

RYEGÅRD, Volborg hrd., Niels Christensen, ridefoged. 29.8.1735.

Ryegaards gods er kuns i temmelig stand, have aftagit paa nogle aars tiid i disse aaringer. Vahrene gielder ikkuns lidet, dels aaringerne afgrøden har været maadelig, i aar synes den at være bedre, undtagen rugen som er ringere en mand /ulæseligt/.

Haandværksfolk er ingen af paa godsit uden de som efter loven maae boe.

Kroer er ingen af. Ved Ryebye er een veyermølle. Indbyggerne eller beboerne viides ikke at fattes til jordens dyrkelse. Vied ei heller hvad der kunde tiene og være gafnlig til dends forbedring.

ROSKILDE JOMFRUKLOSTER, W.Reetz, administrator. 28.8.1735.

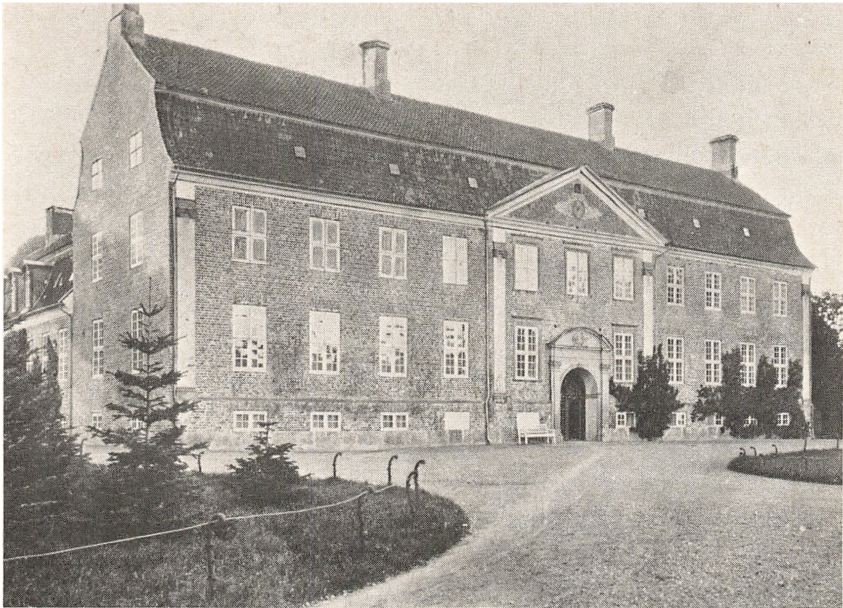
1.post betreffende!

Goedset er ichuns, bestaar af 23 bønder, hvoraf de fleeste er i slet stand og iche kand svare kongen og herskabet, hvis de bør, saa der hver aar, effter goedsets størrelse paavoxer en temmelig restands. Deris afgrøde er: Rug, biug og haure.

2.post. Jorde goedserne har paa nogen tiid merchelig aftaget hvor til deels kand være aarsag, at der undertiiden falder misvext paa sæden, deels, og, fornemmeligst at det lidet, bonden aufler hvor af hand skal tage sine udgiffter, er i slet priis.

3.post. Her paa goedset er iche nogen handvercher boesiddende uden alleene een grousmeed, som loven allernaadigst tillader at maa boe paa landet.

4.post. Ved dette goeds er iche nogen privilegier, uden de Jomfr. Closteret fra detz stiftelse og hidtil allernaadigst har været benaadet med, som Hans kongl. Mayestæts allerna-

Det var gået galt på Svanholm gods i Horns herred i 1730'erne. Ejeren Chr.v.Arenstorff gik i 1735 fallit og Adolph v.d.Lühe overtog formelt godset efter auktion i 1736. Den lidt stilmæssigt strenge hovedbygning fik det nuværende udseende, da v.d.Lühe lod den ombygge i 1744. Man kender ikke arkitekten, men stilen minder om hofbygmester J.C.Kriegers. (Ældre fotografi i Det kongelige Biblioteks billedsamling).

digst gifver friehed for kongl. contributioner i 10 aar, som har taget sin begyndelse i aaret 1731.

5.post. Til agerdyrchningen, landvæsenet og goedsernes consideration er det een af de fornemmeste poster af hafve mandskab paa goedset, men denne post feiler alt for mange stæder, hvorofver mand maa lade en skarnagtig og forsømmelig bond sidde hen effter en anden (i mangel af andre at besætte stæderne med) herskaberne til stoer skade.

Og at saadan mangel paa sine stæder findes, kommer deraf, at mandskabet tiid effter anden har bortsniget sig af goedserne uden at forsiune sig med loulig pas og skudsmaal og begifvet sig til handvercher, hvor mand har maattet lade dem forblifve, saa at herved goedset findes stoer mangel paa folch til Hans Mayestæts tieniste, og end meget meere til agerdyrchning og gaarders besetning.

SVANHOLM, *Horns hrd., J.H.Høeberg, forvalter. 6.9.1735.*

1. Af Svanholms bøndergods, som bestaar af 713 tdr. hartkorn, og pro tempore tilhører hr. staldmester von der Luhe, er ungefæhr øde uden bygning, beboere og besætning ofver 200 tdr., foruden at bemeldte hr. staldmester i dette aar har i stand satt 43 tdr. hartkorn, som tilforn ligeledes var øde, af hvilcket øde hartkorn hand uden at nyde deraf nogen interesse maae svare alle kongelige contributioner, uagtet det icke i hans tid er ruineret, men i hr. Christian von Ahrenstorffs, som bemeldte gaard og gods i mange aar har besiddet, fra hvilcken hr. staldmester von der Luhe og andre creditorer maatte tage det i giælds betaling; det er derfor vell af slutte, hvorleedes det øfrige gods maatte findes conditioneret, naar saameget tid efter anden ved hr. Ahrenstorffs administration er vorden lagt øde, hvilcket og saa mueligt mest aarsagede hans egen decadenge, hvad aarsagen hertil har været, kand icke saa lettelig skrifvis; thi er vell mueligt mand ofte vrangelig rajsonnerer ofver een andens oeconomie og er best at bruge dend tid til at betencke sit eget gaufn. Naar nu itzige godsets ejere vill see godset

igien i stand satt, som ufeilbar maa skee tid efter anden, flyder det af sig self, at der fattis beboere til dett, som er øde, hvortil mand efter disse tidens ... udgangne forordninger icke ved at betiene sig af andre end det paa godset fødte mandskab, dog skeede mitt herskab stoer afgang, da forvalteren ved Sælsøe gaard for nogen tid siden efter en sæsions resolution borttog til gaardfæstning een for Svanholms gods inroulleret landsoldatt og gaf i steden een karl, som vell af sæsionen til landsoldatt, men aldrig af mig til gaardfæstning kunde antagis, - uagtet ieg ligesaa tilig som Sælsøe forvalter begiærede ham af sæsionen til gaardfæstning paa Svanholms gods, og derhos demenstrerede, hvilcke skadelige tvister deraf vilde flyde, naar et herskab lod enrollere een døgtig karl, og een anden proprietarius skulde kunde tage ham bort sig til nytte, naaer hand anskaffede een karl igien, som allene kunde være tienlig til soldat og derfor icke til gaardfæstning; thi naar dend proprietarius, som i saadan tilfælde begiæris en karl fra, iche anseer dend, som igien præsentæris, for lige god til gaardfæstning, skeer der jo iche nogen eqvalenge, og dend sidste ... udgangne forordning om landmilitien er mig i alle ting medholdig, dog imod alle mine protestationer beholdte Sælsøe ejere karlen fra Svanholm gods, hvorved hr. staldmester von der Luhe ej lidet blev præjudiceret, men saasom oftbemelte hr. staldmester elsker mere roelighed end een profitabelprocedeur til høyere rätt, forblef det derved, dog var det saavel ønskelig som gaunfligt at slig maatte vorde endrett.

Afgrøden i dette aar angaaende, da er dend Gud være æret upaaklagelig, alleene rugen, formedelst det continuerende uvær i denne sommer, har taget stoer skade og derfor ei vill gifve uden lidet i skieppen. Haandværchsfolck er ei andre paa godset end ... lof og forordninger tillader, og ei nogen particulair kongl. privilegier.

Maatte det nu ... behage vores ... konge, Svanholms gods ejere nogen particulair naade at tillegge, saavit det øde gods angaaer, kunde det merchelig tiene til dets opkomst, til

hvilchen ... anmodning mand veiledes ved dend ... /overstreg-
get: *forordning*/ rescript af 4. july 1708, hvorved gifvis fri-
hed for afbrendte gaarders skatter udi 2 aar, og siden god-
set i hr. staldmester von der Luhes administrationstid iche
er vorden ødelagt og hand var haardelig tvungen til samme
at antage, er det for ham af lige betydning.

2. Angaaende hvis som til det almindelige beste kunde tie-
ne, da kunde meenige mand meget solageris og mange tvistig-
heder og processer forekommis, dersom forpagtningerne ofver
folcke og familie skatten paa landet maatte vorde ophævet,
dog saaledis at Deris kongelige Mayestæts interesse derved
ei lidde nogen afgang, men snarere maatte tiltage, som saa-
ledis kunde indrettis, at naar blev efterseet, hvormeget af
hver stift eller ampt, som høist aarlig var gifvet, kunde
samme afgift vorde rapporteret efter hartkorn paa enhver pro-
prietarius at betalle ligesom andre ... paabudne udgifter,
imod proprietarien nød regresse efter forordningen at oppe-
berge af sine underhafvende folcheskattspenge, da det er me-
get naturligt at enhver solagerer sine det meste mueligt er,
og saaledis roeligheden befordris, samt viderværdighed og
processer forekommis; mens særdelis er dett proprietarierne
til merchelig afgang og ruin, dett amagere, bønder, møllere,
præster og degne tvertimod dend ... udgangne forordning fæ-
der og til Kiøbenhafns slagtre bortselger stude, hvilket
iche gaufner bonden, som i dend sted kunde selge sit korn,
hvormed studene fædis, til kiøbstederne og de magre stude
til hovedgaarderne, men skader proprietarierne og forpagter-
ne meget, som for dets aarsag iche kand sælge sine fæde øx-
sen, thi gandske vist er det, at naar slagterne kand faae
qvæg hos bonden, kommer de iche til proprietarierne, som dog
maae svare skatterne for bonden, naaer hand ei self kand, og
i alle tilfelde for bonden maae rissiqvere, hvilket vel kun-
de hemmis, naaer med fæde stude ligesom med vildt der føres
til Kiøbenhavn, blev sendt en attest fra proprietarierne el-
ler deris fuldmegtiger, hvor studene vare staldede, og i fald
nogen slagter i Kiøbenhavn eller paa landet, saavelsom i de

smaa kiøbsteder, blef befunden at handle med andre end proprietarierne, da at straffis med een anseelig mulct penge eller anden straff og dend selgende at have vahrene forbrutt, hvorom ved laugene maatte føjes ... ordre saavel som til be-tienterne ved consumptionen, at de under vedbørlig straf der til maatte hafve nøye indseende og om slig misbrug eenhver imod regress tilladt at fiscalicere.

Saa kommer og landmanden i disse aaringer i laboryndt og bunden sine skatter iche kand betale, fordi at brøgger og bager ved sædevahrenis slette priis tillegger sig stoere mid-ler, formedelst capitelstaxten er saa ringe, at landmanden iche har det ringeste for hans vahre, naar alleene kiørselen og hans umage afdragis, hvilched med disse raisons ... kand beviises, brøggerne giver iche bædre kiøb paa deris øll, naar een tønne byg koster 8 mark end naar dend koster 16 skilling, foruden dette er consumptionen siden Kiøbenhafns ildebrand modererit og altsaa endnu profiterer meere end nogen tid til-forn; men og altsaa maate dette naadigst considereris, og det eene efter det andet lignis, hvorved og Hans Mayestæts interesse hafde fordeel, kunde consumptionen regleres efter capitels kiøbed saaledes: naar een tønne byg kosted 2 rdl. skulde gifves 6 sk. consumption à tønne malt, og naar capi-telstaxten var over 2 rdl. skulde gives dend nu paabudne con-sumption à tønne 4 sk. og skulde capitelstaxten blive ringe-re end 2 rdl. da at betale i consumption 10 sk. à tønne malt og rugen til brød og brendevin ligeledes derefter at regle-ris saavit Kiøbenhafn angaar, dernest ald fremmed kornvahre iche at indføris udi disse frugtbahre aaringer, ved hvilche ... forordning baade landmanden hielpis, Kiøbenhafns brøgger og bagerlaug handtheves imod indsnigende fuskere, som og Hans Mayestæts intrader derved forbædres.

ÅSTRUP, Volborg hrd., P. Iuell, ejer. 27.8.1735.

Den store velsignelse, som paa nogle aars tiid af Gud er forundt os, haver bonden for en ringe priis været nøedt til at selge, seerdelis i de smaa kiøbstæder, hvilket vel hoved-

aarsaglig af det megle /?/ fremmet korn, som af Femeren og andre provincier i landet indføris, saavel som qvæg, bæster, og andre creaturer, der forvolder, at den seelandske bonde ickuns faar liidet for sit. Saa haver og mine bønder udi Roeskilde amt med deris aarlige skattekorn og haure ved frem og tilbage reisen een 14 miile at kiøre, som naar det udi Holbeks amts magazin maatte leveris med 4 miile kunde afgjør- ris, hvilcke reiser og andre fleere, som i denne provinc fremt for de andre forrefalder, foraarsager een stor deel af bondens ringe tilstand, som forvolder at undertiiden gaarder vorder leedige, hvilcke da ere besverlige for os at faae besatt, hvortil een deel contribuierer den frihed, det unge mandkiøn for nogle aar hafde, da de i haabetal fra godserne bortvigte, som icke igien førend effter nogle aars forløb ved de nuværende ... forordninger kand redresseris, nemlig, naar det nu tilstedeværende mandkiøn tilvoxer, saa er og en stoer deel aarsage til de fattige bønders ruin, som ere de fleeste, at tienestefolcket icke vil være hos dennem, deels for den ringe føede, som hos dennem falder, og deels fordi de befrygter sig stedse, at naar ejerne udtager vis kongens er, bliver der liidet eller intet tilbage til eyerne, langt mindre til dennem, hvorforre de ideligen søger til dem, vor de veed, at de kand faae deris fortiente løn, og blifver den fattige da i saa maader meere og meere nedtrøckt. Hvad sig fabriqver er angaaende, da er paa mit gods indrettet tvende leemøller, som og med stoer bekostning een aars tiid er ved- ligeholdet og derpaa fabriqveret høestleer og skiæreknive, mens som ingen tiid haver været at obtinere visse ambter langt mindre heele Seeland af os at maatte fourneres, hvilc- ket vi tilliige med andre, der sliige vercker holde i gang, haver erbuddet os til, saa haver de mange fremmede leer, som aarlig i landet indføris, forvoldt, at vi med een stor qvan- titet er bleven sidendis, som til dato icke haver kundet vær- ret at afsette, hvorforre jeg formedelst den store skadis- lidelse, slige vercker maatte nedlegge.

INDBERETNINGER 1757

Side 88-89: Kort over Nordsjælland 1764. Udarbejdet af Diderich Christian Fester (1732-1811) på grundlag af Johannes Mejers kort fra ca.1650 til brug i Erik Pontoppidans Danske Atlas bd.II.

BENZONSDAL, Smørum hrd., Lindemark, forvalter (?). 18.1.1758.

1.post. Haves ingen fælletz overdrifter.

2.post. Kildebrynde by bestaar af 14 gaarde, har 3 marker.

1. Olshøys marken, derudi tilfælletz Kappelvgaarden, Greve med Venteropgaard. 2. Kirkemarken, derudi tilfælletz Kappelwgaarde, Greve med Wenteropgaarden, Hundie. 3. Aemarken, derudi tilfælletz Kappelwgaarde, Iishøy, Hundie.

Efter at foranførte byes fælletz marker til 3 marker for hver byer er vorden inddelt, har aldellis ingen fraluckning imellem markerne været, som sluttelig er skeet af denne hovedaarsag: At her paa heeden mangler det fornødne, som udfordres til indheigning, efterdi steen hvormed at sette giærder haves ikke uden gandske faae, og giærdsel i almindelighed er aldeles intet, uden hvis som kand falde i de piile enhver bonde haver i sine marklucker, der dog icke kand være tilstrækkelig at vedligeholde de giærder, som allereede haves, uden aarlig at kiøbe i særdeelighed stauer. Det eeneste som da er tilbage, hvormed at heigne, vil være grøfter, men foruden at situationen paa mange stæder nægter dette, andseende markskiæl imellem de fleeste byer falder i bek draug og paa siide stæder, hvor grøfter vel kand kastes, men umuelig staae til noget vangværge, saa flyder endog ustridig deraf, at mangfoldig baade jord og eng vilde gaae til spilde, ja dend bonde til stor skade, hvis agger eller eng blev medtaget, efterdi at alle i saa maade opkastende grøfter skulle om det store arbeid og bekostningsom for de fleeste byer paa heeden vil falde, fast umuelig og unødvendigt, og saa meget meere som enhver for sig, uden det arbeid og dend bekostning kand i alle maade betiene sig af ager og eng efter lovens bydende, thi om een eller anden finder sig brøstholden ved sin fælletz græsgang, staaer det ham jo fritt at lade samme taxere.

3.post. Findes ikke paa Benzonsdahls gods.

BENZONSEJE, Ramsø hrd., L.C.Schumacher, ejer. 14.6.1758.

Andgaaende 1.post:

A. Udi Ramsøe herred een halv miil frae Benzonseje befin- des et overdrev kaldet Hæstehaugen, som adskillige byer, nem- lig Ørsted bye, Ladagre og Vallore byer i Eybye sogn har væ- ret og ere lod og deel tagende.

B. Dette overdrevs omkreds er ungefær een halv miil, i længde og breede een fjerding vejs, andgrænsende bemeldte 3 byers marker, saa og een bye kaldet Thruelstrup dens mar- kes skiæl, hvilken sidste ingen lod eller deel udi overdrev- et haver.

C. Udi Ørsted findes saae mange lodseyere, nemlig Sven- strups gods, Kiøbenhafns Magistrat, Universitetet, det kongl. bogtrycker, Roeskilde Domkirke og Benzonseje gods foruden præstegaarden og derunder liggende noget matriculert hart- korn.

I Ladagre bye Kiøbenhafns Magistrat, Universitetet og Ben- zonseje gods. I Vallore bye alle af Universitetets gods, og haver alle bemeldte een liden fjerding vejs til ernævnte overdrev.

D. Eenhver beboere indsætter efter sit hartkorn visse hø- veder, som ved sambtlige fælleds mænds samtning hver aar 1. may bliver efter aarets, græssets og marckernes omstændig- heder, reguleret enten meer eller minder, men smaa kree sæt- tes ey derpaa.

E. Hver mand veed sin visse lod og deel og ellers til fæl- letz græsning for indsatte høveder efter taxeringen.

F. Findes slet ingen skov, hverken stoer eller liden, ey heller tørvemoeser af betydenhed.

G. Findes just ingen aptert vanding, men haver creaturene sit vandstæde udi een temmelig stoer græsmoese, som altid holde vand, og formedelst beleilig vandstæd ey kand undværes eller udskiæres, som saae meget minder nytte havde i sig, som bemeldte Hæstehauge eller overdrev bruges og fornødiges hvert aar til græsning frae først tild sidst.

H. Gaaer ingen lande eller kirckevoy der igiennem, men

vell een vej imellem byerne, som ved afdeelingen er uhindelig, og ey anden stæds beqvemmeligen eller paae anden maade kand omlæges.

I. Dette overdrev Hæstehaugen blev for nogle aar siden ved sambtlige lodseyeres forening saaleedes afdeelt, at Ørsted bye bekom sin andeel efter taxation fralugt, Ladager og Valløe byer deres under eet ligeleedes afdeelt og fralugt, hvorved fulgte eenhvers diiger og indheigninger, samme fraluckning og afdeelning er melte byer meget beqvæm og til nytte, at saa vidt skiønnes kand, ingen anden forandring er bædree at eragte.

A. Eet i Thune herrid liggende og Benzons Eje 2. hovedeenemærcker /rettet fra: marcker/ paastødende overdreev, kaldet Ullemoesen, der just icke kand gives det nafn overdreev, thi same bruges deels til eng bond og slaaning, og deels til agerland og saaening, sidste dog kuns under tiiden, imidlertid og dereffter til ærrets tiiden til at sætte hæste i tøyer græs, følgelig icke kand andsees for overdreev, saameget minder, som det hver aar ligger og er at andsee som vang, er og særdeeles vell situert til hør bond og græsning, giver og hør af bæt bonitet.

C. Udi denne Uhle Moese saa kaldet er adskillige byer der omkring lod og deelhavende, nemlig: Haudrup bye, Snoldeløv, Ramsøelille og Ørsted bye sambt det Kongl. stift Valløe.

D. Paa denne Uhle Moese sættes ingen visse høveder ind, saasom det strax icke bruges til græsning.

E. Hver veed sin jord og sine enge, tjørne huck og andet findes der icke, thi det er een reen slette.

F. Og altsaa hverken stoer eller liden skov, heller ikke tørve eller ellemoeser.

G. Almindelig vanding findes der som aar fra aar af Haudrup bye vorder alt bædree og bædree indrættet for at vande de i tøyer staaende bæster, og ellers gaar een kastet dyb og siælden udtørrende grøft imellem Benzons Eje marck og Uhle Moesen, hvor der og kand vandes.

H. Een almindelig landevej frae Kiøge og til Roeskilde

gaaer der over bemeldte Uhle Moese, som ved hvad forandring der end skeed maatte og kunde beholde sit løb, da icke sees anden stæds beqvæmmere dend kunde der omlægges, ellers gaaer der adskillige byeveje frae et til andet stæd, ligesom og præsten i Haudrup hans sognevej til Kirke Skendsved, hvoraf eendeel kunde omlægges, men til des længere og ubeqvæmmere fart, for omkringliggende isæhr, som om vinterens tiide, naar vejene anden stæds ere slemme, maae søge deres vej over Uhle Moesen liige ad landevejen til Corporalskroen.

I. Er af saadan situation at indheigningen deromkring bestaaer af lutter leer og jorddiiger, som egentlig dend gandske eign heromkring, og haver en mængde deraf overalt, formedelst liden og de stæder ingen leilighed til steen gierder, og tjørne huck findes liidet ja snart paa eendeel byes m.-ker slet indtet, følgelig om fleere diiger skulde andskaffes blev det saa vidt skiønnes kand ubestriidlig, allerhelst de kand knap overkomme de nu havende diiger og heigninger.

Enhver lodhavende i Uhle Moesen veed deres visse deel saavel af det her som det andet, og haver nu efter skiønnende dend samme fordeel som om det var i mange deels separeret ved indheigninger, allerhelst jordsmullet eller jordmalmen er meere beqvæm til hør end til sæde auvling, desuden vilde nye indheigninger i mange henseender hart ad (være) gandske ugiørlige.

A. Een miil frae Benzons Eje udi Roeskilde amt, Ramsø herrit, under Høyelse sogn ved Kiøge findes et indlucke kaldet Ølbye Hæste haug.

B. Er ungefæhr i omkreeds een halv miil, og i længde og breede een fierding vej.

C. Dette lucke eller saakaldet Hæstehaug, ligger alleene til Ølbye bye, hvorudi ere følgende lodseyere, nemlig Universitetet, Vartoue, Roeskilde Dom Kirke, det Kongl. Stift Valløe, Kiøbenhafns Magistrat, Gl.Kiøgegaard, en præstebonde og Benzons Eje, melte Hæstehaug er icke længere fra byen end een halv fierding vej.

D. Hver mand veed efter sit hartkorn og sin tilhørende

jorddeel hvor mange høveder af stoert hand kand indsætte, som desuden ved sambtlige byemænds eenende overlæg hver foraar efter tiidens omstændigheder bliver afgjort, thi smaae greaturer sættes icke der ind, men haves paa dend ordinair fælled.

E. Hver mand veed sine visse skifter af jorden, saavel som af tjørne og hasselhugget.

F. Stoer skov er der icke men een temmelig deel af tjørne og hassel, tillige med findes een maadelig tørvemoese, hvis begreb ungefæhr kand være een liiden fierding vej, dend er gandske for sig selv omluckt og indheignet, ihenseende greaturer ofte tilforn derudi kom til skade, hver mand veed sin deel af tørv mosen, saavel til tørv skiær som omgierding, samme tørvemose er og udi brugelig stand.

G. Vanding findes der icke anderleedes end som i een eller anden græs moese eller og i begreb med tørvemoesen, søe, aae eller andre kiær ere der icke.

H. Kirke eller anden alfar vej gaaer der icke igiennem, alleene saadanne veje som til at hiem og henkøre tørv og giærsel.

I. Meermelte Hæstehauge haver været tilforn under et med Ølbye byes ordentlige marker, men ved sambtlige lodseyeres overeensstemmende er bleven frae de andre marker for sig selv afluckt, hvorved byen meget gott siiden skal have funden sin reigning, uagtet de mangfoldige fleere diiger og gierder hver mand aarlig desaarsag er paaelagt, som igien der falder saa meget lættre, formedelst befindende deel tjørne og gierderiis udi samme Hæsthauge. Saa at viider forandring siufnis icke til meer fordeel at kunde eragtes.

Andgaaende 2.post:

A. Ørsted bye hvori af Benzons Eje gods een 5 bønder, dens een mark sammenstøder og er til falletz med Ramsøelille bye med Ramsøemagle og Ramsøegaarde, hvilke sidste for een bye reignet, samt med Syf byes mark. Ørsted byes anden mark sammenstøder og er tilfalletz med Stoer Ladagre byes mark ellers andgrænser den høystommeldte mark Ørsted, Ladager og Vallore

Hæstehauge, som derfra som melt er indheignet og fraskilt. Dend 3. Ørsted mark sammenstøder og er tilfelletz bemeldt Stoere Ladagre bye, Kirke Skendsved og 2 gaarder kaldes Torperne for sig selv liggende. Bemeldte Store Ladagre bye hvor Benzons Eje haver 4 bønder sammenstøder og er tilfelletz Ørsted bye og Lille Ladagre og ellers paastøder dend af bemeldte Ladagre og Vallore Hæstehauge. Dens anden mark med ermeldt torper, Kirke Skiendsved og Ørsted byes og dend 3. med Lille Ladagre og Assendrups byes marker. Ermelte Kirke Skendsved hvor Benzons Eje haver 6 bønder, dens eene mark sammenstøder og er til felletz med Ørsted og Stoere Ladagre sambt meer melte torpers mark. Dens anden mark med torperne, Assendrup, Lille Skiendsved og Høyelse byes marker. Dens 3. med Jersige, Sollerød og Haudrup byes marker.

Bemeldte Høyelse bye, hvor Benzons Eje haver 3 bønder, dens eene mark sammenstøder og er til felletz med Kirke Skiendsved, Lille Skiendsved, torperne og Assendrup, dens anden mark med Lille Skiendsved, Ølsemagle og Ølbye. Dends 3. mark med Stoere Salbye og Eybye sambt Stoer og Lille Ladagre byers mark.

Melte Ølbye bye, hvor Benzons Eje haver een bonde, dens eene mark sammenstøder og er tilfelletz Høyelse, Liiden Skiendsved og Ølsemagle. Dens anden mark Høyelse, Store og Liiden Salbye og dens 3. mark Ølsemagle og Kiøge Lyng saakaldet, hvori Ølbye bye haver part og gaer ad stranden til med sin der igiennem løbende landevej frae Kiøge til Kiøbenhavn.

Benævnte Jersige bye, hvor Benzons Eje haver een bonde, dens eene mark sammenstøder og er til felletz med Kirke Skiendsved, Haudrup og Sollerød bye. Dens 2. mark Liiden Skiendsved og Ølsemagle. Dens 3. mark Sollerød byes mark og dend saa kaldede Lyng ved Corporalskroen langs med stranden.

Ermeldte Haudrup bye, hvor Benzons Eje haver 5 bønder, dens 1. mark sammenstøder og er tilfelletz med Kirke Skiendsved, Jersige og Sollerøds marker. Dens 2. mark Kagstrup og Snoldeløv Hadstrup. Dens 3. mark Snoldeløv Hadstrup, Snoldeløv og Salløe byes marker.

Snoldeløv Hadstrup bye, hvor Benzons Eje haver 2 bønder, den 1. mark med Haudrup og Kagstrup, dens anden mark Haudrup, Salløf og Snoldeløv, dens 3. mark Thune og Carlslunde byes marker.

Snoldeløv bye, hvor Benzons Eje haver 2 bønder, dens 1. mark sammenstøder og er til felletz med Haudrup, Snoldeløv Hadstrup og Salløf, dens 2. mark med Schalstrup, Thune og Tiærebye, dens 3. mark med Salløf, Schalstrup og Brordrup.

Salløf bye, hvor Benzons Eje haver een bonde, dens 1. mark paastøder og er til felletz med Snoldeløv, Haudrup og Snoldeløv Hadstrup, den 2. mark med Gadstrup og dens 3. mark med Snoldeløv, Brordrup og Schalstrup byes marker.

Kamstrup bye, hvor Benzons Eje haver 3 bønder, dens 1. mark sammenstøder og er til felletz med Tiære bye, Brordrup, Ramsøegaarde, Giøderup, Darup og Schalstrup, dens 2. mark med Tiære bye, Thune, Vindinge, Sterckning og Øde Hadstrup. Dens 3. mark med Darup bye mark, thi Roeskilde mark, som paastøder Kamstrups er fraheignet.

Ramsøegaarde, hvor Benzons Eje alleene haver 3 bønder, liigesom og derved een stoer eyendoms søe, Ramsø Sø kaldet, gandske alleene Benzons Eje tilhørende, samme søe er saaledes af beskaffenhed, at ingen paagrændsende enge eller jorder tage ringeste skade, men tvertimod gavn i henseende til fraetræk og udløb. Bemeldte Ramsøe 3 gaarder ere indbegrebene og imellem deelte Ramsøemagle byes marker, hvilken ligger et bøsseskud frae Ramsøegaarde, og altsaa Ramsøemagle, hvor Benzons Eje haver een bonde, dens 1. mark sammenstøder og er tilfelletz med Ramsøelille og Gadstrup, dens anden mark med Øster og Kirke Suff byes marker, dens 3. mark med Ramsøelille, Øster Syff og Ørsted byes marker, sambt bemeldte Ramsøegaarde haver nogen faae jord under Brordrup mark begreeben, i hvilken bye Kiøbenhafns Magistrat alleene er lodseyere.

Øster og Kirke Syff, hvor Benzons Eje haver 3 bønder, dens eene mark sammenstøder og er til felletz med bemeldte Ramsøemagle og Ramsøegaarde, dens anden med Ramsøelille, Ramsøemagle og Ørsted byes marker, dens 3. mark med Vibye, Assenløse, Rorup og Giøderup bye marker.

B. Imellem omskrevne byers marker saae vidt errindres kand, haver ingen almindelig fraegrøftning eller indheigninger været, men overalt liigesom nu ordentlig og kiendelig skiäll, enten ved visse steen, visse smaae rende becker, eller visse eng streifer, der er vel icke nogen leilighed til indheigninger enten med det eene eller andet (undtagen i henseende til giersel og underskov, da paa heeden visse byer maae hvert aar kiøbe til at lucke med i vand diiger) men icke i saadan mængde med det eene eller andet at til saae mange indheigninger og fraeluckelser kunde bekommes det fornødne, foruden at reigne det over bestriidelige arbeide derved for bonden.

C. Paa sine stæder findes som melt slet ingen giersel eller underskov, paa andre stæder hvor jordsmullet ey er til diigegrøft og heller icke synderlig med steen til steengierder, nogle stæder atter igien hvor vill til liiden deel at indheigne, alle 3 maader kunde lade sig giøre, men de sædvanlige indheigninger og vedliiigholdelse foraarsager bonden i allmindelighed stoer arbeide og bekostning, meere end mand snart skulde forestille sig, om det er alleene i henseende til behøvende staver i gierder, hvor sligt icke er befindende, er det bonden heel besværligt og bekosteligt. Og liigesom det icke kand nægtes hver bye med sine marker fraeskildt vilde være i visse maader til gavn og nytte, saae maae det og vell tilstaaes atter igien i andre maader at vilde blive til store vandskelighed og dend sædvahnlike nuttes betagenhed, thi under een fangst eller fälletzskab vare der visse byers marker som meest bestaaer af agerland, hvilke ved et aars i fället liggende er miserable til græsning, formedelst dend mængde af sviineroed fra efterhøsten af, og isæhr naar søe vinter indtræffer, derimod een anden paastødende byes marker begavet med meere engbond zirstæder og nogle smaa kratte, hvor altiid godt bondgræs er for creatureerne. Naar nu saadan byes marker ligger til felletz under et, da haver fälletz creatureerne bødre deraf og græsningen meere tilstreckelig, det eene kan bøde paa det andet og saa meeget videre

at overfare og allerhelst da visse creaturer, som faar og sviin søger altiid agergræs, isæhr faaer, som gemeenligen siælden skal sees paa engbond, desuden dend endnu ved markernes fraskillelse vandskelighed aarsagede omstændighed, nemlig at paa een byes mark findes der skiøn beqvem vandingstæd, og vandet i sig selv meere velsmagende, forfriskende og creaturene tienligere end paa andre byers marker, sambt af dend situation at tørre indtræffende foraar og sommere gaaer vandet saae reendt bort paae visse byers marker, at uandseet der ved gravning og sligt kunde forhielpes noget, vilde paa mange stæder creaturene dog liide stoer nød paa vand og gott vand, da godt og fornøden vand er een stoer conservation for creaturene, saa vel vinter som sommer, derimod naar adskillige byers marker icke ligger under fangst, bliver derved dends nytte og fordeel udi mange henseender efter mit ringe begreeb da ved fangsternes adskillelse og forandring vendtlige fordeelee overgaaende. Det klare exempel haves i aar ved dend, Gud hielpe os, continuerlige tyrke.

Andgaaende 3.post:

Siufnes vell derudi icke at blive nogen hinder eller vandskelighed, og mueligen til nytte i særdeleshed for dem som haver mange stoere pløyer og mængde jord, haver ævne til at overkomme sliige og derved fleere indheigninger og grøfter, som og at kand taale dend jords mistning og splide ved grøfterne og diigernes kastning, der icke alleene medtager det første aar, men hver aar derefter, naar diigerne skal repareres og i stand sættes, thi et jorddiige næsten hver aar gaaer $\frac{1}{2}$ foed ind i sin diegravning, som i sin omkreeds aar fra aar gjør sandelig noget ud.

Andgaaende 4.post:

Paae og imellem Benzons Eje gods omkring findes icke synderlig stoere aaer til skade ved oversvømmelse paa enge, men findes vell adskillige hist og her smaae rinde bæcker, der altiid har sit fulde løb og rend, og saa vidt skiønnes ingen skade gjør.

Stoere felletz moeser andlangende, da findes een paa oft-

melte Ørsted byes eene mark kaldet Gloemoesen, hvorudi alleene Ørsted bye ere deelhavende, haver sambtlige Ørsted byes mænd hver sin part gennemgrøftet og holdt ved liige, saa at de nu der haver skiøn engbond og hør, hver veed sin visse deel derudi og behøver icke anden forandring efter skiønning til meere nytte og gavn. Liigeleedes er der een paa Haudrup byes eene mark liggende moese kaldet Tyrkemoese. Udi denne moese er alleene Haudrup bye lodtagende, denne moese er og paae nogle aar gennemgrøftet alt meere aar fra aar og holdt ved liige, saaleedes at allereede høstes nu god frugt deraf. Ellers paa godset findes adskillige vell situerede tørvemoeser, men saaleedes dannede og holdt ved liige, at saavidt siufnes ingen skade gøres og icke anderleedes til nytte eller fordeel end som nu deraf haves, kand indrættes eller forandres. Adskillige smaa engmoeser eller smaae sivenge findes vel hist og her, men samme saaleedes at de giver mængde og godt hør af sig, ja undertiiden isæhr tørre aaringer giver langt meere hør end andre stæder.

BISTRUPGÅRD, *Sømme hrd., H.Rosted, forvalter. 9.2.1758.*

1. I Egbye sogn er et overdrev, hvorudi hverken er over eller underskov. Det er et fjerding vey langt og $\frac{1}{2}$ fjerding vey bred, det tilhører de 2 byer Store Ladager og Wallore.

Af Store Ladager er 4 bønder under Magistratens gods. Og de 4 under Bendzons Egede. Wallore tilhører Kiøbenhavnens Universitet alleene. Hver bye veed sit skiel i overdrevet og hver bye pløyer og saaer nogle holme derudi og tøyrrer deres stoere creaturer paa resten i de 2 aar, men hvert 3.aar ligger det i græsning med deres paagrændsende fælde.

Dette overdrev er for nogle aar siden adskilt fra Ørsted overdrev, hvorved een stoer deel gierder bespares, som bønderne ei kunde formaae at lukke, thi kand det ikke anderleedes eller bedre bruges. Ikke heller kand bønderne formaae at indlukke det for sig selv. Det er ellers $\frac{1}{3}$ fjerding vey nær grændsen til hver bye. Der gaaer almindelig vei igiennem, som ikke kand forandres.

I Særløse sogn er et overdrev, som fra gammel tiid har været kaldet Aunstrop overdrev, men nu meest nævnes Heide eller Særløse overdrev. Det er ongefehr $\frac{1}{2}$ miil baade langt og bredt. Derudi er anseelig overskov af eg og bøg og underskov af tjørne, hassel og elle. Der er og 4 søer derudi, nemlig Hiorte søe, Aun søe, Trygebrende søe og Elle søe. Dette (uagtet at det er bleven ved at kaldes overdrev) er og har nu nær ved 100 aar med ald baade over- og underskov, været een eendels eyendom, tilhørende Kiøbenhavn's Stad og Magistrat, (hvorudi er 3 stykker, som herefter skal blive omrørt) og græsningen hører egentlig til bemelte Stadens og Magistratens gods i Tolstrup, Raunsholt, Walleboerup, Dyrhund, Øerogaard, Øerophuus og Heide, som ligger deels udi og deels tet ved denne skov. Dog nyder nogle fleere bønder græsning og gierselhuug derudi, i følge een foreening imellem Kiøbenhavn's Magistrat paa Stadens og egne vegne og salig rentemester Müller, dateret 5. july 1662, og læst paa Siællandsfars landsting den 8. april 1663, som desangaaende lyder saaledes: Eftersom velbemelte hr. rentemester Müller Aunstrop overdrev godvilligen afstaar, saa at til hands gods af samme overdrevs skov ey noget er bereignet, der dog hr. rentemester Müllers tiennere udi efterbemelte byer og torpper altid haver haft græs og vand til deres qvæg, saa og hielp af underskov til giersel og staver huug i forbemelte overdrev, hvor saadant ved deres gierder nest haver været at bekomme. Da skal det herefter som tilforn være velbemelte hr. rentemester Müllers tiennere, som udi efterskrevne byer og gaarder boendes ere, nemlig: Aunstrop, Aunserop, Leerberg, Hoyberg, Mortenstrop, Atterop og Ebberop, uformeent paa bemelte Aunstrops overdrev at nyde for deres qvæg og bester frie græs og vand, som de af Arilds tiid nydt og brugt haver, saa og hielp af underskov af hassel, ælle og tjørne, til giersel og stauerhug, dog ikke af eg eller bøg i ringeste maader i samme overdrift at hugge, og hvis de i saa maader behøve, skal de icke selv have magt til at hugge, førend det dennem ved Magistratens fuldmægtig tilforn bliver udviist. Og kand saaledes efter

dend forommeldte sende beskaffenhed, saavel som i henseende til olden, fiskerie, ungskovs opelskning i fremtiden i følge ... skovforordnings bydende og i følge den høye nødvendighed samt anden herlighed, som tilhører Staden og Magistraten alleene, ingen deeling skee derudi.

Aunstrop, Aunserop, Leerberg og Ebberop tilhører nu hans høygrevelig excellence hr. greve af Holstein til Ledreborg.

Høybiery og Mortenstrop samt Atterop tilhører hans høygrevelig excellence hr. greve af Laurvig til Skioldenesholm.

Disse torper ligger ogsaa deels udi og deels tet ved overdrevet. Saa gaar og baade kirke- og torveveie igiennem overdrevet imellem torperne, som nu icke kand afskaffes eller anderledes forlægges.

De forhen omrørte 3 stykker som er ved overdrevet, bestaar udi efterfølgende, nemlig: Schou Hadstrop bye, som tilhører Kiøbenhavns Universitet, har et stykke, som nu er under indhegning med dette overdrev, som kand være 1/4 fjerding vey stort i fiirkandt at regne. Der vides skiel imellem bemelte Hadstrops og Aunstrups overdrev. Skiellet indeholder een vinkel paa 550 faune. Denne byes beboere har for resten ingen adkomst til Aunstrop overdrevs græs, vand eller underskov. Det kand alt separeres fra Aunstrups overdrev, naar skee skal.

Ebberop, som ligger under Korneropgaard, tilhører et lidet stykke, som tilforn har været indhegnet til Ebberop vange, men i mange aar har været uden gierde til overdrevet, ventelig for at afkorte og spare gierders lukning, men der kien-des dend gamle grøft, som gaar der omkring og er 247 faune lang. Og dette stykke kand ellers uhinderlig igien indhegnes til Ebberop vange og lukkes fra overdrevet.

Til Hiulbechs huus, som tilhører høybemelte hans høygrevelig excellence hr. greve af Holstein, er og et lidet stykke jordsmond tet ved huset, hvoromkring skiæl ogsaa viides. Skiælled skal holde 38 faune i 3 linier, følgelig er jordsmonnet gandske lidet. Det kand ligeledes uhinderlig separeres fra overdrevet, alleene derpaa skal være og underholdes et leed, saasom veien gaar derover ad Skioldenesholm.

Til Gievninge sogn og bye er et overdrev, som er udi fælledskab med Stadens og Magistratens gods, Lindholmgaard og 2 gaarder i Appetved af Universitetets og Lindholm godser. Der er ingen underskov, men der er nogen overskov paa Lindholms og Universitetets og præstebondens grund. Hver bye, gaard og torp veed sin grund efter gl. skiæl. Overdrevet er omtrent 1 fjerding vei langt, men ickun at reigne 1/4 fjerding vei bredt. Lodseyerne ere i Gievninge Magistratens gods, Lindholms, Universitetets og Ledreborgs samt præsten i Hersløv. Appetved tilhører: Universitetet og Lindholm. Overdrevet er tet ved Appetved beliggende, men $\frac{1}{2}$ fjerding vei fra Gievninge. Færse søer ingen. Vand er der ellers i nogle moeser, og er dette overdrevs afdeeling icke ugiørligt.

2. ... Denne post, som enten med citationscarte eller ved anden tilstrekkelig oplysning af omstændighederne imellem alle paa giældende paa aastæderne, nødvendig vil udgiøres, kand ieg umuelig svare paa saa omstændelig som reqvireret er eller anderledes, end at: Der er fem byer, der nu haver nogen mark for sig selv indhegnet, men mængden har fælledskab, og det mange byer i et fang tillige. Een stoer deel kunde sikkerlig til nytte separeres, dersom bonden kunde bestride arbeidet, og de tillige paastoed deres egen fordeel af indhegnede græsgange. Paa nogle stæder vil det derimod være baade ugiørlig og uden nytte. Hvor det er mueligt og tillige nytteligt, der formeenes det skeer ogsaa tid efter anden, naar det ickun bliver tilladt og den høye commission vil udfinde middel til at decidere og hæve de mange vanskeligheder, som derudi imellem lodseierne eet og andet stæd kand indløbe, hvoraf endeel vel kand være af saa ringe betydning, at de icke bør hindre dend af separationen paa sine stæder forventede nytte. Hvor steen er at faae nær ved gierderne, var det dobbelt nytte at seete steengierder, men hvor ikke saa er, der holder ieg for tienligst at kaste sammenbragte diger 3 alen brede oveni volden, og midt i samme vold plandte levende gierder af piil eller tjørne, tiid efter anden ligesom bonden best kand bestride arbeidet.

3. ... Denne post forbydes i dend ... lov, uden det skeer med alle lodseyeres minde og samtykke. Skulde denne post anderledes tillades, da holder ieg høyst fornøden, at den i tilfelde af modsigelse blev underkast upartisk decision paa aastædet paa fundament af øyensynlig beviis om at den agtende særdeles indheigning er ingen til skade i nogen maade.

4. ... Denne post er af stoer betydenhed, men kand lettest ligst remederes, thi der mangler ikkun: 1. At aerne eller moeserne bliver deelt imellem alle paagrænsende og de som af deres rensning kand have nytte. 2. Een slags eenighed eller dicision imellem lodseyerne om dagen naar og maalet hvor dyb og bred aen eller grøft fra moesen bør graves. 3. Prompte execution over de motvillige efter een general anordning.

Det synes ellers best at gjøre dette arbeide om efterhøsten, naar moeser er mest tørre. Moeser, som til nytte baade for høe, græs og tørv kunde udskiæres, naar lodseierne vare eller kunde blive eenige derom, ere utallige, nogle smaae og andre større, men betydelige aer, som mangler hielp, veed ieg her paa amtet saavit dette gods strækker ikkun efterfølgende:

Fra Wexøe søe i øster løber i væster een aae til stranden, hvor den kaldes Issefiorden, imellem Jyllinge mark paa Roeskilde amt og Lille Røørbechs mark paa Friderichsborg amt, den er skiæl imellem fornævnte amter. Er ongefehr 3 fjerding vey lang fra Vexøe søe til stranden. Er ulige i breeden og paa det smaleste 2 alen breed. Er i slet stand og stopper vandet, som desaarsag staar over engene. Den burde være 6 alen bred og dyb efter grundens beskaffenhed. Der er een broe over aen, som kaldes Wærebroe, som begge amter holder vedlige, deraf er Friderichsborgs amts deel nedfalden, som stopper vandet til meget ophold i dets løb. Denne broe bør første og fornemmeligst oprettes igien. Derover gaar den rette landevei imellem Roeskilde og Friderichssund. De som grændser paa aen ere: Paa Friderichsborg amts side følgende byer, Wexøe, Stenløse, Svedstrop og Lille Røørbech. Paa Roeskilde amts side, Gønsømagle og Jyllinge.

Een aae løber i øster fra Hove Mølle igiennem Gonsemagle søe til Issefiorden, i vester imellem Gierdrop og Gonsemagle marker paa Roeskilde amt. Den er omtrent 3 fjerding vei lang. De som grændser derpaa ere: Paa Kiøbenhavn's amt, Hove bye. Paa Roeskilde amt, Østrop, Gonsemagle, Kircherop, Hein-strop, Taagerop og Gierdrop. Denne er tilgroed, saa den er gandske smal paa sine stæder og bør hielpes. Burde være 4 alen bred og dyb efter grundens beskaffenhed.

Fra Ramsøemagle søe i noer løber een aae i sønder igiennem Kornerops, Svogerslev og Kattinge søer, næsten 2 miil lang, som udløber i Issefiorden. Denne bør og paa sine stæder renses og holdes 4 à 5 alen bred og dyb efter grundens beskaffenhed. Paa den eene side grændser Ramsøemagle, Kirchesyv, Østersyv, Ingvoslund, Høybye, Allesløv, Kornerup og Kattinge, af Magistratens, Lindholms, Kornerop, Letreborg, Wibyegaards, Bendzons Eye og Universitætets godser. Paa den anden side grændser Brordrop, Giøderop, Øhm, Adserops gaarder, Svogerslev, Kornerop som og Kattinge, af Magistratens, Letreborg, Kornerop, Lindholms, Universitetets, Roeskilde Jomfrue-Closters og Tølløse godser.

I egne ved Kiøge kroer er een mose, som kaldes Jers mose, hvorigiennem løber een liden aae, som sætter engene under vand. Mosen er 1/4 miil lang. Vandet udløber ved Kiøge kroer. Men aeen er tilgroed fordi lodseierne ei ere eenige, naar den bør renses, omendskiøndt hver lodseiere ved sin lod. Aaen behøves at være 2 alen bred, og 2 alen dyb. Lodseierne derudi ere paa den eene side Kappeløv, Gildebrønne og Hundie byer. Paa den anden side Greve og Wenterop. Aaen er deelt for mange aar siden, men bliver dog sielden rensed formedelst vrangvillighed. Thi mangler her intet uden en executionsordre.

DUEBRØDRE KLOSTER, Roskilde by. A. Arentsen, administrator.
27. 4. 1758.

Aagerup. Byens marker er fælleds med efterskrevne byer, nemlig Hvedstrup, Gundsøelille, Soderup, Store Waldbye, samt Flyng og Mabiery, af hvilke ingen hverken er eller har været

fragrøftet, liigesom det ikke eller kand være giørligt, deels i henseende til de udfordrende grøfters vidtløftighed, og deels stædernes situation og beskaffenhed, da det ikke over alt kand skee med jord eller steendiiger, og giersel til saavidtløftig lukke ikke er at faae i denne egn. Imellem samme bye og Gundsøelille samt Hvedstrup marker løber en aae, hvortil vand aarlig ledsages fra 3 paa samme byers marker værende moeser. Om dette arbeide at fuldføre alle 3 byers beboere ere enige, hver bye for sin part, og samme med største nidkierhed haver fortsat det meste mueligt været haver, hvorfore de og haaber med tiiden at høste frugten af saadan deres arbeide, og fleere stæder viides ikke paa denne byes marker, hvor vand kand ledsages fra eller proponeres noget om, beboerne til fordeel.

Borup. Byens marker støder til og ligger i fælled med, sc.: den, som ligger i fælled i aar, til Høybye og Øms byers marker, de andre aar, naar byens andre marker ligger i fælled, ere en stor deel andre byers marker derpaastødende, hvoraf ingen er eller har været fragrøftet, hvilket ikke heller kand skee, at Borup byes marker kand fragraves nogen af de andre byer, som derpaastøder, formedelst dens vitløftighed, som var fast umueligt at indgrave. Paa bemelte Borup marker findes 2 moeser, hvorudi Høybye og Allesløv tilliigemed bemelte Borup byers beboere ere participerede, samme 2 moeser staaer meest heele sommeren oversvømmet af vand, engbonden og tørveskieret til største skade. Dette vand, naar ellers alle 3 byers beboere vare eenige, kunde lættelig udledes af bemelte moeser i en aae ved Allesløv. Dersom denne udledning for vandet kunde blive iværksat og fuldført, vilde besagde 3 byers beboeres arbeide ikke blive forgieves, men de i tiiden virkelig høste frugten deraf, i henseende til deres hør og tørvebierring. Viidere er ikke paa denne byes marker, som kand giøres forslag om byen til fordeel.

Taagerup. Byens marker ligger til fælleds med og støder til Gierdrup, Jyllinge, Gundsøemagle, Kirckerup: Gundsøelille, Store Valbye og Lille Valbye byers marker, hvoraf samme

og Gierdrup byes marker er fragravet de andre paastødende marker, men det vilde ikke være til nogen fordeel, at disse 2 byer i denne mark ved indgrøftning blev adskildt, hvilket og vilde blive bekostelig med de i saa fald udfordrende diiger at opgrave. Iøvrigt ere alle bemeldte byer i fællig med hverandre udi deres tilhørende marker og ingen enten er eller har været fragravet, ikke eller kand blive det i henseende til deres vitløftighed. Paa bemelte Taagerup mark er en tørvemoese, kaldet Solbjergs moese, hvilken altid er oversvømmet af vand, for hvilket at udleede Taagerup byes beboere har gjort sig stor umage, da de har vildet henleede vandet, som staaer udi denne moese, til en aae ved Gundsøemagle, hvorfra det igien løber til stranden. Men formedelstder maae graves dybt, og grøften, som opgraves paa sine stæder falder ud igien, har de til dato ikke kundet fuldført det, dog naar Gundsøemagle byes, samt den gaard Heinstrops beboere tilligemed Rasmus Nielsen i Kircherup, hvilke denne opgrøftning var til stor fordeel, med bemelte Taagerup byes beboere bleve enige og enhver i proportion af den fordeel de af dette arbejde kunde vente, vilde herudi assistere, kunde samme mueligt komme til fuldkommenhed. Viidere til denne byes fordeel viides ikke at proponere.

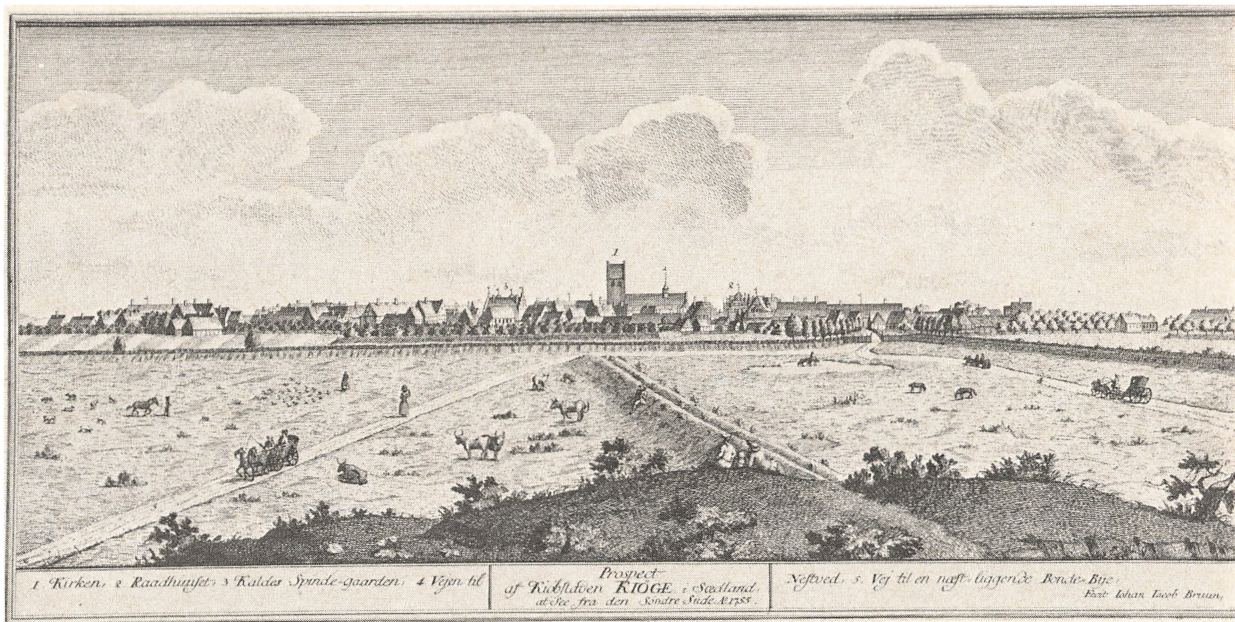
Vel haver Duebrødre Kloster bønder i eendeel andre byer her paa amtet, men da klosteret ikkun haver i saadanne byer 1, 2, 3, høist 4 gaarde, synes det mig unødigt om disse byers marker at gjøre nogen forklaring, siiden derom af de større lodsejere bliver proponeret, og de mindre ventelig faaer at ræte sig efter hvad vedtægt disse maatte gjøre, for saavidt de proponerede sigter til hver mands nytte og fordeel. Om det øvrige, som ved den 1. og 3. post af høistbemelte circulairordre er befaltet at gøres forklaring om, har jeg ikke noget at skrive, siiden ikke paa Duebrødre gods herpaa amtet falder nogen overdreve ikke eller over eller underskove, langt mindre enten selveyere eller saadanne som haver nogen særdeles eiendoms jord liggende sammen, saaledes at samme under et fra fællig kunde indgrøftes.

EDELGAVE, Smørum hrd., Chr.Weldingh, ejer. 17.12.1757.

Eddelsgave gaards godtz paa Roeskilde amt er beliggende i Hvestrup sogn Herringløse bye, til samme bye er ingen overdrever.

Til samme Herringløse bye havis 3 marcher, hvor af de 2 er indhegnet for sig self, saa de ligger icke i fælled med Østrups byes marcher, men dend 3 ligger i fælleds med Østrups byes march. Disse 2 marcher kand vel kastas fra hver andre enten med grøfter eller steengierder, men hvad bekostning og arbeide ville det icke blive for disse tvende byer, som disforuden har mange gierder og grøfter at holde ved lige, og de nu endelig med megen nøje kunde faa dette arbeide i stand satt, saa kunde det dog aldrig holdis ved lige, da slutningen blef, at samme inden faa aar kom til at ligge ud igien ligesom tilforn. Hvor megen jord bliver icke spilt ved saa mange grøfters opkastelse. Paa hver vej, som falder igiennem saadanne marcher skal nødvendig være et led, og ved hver led sommeren igiennem bør holdis et meniske, ellers var saadanne ledde til ingen nytte, alt blef io nu stoer bekostning for bønderne, og derimod til slett ingen nytte. Jeg tilstaar, at paa sine stæder kand det vel for en bye være til nytte, men derimod kand man være forsikred, at det er skadelig for andre, hvem der har nogenledes kyndighed om land væsened, forstaar dette meged vel.

Dend saa kaldede Herringløse aae kommer langveis fra og løber igiennem Herringløse og Hove marcher og saa vidt er skiæl imellem Kiøbenhavn og Roeskilde amter, løber saa til Hove mølle, derfra til Østrup søe og derfra til Jylige strand. Aaen er (saavidt som Herringløse og Hove /? - forskrevet/ marcher er) i fuldkommen stand 8 til 9 alen bred, saa dend fattis ickun lidet, som er lett at flye til rette. Lodseierne til samme aae er paa Roeskilde amt Herringløse bye eiere, Kiøbenhavns Magistrat har 4 bønder i Herringløse, Catrineberg gaard 4, Wartou Hospital 2, Universitetet 3 og Eddelesgave 6.

I de skovfattige dele af Roskilde amt var det et stort problem at skaffe gærdsel, så der i forbindelse med udskiftning kunne opsættes hegn mellem markerne og overdrevsparterne. Sten manglede man også, og tilbage var der muligheden for at grave grøfter og diger mellem markerne, men selv til digerne krævedes gærdsel, da kreaturerne ellers let kunne nedtræde dem. På Jacob Bruuns prospekt af Køge set fra syd (1755) finder man et dige af den art, som omtales både i indberetningen fra Gl.Køgegård og fra andre godser i amtet. Her er det nu ikke kreaturerne, som slider på diget, men mennesker. (Nationalmuseet. 2.afd. Kort og billedsamlingen).

GL.KØGEGÅRD, Ramsø hrd., A.Brasch, forvalter. 12.3.1758.

1.post angaaende fellede overdrever.

Ramsø herred.

1. Eet overdrift ligger til Kiøge kiøbsted, Gl.Kiøgegaard, Ølbye og Ølsemagle bønderbyer.

a) kaldet Kiøge lyng.

b) af størrelse i lengden fra Kiøgebyes nørre port til Driftebroe 3 fierding miil og i bredten fra stranden til Ølbye og Ølsemagle byer og Gl.Kiøgegaards hovmarker, ikke slet en $\frac{1}{2}$ fierding miil, støder tæt op til Kiøge kiøbstad og Gl. Kiøgegaard, men fra begge bønderbyer $\frac{1}{2}$ fjerding miil.

c) Herudi er til fælleds, foruden Kiøge kiøbstad og Gl. Kiøgegaard, udi Ølbye: 1. Waaloe Stift, 2. Gl.Kiøgegaard, 3. Universitetet, 4. Duebrødre Closter, 5. Een selvejere, 6. Wartou, 7. Kiøbenhavns Magistrat, og 8. Boentzens Eyede. Ølsemagle:

1. Waaloe Stift, 2. Gissenfeld, 3. Kiøbenhavns Magistrat, 4. Duebrødre Closter, 5. Universitetet, 6. Gl.Kiøgegaard, og 7. Wartou.

d) I dette overdrev indsættes efter landmaalingen hvilket en extract af landmaalings og taxeringsforretningen dateret landmaalingscommissionen d. 22.september anno 1686:

Kiøge kiøbstad	50	høveder
Gl.Kiøgegaard til 14 dage efter St.Hans dag .	45	-
Ølbye bye	80	-
og Ølsemagle byer	60	-

Herpaa maae ikke noget smaa creature indsættes.

e) Græsningen er til fælleds imellem samtlige lodseyere.

f) ingen overskov eller underskov.

g) der er vandiger til fornødenhed.

h) Her igiennem gaar den store landevej fra Kiøge til Kiøbenhavn, som ikke kand aflægges.

i) Der er for lang tiid siden af bønderne gravet nogle grøfter for at indhegne og fralukke begge byers parter fra kiøbstadens og hovedgaardens andeel, men samme er igien ved ... højesteretsdom forbuden, da det igien til almindelig fæl-

led blev udlagt. Det kunde være til stor nytte, ifald enhver bye fik tilladelse at indhegne sin part, saa vidt samme efter taxations forretninger strækker sig, hvilket bønderne meget gierne og i lang tiid har ønsket, efterdi der altiid er disput med kjøbstaden angaaende denne græsgang og har nu vedvaret i en 2 à 300 aar og bliver ikke anderleedes indtil enhver byes part kand blive fragravet, da disputen derved kunde ophæves.

Til bemeldte Ølbye er

2. Eet indlukke

a) kaldet Ølbye Harleskov eller Ølbye Aas

b) af størrelse i lengden 400 favne eller 1200 allen og i breeden 600 alen, liggendis imellem Gl.Kjøgegaards hovmarker og Ølbye byes marker.

c) lodseyerne ere nævnte ved forrige overdrev, er fra byen liggende ungefær $\frac{1}{2}$ fierding miil.

d) derudi bliver intet smaae creatur paa græs indsadt, men om efterhøsten er der imellem indlukket og markerne aabning paa gierderne, da creaturet gaar under eening.

e) hver mand har sine tildeelte skifter at hugge og opelske paa.

f) der er megen underskov af elle, hasle og tjørne, saa og nogle faae unge eeger og bøger. I dette indlukke er 2 tørvemoeser ved den nordre side af bakken indtil Ølbye marker. Den ene er af størrelse i lengden 262 favne og i breedten 103 favne. Den anden i omkreds 407 favne. Herudi har enhver sine tildeelte skifter. Byemændene har i forrige sommer gravet vandet derfra, igiennem deris egne enge og lige paa hovedgaardens skovmark, der foraarsagede en anseelig skade paa hovengen, og spildte trende fiske parker, hvormed de har forseeet sig imod lovens 5.bogs 11.cap. 7.art. pag.816, ja kand være at befrygte, at dette vandløb kand skille marken ad, saa mand i foraaret neppe skal kunde komme derover, ikke desto minder, da Gl.Kjøgegaard er største lodseyere i samme moeser, har jeg conniveret for at see, om bøndernes fordeel kand være større end gaardens skade, og da vil være betænkt paa mid-

del, nemlig 2 demninger og slusser, hvorunder vandet kand have sit løb, og derimellem skiære en grøft, alt paa heele byens bekostning og een billig aarlig recognition, hvilket dog alt paa herskabets resolution og tilladelse vil ankomme, og saaledes forbeholdes deris ret.

g) ingen vanding uden foreskrevne tørvemoeser.

h) der igiennem gaar hverken vey eller stie.

i) det kand ikke være nogen af bønderne til fordeel at indrave og indlukke deris skifter for sig selv, efterdi der er skiæl imellem eenhver, og de hver paa sit heger og opelsker saa meget som muelig er.

I Thune herred.

Til Kagstrup sogn og bye, Jersige sogn og bye, Sollerød og Carlslund sogn og bye ligger:

3) et overdrev

a) kaldet Jernet

b) af størrelse lang tree fierding miil, og bred en $\frac{1}{2}$ f. miil, gaar fra Drifte broe til Skaalbekke broen, og fra stranden til Jersige, Sollerød og Kagstrup marker.

c) Stæderne og byerne, hvor dette overdrev ligger til, er foroven nevnedes, men lodseyerne derudi ere 1) Gl.Kiøgegaard, 2) Kiøbenhavns Magistrat, 3) Universitetet, 4) Spanager, 5) Svenstrup, 6) Bentzens Eyede, 7) Universitetets bogtrykkeriet, 8) Wartou, og 9) Giedesdahl.

d) Efter en extract af landmaalings forretningen, dateret Landmaalings Commissionen d. 22.september 1686, har

Kagstrup bye friehed til 25 høveder				
Jersige	-	-	40	-
Sollerød	-	-	30	-
Carlslund	-	-	14	- og
Mosedede	-	-	6	-

men nu indsættes meget meere, thi efter en vedtægt imellem samtlige fangsmænd indsættes eenhver pr.td. skyld $\frac{3}{4}$ høvede, og Mosede bye har aldeles ingen deel deri. Af smaae creature indsættes intet paa denne græsgang.

e) Heele græsgangen er til fælledes imellem alle lodseyere.

f) der er ingen hverken over- eller underskov, ikke heller tørvemoeser.

g) Der er fornøden vandinger.

h) Her igiennem gaar landevejen fra Køge til Kiøbenhavn, som ikke kand omlægges (?).

i) Det vilde blive vanskelig her at grave grøfter og faae eenhvers part aflukt, efterdi det er den bare levendes sand, som ikke kand staae til diger, og der ikke heller er noget giersel til snid paa grøfterne, som dog endelig maate være, naar creaturerne ikke strax skulle needtræde digerne, efterat de nyelig var opsadt.

2.post, angaaende gierders eller grøfters sætning imellem alle sammenstødende byers marker, paa det enhver bye kunde have sine marker for sig selv.

Ramsøe herred, Højelse sogn.

1. Ølbye bye. Derudi har Gl.Kiøgegaard 9 heele gaarde, men mange til andre godser.

Byen har en mark for sig selv, men til fælleds imellem 8 indenbyes lodseiere v.: 1.post, 3.art. og desforuden i de 2 andre marker, nemlig i Skovmarken med Højelse, Lille og Store Salbye, Lille Schiensved og Ølsemagle byer, her er een moese til Ølbye, kaldet Ase Moese, fuld af vand, som gierne kunde udgraves over byens tromme-røjre og Thune moesen, da det derfra kunde have sit løb ud igiennem leergravsbekken i stranden, naar alle byemændene vilde derom blive eenige, og var det umagen værd, eftersom der er god tørv i samme moese.

I den 3. mark, nemlig Reevshøys mark, til fælleds med Ølsemagle bønder. Ølbye mænd ønskede gierne af faae ved pæle og steen et reent skiæl afsadt imellem begge byers parter, efterdi de meener at fornærmes af Ølsemagle mænd, men ved giærder at aflukke samme begiærer de ikke, thi samme vilde blive dem alt for vidtløftig.

2. Store Salbye. ½ gaard til Gl.Kiøgegaard, men mange til andre godser.

Udi alle trei marker fælleds med mange byer og lodsejere, ellers er denne byes og Lille Salbyes jorder indblandet i

hver andre ligesom en byes jorder. Der har efter foranførte extract af landmaalingsforretningen, været et overdrift, kaldet Olden, hvorudi Store og Lille Salbye byer har havt græs til 25 høveder, men samme skal være dennem frataget og henlagt under Lellinge gaards hovedgaards taxt, hvortil Gl. Kiøgegaards høye herskabs ret for deres i Store Salbye havende bonde forbeholdes.

3. Højelse. En gaard hører til Gl.Kiøgegaard, men fleere til andre stæder, som af de største lodsejere ventelig bliver indberettet.

Udi alle trei marker har byen fælleds med een deel byer og adskillige lodsejere.

4. Lille Schiensved. 2 gaarde dito.

Byen har en mark for sig selv, men i de 2 andre marker har fællesskab med mange byer, i den eene mark kaldet Kratmarken er agerjorden og engen, formedelst mangfoldige vand, som derpaa baade foraar og efterhøst har sit stade, snart ligesom et morads, hvilket gjør, at jorden er ikke halv saa god som den ellers kunde være, ifald vandet blev udgravet, som kunde skee ved lange grøfter fra de sidste stæder, hvor vandet har sit fald, ud i den tæt forbie løbende, saakaldede Schiensved Aae. Dette arbeide var meget nøttig og fordeelagtig for baade Lille Schiensved som Taarped bye, hvis jord er altsammen i det sidste og flyder næsten med vand, og sæden derpaa opraadner, hvorfor der ikke bliver høst saa meget som paa andre tørre stæder.

5. Ølsemagle sogn og bye. En gaard til Gl.Kiøgegaard, men fleere til andre godser.

Ligeledes en mark for sig selv, men indbyrdes fælledsskab imellem 7 lodseyere v.: 1.post, 3.art., foruden vidtløftigere indwortes fælsskab i de 2 andre marker.

6. Jersige sogn og bye. En gaard hører til Gl.Kiøgegaard, men fleere til andre lodsejere.

Byen har en mark for sig selv, men fælledsskab med mange indbyrdes lodsejere, men i de 2 andre marker vidtløftigere udvortes fælledsskab. Herforuden haver byen en indelukt græs-

moese, hvorfra vandet ligger op til Driftebroe, Jersige mark og Sollerød moese. Her veed hver mand sit skifte, og naar høet er afhøstet, indsættes pr.td. hartkorn $1\frac{1}{2}$ høvede paa græs.

Thune herred.

7. Kagstrup sogn og bye. $16\frac{1}{2}$ gaard, hører alle til Gl. Kiøgegaard.

Byen har en mark for sig selv, nemlig Møllemoesen. Her ved er en tørvemoese, hvorfra vandet har sit udløb, denne moese støder til Jernet, Carslunde mark og tørvemoese, hvilken bønderne vel ønskede at maatte grave fra Carslunde moese, der er og tegn til at samme før har været indgravet. I de andre 2 marker er byen til fælleds med mange byer, nemlig: i Hadstrup marken med Sollerød, Haudrup, Snoldelev Hadstrup og Carslund, og i Strand marken med Jersige og Sollerød. Den har vel sine jorder for sig selv, men kand ikke have nogen fordeel ved at fragrave samme. Ved Strandmarken er en moese, som alle trei byerne hver tredie aar fralukker. Derudi er meget vand, som dog har faaet sit udløb.

4.post. Angaaende fælleds aars og moesers oprensning.

1. En aae a) kaldet i almindelighed Kiøge aae, har ellers navn af eenhver bye, som den løber forbie. Den løber tæt forbie Lellinge gaard, Lellinge bye, Gl.Kiøge bye, Gl.Kiøgegaard og Kiøge kiøbstad ud i strand, den er i lengden fra Lellinge vandmølle til Kiøge 3 fr. miil lang, og i breedten nogle stæder 10 à 12 alen, og nogle stæder baade bredere og smalere. b) alle foreskrevne stæder har part i den, igiennem hvis enghauger den har sit løb, hvor den foraarsager stor skade saavel paa høet som paa engbonden, hvilket kommer deraf, at vandet, formedelst de mange rør og siv som aeen er begroet med, ikke kand have sit sædvanlige løb, deels og deraf, at Lellinge vandmølle ikke optager sine stigborer til 1.maj, og derved holder vandet til han ikke længere kand styre det, da han lader det løs, og med saadan force farer igiennem, at det overskyller alle disse enghauger, og gandske forderver høet, ja mange tiider fører det ud med sig af engene i det

dybe løb. Hvorledes dette kunde ændres, derom har jeg for lang tiid siden talt med baade hr. amtsforvalter Rosted paa Walløe Stifts bønders vegne, og med Ølbye og Gl.Kiøge mænd, men er endnu ikke kommen til nogen begyndelse, og i hvorvel det vilde blive et meget besværlig arbeide, saa kunde det dog skee, naar mølleren kunde forpligtes til at optage sine stigborer, at vandet stædse kunde have sit sagte løb, og dernæst bønderne blive tildeelt sine visse parter at oprense ved at skiære de fastgroede rødder løse og som tilligemed moderet opkaste paa bredden, da løbet blev dybere og vandet kunde faae sin sædvanlige gang. Det arbeide, at hver bonde skulle have sit for sig selv og samme indhegne, holder jeg efter mine tanker ligesaa unøttig som ugiørlig, da hver bonde som har lod og deel i markerne meget (i det mindste paa de fleeste stæder) retfærdig er tildeelt paa hver sted i markerne efter jorden bonitet sin andel, og ligesaa lidet med nogen fordeel at kunde den mavre og tørre meest af rød og flyde sand bestaaende overdrifftsjord, her i landet tage under culture, som jeg i dybeste submission indstiller ...

GJEDDES DAL, *Tune hrd., C.Jørgensen, forvalter. 28.12.1757.*

Angl. 1.post.

/Intet at bemærke/.

Angl. 2.post.

Hvormange og hvilke byer, der med sinne marker sammenstøder til felletz, da forholder det sig saaleedis:

Greve bye, hvorudi Giedesdahl har 8 heele og 8 halve gaarde, er 12 gaarde, har sinne 3 marker til felletz, neml: 1) den nordre mark til felletz med Gildebrynde og Cappele gaardes marker. 2) Østre mark med Gildebrynde, Hundie og Cappele gaarde. 3) Syndre mark med Mossede alleene. Der foruden har 6 beboere der i byen een mark for sig selv og derimod ikke har felletzskab med de andre i Østre mark. Disse fornavnte 3 marker har ingen tiid været afdeelt imellem paa-grensede og kand ikke heller paa anden maade end med grøfter, i fald bønderne blev paalagt, enhver bye sinne marker

at indhegne for sig self, som vilde da blive dem til een byrde og stoer bekostning i steden for lettelse, da de desuden har mange jorddiger omkring de nu afdeelte marker at holde vedligge, og maae aarlig kiøbe giersel og stauer meget dyrt og besverligt til at sette paa diggerne, og de skal holde creaturne af vangene.

Carlslunde bye, hvorudi Giedesdahl har 17 gaarde, har og sinne 3 marker til felletz saaleedis: 1) Strandmarken til felletz med Mossede alleene. 2) Thunemarken med Thune bye allene. 3) Hastrupmarken med Snoldeløv, Hastrup, Haudrup, Sollerød og Carlstrup.

Thune bye, hvorudi Giedesdahl har 12 gaarde, har sinne 3 marker til felleths saaleedis: 1) Snoldeløvmarken til felleds med Snoldeløv, Snoldeløv Hastrup, Tierbye og Schalstrup. 2) Windingemarken, til felleths med Kamstrup, Øde Hastrup, Tierbye og Windinge. 3) Carlslundemarken til felleths med Carlslunde bye alleene.

Øde Hastrup er ikun 4 gaarde, har een mark for sig self og 2 til felletz, nemlig: Westermark til felleths med Windinge, Syndremark til felleths med Thune, Tierbye, Windinge og Kamstrup.

Reersløv bye, hvorudi Giedesdahl har 4 gaarde, har 3 marker til felleds. 1) Nordremark til felleds med Torslundmagle, Ballesbrynde, Kragehaue og Kallerup gaarde. 2) Lillemarken med Sterkinde alleene. 3) Westermarken med Sterkinde og Windinge.

Sterkinde bye, hvorudi Giedesdahl har 4 gaarde, har een mark for sig self alleene og 2 til felleds, saasom: 1) Lillemarken med Reersløv alleene. 2) Westre marken med Reersløv og Windinge.

Med forbemeldte byers marker har det samme beskaffenhed som med Greve byes, at de ikke tilforn har været afdeelt imellem paagrensende, undtagen Reersløv Nordremark, hvor een gammel grøft gaaer, der giør skiel imellem Reersløv Mark og de andre paagrensende marker. Saa er og udi Westermarken imellem Reersløv og Windinge een gammel grøft, der liigeledis

gjør skiel. Ejheller kand disse marker blive afdeelt paa samme maade end med grøfter, stauer og giersel til snid oven paa diggerne, som i disse tider er meget vanskelig og kostbahrt at bekomme for penge, siden alle som har skov slaaer laas derfor, og her paa heeden er ikke enten steene, tjørnehugst eller deslige, som kunde komme bonden til hielp, men de maae kiøbe alt, hvad de skal bruge til deres deelingsdrift, ja det allerringeste, de behøver.

Angl. 3.post.

Synes ikke, at kand være noget af erindre.

Angl. 4.post.

Paa dette gods er ikke nogen aær, men vel nogen rindebecke imellem markerne, som mange steder gjør skiel imellem byernis marker, ejheller er stoere fallets mosser, som til engenes forbedring kunde udgraves.

KATRINEBJERG, *Smørum hrd., J.Lindam, forvalter. 7.4.1758.*

1.post. Angaaende overdrifter forbigaaes, i henseende at i dend egn, hvor Cathrineberg gods ligger, ikke nogen befindes.

2.post. Det kunde paa sine stæder nock sættes i værck, at enhver bye kunde faae sine marcker for sig selv indhegnede, men den forandring blev til større skade end gafn af dend aarsag, at udi dend eene byes marck kand det træffe sig at der er agerjord alleene, og lidet engbaand, derimod i dend anden byes marck engbaand og mindre agerjord, hver 3. aar ligger enhver byes marcker til græsning, naar nu saadan forandring skeede, at enhver byes marcker blef for sig selv indhegnede, og det aar kom da saadan marck, hvor ingen engbaand var, kom til at ligge i græsning, saa kunde dend byes creature, som tilhørede saadan marck, ikke græsse, uden at tale om de mangfoldige fleere gierder og diiger bonden da fick meer endnu, og det er bekiendt at bonden neppe kand holde dem vedliige, hand nu har, mindre naar saa mange fleere blev lagt til, sligt og andet meer har de gamle forudseet, og derfor giort dend indretning, som nu er, det er altsaa at ønske at samme kunde continuere.

4.post. Paa Roeskilde amt, hvor Cathrineberg gods har part, befindes een aae, som strækker sig fra kanten af Kiøbenhafns amt ved en liiden skov, Hove Lund kaldet, og gaær langs med Gunsøemagle og Jyllinge marcker liige indtil Iis-sefiorden, Vexøe aae kaldet, samme er paa sine stæder een-deel begroet, og var det nødvendig at samme aarlig blev oprenset, dette arbeide at forrette vedkommer Gunsøemagle og Jyllinge mænd paa een side, som alt er proprietarie gods, og Hans kongl. Mayestæts bønder i Steenløse, Wexøe og Ølstocke med fleer byers beboere paa dend anden siide, saadan oprensning kand bequemmeligst skee strax efter at bonden har indhøstet.

LEDREBORG, Volborg hrd., C.Schou, forvalter. U.d.

1.post.

a) Udi Særløse sogn paa Roeskilde amt er et fellets overdrev kaldet Aunstrups overdrev.

b) Dette overdrev er omtrent 2 1/4 miil udi omkreds indgierdet imellem Særløse, Ebberup, Tolstrup, Atterup, Mortenstrup, Raunsholt, Leerberg Dyrhund, Borup og Hadstrup.

c) I dette overdrev haver deel Ledreborg, Schioldenesholm, Magistraten og Communitetet i Kiøbenhavn. Fra Ledreborg liger der 1½ fierding vei, fra Schioldenesholm 1 fierdingvei, fra de andre 2 lodseiere 5 miil.

d) Der haver hidtil ingen ræt, orden eller skik været om græsningen, eenhver har maattet græsse saameget hand har kundet overføede om vinteren.

e) Ingen af lodseierne veed nogen jord eller tiørnehuug paa overdrevet, men bestandig været aldeeles fællig.

f) Der findes skov meestendeels overalt, dog meest bøge skov, som tilforn skal have været af anseelse, men nu meget tynd og aaben. Underskoven er liden og ringe, som alt bliver ruineret, formedelst de aarsager herefter anføres. Tørvemoeser falder hist og her, som ingen af lodseierne kand føere sig til nøtte, langt mindre søge at forbedre med at udkiære vandet formedelst de derværende omstændigheder.

g) Der findes 4 søer hvoraf de 2 er tilfallets med Ledreborg og Magistraten, deraf have chreaturene deres vand.

h) Anden vei er ei igiennem dette overdrev, end jo alligevel, om deeling blev giort, kunde gaae der igiennem.

j) Førend jeg kand udlade mig med hvorleedes dette overdrev kunde deeles, maa jeg først anførre de omstændigheder herved forefalder, som gjør forskiæl imellem dette og andre overdreve. Dend største deel af de bønder, som haver græsning i overdrevet, haver Hans kongel. Mayestæt dend 24. juny 1661 afhendet til Kiøbenhavn's Magistrat og Staden, imod at fornevnte Magistrat og byen skulde udløse de, som hafde godset i pant. Derpaa haver Stadens Magistrat accorderet med panthaveren sahlig hr. cammerraad og rentemæster Hendrich Müller, som efter en imellem hannem og Magistraten dend 5. july 1662 oprettede contract haver faaet endeel af godset til evindelig eiendom for sin capital, i blant andet haver hand tillige faaet, at de stæder og byer, som i overdrevet haver græsning, Ebberup, Aunstrup, Aunserup, Leerberg, Høyeberg og Atterup, ved denne contract haver sahlig Møller afstaaet overdrevet til Magistraten og byen, dog med reservation, at hands godsets bønder fremdeeles blev forundt deres græsning i overdrevet, samt fornøden giærsel og stauhuug af skoven til deres gierders lukning. Denne frihed haver de hidindtil haft, og Magistraten alleene haft med overskoven at gjøre. Men som denne skov meget er bleven forhugget formedelst dend stærke udviisning, som skeer deraf aar efter andet, og Magistraten er betaget leilighed at indheigne nogen plads til ungskovs opelskning, deels fordie vedkommende lodseiere vilde sætte sig derimod formedelst afgang i giærselhuuget, og deels for den afgang det vilde give i fallets græsningen. Og om skoven saaleedes aar efter andet kiendelig aftager og tilsidst om een føye tiid reent vil forsvinde, da alle lodseiere foer ligedeel i overdrevet, nemlig i det som bliver tilbage der er græsningen alleene: Alt saa skal dette overdrev ligesom andre nogen tiid komme lodseierne til nogen ræt nøtte, skal det skee ved saadan deeling,

som nu ved andre overdreve i almindelighed i værksættes. Jeg synes altsaa deelingen kunde skee paa denne maade, at eenhver lodseiere fik deel derudi i proportion af den græsning, de nu haver, efter 4 u-villige mænds skiønsomhed i nærværelsen af eenhværs paagransende gaarde og byer. Med denne forandring og deeling meener jeg eenhver ufeilbar ulige bedre var tient, thi da kunde eenhver efter gotfindende lade sin deel, hvad deraf var tienlig til aggerjord og pløyeland indrette, freede underskoven, som nu forhuuges i fleng, og indrette en deel til ungskovs opelskning, hvortil grunden synes at være bequem, saasnart saadanne unge spiirer kom under indheigning og fred for creature. Vilde Magistraten der imod indvende, at de og byen derved afgik noget af deres skov, da kunde dertil billig svares, at imod de saaleedes tabte noget af de hist og her staaende gamle træer, kunde deres deel som de beholte tilbage, igien føres til bedre nøtte, thi skoven kunde de efter behag indheigne og freede, og græsningen blev ulige bedre i henseende til at de ligesom de andre lodseiere blev befriet for falletsskab med nogen, ja de øvrige lods eiere fantes vel eu uvillig i fald det blev paastaaet at betalle efter vurdering de gamle træer, som hist og her kunde findes paa den deel af overdrevet, som kom udi de andres deel, eller paa anden maade give Magistraten billig vederlag. Saaleeds kunde denne stoere øde plads efter mine ringe tanker til langt større fordeel indeeles uden at nogen derved med føye og grund kand sige sig fornærmet. Den eene bye kand tage gierdepart med den anden i lighed af hver byes andeel af overdrevet, og som der i overdrevet findes steen nok, kand disse gierder opsættes med steengiærder, som og kand være gaunlig for de, som agter at betiene sig af deres anpart til pløyeland, thi overdrevet er af den beskaffenhed, at det icke ræt kand cultiværes, før de mangfoldige steen bliver borttagen, men at bønderne selv skulde kunde overkomme slig steengierde sætning er icke min tancke, som noged jeg holder dem for overlegen, og som det da vil blive lods eierne bekostelig saavel at faae steenene opbrudt, tilkiørdt

og steengierderne satte, saa henstilles om icke lodseierne maatte for sig beholde sin andeel af dette overdrev tiende fri, hvilket jeg saa meget meere synes billig uden nogens paaanke, som at overdrevet aldrig har været tiendet ei heller i den stand nu befindes er at pløye eller besaae.

Endvidere:

a) Udi Soderup og Eschildstrup sogner paa Holbechs Ambt er et fællets overdrev kaldet Stestrup old.

b) Dette overdrev er $1\frac{1}{2}$ miil i omkreds og grenser til Schioldenesholms hovmarker, Allinge Lille, Klarup, Hammerhus, Smistrup, Ebberop, Ourup og Stedstrup.

c) I dette overdrev haver deel Ledreborg, Schioldenesholm, Tølløse, Universitetet, Aastrup, Sonnerupgaard og Kiøbenhavn's Magistrat. Fra Ledreborg 1 miil, Aastrup $\frac{1}{2}$ miil, Tølløse $\frac{1}{2}$ miil, Schioldenesholm $\frac{1}{2}$ miil, fra Sonnerup $\frac{1}{2}$ miil.

d) Hidtil har der ingen anden taxt været om græsningen, end enhver har maattet græse, saameget som hand om vinteren har overfødret.

e) Ingen af lodseierne veed nogen jord, tjørnehuug eller tørveskiær, men bestandig været aldeeles fællets.

f) Der findes stoer skov af ege og bøge træer samt under-skov paa den eene kant som støder til Schee og Allende Lille. Der findes hist og her nogle tjørvemoeser, som til bedre nøtte kunde indrettes, hvorudi paa eendeel aar ingen tjørv er skaaren.

g) Der er 7 maadelige smaae søer samt andre aparte vandstæder.

h) Anden vei gaaer ei igiennem overdrevet end jo gandske beqvem kunde omlegges.

i) Overdrevet kunde uden nogen vandskelighed deeles saaledes, at hver som deri haver deel faaer efter byens hartkorn part i overdrevet ud fra byens andre marker. Den eene bye burde tage gierde med den anden i lighed af hver bys andeel af overdrevet. Og som der i overdrevet findes stoer mengde af steen, kunde de fleeste gierder opsettes af steen, men som jorden icke kand cultiveres eller føres til nøtte

førend steene bliver opbrut, saa henstilles om vedkommende efter billighed kunde være tiendefrie af hvis derudi saaes, som synes saa meget meere rimmelig, som af overdrevet aldrig har været tiendet, ei heller udi dend stand det nu befindes er at pløye eller besaae. Om det skulle kunde lade sig giøre at hvers lodseiere, da der i disse byer findes 4 à 5 lods-eiere, kunde faae sin part indheignet for sig selv veed jeg icke, men at hver bye faaer sin andeel for sig selv er ei alleene nødtig, men og gaunlig for alle.

Angaaende 2.post.

Allesløv byes marker sammenstøder og ligger tilfallets med Leire, Kornerup, Svogerslef, Glim, Asserups Gaarde, Øm, Høybye, Roerup, Ousted, Ousager, Kastholm, Særløse, Tocherup og Huulegaarde.

Leire bye sammenstøder med og ligger til fallets med Alleslef, Kornerup, Svogerslef, Glim, Asserup Gaarde, Øm, Høybye, Giefninge, Trellerup og Kattinge.

Huuelgaarde sammenstøder og ligger til fallets med Kitze-
rup, Tocherup, Alleslef, Særløse og Schouhadstrup.

Tocherup grenser tilfallets med Alleslef, Huuelgaarde, Særløse, Hadstrup, Kastholm, Aasager, Ousted, Roerup og Høybye.

Særløse grenser tilfallets med Schouhadstrup, Huuelgaarde, Tocherup, Alleslef, Ousager, Kastholm, Ousted Roerup og Høybye. Aunstrup gaarde haver sine for sig adskilte marker. Aunserup gaard haver ligeledes sine for sig adskilte marker.

Leerberg haver 2 for sig indheignede marker, den 3. mark ligger til fallets med Kierche Hvalsøe, Smidstrup, Dyrhund, Tingerup og Ebberup.

Høybye grenser til fallets med Øem, Roerup, Alleslef, Svogerslef, Glim, Asserups Gaard, Kornerup, Tocherup, Særløse, Kastholm, Aasager og Ousted.

Kierke Syff sammenstøder og ligger til fallets med Øem, Giøderup, Ramsøemagle, Ramsøegaarde, Roerup, Assenløse, Daastrup og Vibye.

Øster Syff ligger til fallets med Kierke Syff, Ramsøemagle,

Ramsøegaarde, Roerup, Assenløse, Vibye, Daastrup, Orsted og Ramsøelille.

Glim grenser tilfallets med efterskrevne. I den mark, som nu er rugmark, liger under eening med Asserupsgaarde, Svogerslef, Kornerup, Leire, Allesleu, Høybye, Øem. Denne mark vilde byen og øvrige vedkommende aflukke saaleedes, at Glim og Svogerslef, Asserupsgaarde, tillige med Kornerup kunde være udi et fang for sig selv. Den anden mark, som nu bliver bygmark, liger østen for byen, kaldes Roeschilde mark, ligger til fallets med Roeschilde flenge mark. Det var til byens nøtte, om denne mark blev aflugt for sig selv. Jorden er meget beqvem til grøfter, saa ingen giersel eller staver behøves, men derhos er at agte at denne bye kunde icke overkomme disse grøfter alleene, men de paagrensende maatte nødvendig tage deel i grøfterne, om markerne nogen tid skulde separeres. Den 3. mark, hvor tilkommende sommer bliver fælled liger syden for byen, kaldes Syndermarken ligger tilfallets med Darup, Giøderup og Asserupsgaarde. Denne mark vilde Glim ligeleedes have aflugt, der og kunde være byen til fordeel, paa den maade at de paagrensende tager deel i grøfterne med, som ellers vilde falde denne bye for besværlig.

Svogerslef sammenstøder og haver fallets græsning med Roeschilde bye, Asserupsgaarde, Kornerup, Leire, Alleslef, Høybye, Abbetved, Giefninge, Trellerup og Kattinge.

Herslef bye sammenstøder og haver 2 marker fallets med Trellerup og Kattinge byer.

Lyndbye sammenstøder og haver fallets græsning med Uglestrup, Kierke Saabye, Væster Saabye, Lille Carlebye, Jenslef, Rye, Torchelstrup, Stoere Carlebye, Bildriis og Sæbye.

Torchelstrup sammenstøder og liger til fallets med Abbetved, Kierke Saabye, Rye, Lyndbye, Jensløf, Lille Carlebye og Uglestrup.

Abbetved sammenstøder og haver fallets græsning med Kierke Saabye og Torchildstrup.

Kierke Saabye sammenstøder og haver fallets græsning med

Abbetved, Torchelstrup, Wester Saabye, Rye, Lyndbye, Jensløf, Lille Carlebye og Uglestrup.

Kidserup sammenstøder og haver fællets græsning med Kirke Hvalsøe og Nørre Hvalsøe, Schouhadstrup og Huulegaarde.

Aasted sammenstøder og haver fællets græsning med Særløse, Kastholm, Tocherup, Ousager, Alleslef, Høybye og Roerup, item Manerup, Kastholm, Bregnetved, Assindløse, Daastrup og Svensstrup.

Taastrup byers marker sammenstøder og haver fællets græsning med Wandløse, Kyringe, Soetofte, Allindemagle, Ordrup, Skierløse, Oustrup, Mølleborup og Hauborup.

Oustrup sammenstøder og haver fællets med Taastrup, Mierløse, Mølleborup, Hauborup, Baarup, Eschildstrup, Hammerhus og Schee Taastrup.

Mierløse sammenstøder og haver til fællets med Taastrup, Kyringe, Ordrup, Wandløse, Soltofte, Allindemagle, Allinde-lille, Schee Tostrup, Oustrup, Hauborup og Mølleborup.

Kyringe med Wiested, Trennerup, Steenmagle, Nyrup, Wandløse, Mierløse, Taastrup, Ordrup, Allindemagle og Søetofte.

Joenstrup med Uggerløse, Østrup, Nyrup, Ubberup.

Uggerløse med Joenstrup, Østrup, Benholt, Nyrup og Ubberup.

Nyrup med Uggerløse, Brenholt, Ubberup, Joenstrup og Sonnerup.

Nørre Jernløse med Snerede, Krøyerup, Dramstrup, Hannerup, Reistrup, Norup, Holløse, Hellestrup, Winstrup, Quandløse, Sønner Jernløse og Lille Knabstrup.

Qvandløse med Sønner Jernløse, Knabstrup, Snerered, N. Jernløse, Holløse, Sasserup, Hellestrup, Winstrup, Igelsøe, Mogenstrup, Achestrup.

Tjørntved med Schurup, Assentorpe, Steenmagle, Nyrup, Wiested, Oustrup, Steenlille, Tystrup, Domholthus, Saltofte, St.Eschilstrup, Weide.

Schuurup med Tjørntved, Wedde, St.Eschilstrup, Saltofte, Assentorpe, Steenmagle, Nyrup, Wiested, Steenlille, Oustrup, Sandlønge.

Stedstrup med K.Eschildstrup, Soderup, Baarup, Syndersted, N.Eschildstrup, Bucherup, Qvandløse, Tingerup, Ebberup, Agerup, Heinemose, Smedstrup, Hammerhuus, Svalmstrup, Allindelille, Schee Tostrup.

Ruds Eschildstrup med Bierbye, Wedde, Saltofte, Tiørntved, Schurup.

Assentorpe med Steenmagle, Nyrup, Wiested, Oustrup, Steenlille, Schuurup og Tiørntved.

Sandløngegaard haver sine for sig selv indheignede marker undtagen den eene, som ligger til felletz med Schuurupgaarden.

Imellem disse byers fellets marker har saavit jeg har kunnet komme i ærfaring om, ingen gierder været uden alleene imellem en bye Kidserup kaldet og Nørre Hvalsøe byes eene mark, som omtrent for 40 aar siden med gierde har været adskilt. Disse gierder har Kidserup bye alleene maattet lucke, men da denne bye desuden har endeel gierder at lucke, blev de efter anseende til byens stoere nøtte afskaffet, og gierderne lagt øde. Om det ellers kand førre nogen nøtte med sig at alle byernes marker bleve for sig indlukte, synes icke paa de aller fleeste stæder, thi mand har daglig exempel paa, hvorleedes de gierder, bønderne allerede har, meget trækker dem, deels for at faae det dertil behøvende staure og giersel, hvorpaa mange steder her i landet haves mangel, deels med at faae arbeidet forrettet.

Der findes og mange byer, som liden eller ingen engbond har, og hvis marker meest bestaaer af tørre aggere, følgerlig ickuns græser lidet og særdeles naar tørre sommere indfalder. Disse kunde icke nær græse saamange chreathure som nu, da deres chreathure goer til fællets med andre byer. Jeg seer og icke at fleere end de byer ieg foran har antegnet kunde føere det til nøtte at markerne bleve separerede.

Angaaende 3.post.

Det synes icke at kunde formeenes at eieren indlucker sin jord, hand har haft til fællets med andre, naar hand derimod korter den fællets græsning, hand derfor da jorden loe til fællets med andre har haft.

Angaaende 4.post.

Her kommer en aae, som støeder paa grevskabets grund paa Tocherup byes mark, denne aae samler sig siden paa Leire mark med en anden aae, som løber siden over Alleslef, Asserup Gaarde og Leire, og eendeel af Kornerup byes grund og marker, som tilhører Magistraten og Lindholm, og ender i stranden ved den liden fiord, som gaaer ind imellem Lyndbye og Herslef marker. Hvor aaeen ellers først har sin begyndelse veed ieg icke, i bredden er den nogle steder 2, andre 3 alen.

b) Saavit den gaaer over Tocherup, Alleslef, Asserups Gaarde, Leire og Kornerup byers marker, som er $3\frac{1}{2}$ fierding vei, hører grunde paa begge sider til grevskabet, men for saavit den gaaer over Giefninge byes mark er det til Magistraten og Lindholm undtagen 4 td. hartkorn, som hører under grevskabet. I henseende til engbund eller aggerjorden forbedring, seer jeg icke at den kand behøve at oprenses eller forbedres, men det havde dog sine stoere nytte, om denne aae blev noget udskaaeren og oprenset for saavit den gaaer over Giefninge mark i henseende til at der i denne aae tilforn er faldet mængde af de nu fast ubekiente rarre fisk foreller kaldet, som nu paa nogle aar icke er seet eller faaet. Der foregives at aarsagen hvorfor de nu icke meere fanges eller gaaer op i aaeen, er deels fordi der idelig fiskes i aaeen for og efteraar af Magistratens og Lindholms bønder og husmænd i Giefninge paa den deel af aaeen, som grenser imod stranden nemlig paa Giefninge mark, saa dersom dette rarre forelle fiskerie nogen tiid meere skal komme i stand skal aaeen paa Giefningen grund ei alleene hist og her oprenses, men end og overlades til Ledreborg grevskabs høje herskabs behandling alleene, og bønderne i Giefninge gandske formees at fiske i aaeen, saalenge som fleere end en er raadig over strømmen kand fiskeriet aldrig komme istand, thi denne fisk er af den beskaffenhed, at den vise tiider om aaret gaaer efter færsk vand for at sætte sin log eller øngel, som den da kunde finde i denne aae, naar fisken kunde passere fri igiennem aaeen paa Giefninge mark og komme videre op i

strømmen til Kornerup og Leire byes grunde, hvor der aldtiid er færsk vand, men paa Giefninge byes grund gaaer ved høye vande det salte vand ofte op. Saa forellen gjerne gik op i aeen paa de forommelte steder dersom de icke blev hindret af de som liger med deres ruser og fiskegarn i aeen paa Giefninge mark. Jeg skulde icke formode at Magistraten eller Lindholms eiere skulde finde derved noget fornærmet, thi den fordeel deres bønder der har af fiskeriet i aeen er neppe at ligne imod den tiid de derved spilder imens de fisker, saavel som naar de har faaet nogen fisk, de da maa løbe omkring i egnen for at selge dem.

e) Sadanne fællets moeser er ingen her.

LINDHOLM, *Volborg hrd., P.von Werden, forvalter. 16.12.1757.*

Udi Giefninge og Kircke Saabye sogner er strax her ved Lindholm gaards eenemærker eet over drift til græsning, Slo-rups overdrift kaldet, hvorudi Lindholms herskab har een andeel af bøgeskov, sammesteds, kaldes Klareskov, og Universitetet i bonden Anders Mogensen i Abetved har og sin andeel af bøgeskov, som grændser til sammest. Tillige har samtlig 15 gaardmænd i Giefninge og Lindholms bonde Niels Ollesen i Abetved og fællet græsning i bemelte overdrif, som bestaaer af stoere backer og knoldinger. Udi samme overdrift er ingen underskov eller tiørn hugsel, er 3 smaae vandinger til creaturet, og en liden marck vei igiennem overdrevet, men ingen kirckevej. Udi bemelte overdreft (og skovparter) er 5 lods-eiere, hvorudi Ledreborg herskab har 4 høgvers græsning, Lindholms herskab 48½, Universitetet 52, Magistraten 62, og præstens annex bonde 7 høgver, som er i alt 173½ høgvers græsning efter een derover holden siufn og taxations forretning, og hver lodseier veed ungefæhr sin andeel, hvorefter de indsætter creature efter som de har ansatt deris jord for efter taxten i denne fælles græsning, og indsætter de smaae høgver fra 2 til 3 aar og 3 mindre ditto fra 1 til 2 aar for et fuld høgved, saa og 5 stk faar til et høgved. Dette overdrift strækker sig fra Lindholm hovedgaards marck til Abet-

Ved udskiftningen i slutningen af det 18.årh. forsvandt de fleste af overdrevene og deres tid som store fælles græsningsarealer var forbi. Visse steder blev der overdrevsagtige arealer tilbage. Et sådant ses på Johan Thomas Lundbyes stemningsfulde maleri "Sjællandsk landskab. Åben egn i det nordlige Sjælland". Forarbejderne til billedet er gjort i 1841, mens Lundbye boede på Frederiksværkegnen, men billedet er malet i København i vinteren 1842 - efter alt at dømme med betydelig kunstnerisk frihed i forhold til motivet. Hvad vegetation og terræn angår, er der ikke noget i vejen for, at det kunne være et 1700-tals overdrev lidt længere sydpå, i Roskilde amt. (Statens museum for kunst. Inv.nr. 402. Foto: Hans Petersen).

ved ved dend eene side, og igien fra Abetved og til lejre marck paa dend anden siide og fra Lejre marck til Skov Lundet paa 3. siide. Paa 4. siide lucker Lindholms hovedmarck. Er i omkreds ungefæhr $\frac{1}{2}$ miil og i brunden $\frac{1}{2}$ firrings veis.

Udi Kriche Saabye sogen og bye, hvor Lindholms herskab har en bonde, Ledreborg 14 og Aastrups herskab 1 bonde, som har fællets græsning i det saakaldede Bierre Schovs overdrift, som ligger 1 fiering veys fra byen, strækker sig fra Skov tofte mod dend eene ende og til hulvejen mod dend anden ende og Hegter holmen dend 3. ende og dend 4. ende grænser til Schullerups marck i omkreds $\frac{1}{2}$ miil og i breeden $\frac{1}{4}$ fierings vey, og hver mand veed sin andeel af jorden i overdrevet. Bemeldte overdrev er mest med stoere backer og ingen tiørn hugsel eller underskov, er og nogle tørvemoeser, som næsten er opskaarit til ildebrand, Lindholms bonde, som har 15 fk. 1 skp. hartkorn, har 4 fulde høvders græsning, som er hands andeel i andførte overdrev.

Udi Herslef sogen Kattinge bye har Lindholms herskab 4 bønder, som tillige med 12 af Magistratens bønder der i byen har fælletz græsning i et lidet overdrift strax ved byen, Østeris kaldet, ungefæhr i omkreds 1 fierings veis og meget smalt i breeden, og enhver veed ungefæhr sin andeel deri græsningen, som er backer og knoldinger, er ingen tiørn hugsel til nogen nytte, er 2 smaae vandestæder, men ingen mosser. Lindholms bønder har $\frac{1}{2}$ høvdes græsning pr.td. hartkorn.

Paa 2.post.

Udi Kircke Saabye sogen og bye, hvor Lindholms herskab har en bonde, som tillige med de andre der i byen har fælletz græsning med Torchildstrop og Abbetved byer i dend eene vang kaldet Eghøys marcken. Kiercke Saabye 2. vang kaldet Bierremarck har de fælletz græsning med Væster Saabye.

3. vang kaldet Lille Vang har de fælletz græsning med 7 byer nemlig Torchildstrop, Uylestrop, Lyndbyelille, Karlebye, Jenslef, Rye og Væster Saabye.

Torchildstrop har fælletz græsning med næst ermelte 7 byer i dend eene vang. I dend 2 vang har de fælletz græsning

med Kircke Saabye og Abetved. Udi dend 3. vang er de til fælletz græsning med Uglestrop bye.

Lyndbye sogen Uglestrop er 6 gaarde, som ligger til fælles græsning med ovenmelt 7 byer i den 1. vang. I dend 2 vang har de fælletz græsgang med Torchildstrop. Udi dend 3. vang er de til fælles med Lyndbye.

Lyndbye i dend eene vang har de fælles græsning med de anførte 7 byer. I dend 2. vang ligger de til fælles græsning med 5 byer, nemlig Lille Karlebye, Store Karlebye, Kircke Hyllinge, Sæbye og Biltris. I dend 3. vang er de til fælles græsning med Uglestrop bye.

Lille Karlebye i dend eene vang ligger de til fælles græsning med ovenanførte 7 byer. I dend 2 vang med nest ved anførte 5 byer til fælles. I den 3. vang er de til fælles med 4 byer nemlig Store Karlebye, Jenslef, Rye og Egbye.

Hyllinge sogen Store Karlebye ligger til fællets græsning med nest anførte 4 byer i dend eene vang. I dend 2. vang er til fælles græsning med evenmeldte 5 byer. I dend 3. vang har de fælles græsning med 3 byer nemlig Kircke Hyllinge, Sæbye og Biltris.

Herslef sogen Kattinge har fælles græsning med Kornerup og Svogerslef byer i dend eene vang. I dend 2. vang er de til fælles græsning med Herslef og Trellerup. I dend 3. vang har de fælles græsning med 4 byer nemlig Korndrup, Lejre, Giefninge og Trellerup.

Trellerup har fælletz græsning med de nestanførte 4 byer i den 1. vang. I den 2. vang med Kattinge og Herslef byer. I den 3. vang med Herslef bye.

Giefninge sogen og bye har fælletz græsning med 4 byer nemlig Korndrup, Lejre, Kattinge og Herslef i dend eene vang. De andre 2 vange er for sig selv indhegnit.

Alle disse omskrefne byers fælles marcker som Lindholms bønder med andre har fællets græsning har ei i mands minde nogen tiid voren indhegnit, som efter mine ringe tancker for visse aarsagers skyld ey har voren at gjøre i stand eller til nøttig fordeel, da det icke har voren bonden muelig at ind-

lucke saa mange gierder eller indhegne deris marcker for sig selv, allerhelst der er ingen giersel at faae, som behøves til slige giærders luckelse, om de end med stoer arbeide og besværligheder siine stæder kunde grave eendeel af deris jord bort, (som nu ellers besaaes) til diger eller grøfter, saa og eendeel af deris engbond, som de har liden forraad af at miste, som og skulde opgraves til diger ved marckeskiel, som foruden var stoer byrde for bonden fremdeelis at holde vedliige og eendeel icke mueligt at bringe i stand, tillige er der og saa mange stæder som at marckeskiæl gaaer over mosser, bløde render og moratzer samt rindende bæcke, hvor der uomgængelig behøvedes at lucke med staver og giærsel, som er dem icke mueligt de kunde bringe til veie, da de er i en eigen, hvor indtet af sligt er at faae, iligemaade kom eendeel af byerne, som har ickun liden engbond og græsning til at liide stoer mangel for græsning til deris creature, som nu ved de sammenstødende marcker dog kand foedres.

Paa 3.post.

Ifald een lodseier blev tilladt at indhegne sin jord for sig selv, saa gjorde hand ej slig bekostning uden det ham til desto større fordeel, hvorved falletz beboerne tog skade.

Paa 4.post.

Udi Herslef sogen Kattinge er østen for byen een stoer søe, kaldet Kattinge søe, ungefæhr $\frac{1}{2}$ miil i omkreds og $\frac{1}{2}$ fr. veis breed for dend eene ende, har udløb til stranden, hvor der er bygget een nye stampe mølle. Ved samme ende er dend kun smal i breeden. I bemeldte søe er lidet fiskerie, hvorudi Lindholms herskab har sin andeel, for saa vidt de 4 gaard beboeres grund angaaer, det øvrige af bemeldte søe er saa vidt mig er vitterligt paa magistratens grund. De fælles møeser, som har kundet voren nogen til nøtte, er udgravet. Dette er min underdanigste erklæring paa foranførte poster ...

ROSKILDE DOMKIRKES GODS, Munthe, forvalter.

2. Gundsøelilles byes marker støder til og er fælleds med Aagerup, Hvedstrup, Stoere Waldbye, Østrup, Kirkerup, Taagerup, Gierdrup og Lille Waldbye, af hvilke slet ingen er fragrøftet uden Østrup mark, ey heller forhen haver været, ligesom det og ikke synes at kand skee eller være muelig, undtagen med Hvedstrup, hvis herpaa stødende marker er af mindst begreb, siden de øvrige ere alt for vidtløftige, saasom der vilde blive over 100 favne for hver mand af de fælleds havende byers beboere at holde vedlige, hvilket fast var en umuelighed for nogen af dem at bestyre, allerheldst, siden saadant til største deel ikke kunde være andet end jordgrøfter.

Imellem samme og Stoere Waldbye byers marker løber en liden aae ungefær paa $\frac{1}{2}$ fjerding miil, hvorudi er steen bund, og følgelig ikke uden med besværlighed kand renses, hvilken aae tilhører Kiøbenhavns Magistrat, Roskilde Domkirke, Jomfrueclosteret og Duebrødre Closter, men naar saadan reensning skulde skee, var det bést om sommeren ved høstens tid, naar aae er næsten tør, da alle lodseyerne derudi burde assistere.

Paa Gundsøelille mark ere 9 moeser af maadelige størrelse, hvilken dog ikke kand udgraves, saa at vandet derfra kand faae noget fald, siden jorden overalt deromkring falder højere. Derudi ere lodseyere Kiøbenhavns Magistrat, Domkirken og Jomfrue Closteret.

Soderup byes marker støder til fælleds med Fløng, Mabiery, Aagerup, Hvedstrup og Hvasbye, hvilken sidste bye er fragrøftet, men ikke nogen af de andre enten er eller har været fragrøftet, og ey heller kand skee uden ved Hvedstrup, som er kun af maadelig distance, men de øvrige ere alt for vidtløftige, foruden det at agrene løber ind imellem hinanden, saa at slig afgrøftning, som ey kunde være andet end jorddiger, vilde blive umuelig af beboerne at bestyre.

Imellem Soderup og Hvasbye er en aae, som tilhører Domkirken, Københavns Magistrat, Universitetet og Wartou. Den

kunde vel om sommeren til en stoer deel opreenses, men det skiønnes ikke, at derved kunde være nogen nytte.

Paa Soderup mark ere endeel temmelige moeser, hvoraf ingen kand udgraves, siden der i nærværelsen ikke ere enten bække eller aae, hvor vandet kan henleedes, foruden det at markerne ligger saadt, undtagen 2, som vel kand udgraves til bemelte aae, men samme ere som de andre ikke af synderlig størrelse. Denne bye, hvori er 8 bønder, tilhører Domkirken alleene.

Windinge marker støder til fælleds med Thune, Tierebye, Camstrup, Hadstrup, Starkinde og Reerslev, hvilke alle er ufragrøftet, undtagen Stärkinde, som allerede er begyndt at fragrøftes. Der haver ingen af dem før været fragrøftet, undtagen alleene Thune og Reerslev marker, hvoraf endnu kand sees kiendetegn af de gamle diger, men hvorleedes samme har været deelt, derom veed nu ingen at have nogen oplysning.

Men saadan fragrøftning fra de paastødende fælledsmarker kand gierne skee, skiønt ikke med andet end jorddiger, hvoraf alle beboerne paa begge sider burde tildeeles sin part at holde vedlige. Dog forsaavidt samme diger paa den side til Tierebye skulde gaae over den saakaldede Øvenmoesen, som alle tiider staaer fuld af vand og ikke kand udgraves, siden den ligger siidt med høy agerland omkring, - da kunde der ingen slags dige eller giærde sættes saasom ikke nogen kand komme derud, formedelst det der staaende vand, at sætte noget giærde, hvilket dog ey her i heedeegne kand haves, og mindre kand desaarsag opkastes jorddiger.

Aer ere ingen paa denne mark, eyheller nogle betydelige moeser, undtagen forbemeldte Øvenmoesen, der som meldt ikke kand udgraves og hvori ere lodseyere Roeskilde Domkirke, Universitetet, Kiøbenhavns Magistrat, Jomfrue Closteret og Giedsdahl.

Reerslev mark er til fælleds med Stärkinde, Windinge og Torslundemagle samt et støkke af Heedegaardens jorder ved Torslundemagle mark, hvoraf før haver været fragrøftet alle de andre byers marker, undtagen Stärkinde, som endnu kand

sees af gamle diger og grøfter, men hvorleedes samme da har været deelt, viides ikke - og kunde saadan fragrøftning endnu gierne skee overalt med jorddiger, saa at Reerslev marker kunde gandske fralukkes alle de andre byers marker, som de nu ere til fælleds med - dog det vilde koste meere end derved kunde ventes at vente aarlig.

Aaer ere ingen, eyheller nogen moeser af synderlig størrelse eller til nogen nytte paa denne mark.

Paa Ourøe, som er en omflødt øe, er 3 byer, hvoraf de 2, nemlig Byebærre og Gamløse ligger gandske nær sammen, næsten som en bye, ligesom og deres marker og agre ligger hist og her strøet iblant hverandre, saa de ikke kand fragrøftes hinanden, og den 3. bye, nemlig Nasbye, dens 2 marker er fragrøftet og aflukket fra bemelte Byebærre og Gamløse byers marker, men den 3. mark er ikke eller har været fragrøftet, men til fælles for alle 3 byer, hvilken dog gierne deels med steen- og deels med jorddiger kand fragrøftes, naar alle 3 byers beboere derom bleve eenige.

Moeser eller aaer ere ingen paa denne øe, hvoraf det meeste tilhører Roeskilde Domkirke.

For de øvrige faae byer, hvor Domkirken haver bønder, holder jeg unødig for vidtløftigheds skyld at gjøre nogen forklaring, siden bemelte Domkirke i saadanne byer ikkun haver den mindste part, og altsaa faaer de at rette sig efter, hvad vedtægt de større lodseyere derom vilde gjøre, hvilke og angaaende sammes marker giver fuldkommen forklaring

(1. og 3.post: intet at bemærke).

RYEGÅRD, Volborg hrd., C.Trahl, ?. U.d.

1. Ryegaard er eene lodseiery i alle dens tilliggende overdrifter, som for sig selv ere indhegnede, og altsaa falder intet videre ved denne post at erklære, undtagen i andledning af paragraph, at kierkeveien fra Rye bye til annexet Sonnerup begge i Waldborg herret er af forhenværende præster lagt igiennem hovedgaardens marker og skoven, hvorved Ryegaards høye herskab meget beskadiges, baade paa skoven og aulingen,

thi som dend der nuværende præst paastaaer, at veien ikke maae omlegges, da hand formeener sig at have hævd derpaa, saa kand hverken skoven eller marken holdes i fred for bøndernes creatures indgang, siden der skal være ferdsel igien nem leedene baade nat og dag, hvorved den unge skovs fremvekt af creaturerne forhindres, ja der gaaer vel og ved dend leilighed noget af de store træer med. Desuden veed jeg og, at mit høye herskab, som tillige eiere af Egholm, ofte har haft i sinde at ville lade plante unge skov i et overdrev ved Sonnerup bye, men er bleven til intet, formedelst at hun ikke kunde holde overdrevet tillukket for bemelte veis igiennemløb. Benefnte kierkevei kunde ellers beqvemmelig legges om ad Torchildstrup til Sonnerup og til Langtved bye, som ligger paa den anden siide af skoven om ad Eibye, hvilke begge veie ikke ere 1/4 miil lengere end dend sædvanlige vei. Thi forventes ... den tilladelse ved dend høypriiselige commissions forestilling at benefnte kierkevej maa omlegges paa dend ... forestilte maade.

2. Alle Ryegaards underliggende bønderbyers marker ere hver for sig indlukkede, dels med steengierder og dels med jorddiger, thi som de fleeste byer af fornødenhed haver fællets græsgang med hverandre, og bønderne her i Sielland ingen hyrder eller vogtere holder ved deres creature, saa er det følgeligt, at alle de marker, som ligger i vang maae være indhegnede og liggeleedes fællederne, naar de komme i vang.

3. I hendseende til græsgangen kand fællesskab imellem de fleste bønderbyer ikke undværes, thi mange byer vilde derved blive fornermede.

4. Alle de moeser, som Ryegaards bønder har felleds med andre lodseieres bønder bliver aarlig udskaarne eller renderne oprensede af samtlig byemændene i hver bye. Felleds aaer er ingen paa Ryegaards grunde.

SVENSTRUP, Ramsø hrd., J.P.Neergaard, ridefoged. 30.4.1758.

1. /intet at bemærke/.

2. a) Svenstrupgaards bøndergods er beliggende udi efterfølgende byer, som haver fælleds marker, nemlig: Kimmersløw, Dalbye, Kløvested og Reinemarch, i hvilcken sidste bye er ickun een gaard, som tilhører Svenstrup, haver fælleds marker.

Heinede, Urup, Ørninge haver fælleds marker.

Boerup, Gammerød og Lammestrop haver fælleds marker, desuden haver disse 3 byer fælleds marker med Urup og Ørninge paa een side og følgelig de 2 sidste ligeledes paa samme maade med de 3 første byer.

Ousted Bregntold, derudi er 4 gaarder, som tilhører Svenstrup, og haver fælleds marker med Ousted Birchinge og Svenstrup byer.

Truelstrup haver fælleds marker med Daastrup og Wibye byer.

Jersie, hvorudi er 2 gaarder til Svenstrup, haver fælleds marker med Haudrup, Sollerød og Schiendsels byer.

Haudrup, derudi er een gaard, der sorterer under Svenstrup, samme bye haver fælleds marker med Ramsøelille, Ramsøegaarder, Jersie, Sollerød og Schiendsel byer.

Ramsøelille, derudi een gaard til Svenstrup, hvilken bye haver fælleds marker med Ramsøelille, Ramsøegaarde, Daastrup, Wibye og Svenstrup byer.

b) At der imellem disse byers marker nogen tiid haver været gierde eller fraluckelse, det kand ingen mindes, mens alle tiider været til fælleds, som det nu findes. Ei heller kunde det efter mine ... ringe tanker være til nogen nytte eller fordeel for vedkommende, i fald det skulde blive en general regul, at eenhver bye skulde have sine marker for sig self indheignede, thi hvad een bye paa een side af sine naboer kunde vinde, det kunde samme bye igien paa dend anden siide af sine naboer tabe, ja det kunde indløbe, at en bye kunde tabe nesten paa alle siider, hvorover dend bye var underkasted ruin i tiiden. Desuden ere der i de byer, som

haver fælleds marker og nesten dem alle, at byernes jorder er blandet imellem hverandre, ja at af een saadan fælleds byes marks jorder kand ligge det ved dend anden fælleds marks bye, og af dends jord igien ved dend anden bye, saa det vilde falde heel besværligt slige fraluckelser. Mens dersom det maatte blive proprietairerne eller lodseierne tilladt at lade hvilcke byers marker paa deres godser, som de ansaae for nyttigst, indheigne, kunde det efter mine ringe tancker være tienligt, og derefter at lade saadanne indheignelser eller fraluckelser ske med sten, hvor samme fandts, og i mangel deraf at lade kaste eller grave jordgrøfter til saadanne indheignelser for derved at conservere underskoven.

c) Viidere hindring end som melt udi nest foregaaende viides icke.

3. De til Svenstrup gaard henhørende marker ere alle indhegnede uden nogen derudi at have fælledsskab.

4. /intet at bemærke/.

UNIVERSITETETS GODS PÅ ROSKILDE AMT, Cruusberg, forvalter.

18.3.1758.

1.post angaaende.

Waloere bye. Icke langt derfra er en liden old, Hæstehaugen kaldet, beliggende i Eigbye sogn, indeholder i sin strækning en fierding vei og i omkreeds en fierding ungefær, Kiøbenhavns Magistrat, Bentzon Eide og Universitetet ere lods-eiere derudi, og Waloere bye, som tilhører Universitetet alleene, er berættiget at indsætte paa denne olds græsning 104 fulde høfder. Jorden er deelt saa eenhver bonde veed sin andeel, og bliver altsaa undertiiden tildeels besaaed. Hvercken stoer eller underskov, eyheller tørvemoeser eller tjørnehugst findes sammestæds. Vanding for creaturer haves af en gl. opskaaren tørvemoese. Igiennem olden gaar en almindelig vei, som ey kand anlegges anderleedes.

Abbetwed.

Hvor Universitetet eier een bonde, der ved er et overdrift kaldet Klareskou, beliggende i Gierninge, Saabye og Kidserup

sogner, af størrelse ungefær i sin omkreds $1\frac{1}{2}$ fierding vei og i strekning $\frac{1}{2}$ fierding. Lindholm, Kiøbenhavns Magistrat og Schullerupsholm ere tillige lodtagne deri, taxeret saadan at hver bonde ved sit visse tal at indsætte paa græsningen af fulde høfder, og Univesitetets bonde i Abbetwed indsætter paa sin part 30 fulde høvder. Dernæst er overdriftet og deeleet saa at enhver lodseier ved sine skifter. Stoer bøgeskov befindes og eendeel sammestæds, hvoraf ethvert af herskaberne ved sin andeel. Een liden tørvemoese befindes og derudi, men næsten opskaaren. I en søe kaldet Fredesøen søger creaturerne sit vand, veie angaaende, da falder der i dette overdrift tvende, som ere almindelige og icke kand aflægges.

Schouhadstrup.

Som tilhører Universitetet alleene, icke langt derfra er det saakaldede Heide overdrift, som er beliggende i Særløse, Hvalsøe og Jydstrup sogner, og holder i sin strækning $\frac{1}{2}$ miil og i siin omkreds ungefær 1 miil. Universitetet, K.Magistrat, Schioldenesholm og Communitetet participerer tillige der i, og de vedkommende bønder indsætter paa denne olds græsning, eenhver bye ligesom dem lyster af alle slags creaturer, ja om de ville indsætte alt, hvad de om vinteren overføder, er det tilladt. Universitetet ved ellers sin tilliggende eendeel i dette overdrift, og findes paa samme nogle faae bøggetræer, underskou eller tørvemoeser indtet, men lidet ellehugst, hvoraf enhver af de Schuhadstrupe bønder ved sine skifter. Vanding for creaturet har til deels været af dend deri beliggende Aunse søe.

Schibye.

I denne bye ere 12 bønder universitetet tilhørende og icke langt derfra er og en old beliggende i Schibye sogn, indeholdende i sin længde ungefær $\frac{1}{2}$ fierding vei og i omkreds $\frac{1}{2}$ miil. Selsøe og Eegholm ere medlodtagne derudi. Paa denne old, som er inddeelt i 3 marcker, hvoraf de 2 aarlig bruges til græsning og dend 3. til sædeland, indsætter enhver bonde paa 8 td. hartkorn og derunder 2 fulde høfder, og de bønder, hvis gaarder skylder af dobbelt hartkorn 4 høfder. I de 2 af be-

mælte oldmarker ved eenhver bonde sin andeel og derfor bliver og samme skifteviis besaaed, men dend 3. er ey af dend beskaffenhed dend kand være tilsæd med fordeel og er desarsag aldtiid til græsning. Over- eller underskou befindes der icke noget af, tjørnehugst eller tørvemoeser eyheller. For creaturerne haves vand af de opskaarne tørvemoeser. En aldmindelig landevei, som løber til Sundbye færge gaaer der igiennem, som icke kand afskaffes.

2.post andgaaende.

/henviser ang. specifikation af universitetets fællesmarker til de andre godsers indberetninger. Positiv overfor indhegning af enkelte byers græsning/.

4.post.

/intet at bemærke/.

VIBYGÅRD, Ramsø hrd., J.H. von Holstein, ejer. 21.2.1758.

Hvad den 1.post angaaer, nemlig: at hver bye og lods-eye-re i byen maae tildeeles deres anpart i de værende overdreve og have frihed sammt at indhegne derved maatte observeres:

1) At overdrevet blev deelt ved rebning i proportion af hver byes hartkorn og græsnings paaslag, først, saa at hver bye havde sin andeel, siden hver jordbrugere eller lodseyere deres anpart tildeelt paa samme maade.

2) Maatte der sættes gierde og hegn mellem hver byes anpart, hvilket først paa samtlig byerne reparteres, som melt om deelingen, dernest paa hver bye og endelig paa hver mand i hver bye. Men vil een eeniste lodseyere i en bye indhegne sin part, er det billig, at han alleene besørger hegnet for den herlighed han har at faae et indlukke, som ingen fordeel giver de andre lodseyere.

Hvad den 2.post angaar, at der maae settes hegn mellem byernes sammenstødende marker, paa det hver bye kan have sine marker for sig selv indhegnede, da siden hver bye har sin jord tildeelt i felles marken, som kiendes fra hinanden ved de saa kaldede markeskile, saa kunde vel derved ikke noget betydelig errindres, naar hegnet eller gierderne blev

deelt som under forrige post er melt, og hver siden beflittede sig paa at sætte steengierde hvor det kand skee, og steene haves, og hver der endelig maatte, af mangel paa giersel eller torn, graves jorddiger, at samme da med torn, hessel eller hyl oven paa bleve beplantede, og i grøften sat piile vel dybt i jorden, at de kunde groe.

Betreffende den 3.post, at en lodseyere, som i sin mark har sin for sig adskilt jord, maae have frihed samme at indhegne.

Da naar dette blev tillat, skulle hver 1) hegne i saa maade for sig selv, og holde de andre uden for, aarlig fred for deres creature i saadan indlukke, 2) qvitte saamange høvder i marken, som den indtagne jord mod heele marken kunde taxeres for, 3) grøfte og sætte gierde (paa) sin egen grund, dog kunde det endda ikke skee, med mindre hand ikke betod marken det fornødne vand, og kunde have vey paa sit eget til samme indlukke fra bye eller alvey, uden han kunde faae sligt ved mageskifte.

Angaaende den 4.post, hvorleedes det kunde iverksættes: at felles aerne bleve oprensede, og de felles tørvemoeser og moradser ved opkastede grøfter udtørrede, for derved at vinde meere og bedre engbund. I almindelighed maatte tilsees at ingen derved skeede fornermelse imod loven 5.bogs 10.cap. 5,6,7 og 49. articler, eller og i det mindste paa en eller anden maade indemniseret for den derved foraarsagede skade. Naar da tørvemoesen eller moradsen tilhør een bye eller lodseyere, og vandet kan graves derfra uden at komme paa andres grund og giøre skade, kand det let skee. Men hender det sig, at uagtet dette er skeet, vandet ikke endda har tilstrækkelig afløb, maae søges tilladelse at grave paa den angrændsende byes jord, der ikke bør nægtes, saalænge vedkommende erstater dem den skade, som slige grøfter kan foraarsage.

1.post angaaende.

a) I Saabye sogn er beliggende den saa kaldede Biereskov og ingen andre overdrifter saavidt disse godser angaaer.

b) er af størrelse i sin omkreds noget meere end en halv miil og beliggende saaledes, at dend har Schullerupholms hov marcker og Nøre Hvalsøe mark paa de 2 sider og øvrigens støder Kircke Saabye marck der paa.

c) Schullerupholms høye herskab er største lodseier der, og Lindholm og Aastrup har hver sin bonde i Kircke Saabye som tillige participerer sammestæds.

d) er taxeret saa at enhver af de Kircke Saabye bønder indsætter paa græs efter som enhver har lod og deel, naar dend ligger ud til græsning, - ellers bliver endeel der af som falder beqvem, visse aaringer besaaet med boghvede og rug, og til dend ende med grøft afluckes fra græsningen.

e) Eenhver bonde ved sin andeel baade af jorden og de der i værende bøge porre, hvoraf denne saakaldede Biereskov næsten bestaaer og er beliggende næsten 1 fr. /?/ miil fra Kircke Saabye; store skov befindes der slett indtet, men som meldt mængde af smaae bøge porrer og lidet elle, hvor af enhver bonde ved suin skytter, tørfve moeser er der nogle faae, men næsten opskaarne.

g) Vanding for creaturet er alleene i bemelte tørfve moeser.

h) Andre veie end dend bønderne selv betiener sig af, til deris giersel hugs udførsel og høst etc. løber ikke til denne Biereskov.

i) behøver altsaa ingen forklaring.

2.post angaaende.

a) Trudsholms tilliggende bønder som er i Ordrup og Englerup har, saavidt deris 2 marcker angaaer, ingen fælletsskab med nogen andre byer, men med deris 3. mark ligger de til fællets med Sonerup bye, og angaaende Aastrups 21 bønder i Wæster Saabye, da ligger de til fællets i een marck med bemelte Sonnerup, i en anden med Kircke Saabye alleene, men i

den 3. icke alleene med bemelte Kirche Saabye, men endog med disse efter følgende byer, Torchildstrup, Rye, Ugelstrup, Store Kalebye, Lille Kalebye og Jensløw. Endnu har Aastrup en bonde i bemelte Torchildstrup, og en anden i Kr.Saabye, hvilke 2 byer har fællet sammen med næstmeldte det eene aar og ellers har Kircke Saabyerne hver 3. aar fællet med Abbetwed og Torchildstrup, og bemelte Torchildstrup deris eene marck for dem selv alleene.

b) Imellem disse byers marcker kand ey mindes at nogle gierder har været, icke heller synes det at være til nogen nytte eller fordel for bønderne i almindelighed om enhver bye fik tilladelse at maatte lade aflukke deris græsning i sær hvor ickuns 2 à 3 byer har fællet sammen, men vel tilstaaer, at hvor der er et stort fang eller mange byer lodtagne i en fællet, naar det var practicable, kunde det vel være nyttig om saadan afdeeling var tilladelig, som i saa fald efter egnens beskaffenhed kunde befordres ved jord grøfter hvor jorden ey faldt alt for løs, men ellers med riis sned oven paa forhielpes. Bønderne i fornævnte Torchildstrup hafde vel for nogle aar siden indgrøftet en enghauge, som ligger strax ved byen og for sig selv var taxeret, men uagtet de vilde korte saa mange høfder paa fanget i samme marck, som enghaugen var ansadt for, blev det dog paa ancket af visse herskaber, som var lodtagen i fælleden, saa slutningen blev, bønderne maatte sløiffe grøfterne igien og legge enghaugen ud til fællet til deres skade.

c) ved ey videre end forklaret er.

3.post.

Behøver ingen forklaring.

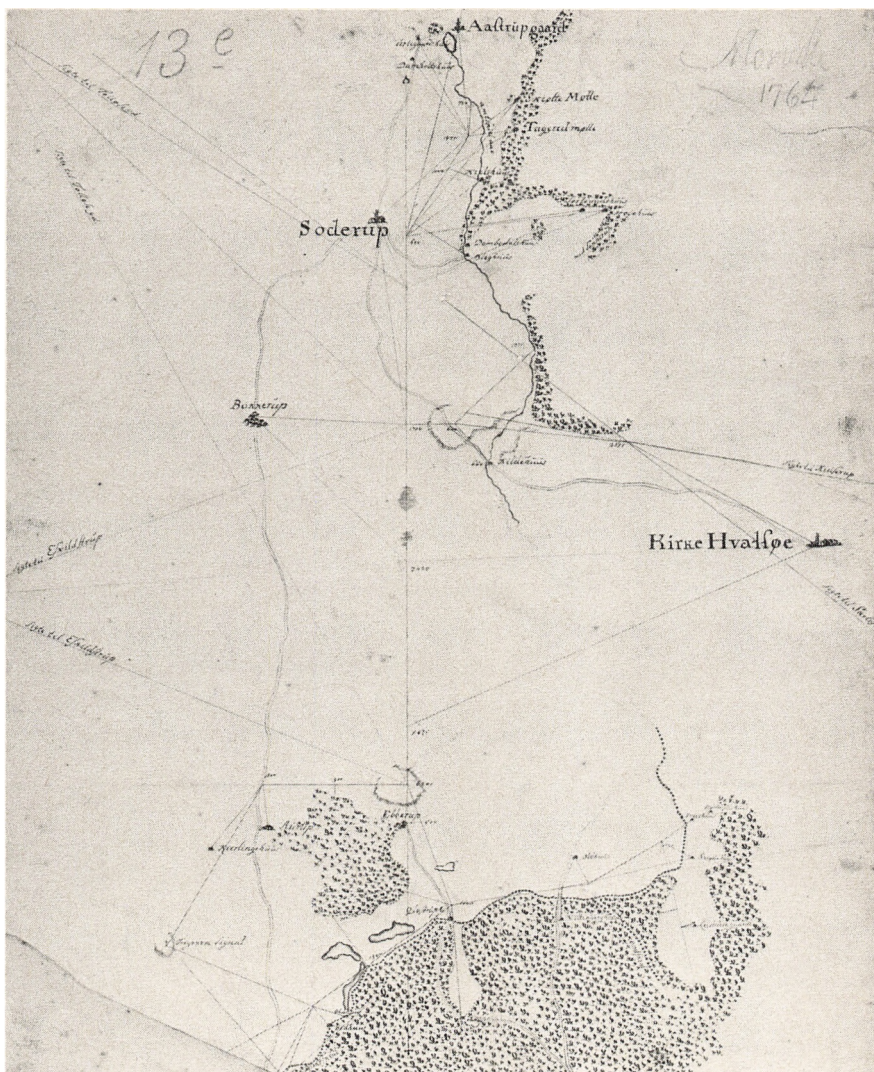
4.post angaaende.

a) Forbie Aastrup løber en liden aae, som har sit udløb i stranden og begynder imellem Smidstrup og Kirche Hvalsøe marcker og efter berætning gjør skiel imellem Roeskilde og Holbechs amter. Dens lengde er ungefæhr $1\frac{1}{2}$ miil og brede i høyeste, dog ickuns paa faae stæder 3 à 4 alen. Vandets tiløb i denne saakaldede aae kommer deels fra søer og deels

fra tørfve og andre moeser, er nu begroed, hvor fore og Aastrups eier afvigte sommer har begyndt paa, saavidt deris andeels eiendom sig strækker, neml. fra aaens begyndelse til Elberdam at lade samme oprense.

b) Fra Elbvardam af til stranden er denne aae fallets for bønderne i Marup, hvor af de 5 tilhører Tølløse og de 4 Aastrup, men er beliggende i Holbeck amt, hvor der vil gøres nøyere forklaring.

c) Fallets moeser findes ingen i Roeskilde amt, hvor i Aastrup eller Trudsholm er participeret.

Et af forarbejderne til Videnskabernes Selskabs kort over Nordøstsjælland, der udkom 1771. Opmålingen - trianguleringen - udførtes i 1760'erne under ledelse af Thomas Bugge. Det her viste kort over en del af Volborg herred i Roskilde amt og Merløse herred i Holbæk amt skyldes Niels Morville. Geodætisk Institut, gengivet med tilladelse herfra.

INDBERETNINGER 1768

1. Hoveriet.

Det bliver ikke vel mueligt at bestemme hoveried enten for et heelt amt eller land i almindelighed formedelst dend forskiællighed, der er imellem:

- Hovedgaardenes jorders beskaaffenhed.
- Bøndernes egne jorders bonité af hvis høst og interesse flyder bøndernes større eller mindre kræfter til at forrette hoverie.
- Beliggenheden, at nogle kand boe hovedgaarden nærmere end andre.

Men dersom proprietairerne kunne eengang blive overbetydet om, at jo meere de bebyrder deres bønder med utaaelig hoverie, jo meere taber proprietairerne igien udi restancer, forstrækninger og bygningshielp, saa at deres beholdne indtægt af store forpagtningsafgifter for een deel bortsvinder i skatter og godsets standholdelse. Saa kunne ingen bedre end proprietairerne selv hver for sin gaard reglere hoveried taaelig.

At fastsætte visse dage til hoverie vil have liden nytte uden alleene i henseende til tærskning. Men at hver bonde veed, hvor meget hand skal pløye og saae for sit herskab aarlig, hvoraf flyder meere eller mindre hoverie og rejser i andre tilfælde, hvilken udsæd hand maatte høste og ej viidere, item tildeles deres høehøst fogderieviis, men om mueligt endnu hellere hver mand sin englod i hver mark, og ellers billig fastsette alt andet hoverie, holder jeg for det retteste og beste.

Grunden til hoverieds inddeling kand ikke vel være bøndernes hartkorn uden paa de stæder, hvor deres jorder er rebet og enhvers hartkorn nogenleedes er liige deelt eller høyt. Men hoveried maae grundes paa deres eget næringsbrug, saaledes at den bonde, som har saa megen jord til sin gaard, saa hand har fuld jord til een plovs drift, som mand kalder en fuld plovs gang, den kann forrette fuld hoverie, dend som har til $\frac{1}{2}$ plovs gang, kand forrette halv hoverie, dend som

har til 2 ploves gang burde vel forrette dobbelt, men kand ikke vel bestride meere end halv saa meget til som dend, der har een fuld plovsgang.

At saae til hove for herskabet af hver plovs gang 1 td. rug 1 td. byg 1 td. haure er ingen bonde overlægen. 1½ til 2 tdr. af hver slags kand vel og een del bønders kræfter taale at paalægges, naar de selv besidder goede ejendomme, men der over kand ingen i landet taale at være bebyrdet.

Faae kand taale at saae 1½ td. af hver slags, og mindre kand bestride 2 tdr. udsæd af hver slags, hvilket proprietairerne selv, som kiender baade sine egne jorders beskaffenheder og deres bønders jorders bonité, best maae viide saaledes at reglere, at det ingens kræfter overgaar. Saaes erter, vikker eller anden kornsæd, maatte det bønderne herudi gotgiøres.

2. Tienden

At tiendernes ydelse i nægen er en af de store landeplager i henseende til:

1. De mange fortreedeligheder, som indløber imellem tiendetagerne og bonden.

2. Den ophold, bonden liider i sin egen høst, især i vaa-de høste tiider, da bonden kunne bierge liidet tiid efter anden, isteden det maae staae paa marken indtil heele byen har opbunden og følgelig ofte staar i traverserne og forraadner og gjører nye skud ud af vipperne, især i skovegnen, hvor vinden ey hastig kand udtørre vædskerne fra korned.

3. Det tab, bonden liider i sin forring.

4. det hoverie, som flyder af mange tiender, sc. * tærskning, korns reyser og giødskning agen.

Det er almindelig bekienet nogle proprietairer kiøber og fæster (en) mængde tiender for at forøge deres forring og deraf faldende giødskning til deres mange jorder, som de setter istand dermed, til deres bønders og omsidder deres egen plage.

Andre kiøber og fæster tiender for at drive en slags pranerie dermed, lejer dem bort til huusmænd og andre, som for

* *scilicet, nemlig.*

at faae forring til deres creaturer, som omsidder fortærer bondens græsning og med rette kand kaldes bondens blodigler, betaler tjenderne urimelig høyt og ved tælgningen plager bønderne ynkværdig. De første, nemlig de, som høster tjenderne hiem til gaarderne, synes at giøre vel til deres jorders forbedring, men naar alle de skadelige følger ballanceres med den beholdne interesse, skader de baade dem selv i særdeelehed, og almuen i almindelighed.

Ville de goede herrer proprietairer eller andre, som i dend henseende oppebærge tjender, derimod tage exempel af nogle faae, som har giort nye indretninger, og inddele deres hovedgaarders og bønders marker i 4 eller fleere kopler, eller og tildele jordene hviile under een og dend samme indhegning for ikke at bortgrave jorderne og spare mange gierder, og saaleedes give jorderne meere hviile og mindre brug forøge deres græsninger, saa kunne de vidst undvære tjenderne og endda avle overflødigere sæd paa dend mindre jord. Denne deres jorders inddeeling burde være de første skridt, landmænd burde gaae.

Men førend de midster tjenderne, giører faae eller ingen det. Jeg skulle altsaa holde tienlig, at det høye Landvæsenscollegio allerførst loed sig være angelegen at bringe det derhen, at bønderne beholdt deris tiender for billig betaling, som ... aldrig noget sted maatte overgaae 4 mk. pr. td. hartkorn men mange steder derunder, og de kongelige skatter af tjendernes hartkorn hvilket let er at iverksette, saa blev proprietairerne og andre nødde til at inddele marker anderleedes.

De andre, nemlig de som bruge tienderne til prangerie, de understaar jeg mig at liigne ved aagerkarle, som maatte takke for een naadig straf med at betages leylighed til at aagre længere med tjender, hvis paalæg i de ældre tiider langt fra ikke har sigted til slig brug, og har da været bøndernes største udgifter, som siden er forøget paa mange andre maaeder.

Det bør og ved tiendernes ligning tages i consideration,

at bønderne, siden tienderne blev paabuden, er paalagt at give degnetraver eller korn, som regnes for 1/3 mod præstens tiende.

3. Ophævelse af fællesskabet

Derpaa kand kortelig og retteligst svares, at i Roeskilde amt og i heele landet er liden eller ingen separation imellem bye eller anden giort. Anstødssteenene ere mange, nemlig:

- Dend største deel af amted mangler baade giersel og staurer.
- En stor deel har ikke engang steen paa markerne at sette steengierder af.
- Jorddiger er deres meste hegned, og deres opsetning og vedligeholdelse falder saa byrdefuld for bonden, at mand har aarsag meere at formindske end forøge deres indhegninger.
- Hoveried, som de fleeste paaligger, er ej heller en liden hindring.
- Markeskiællenes ulige løb, og det undertiiden igienem bekke eller moradser, gjører ogsaa separationen umuelig.

Nyttige eksempler i tiidens længde vil ellers blive det beste middel til alle forbedringer.

Landet er i almindelighed ikke vel inddelt fra begyndelsen af, det er slet inddelt endnu, det har været meget slettere og er dog bleven noget bedre; der kand ogsaa tiid efter anden skee forbedringer endnu, vil mand give tiid baade til arbejdet og til at faae landmanden opvakt ved eksempler.

4. Arvefæste

Mine høye herskaber Kiøbenhavn's Magistrat har opsadt arvefæste breve, som af Hands kongel. Mayestæt ... er approberet, hvoraf uden tvivl er indleveret gienpart i det høye Landvæsenscollegio, og deres bønder ere alle frie for lade-gaards-hoverie at forrette. I øvrigt ikke fordrer andet extra hoverie end det, som er uomgiængelig fornødent ...

5. Tjenestefolks løn

At tjenestefolkenes løn er stegen for høyt kand ikke mod-

siges, men derimod er mange kongelige anordninger, og mangler ikkun at udfinde en drivefieder, som kunne bringe heele landet til enighed i at holde derover. Det var nok altsaa best, at tjenestefolkenes fraskillelises tiid blev fastsadt paa den tiid, som loven befahler eller 1. januarii og 1. juli. Kornlønnens forbud stricte igientagen.

Men pengelønner fastsadt saaleedes:

1. Een fuldkommen karl, som foruden almindelig bondearbeide kand gjøre en goed plov og harve, tække huuse, gjøre alle slags smaae gaardsredskaber, opringe vognhiul og saa sin husbonds jord, nyde aarlig løn - 16 rdl.
2. Den karl, som ikkun kand gjøre almindelig bondearbeide, pløye, høste, tærse og deslige - 13 rdl. 2 mk.
3. En halv karl - 8 rdl., eller i høyeste 9 rdl. 2 mk.
4. En dreng - 5 rdl., og naar hand er meere voxen end at hand kand kiøre en plov alleene - 6 rdl.
5. En fuldkommen pige - 6 rdl. 4 mk.
6. En mindre i proportion deraf, hvad hun kand fortiene.
7. En complet aulskarl, som forstaar en præstes eller anden mands avling paa landet uden for bondestanden eller i kiøbstederne - 20 rdl.

De, som lønner sine folk anderleedes, straffes med anseelig mulct, som alle og eenhver kunne tillades at paatale som fischaler og derfor nyde mulcten og sagens omkostninger.

Derimod herskaberne være pligtige at svare tiennerne sin sidste aarsløn, naar dend ikke krediteres over 1/4 aar efter at aaret er udløben, hvad endten bonden har noget at betale med, eller ikke.

Huusmændenes dagløn og sæd iligemaade indskrænkes item og deres holdende creaturer.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Landevæjene behøver visselig forbedring, men hvorleedes samme best kand ske understaar jeg mig ikke at gjøre viidere forslag om end dette, at jeg holder fornøden, at en commando blev udskikket, som kunne for det første indgrave væjene 18 al. breede, saa vidt de ikke allerede ere indgravede med

med en 3 al. breed og temmelig dyb grøvt, føre dend opkastede jord i veyen, planere den og udvældte de mange derudi liggende store steene, da det siden vil ankomme paa nærmere foranstaltning, hvem eller om hver amts bønder skal føre gruus paa sin del af veyene. Hvorefter det ikke er utroelig, at de snart skulle kunne blive istandsadt med ringe bekostning.

Til Langvads Dams vedligeholdelse betaler dette gods og ald amted af hver td. hartkorn 1 sk. aarlig. Veyen holdes derfor nogenleedes vedlige. Men det er stor skade, at der ikke er en jordvey paa hver side af steenbroen paa en 6 al. breede, som kunne kjøres paa om sommeren for at skaane steenbroen og de kjørendes vognslid paa broen saa meget som muelig.

DUEBRØDRE KLOSTERS GODS, *Sømme hrd., H. Arentsen, forstander.*
17.-22.9.1768.

1. Hoveriet

... Det (var) meget got, om hoveriet kunde afskaffes, thi det har hidindtil været en fast utaalelig byrde for bønderne, især paa den maade som de mange stæds har maattet forrette det, nemlig: gjøre meget meere, end der behøvedes til herregaardens auling, som at tiene handverksfolk, sauge brænde, vaske etc., hvortil de har maattet sende baade karle og piger i deres travleste tiid, og derfor ikke har kunnet forrette deres eeget arbeide hiemme. Men ... det er at befrøgte, at det ey kand gaae and overalt, formedelst at de langt fra kjøbstæderne liggende bønder ey kand faae deres vare saa vel betalte, at de kand taale at give saa mange hoveripenge, som der maatte forlanges af dem.

Proprietairerne vel og skulde have ont ved at faa saa mange folk, som de behøvede, især i høstens tiid, uden de vilde bygge til afsiddere paa hovedgaardsmarken, som var tienligt. Saa bliver det andet, nemlig hoveriets indskrænkelse paa visse stæder, vel det beste, nemlig at bønderne bleve reent forskaanede for alt aulingen uvedkommende arbeide, og ikkun gjøre et maadeligt hoverie som for exempel pløye, saae og høste

1 tdr. af hvert slags, naar en gaard var paa 8 tdr. hartkorn og a proportion, om dend var mindre eller større, samt tør-ske saa meget og kiører saa mange reiser, som der til udfordredes. Thi at sætte visse dage til hoverie synes ikke at være saa got som vist arbeide, enten for herremanden eller bonden, saasom den førstes betienter maaskee i denne tiid vilde fordre for meget, og den anden eller hans folk see at slippe med det mindste mueligt var. Men naar de vide, hvad arbeide, der skal forrettes, skynder de sig det beste de kand, paa det at de kand have tiid siden hiemme til deres eeget.

Hoveriets ganske afskaffelse er uimodsigelig ellers det beste, hvor det kand skee, thi der ere godser her i egnen, der imens de vare bebyrdede dermed vare i meget slet stand, men nu de ere befriede derfra, kand regnes blandt de beste i landet.

2. Tienden

Da var det ønskeligt, at bonden erholdt hans tiende selv, først fordi hand de ey hafde nødig at bie efter tællere, som forhindrer ham at høste til rette tiid sit eeget, dernæst fordi hand da hafde meere foder og giødning, som ofte saunes hos mange. Blev ogsaa frie for meget hoveriearbeide, som hand nu maae giøre, da proprietairren har dend /*tienden*/, og derfor kand giøede meere jord, følgelig pløje, saae og høste meere end ellers.

Pengene som hand skulde give for tienden vil vel mange steder blive vanskelig at bringe til veye, naar kornet koster ikke meget, eller der er misvæxt, og maatte derfor en taaelig afgift fastsættes af en tønne hartkorn, enten i korn eller i penge, nemlig i slette egne, eller hver de ere satte høyt i skyld, og dog ikke kand saa uden lidet, i det høyeste 2 skp., eller 3 mk. i penge og paa de stæder, hvor de har gode kornmarker 3 skp. eller 4 mk. Thi hvad samme tiendetagere har fordret, og ogsaa faaet af bonden for ei at blive opholdet eller have nødig at kiøre en lang vey med tienden, nemlig 1 rdl. af en tønne hartkorn, er for meget.

3. Ophævelse af fællesskabet

Fælledskabets ophævelse, forsikrer fornuftige bønder, er muelig imellem dem selv i byerne, uden at gaardene skulde fløttes udi markerne, hvilket vilde koste mangfoldigt og giøre, at de mistede deres haage og gode toftejord, ja de vil ikke engang holde det for giørligt paa mange stæder, at fælledskabet kand ophæves imellem bye og bye, saasom der blev alt for mange gierder at lukke, som vilde falde særdeles besværligt for dem her paa heeden, hvor der ingen underskou er, men alt maae giøres med jorddiger, som ikke kand skee, hvor der ofte staaer vand og er alle tider dybt. Men at indgrave nogle stykker, hvor der er overflødig engbond til en bye, for at kunde have nogen god græsning til deres kiøer og beste heste, holder de for meget fordeelagtigt, og har derfor adskillige allerede gjort det i nogle aar.

Ligeledes have de oprenset deres moeser, hvorved deres enge og tørvejord ere meget bleven forbedret, hvilket de gierne vilde continuere aarligen videre paa alle de stæder, det kunde være tienligt; men de nødes undertiden til at lade det være, formedelst at de paa hvis agger eller eng, der maatte graves, ei vil tillade det, hvilket de formeener, de dog ikke burde negte, imod at den skade, som der ved skeede den, blev vurderet, og af samtlige, som nyder gaun deraf igien erstattet paa andre stæder i marken, hvilket synes at være billigt.

4. Arvefæste

Det er ikke at tvivle paa, at jo saadanne fæster vilde giøre meget til at bønderne bleve meere arbeidssomme og opmuntres til at holde deeres gaarder beder vedlige end ofte skeer, saasom de da vidste sikker, at ingen fremmet skulde have fordeelen af deres sved og møye, men deres børn nyde dend. Thi vist nok er det, at en gammel mand undertiden lader hans gaard forfalde, dels af frøgt at hans søn maatte stødes fra dend af en anden, der havde fleere penge, og om hand end fik dend, maatte hand give desto større fæste, jo beder dend var istand. I arvefæstet maatte derfor ... ikke

aleene sættes, at een af hans børn vist skulde faae gaarden efter hans død, men endog ey give meere end saa og saa meget af en tønne hartkorn i fæste i hvor meget dend end maatte være forbedret. Proprierairen maatte (dog) have frihed til at forhindre, at ikke nogen uduelig for denne arverættigheds skyld kom til gaarden, men dend af bondens sønner, som best var beqvem dertil, og i fald der ingen var, da en datter at blive derved, om der var nogen, og ellers een dertil dygtig af næste paarørende, hvilken arvingerne helst vilde unde den.

5. Tjenestefolks løn

Dend beste maade det kand skee paa, troer jeg er denne, at baade bønder og karle formaner alvorligen og trues med straf i fald de ikke holder sig forordningen efterretlig, hvilket er skeed her paa godset, og har haft dend virkning, at der ere ganske faae eller ingen, som gjør det meere. Thi bønderne, som har fundet deres reining derved, har været ganske villige dertil, og karlene har maattet beqvemme sig til at tage imod een skikkelig løn i penge, som her paa Heeden pleyer at være til en karl 24 á 26 sldl., og i skouegnen ey høyere end 20, hvorimod pigerne faaer det halve, og lidet linnet og ulden til klæder, hvilket alt synes ikke at være for meget.

Hvad skiftetiden anbelanger, da ere de fleste fornøyede med at det bliver ved det gamle, uden i Holbechs amt, hvor de har forandret det, og i stæden for Mikelsdag fastsat dend 1. januar, som en tiid folkene dog vil have frihed i nogle dage og ei er saa trabelt, som naar sæderuggen skal aftærskes og plouen gaae. Paaske-fløttetiid kiærer de sig intet efter at sætte nogen dag for, thi bonden fæster meest alle stæder sine folk paa et aar, paa det at dend som har været hos ham om vinteren og kand gjøre hans sommerarbeide.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Landeveienes i standsættelse er visselig en betydelig ting baade for bønder og reysende, og er derfor meget got, at de bleve satte i stand, saa meget som borgere og bønder kunde taale at gjøre ved dem. Nemlig at der bleve grøfter gravede,

de slemme stæder opfylte med store steen i bonden noget beder end hidindtil er skeedt, lagt gruus og smaae steen ovenpaa, saa høyt at vandet kunde flyde fra den, gøres slusebroer med planker over, at ikke hesterne skulde faae deres fødder deri. Men paa saadan maade som de gøres til rætte paa dend nye kongevej til Lyngbye vil de blive alt for bekostelig og fast umuelig for dem, som skulde kiøre steen til dem, at bringe saa mange til veye som der til behøvedes.

Opsigten vides ingen beder at kunde have med dem, end de som hidindtil haver været bestilt dertil, uden at der foruden sognefogderne kunde beskikkes et par mænd, der, naar de vare slettist, kunde besigtige dem og give vedkommende det tilkiende, hvor de feylede, paa det at de om sommeren ved Ste.Hans dags tider kunde gøres til rætte, og det ikke saa løselig, som det skeer af somme, men paa en goed og durabel maade, hvilket da igienmaatte eftersees, og de, som befandtes ikke at have giort det saa got som de burde, tilholdes inden vinteren at sætte deres part i beder stand.

EDELGAVE, *Smørum hrd., C.Lundbye, forvalter. 30.6.1768.*

1. Hoveriet

Hvorvidt det enten kunde være eller nogen tiid bliver mueligt for store jordegodsers eyere at undvære bøndernes hovning, eller det meeste deraf, item i sidste fald at bestemme samme saa nøye at kunde være forvissede aldrig derved at blive satt i forlegenhed eller uomgiængelig fornødenhed at komme til at trænge til meere arbeyde end just det, hvortil de determinerede sig, saadant vil ventelig af de vedkommende selv tydelig vorde demonstreret. Og samme er noget, der allerede udi Edelgave gods for længe siiden er viist og beviist, hvorvidt kand være giørligt og nyttigt ved et liidet gods. Saa maatte en kort fortælning af nærværende indretning ved bemeldte gods naadigst vorde antaget i steden for den anbefalede erklæring paa den 1.post:

Der er allerede mange aar siiden udi salige Wellingshs, som forrige eyers tiid, at dette bøndergods blev befriet for

hoverie imod at svare 1 rdl. 1 mk. pr.td. hartkorn i hoveriepenge samt desuden at gjøre visse udi deres fæstebreve stipulerede reyser og arbejdsdage. Paa liige maade behandles det endnu af værende eyer hr. cammerraad Bornemann, som for egen regning og med egne dertil holdende folk og creature besørger og bestrieder alt under hovedgaardens drift henhørende arbejde, undtagen nysbemelte reyser og arbejdsdage, der ingenlunde har kundet eller kand undværes. Og har hr. cammerraaden derved meget vel fundet sin regning, liigesom og godsets opkomst derfra rettelig derivatives.

Thi medens bønderne giordt hoveriet her til gaarden in natura, vare alle tiider deres restancer liige saa overfløddige som deres hovgierningen, men da de derimod bleve befriede for hoveriet, begyndt de strax at tiltage udi velstand, indtil de derved siiden ere komne saa vidt, at der i disse aaringer icke har hæftet dend mindste restance paa nogen.

Vel er sandt, at naar de bekostninger, som hovedgaardens aflingsdrift udfordrer, computeres med hoveriepengenes beløb aarlig, de første da alle tiider overstieger det sidste, saa det egentlig i og for sig selv uden relation med noget andet viirkelig meere er til tab end fordeel for herskabet selv at bestride hovningen. Men naar mand derimod tillige beregner de restancer og forstrækninger, som fortiiden har lært i det mindste her at være temmelig visse følger af hoveriet, saa bliver dette tab dog paa denne maade til een virkelig fordeel.

Og da saavel herskabet som bønderne paa denne maade befinder sig overbeviiste om at være allerbedst holdne, saa viides ey noget bedre reglement til hoveriets afskaffelse eller indskrænkelse herfra ... at foreslaae end det, som nu saa mange er til fornøjelse paa begge siider brugt og her mentioneret er, paa hvilken foed det ønskes dermed fremdeles at maatte vedblive.

2. Tienden

/ Omtaler vanskelighederne ved at foretage forandringer i almindelighed. Tienden vil være svær at sætte til en be-

stemt afgift i korn eller penge pr.td. hartkorn, da hartkornet er ulige takseret fra by til by/.

... Saalænge tienden ydes og tages paa den sædvanlig maade havens denne fordeel, at enhver ickun giver den andeel, som ham tilkommer og vedkommende nyder sin rigtige rettighed, men at noget vist skulle gives pr. tønne hartkorn, kunde umueligt skee uden at de fattigste og uformuenste joe maatte komme til at betale andeel for de mest velhavende, eller at tiendetageren skulle liide et anseeligt tab.

Her til Edelgave gaard oppebæres: 1) Smørumovre sogns kongetiende, som her til er perpetueret undtagen af Hans Maytts. bønder sammesteds, der selv har samme imod en vis aarlig afgift og 2) kirketienderne til Hvedstrops kirke paa Roeskilde amt som med jure patronatus eyes af ... Edelgave gaards herskab ... cammerraad Bornemann.

Endskiønt nu hverken de tiendeydende finder dend allermindste af de fortrædeligheder, som ellers i almindelighed pleyer at flyde af tælningen, eller tiendens ydelse i kirkerven, da samme overalt bliver føyede saaledes, at saasnart en er færdig og forlanger at faae talst, ham strax gives tællere, saa at den eene icke har nødig at sættes tilbage med sin høst for den andens skyld. Dend deraf havende forring icke heller vel sees at kunde undværes her ved gaarden. Saa dog findes hr. cammerraaden /ejereren, Bornemann/ ganske villig til paa en taalelig maade at concurrere til Hans kongel. Maytts. ... hensigt, erbydende sig paa følgende ... conditioner at overlade vedkommende selv deres tiender, nemlig:

- 1) At der maae blive accorderet visse penge af tønne hartkorn og icke kornvare, hvilket sidste ventelig kunde foraarsage bryderier, som hidindtil endog ved tælningen har været ubekjendte.
- 2) At der maae blive tilstaaet udi penge det samme som ved calculation er befunden det eene aar med det andet, ey dend eene beboere at bøde paa den anden; tienden in natura har aarlig importeret, ... 6 mk. pr. tønne hartkorn.
- 3) At hr. cammerraaden maae blive giort liige saa forsikret

om saadanne tiendepenges rigtige betaling til en vis tiid, som han hidtil har været om tienden ved at oppebære samme i kiærven. Og hvorimod hand erbyder sig selv at betale skatterne af samme tiende.

Betræffende i særdeleshed degnens tiende udi i førberørte Hvedstrop sogn, da nyder degnen sammesteds vist korn i skieppen af sognets bønder for degnetraver.

3. Ophævelsen af fællesskabet

/Forordningerne herom er såvidt muligt blevet efterlevet ved godset/ ... hvilket erfares, naar tages i ... consideration, at her til Edalgave gaard allerede for en deel aar siiden, dels tvende andre bønder i Ganløse er indbyttet, og dels i henseende til det overskydende hartkorn indkiøbt tvende Hans Mayt. forhen tilhørende bønder i Smørum Nedre under Kiøbenhavns amt, og saaledes ald fælledskab i bemelte bye, som derved altsammen kom under fornævnte Edalgave gaard, ophævet. Ligeleedes er meerberørte Edalgave gaard alleeneeyere af Søerup heele bye paa samme amt /Københavns/. Det øvrige af godset er derimod beliggende udi tvende byer, hvor lodseyerne ere saa mange, og omstændighederne desaaarsage saa hinderlige, at mand icke vel kand formoede, at her ved godset viidere vil blive avanceret i saa fald.

Det meeste findes udi Herringløse bye under Roeskilde amt, hvor der i alt er 18 gaarde. Deraf Cathrineberg tilhører de 4, Magistraten de 4, professorerne de 3, Wartous hospital de 2 og Edalgave de 5. Og udi Smørumovre bye under Kiøbenhavn amt, hvor der er i alt 15 gaarde, af hvilke Hans Mayt. tilhører de 6, Wartous hospital de 4, Cathrineberg de 2 og Edalgave de 3.

Foruden nu at Edalgave godsets hartkorn udi begge byerne icke nær er tilstrækkelig til dermed at kunde udløse de andre lodseyere af Smørumovre som den beleyligste og det øvrige gods nærmest beliggende bye, saa ville det desuden og blive vanskeligt med saa mange at træffe nogen forening.

/Ophævelsen af fællesskabet imellem byerne hindres også ved mangel på gærdsel/. ... Skulle separation skee med dii-

ger, det /hvilket/ der liige saa vel som alle de andre her-
paa heeden værende lucker og hegninger nødvendig maatte, vil-
le derved bondens diigegravning, der hidtil haver været dem
et betydeligt og et af de meest sinkende markarbejder, vist
blive dem aldeles ubestriedeligt ...

... Anlangende de herværende aaers oprensning og moesers
udgravning, da baade er det ... anbefalede allereede saa of-
te fornødent er befunden ... besørget, og fremdeeles skal
blive. Ved hvilke leyligheder alle lodtagne hidtil villig
har fundet og ventelig herefter vil finde sig i at tage sin
deel i deslige arbejde.

4. Arvefæste

De Edeligave gaards eyere ... cammerraad Bornemann icke
uden sin alt for store fornærmelse og skade seer at kunde
tilstaae sine underhavende bønder større fordeele eller frie-
heder ved arvefæste end dem, allereede tilstaaet er, bønder-
ne ogsaa befinder sig meget vel farne med iværende forfat-
ning, der alt udi den 1.post nærmere er viist, hvortil og
... refereres. Saa ønsker cammerraaden, at det fremdeeles
med alle ting i denne henseende herved godset maae forblive
som hidtil.

5. Tjenestefolks løn

Til at hemme den blandt bondestanden i svang gaaende mis-
brug at lønne deres tienistefolk med sæd eller korn i steden
for penge, sees icke andet eller bedre middel end at der af
vedkommende nøye og uden forskiell blev holdet over den des-
angaaende ... udgangne forordning, da det saa snart alle i
almindelighed stricte blev tilholdte at lade sig den være
efterretlig, ville falde af sig selv. Men saalænge nogle af
et gods paa denne maade lønner sine folk, er det icke muel-
ligt, at andre kand faae nogen, uden de vil giøre det samme.

Paa proprietairgodser, og i særdeleshed icke større end
dette, er det en let sag at forebygge saadant, liigesom et-
hvert herskab nock paapasser i det mindste at forebygge al-
le de skadelige følger, som deraf kand flyde. Ellers formee-
nes ... at tjenestefolks løn kunne udi penge aarlig ansættes
saaledes:

1) een heel karl 16 rdl. 2) een halv karl 12 rdl. og een piige 8 rdl. I liige maade synes det bedst og sikrest for bonden, som skal holde folk, at skiftetiden alleene blev fastsatt til en gang om aaret og det den 1.januarii, da husbonden i fald nogle af hans tienestetyende ved denne tiid, som ofte skeer, enten uden foregaaende opsiigelse skulle komme fra ham eller at dem, som hand havde fæstet udebliver, bedst kunde have leylighed før hans travle tiid indfaldt at høre sig om andre.

6. Landevejenes vedligeholdelse

/Ingen forslag til vejenes vedligeholdelse/. ... Bemelte landeveye besørges ellers saa vidt har været at bringe i erfaring for nærværende tiid istandholdt saaledes, at et vist stykke vey er inddeelt til et gods, som saa snart nogen brøstfældighed befindes enten paa veyen eller de derpaa værende broer, lader samme reparere og sætte istand.

GAMMEL KØGEGÅRD, *Ramsø hrd., C.Brasch, forpagter. 16.9.1768.*

1. Hoveriet

Om det kunde være bonden i almindelighed til nøtte at blive hoveriefrie ved jeg ikke, men for saa vidt Gl.Kiøge gaards godsets bønder angaaer, troer jeg samme maatte blive frækkere naar hoveriet blev afskaffed, for hvilke mine tanker jeg skal give en gyldig raison.

Gl.Kiøge gaards bønders hoverie for nærværende tiid bestaaer udi efterfølgende.

Til Gammel Kiøge gaard er udi de 9 aar, jeg har administrered godset, icke noged aar saaed af alle slags, vaar- og vintersæd 120 tdr., til hvilken avling at saae og høste er 51 bønder, og til dets tærskning og bortførsel fra gaarden 48 bønder.

Til gaarden ligger ingen tiender, følgelig erfares ... at hver bonde overhovedet icke har 2½ td. sæd at pløye, høste, tærske og bortføre, og da der til gaarden icke kand avles aarlig over 300 læs høe, saa begriibes iligemaade, at den giødskning, der af denne forring kand avles, icke kand

være til nogen synderlig sinkelse for bonden, da paa den tiid samme bliver udaged, bonden allerede har nedpløyet sin egen giødskning.

Hovmarkerne desuden ligger tæt ved gaarden. Størrelsen af disse marker begriibes iligemaade efter udsæden icke at kand være af nogen betydenhed. Følgelig deres indhegning heller icke vidtløftige, da (saa som der omkring ere een deel levende giærder) hver bonde icke behøver i aldmindelighed over 2 à 3 læs giærsel til sine hovgiærder, hvilked giærsel de icke har over 1 fierding vey at føre til giærderne, og i 4 dage kand forrette saavel hukningen som lukningen.

Dernæst udager hver bonde fra Kiøge bye paa gaardens jorder 12 læs giødskning, hvilked gemeenligen skeer om efterhøsten og vinteren, naar det er ham mindst til sinkelse. Derefter kommer noget smaat hoverie, saasom at reense husene og gaarden, skovning, som ickun er 50 favne brænde aarlig, og altsaa icke stoert over 1 faun til hver mand, deels nogle bøsseskud og deels $\frac{1}{2}$ fierding vey fra gaarden, hvor skovene ligger.

Naar altsaa dette gods ses bønder skulde være hoveriefrie, kunde samme icke betale den summa, hvorved heerskabet kunde blive skadesløsholden, thi ingen af bønderne profiterede der ved en eneste smule meere indtægt, end hand tilforn havde, og de skulde alle liige fuldt have de selv samme folk og besætning, de nu have.

Det bliver ogsaa en qvæstion, om bønderne icke ved hoveriefrieheden og hoveriepengenes ydelse bleve rouierede; thi istæden at de nu faar baade det fornødne bygnings- og gauntømmer samt ildebrændsel, tvivler jeg paa, samme da af herrskabed blev dem gived.

Alle gaardenes marker maatte ligeledes blive liggende udyrkede, saasom ingen mand kunde paatage sig at drive og indhegne gaardens marker som noged, der vilde blive ham for vidtløftig, og at bygge bøndergaarde paa hovedgaardens jorder, vilde blive det høygrevelige herrskab alt for besværligt. Thi kand hoveriet ved Gammel Kiøge gaard icke afskaf-

fes. Og i henseende til sammes indskrænkelse, da veed jeg icke, hvorudi den indskrænkelse skulde bestaae, thi at saae, pløye, høste, tærskke, reense, føre sæden bort, møgagning og skovning, er noged hvorudi intet kand forandres, og det øvrige er noged som komme hver bonde paa gandske faae dages arbejde, og naar dage til samme arbeide skulde bestemmes, vilde eenhver bonde virkelig faae meere hoverie at forrette, end hand nu har, da han icke blive tilsagt uden til det nødvendige, naar veyrliget er at hand kand forrette sit arbejdede. Og som tærskningen gemeenligen til 1.maji er forbie, saa kand dette icke heller være bonden til synderlig sinkelse i hands foraarsarbejde, især da de leyer standtærskkere som for en vis penge skal udtærskke, enten det saa bliver til februarii eller maji maanets udgang, faaer de derfor deres fulde og lige meged lønn. Og i henseende til smaae hoveriets indskrænkelse, da skulde mand icke forestille sig, at nogen proprietair skulde paalægge sine bønder meere deraf, end de vel kunde taale eller være saa ilde sindet imod samme, at en lov skulde sætte grændser for hans hensigter i denne post.

Overalt naar endog bønderne bleve frie for hoverie, saa bliver det et spørgsmaal, om icke i landet strax vilde blive dyrteid og mangel paa korn og fedevahre. Kiøbenhavnns by vilde komme til at leede efter smør, mælk, ost, kalve og stude; thi uagtet de selv samme hovmarker endda var, som endnu er til, saa, naar der endog kunde findes en mand, der vilde drive dem, indsees lættelig, at ved det hand selv skulde holde en stoer mængde af folk og beester, og følgelig ic kun en tredie eller halv part af qvæg imod nu, saa maatte en stoer part af avlingen og hollænderiet fortæres paa stædet. Og følgelig savnedes /det/ i at udsælges, og bleve derimod gaarde bygged paa hovedgaardens grund, bleve snart alt hvad høstedes fortæred, hvorpaa vi endnu har exempel næsten paa alle de bønder, der boer i skoveggen, som icke snart andet har til deres udgivter end frugt og humble, og ofte selv behøver at kiøbe deres føde og sædekorn. Endviidere saa snart bonden istæden for hoverie skulde betale penge, og han

som den, der derved icke bekom ringeste tillæg af ager eller eng, ey kunde spare sine hoveriepenge, eller og, om de bleve betalte, hoveriepengene, da de kongelige contributioner bleve til restance. Og naar proprietairen da af bondens lade, som visselig ikuns er liden, vilde til sin skadesløsholdelse lade udtærskte og sælge, maatte han joe igien give bonden det fornødne sædekorn, ja mueligt sommerfødten med; dette maatte husbonden for sin egen regning købe hos købmanden. Hand havde altsaa intet af sit jordegods uden den ære at kaldes husbond og tillige den uleylighed hver dag at see til sine bønders husholdning, saafremt hand vilde vente i det mindste at faae de kongelige skatter inddreven.

Endviedere, om endog bønderne bleve hoveriefrie foretog de uden speciel betaling og idelig tilsyn sig dog ikke meere arbejde eller kom fortere dermed ved deres egne ting end nu, da de gjør hoverie, hvorpaa adskillige frie bønder kand tiene os til exempel; thi Gammel Kiøge gaards godsets bønder har næsten altiit tilsaaed og indhøstet tiiligere end mange af deres naboer, der ere hoveriefrie. Joe mindre bonden har at forrette, joe meere doven og efterladen er han.

Her udi nabolauget har vi et øyensynligt beviis paa, at hoveriefriedhed ødelægger bonden; thi det er icke rart at see nogle gaarde ligge paa jorden, udi nogle aar staae uden beboere, (og) proprietairen igien maae lade den opbygge, selv drive, og naar det bliver ham for besværligt, da ved auction maae bortleye jorden til brug af de høystbydende. Dette kand joe aldrig forbedre bondens vilkaar eller landets tilstand, thi proprietairen taber, folckemængden taber, (og) ved gaarden, som ingen beboer har, avles ingen giødskning til jorden, men den bliver derved og udpidsked til den aldeles intet duer. Hvorpaa der da skal en anden til gaarden, der formedelst jordens elændighed icke mange foraar kand blive siddendes derved.

Ja, paa visse stæder skal der endog være de hoveriefrie bønder, som gaaer om at bætle, mueligt og iblandt de proprietairer, der har givet deres bønder hoveriesfriedhed kun-

de findes den, som allerede fortryder det, hvilket alt giver ingen gode eksempler for andre, som ellers kunde være til sinds at gjøre saadanne indretninger. Men som jeg fra mit høye herrskab endnu ingen efterretning har faaet, saa kand jeg herpaa icke give noget udførligere tilkiende, eller indsende noget reglement om hoveriet.

2. Tienden

Til Gl.Kiøge gaard haves ingen tiender, men at det joe kunde være bonden til stoer, ja megen stoer fordeel i hans høst, om hand blev befriet for at lade sin sæd tælge, er noget, eenhver giærne kand begriibe, naar de ikun vil. Min ... meening i denne post er, at det siekerste og bedste var, at bonden for sin korntiende betalede penge af tønde hartkorn efter eenhver byes, sogns eller herrets beskaffenhed. Jeg har til den ende havt Gl.Kiøge gaards underliggende bønder i Roeskilde amt samlede, da de har tilbudt sig at betale af hver tønde hartkorn for hver tiende udi Kagstrup sogn 4 mk. udi Høyelse sogn, Ølbye bye 3 mk., Store Salbye, Høyelse og Lille Schiensved 2 mk. 8 sk., Jersie 3 mk. og Ølsemagle sogn 2 mk. 4 sk., thi skulde sæd i skieppen ydes og betales efter en vis, paasadt priis, vilde derved indløbe mange vandskeligheder, saavel i henseende til kornets bonité ifald det skulde leveres in natura som og til priisernes fastsættelse.

Hvad skatter paa tiendehartkornet enten er, eller skulde blive lagte kunde ikke svares af andre end af tiendetagerne, og i henseende til degnetraver, da at levere samme in natura, ligesom forhen er skeet, sinker bonden aldeeles intet, thi denne bliver ikke leveret førend efter at bonden har indhøstet, da han først henfører den. Paa nogle stæder her under amtet paa Gammel Kiøge gaard gods ere bønderne accorde-rede med degnen udi skieppen, og derved øndsker de og at det maae forblive.

3. Ophævelse af fællesskabet

Her paa godset er icke noget fælledskabs ophævelse skeet imellem bye og bye, saasom bønderne selv har tilkiendegivet

sig ingen fordeel derved at kunde have. Nogle fragravninger kunde dog være til fordeel for nogle af dem, men som der imellem de paagrændsende er intet skiæld, er det ikke heller skeet, saasom ingen til den udfordrende bekostning vilde bevæmme sig, dette kand bedst sættes af landmaalerne, naar de paa saadanne stæder indfinder sig i deres havende forretninger. I henseende til aærs og moesers udgravning, da continueres dermed her paa godsets snart aarlig. Alle moeser og kiærs udgravning er icke heller tienlig, saasom der udi hver mark uomgiængelig maae være nogle vandstæder for creatuurets skyld.

Naar denne post ... bedst skulde blive efterlevede, veed jeg icke bædre raad, end at ved enhver bye aarlig blev tagen syen over hvad som af det befalede var foretaget. Samme syen kunde for hvert gods af proprietairen ved fra retten udmældte mænd besørges, og naar disse syens-tingsvidner, som retens betiente uden betaling og paa slæt papiir udstæde, blev til General Landvæsenets Collegio indsendte, erfaredes hvilke der var forsømmelige, der da burde mulcteres, naar til saadan efterladenhed ikke kunde gøres gyldig aarsag.

4. Arvefæste

Herom har jeg ikke endnu faaet nogen efterretning fra mit høje herrskab, hvorledes de er sindet, men udi mine tanker kand det icke være til nogen fordeel for bonden, og mindre for herrskabet at paa bøndergaarderne bleve udstædt eyendomsskøder eller arvefæste, saasom ifald det blev eyendom fik herrskabet dog vel forlov at give bønderne det fornødne bygningstømmer, og ifald de ikke vilde dette, faldt gaarderne sikkert needer over hovedet paa beboerne.

Jeg sætter, at bygningen af proprietairen blev skiæncket bonden, hvorpaa der vare mange iblandt, som strax tog capitaler op paa deres gaarder, om nogen ellers vilde gjøre dem laan paa dette pant, som icke var assureret og i en bondebye, som daglig er fare undergIVEN formedelst uforsigtig omgang med ild. Denne capital forbrugte hand da, og følgelig deraf maatte svare renter, hvilket var ham strax en besværlighed og nye udgift.

Afbrændte gaarden i det samme, var der vel næppe nogen, der forstraxte bonden med saa meged som behøvedes til gaardens opbygning, følgelig kom bekostningen paa herrskabet, da dette eyendomsskiøde altsaa var af ingen gyldighed.

Arvefæsterne er endnu til mindre nytte, thi der kand være den bonde, der icke eyer et barn, der er vært at besidde en gaard, derforuden var det joe den største synd at jage en ung enke med mange børn udaf gaarden og derved giøre hende huusvild og brødløs, og skulde hun med sine børn have sit ophold der paa gaarden, blev dette for besværligt for bonden. Efterlod manden sig umyndige og smaae børn, maatte herrskabet saa got som holde sig en fuldmægtig paa gaarden, der for børnene kunde besørge avlingens drift. Og dette blev ickuns til ødelæggelse for dem alle.

Efterlod bonden sig allene døttre, maatte herrskabet fæste gaarden til den, som pigen selv fandt behag udi, og hvilken mangen gang kand være uduelig til at forestaae nogen huusholdning.

Her paa godset har jeg altid brugt den maade, naar en bonde enten formedelst alderdom og svaghed har vildet afstaa sin gaard, eller gaarden ved dødsfald er vorden leedig, da at bortfæste samme til en af bondens sønner, og i mangel deraf da datter, som jeg har skaffet en brav karl til mand, ifald ingen enke var paa stæden, som samme vilde vedblive.

Denne maade (og at en af børnene altid er vis paa forældrenes gaard, naar de opfører sig vel) er heele godsets bønder saa forvisset om af de exemplar, de har seet, at de alle, forældre saa vel som børn, stræber at holde deres gaarde i skickelig stand. Hvilked og er aarsag, at her paa godset ey skal findes en gaard, som mand kand kalde slet i bygning. Skulde mit høye herrskab være sindet, enten ved eyendomsskiøder, eller arvefæster at overlade bønderne deres gaarde, skal samme ... vorde indberettet.

5. Tjenestefolks løn

Denne post i henseende til folkelønnen i penge i stæden for sæd har jeg giort mig megen umage for her paa godset i

Roeskilde amt. Jeg fik og bragt det saavidt, at der i et aar her ey blev megen sædeløn udgivet, men siden tog det igien til, undtagen hos nogle faae stykker, men hvorledes misbrugen dermed skulde hæves er jeg snart icke istand til at indsee uden paa den maade som den allernaadigste forordning fastsætter, og at samme stricte over heele landet blev efterlevet, og derom nøye af proprietairen blev inqvireret. Lønnen kunde her paa Roeskilde amt ikke heller være ringere end for en bondekarl 26 dlr., for en halv karl 18 og for en pige 10 dlr. aarlig, samt for en avlskarl hos en præst eller andre paa landet uden for bondestanden boende 30 sldlr. og hvad drengene angaaer, da faaer samme de fornødne klæder, hvorudi intet kand reguleres.

Naar tjenestefolkenes skiftetiid at gaae i plads skulle paa landet forandres, maatte den og for kiøbstæderne være lige saadan. Thi da begge stæder ofte faaer tjenestefolk fra hver andre, saa vilde det ellers foraarsage stor confussion, og da kunde det være got nok at skiftetiiden blev fastsadt til 1.junii og 1.decembris, thi 1.julii kand ei lade sig giøre for høehøsten, som er paa hænderne og anden skiftetide er fornøden, ellers kunde det giærne forbydes tjenestetyender at have nogen saa kaldede bisedage, da de mange gange ere 14 dage af deres tjeneste, men saa snart de forlader den eene, skulle de strax begive sig i den anden, og var denne post icke svær (at) faae efterlevet.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Om landevejene bleve her i amtet ligesom i Tryggewelde amt repareret i samme viis paa hartkornet og hver gods sin part tilmaalet, hvilken godsets bønder skulde holde istand og samme veje paa de verste stæder bleve paa begge sider indgrøftede og med got gruus opfyldt, bleve de muelig bædre end nu, da bønderne sogneviis reparerer vejene under opsigt af en sognefoged og lægger noget slet fyldning hist og her i morads, hvor det strax bliver henkiørt.

Specifikationen over broeomkostninger og hvortil samme bruges kand best af amtsforvalteren meddeeles og forklares,

thi som her i amtet aldrig holdes licitation over nogen broe, saa er heller ingen repartitioner mig bekjendte anderledes end naar repartitionen kommer, bliver broepengene erlagt.

GJEDES DAL, *Tune hrd., Caroline Kløcker, født von Hoppe, enke efter Herman Lengerken von Kløcher. 18.7.1768.*

1. Hoveriet

Hoveriet her ved gaarden er efter beboernes gaarders størrelse saaledes reguleret, at enhver bonde veed, hvor mange skiepper sæd han skal pløye, saae, høste og behandle, saa jeg icke veed at kan indrømte det paa bedre maade end skeed er, thi smaae hoverie maae forpagteren her ved stædet aldeles intet tage dem til, og selv skaaner jeg dem derfor; skeer det, at nogle af dem, som dog er kuns faae, engang om aaret kiør en reyse for mig til Kiøbenhavn med fourage til mine egne bester, betaler jeg dem derfor med penge, ligesom de vare fremmede for mig, hvilket dog ei skeer uden i een for bonden beqvem tid, og i god veyr og føre.

At det jo vel var gavnligt for bonden, om tærskningen til marty eller i senniste til april maanets udgang kunde ophøre, kan icke modsiges. Men da denne gaard stedse har været, og in aug. sidst paa nye igien i endeel aar, er bortforpagtet, kan jeg icke der udi gjøre nogen forandring saalænge forpagtningen varer, i de aar Gud giver saadan aufling, at det icke til ovenmelte tid kan lade sig udtærskke. Men naar forpagtningen expirerer, skal jeg efter ... pligt lade mig være angelegen at see Hans kongelig Mayts. øyemeed efterkommet.

Ellers er ingen af de langt fra liggende bønder her paa godset som gjør hoverie, thi de som sligt er paalagt, har ei meere end $\frac{1}{2}$, heel, eller i høyeste $1\frac{1}{2}$ fierding vey fra deres hiem her til gaarden. Og paa det hoveriet ei skulle falde bønderne alt for tung, er forpagteren paalagt selv at drive en deel af auflingen.

2. Tienden

Siden denne gaard stedse har været, og endnu i en deel aar forbliver under forpagtning, hvorunder de mig tilhørende

4 kirketiender er henlagt, saa staa det icke i min magt at gjøre nogen forandring derudi, imedens forpagtningen vedvaerer, med mindre Hans Maytt. selv derudi allernaadigst vil dispencere. Men naar forpagtningen ophører, skal jeg med ald mueligste fliid lade mig Hans kongelig Mayts. ... velbehag med tienderne, være efterrættelig paa billigste maade.

3. Ophævelse af fællesskabet

Formedelst her allestæds er mange lodseyere i hver bye, som meesten henhører til publicke stiftelser, saasom Universitetet, Communitetet, Roskilde Domkirke, Kiøbenhavns Magistrat, Nicolay Kirke med fleere, saa har det ey været mueligt at bringe det til enighed imellem beboerne om digernes opgravning imellem deres fælleds sammenstødende marker og fælleder, det og vil blive heel tung for bonden at afstædkomme fleere digers gravning, end de har at vedligeholde.

Aaer eller bæcke falder ingen paa mit godsets grund og ejendom nue at udgrave uden en liden bæk, som gaar fra Greve bye til Kiøge kroe, hvor den falder i stranden, hvilken aarlig af samtlig lodsejeres bønder renses og opgraves for at trække vandet ud fra jorden og paagrændsende enge.

Moser er heller ingen mig bekiendt paa mit gods, som kunde lade sig udgrave til nytte for nogen.

4. Arvefæste

Paa den ort her omkring er ingen, som har givet deres bønder arvefæste. Men siden jeg blev ejer af Gieddesdahl, har jeg stedse søgt at indsætte et barn paa stædet efter sine forældre, hvor der har været børn, som der til var voksen og duelig, naar et stæd er bleven fæsteledig, saa de alle tider frem for andre faar deres forældres stæder.

5. Tjenestefolks løn

Den misbrug, som gaar i svang her i landet ved at bønderne giver deres folk kornsæd til løn, veed jeg icke paa bedre maade at kan afskaffes, end at samtlig lodseyere hver paa sit gods stricte og paa een tiid med hinanden søgte at hemme det, thi een i særdeleshed kan intet udrætte dermed, saafremt gaardenes beboere skulle faae nogen at tiene sig.

Een fuldkommen karl, som kan forestaae en bondes aufl, holde jeg for ... kunde tillægges i aarlig løn 24 sldlr. Een ringere karl 18 à 20 sldlr. og een saakaldet halv karl eller voxen dræng 12 à 14 sldlr. samt een fuldvoxen pige som sædvanlig 10 sldlr.

Naar nogen forandring ... maatte befales at skee med fløttetiden for tjenestefolkene paa landet, holder jeg for det var heel tienligt, den blev fastsadt til een gang om aaret, nemlig den 1. janv., thi da var det den allerbeleiligste tid for bonden at skifte tjenestefolk og allermindst sinckelse for ham. Men om saa maatte skee, var det og at ynske, det ... maatte determineres, hvor lang tid forud tjenestefolkene skulle fæstes og tillige under vilkaarlig straf forbydes, at ingen før enten maatte fæste nogen tjenestetyende, ey heller at lade sig bort fæste hvorved den desorden, som nu gaar i svang (at bonden nødsaget skal fæste sine folk et heel aar forud, inden han behøver dem, saa fremt han vil vente at faae nogen, og naar de saaledes har modtaget fæstetpenge og dem beholdt i 3/4 aar, har endel forandret sine tancker og bærer dem tilbage igien, hvor ved mangen bonde bliver heel forlegen, som da ingen kand faae igien og forvolde adskiellige processer og trøtte imellem bonden og den fæstede tjeneste tyende) blev afskaffet.

6. Landevejenes vedligeholdelse

At jeg icke veed nogen bedre maade at kan opgive til deslige veys vedligeholdelse, end den som allerede er regleret, hvor ved enhver sogn her paa amtet er tillagt sit visse stycke at istandsætte og vedligeholde.

Til Walbye Broes vedligeholdelse svares aarlig af mit li-det gods 5 rdl., som tillige med janr. qtals matricul skatt paa Roeskilde amtstue leveres. Men hvorledes vedligeholdelsen besørgeres er mig uvidende.

KATRINEBJERG, Smørum hrd., J.Lindam, forvalter. 14.9.1868.

1. Hoveriet

Her ved Cathrineberg er hoveriet alt for mange aar siden saaleedes indskrænket, at bonden derved finder sig ganske vel. Thi først er en mark hvorudi kand saaes 150 tdr. hafre og avles 2 à 300 læs høe lagt ud til græsning, dernest er forpagteren her paalagt aarlig at pløye og saae 100 tdr. sæd. Høeaulingen er og saaleedes reguleret, at bonden derved ikke har meere end 8 à 10 dages arbeide. Ligesaadan forandring er foretaget med digernes gravning, giødskningens udagning og sædens tærskning. Naar saadan forandring andensteds blev foretaget, vilde mand inden faae aar fornemme bondens mærkelige opkomst; men reelt at afskaffe hoveriet vilde blive ald for betydelig en sag, og kand ikke vel skee uden proprietairens alt for store skade.

2. Tiende

/Mener, at de fleste tiendetagere vil gå med til at modtage tienden som en fastsat afgift i korn. Til sikkerhed for at afgiften betaales foreslås " 4 af de vederhæftigste bønder i sognet" udpeget til at indestå for den/.

3. Ophævelse af fællesskabet

Paa Cathrineberg gods er ingen synderlig forandringer foretaget til fælledskabs ophævelse, men det var meget vel, om enhver kunde have sine marcker for sig selv indhegnet, da mand derefter kunde giøre sig sine jorder saa nyttig, som mand bedst vidste. Med aaers oprensning og mosers opgravning er ikke giort saadan fremgang her i eighen, som skee burde, uagted det har kundet være alle paagrændsende til nytte og fordeel. Det var altsaa at ønske, at visse tiider om aaret blev fastsatt saadant arbeide at forrette, og at en straf kunde ansættes for de forsømmelige, da derved denne skade kunde remederes.

4. Arvefæste

Ved Cathrineberg er endnu ikke begyndt med at give bønderne arvefæste, men jeg tvivler ikke paa, at hans excellen-
ce hr. vicestadtholder Benzon jo dertil bliver ganske villig.

Allerheldst, her ved godset i ald den tiid, jeg har haft det under administration er brugt dend maade, at naar en gaard er bleven fæsteledig, jeg alle tiider har præfereret sønnerne ved gaarden, naar de dertil har været døgtige, for andre godset tilhørende karle. Hvorleedes samme fæstebreve skulde indrettes har allerede dend høye Kiøbenhafns magistrat ved deris gods viist, som efter mine tanker er saa fornuftig indrettet, at enhver godsets eyer deraf kand tage exempel.

5. Tjenestefolks løn

De formuende bønder efterlever forordningen af 1.july 1746, og dog mangler ingen tienistefolck, hvorpaa næsten i alle byer haves exempel. Men de fattige og uformuende er nødt til at overskride ... bemeldte forordning og give deris tienistefolck sæd i steden for reede penge, hvorved de finder deris roignering. Thi de har ont nock ved at betale de kongelige skatter og andre pengepaabude, og værre vilde det blive med dem, om de tillige og med reede penge skulde betale deris tienistefolck. De fattige kand jo icke nær besaae alle deris til deris gaard henhørende jord, hvad kand det da skade, at bondens tienistekarl faae 2 agre, nemlig een til biug og een til hafre at saae, og derved bliver bonden i det ringeste for 16 til 20 rigsdalers udgift befriet, som sandeligen er meget haart for en fattig bonde at udrede.

Angaaende fahrdag og opsigelsestiid for tienistefolck, da har vi for saa vidt Kiøbenhafns amt angaar et kongeligt reskript af 11.september 1761 ^{*)}, som var at ønske at samme til andre amter strakte sig, da alle uordener derved kunde blive hævede.

^{*)} Reskriptet til amtmanden over Københavns amt fastslår, at skiftedag, "fardag", skal være 1.mandag efter påske og 1.mandag efter mikkelsdag. Opsigelsesfrist: 3 mdr. forinden. Indeholder desuden forskellige bøde- og strafbestemmelser samt en bestemmelse om forlig ved retten, uden indblanding af prokuratorer, men ved fremmøde "i egen person" - en tankegang, der senere førte til dannelse af forligskommissioner (forordning af 10.7.1795).

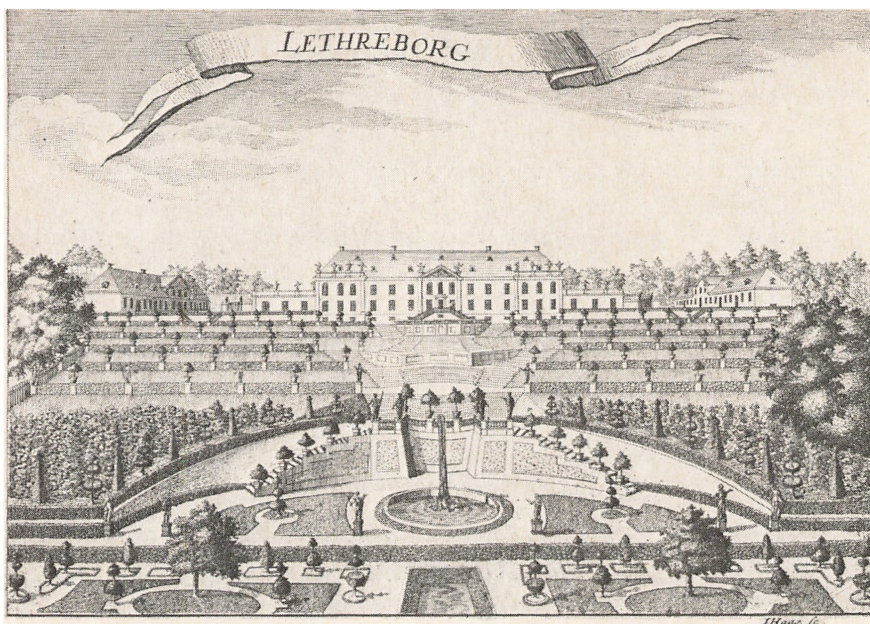
6. Landevejenes vedligeholdelse

/Afstår fra at udtale sig om vejenes istandsættelse og overlader det til mere kyndige/.

LEDREBORG, Volborg hrd., C.Holstein, ejer. 4.7.1768.

1. Hoveriet

Siden jeg holder for, at bønderne efter loven ey ere pligtige at forrette andet hoverie end at pløye, saae og høste, føre giødskningen om efteraaret ud paa jorderne i marken, ud-tærskke eller ved standtærskkere lade tærskke den sæd, som til hovedgaarderne af bønderne ere indhøstede og avled paa gaardens egne marker (men ey tienderne, som til gaardene blive oppebaared i nægen), bortføre til nærmeste kiøbstæd den ud-torsken sæd af gaardens egen avling, hiemføre fra skoven det fornødne brende, efter at det forhen af herskabet er besørget med huusmænd eller paa egen regning, ophugget i favneved, samt skiære den fornødne tørv til herskabets brug, hente de behørende materialier til gaardenes reparationer, og i øvrigt for all anden hovarbeyde være befried. Saa haver jeg ved mit grevskab rettet mig derefter og tillige fastsatt, at ingen bonde, som besidder en gaard à 5,6,7 à 8 tdr. hartkorn maa pløye og saae til hove til meere end 3 à 4 tdr. ud-sæd i alt af alle slags aarlig, ey heller bierge og hiemføre over 5 à 6 læs høe fra eng, men er det i skoven, hvor høed skal samles plettevis, da ickun 3 à 4 læs. De bønder, som besidde meere brug end af 8 tdr. hartkorn, lade jeg ey forrette meere hoverie end a 8 tdr. hartkorn paa det ey noget af hans avlingsdrift hiemme skal forsømmes, ved det hand enten skal være længere til hove end hans andre naboer i byen, eller og ved at anskaffe flere folk til hove. Ved Ledreborg, hvor der er ingen forpagter, lader jeg den indavlede sæd ud-tærskke ved standtærskkere, imod at de dertil henlagde hoveriebønder betale af hver gaard 3 rdl. 2 mk. udi tærskkepenge, men ved Næsbyholm og Bavelse, hvor der er forpagter, tærskke bønderne med een karl een dag om ugen fra 1.october til martii maanedes udgang. Hoveriebønderne hiemfører af skoven 1

Den oprindelige Lejregård blev under J.L.Holsteins besiddelse (1739-1763) ved godssamling omdannet til grevskabet Ledreborg med mere end 2.500 tdr.htk. og med bygninger og have, der stadig står som en af perlerne i dansk barok. Anlægget blev til i løbet af 1740'erne og 1750'erne efter planer af landets førende arkitekter J.C.Krieger, N.Eigtved og L. Thura. På dette stik af J.Haas i Pontoppidans Danske Atlas (1764) er hovedvægten lagt på at vise den enorme have med klippede hække, springvand, skulpturer og alt, hvad der hørte til i barokkens haver. J.L.Holstein var i kraft af sine statslige embeder og sin placering tæt ved magten centrum, den enevældige konge, ingen almindelig godsejer, hvad man da heller ikke får indtryk af ved synet af det storstilede landslot.

til 2 favne brende, som jeg selv ved egne folk forhen har ladet ophugge. Saa og skiære paa hovmarken 4 à 5 læs tørv og samme hiemføre.

De bønder, som ligger længere end $\frac{1}{2}$ miil fra hovedgaarden, hvortil hoverie forrettes, gjør ingen hoverie, men 1 rdl. pr.td. hartkorn i hoveriepenge, og gjør 1 à 2 reyser om aaret, enten med korn til Kiøbenhavn eller i anden maade; falder der meere udsæd ved gaarden end det fastsatte hvilket bønderne, som for er meldt, er paalagt, maae forpagteren besørge det selv baade pløved, saaed og indavlet. For at gjøre alle de bønder frie for hoverie, som ligger over $\frac{1}{2}$ miil fra Ledreborg, har jeg indretted den nærmest Ledreborg beliggende hovedgaard Kornerup til 4 bøndergaarde og dermed faaed flere nær ved Ledreborg beliggende bønder til hoveried, og Schullerup hovedgaard har jeg inddelt i smaae marker, og paalagt forpagteren at drive selv avlingen med hielp af nogle huusmænd, som gjør hver 1 dags arbeyde om ugen. Ved Næsbyeholm og Bavelse har jeg paalagt forpagteren selv at forrette hoverie for 26 bønder, som ligger over $\frac{1}{2}$ miil fra benævnte 2 hovedgaarde. Jeg har ved disse indretninger befundet mig vel, thi mine bønder ere komne i den stand, at de kand svare hvad de skal, og jeg er bleven befried for den megen forstrekning, hvoraf sielden noget blev betalt, som der tilforn maatte gøres til de fleste af dem, og endskiønt heraf lettelig kand erfares, at jeg ikke besværger mine bønder med noget dem uvedkommende arbeyde, eller paalegger dem utaalelig hoverie, saa vil jeg dog gjerne indsende hoveriereglementerne, saasnart de kand blive færdige og saaledes indrettede, at de kunde være og blive en bestandig regel for grevskabets efterkomende besiddere, da mit øyemeed gaer ud paa, at det kunde gaae mine bønder vel, og de ligesaa lidet i eftertiiden som nu blive bebyrdet med noget, som de ey bør gjøre eller give.

2. Tienden

Af de 15 kirke- og 5 kongetiender, som deels tilhøre og deels er perpetuerede og underlagt Ledreborg grevskab, er

de fleste overladt bønderne, enten de tilhøre grevskabet eller ikke, for en vis aarlig afgift. De øvrige som endnu ikke er overdraget bønderne skal gjerne blive dem overladt for billig afgift, saa snart Hans kongl. Maytt. ... befaler, at bønderne i almindelighed skal være frie for tælgning og alle tiendernes ydelse paa den brugelige maade imod en vis afgift i korn i skieppen eller penge, thi ellers er der ingen billighed udi, at hvor jeg har bønder i et sogn, hvor en anden eyer kirke- eller kongetienden, der skal mine bønder give tiende i nægen, men hvor jeg eyer tienderne og andre have bønder i sognet, der skal deres bønder ved min føyelighed være frie for den uleylighed.

3. Ophævelse af fællesskabet

De kongl. allernaadigste udgangne forordninger om fælledskabs ophævelse imellem byer har ikke hidindtil kundet haft sin fuldkomne virkning. 1) Formedelst een deel paagrændsende proprietairer eller lodseyere, som ved fælledsskabet fraluckning ved markeskiæle skulle og burde tage del i indhegningen, forklarer forordningens meening saaledes, at naar de ingen fordeel har af fraluckningen med græsningen, ere de ey pligtige at tage del udi fraluckningen, endskiønt gierderne, som skulle luckes, fraskiller og indhegner saavel for deres mark som bliver fraluckt fælledsskab. 2) Naar een eller flere byer udi eet vang kand have jord paa en anden byes mark, hvor mageskifte nødvendig skal gaae for sig førend fælledsskab kand ophæves, kand ingen komme til rette med dem saalenge det overlades udi enhvers frie disposition. Mens /dvs. hvorimod/ naar alle og enhver som grændsede paa markeskiæle blev paalagt uden exception at tage del udi indhegningen alt advenant *) af høvders lovlige paaslag eller proportion af deres hartkorn og hvor nødvendig mageskifte skulle foregaae for enten at gjøre markeskiel lige, eller og formedelst een bye kand have jord paa en anden byes mark, skulle de være forbunden til at tage imod æquivalent ved marke-

*) Dvs. kommende an på, afhængig af. Af det franske verbum advenir: ske, hænde; her i nutids tillægsmåde.

skiele, og hvilken bye som satte sig imod indhegningen og ey ville tage deel i fælledsskabets fralukning, deres anpart skulle besørgeres lukked, og dets bekostning uden foregaaende søgemaal og dom af amtmanden foranstaltet udpanndet, med mindre derved var nogen besynderlig omstændighed, da det til landvæsenets collegium skulle indberettes, og derfra først forventes resolution, hvorved det da skulle have sit forblivende. Den bye eller beboere i byen, som havde jord paa anden byes mark og af dets aarsag skulle skee mageskifte, skulle nøyes med den decision, som de 2 landmænd udi hver amt i følge forordningen af 15.maii 1761 *) paaskiønde og dømte, uden videre paaancke eller tiltale, uden i tilfælde af besynderlige omstændigheder, da det til general landvæsenets collegii nærmere resolution skulle indberettes.

Naar fælledskabs ophævelse bliver tagen paa den jord, saa det bliver en stricte befaling, bliver forordningerne meere efterleved, og mange nyttige indretninger foretaget til landets og bondens opkomst, og enhver benytte sig af den jord, eng, tørveskiær og videre som hand best veed og kand, hvoraf hand svarer kongl. skatter og contributioner.

Med aernes oprensning og mosernes udgravning vides paa ingen beder maade at kand skee end forordningen ... befaler og har haft stor success paa grevskabet Ledreborg, hvor der bliver aarlig foretaget oprensning og forbedring. Dette er dog mødt paa sine stæder, at naar een eng eller tørve-mose skulle udgraves, og vandets afledning nødvendig maatte skee igiennem andres marker, have de været uvillige at give deres tilladelse dertil, hvortil de dog burde være forbundne, naar de efter uvillige mænds sigende nød erstatning for den jord de derved midstede.

4. Arvefæste

At give bønderne arvefæstebreve paa deres gaarde, var at forurette en ung enke, der midstede en gammel mand fra mange smaae børn, da hun kunde have enten voxen stiftsønner el-

*) *Forordning ang. fællesskabets ophævelse og forbud mod bortsalg af fæstegods fra hovedgårde.*

ler stiftøttre, som efter arvefæstebrevet skulle tiltræde gaarden, hvorved hun med sine smaa børn skulle lide nød, da hun ellers, naar hun blev ved gaarden, kunde bedre søge sig en mand op, og bestride gaarden end manges en søn eller datter, som efter arvefæstebrevet skulle tiltræde gaarden efter faderens død. Men /fornuftigt/ nok (at) give bønderne saadanne fæstebreve, hvori er stibulered postviis, hvad hand for herskabet haver at forrette, hvad hand i følge loven i henseende til hans gaards brug bør gjøre og betale, give ham løfte paa, at hvilken søn eller datter af hans, som ere duelige til at antage gaard, skal efter faderens død, eller om hand til dem i levende live ville afstaae gaarden, nyde den i fæste imod noget vist til indfæstning efter egnenes beskaffenhed, der dog ey maatte over gaae 6 rdl. pr.td. hartkorn, af en gaard som gjør hoverie og 10 rdl. af en gaard, der er frie for hoverie. Mens overdragelsen af gaarden bør overlades til begge forældrenes eget gotbefindende, naar herskabet derunder ey leed noget tab, thi det er desværre paa mange stæder, at gode og duelige forældre efterlader sig uduelige børn, og flere stæder ville det arrivere, naar børnene absolute skulle efter faderens død nyde og beholde gaarden i fæste og brug, og var det efter mine tanker got og forekom meget ont, om ingen enke, der besad gaard, skulle efter mandens død ey have tilladelse at gifte sig, naar hun var 50 aar gammel; men om hun ville blive ved gaarden, skulle hun forblive enke, og holde gaarden enten med sine børn, om hun har nogen, eller en anden skikkelig karl, indtil hun ville afstaae gaarden enten til een af børnene eller en anden, som hun kunde komme til rette med, mens overalt bør børnene have præference, naar de ere skikkelige og duelige.

5. Tjenestefolks løn

At tjenestefolkenes løn er stegen for høyt ved den i svang gaaende misbrug af udsæd i stæden for penge, reyser sig deraf, at bønderne formedelst den strenge hoverie og mange byrder, ere saaledes forarmede, at de ey i rette tiide

kunde betale deres tjenestefolkes løn med penge, og eendel proprietairer gjør sig det falske haab, at det bliver paa godset og kand være ligemeget enten karlen har det eller bonden, thi naar bonden ey kand lengere, skal karlen løse ham af, mens erfarenhed lærer, at de bliver bedraget, thi karlen som seer bondens mange byrder tænker: Det er lige saa got, at du gjør dig selv til gode dermed, som du setter det paa en gaard. Drikker og daabler det op mangel en gang, førend hand har vel fortient sit lønne korn, saa kroemændene med drickevahre betaler karlene deres lønnekorn og faaer det for faae penge. Naar saa proprietairen seer ret til, har hverken bonden eller karlen noget, desuden naar det menneskelige kiøn fra ungdommen af bliver vandt til drik, som jeg frygter nu vil tage overhaand paa landet, lærer de aldrig sparsommelighed, mens deres heele livstiid bliver ødsle og derved uduelige til nytte og brug i landet.

Mens naar det ved kongl. ... forordning blev bragt derhen, at hvilken tienere som enten ville paatvinge sin hosebond at give sig sæd udi løn, eller høyere løn end befalet er, skulle have sæden og lønnen aldeles forbrudt, og bonden, om hand enten bød sine tjenestefolk løn udi sæd eller høyere løn end anordnet er, burde have forbrudt sit fæste.

Og hvilken proprietair, forvalter eller foged som colluderade *) med sine underhavende bønder og tjenestefolk i at tieneren nyder sæd udi løn i stæden for penge, eller og ey ville afskaffe slig uorden, naar det for ham blev angivet, burde betale een mulct, om hand var proprietairen selv af 50 rdl. og om det var forvalteren eller fogden, da 25 rdl. hver gang, som skulle deeles i 3 deele, den ene deel til angiveren, den anden deel til den herreds- eller birkedommer, under hvis jurisdiction hand sorterede, som skulle være pligtig at foretage sagen efter angivelse udi en gieste- eller politierett, og den 3. deel til den beskickedede actor i sagen, hvorefter der i hver amt behøvedes at beskickes af amtmanden

*) Dvs. at lave hemmelig aftale.

saadan eet menneske som kunde i slig tilfælde være til assistance. Og paa det at tjenestefolkene kunde have forsikring for deres løn i penge, burde de preferere i bondens boe og uden bekostning af proprietairen eller jordegodseveren forhielpes til lønnen, naar tieneren ikke havde betroed sin hosbond sin fortienende eller tilgodehavende løn, men ved forfaldstiiden derom giort paafortring.

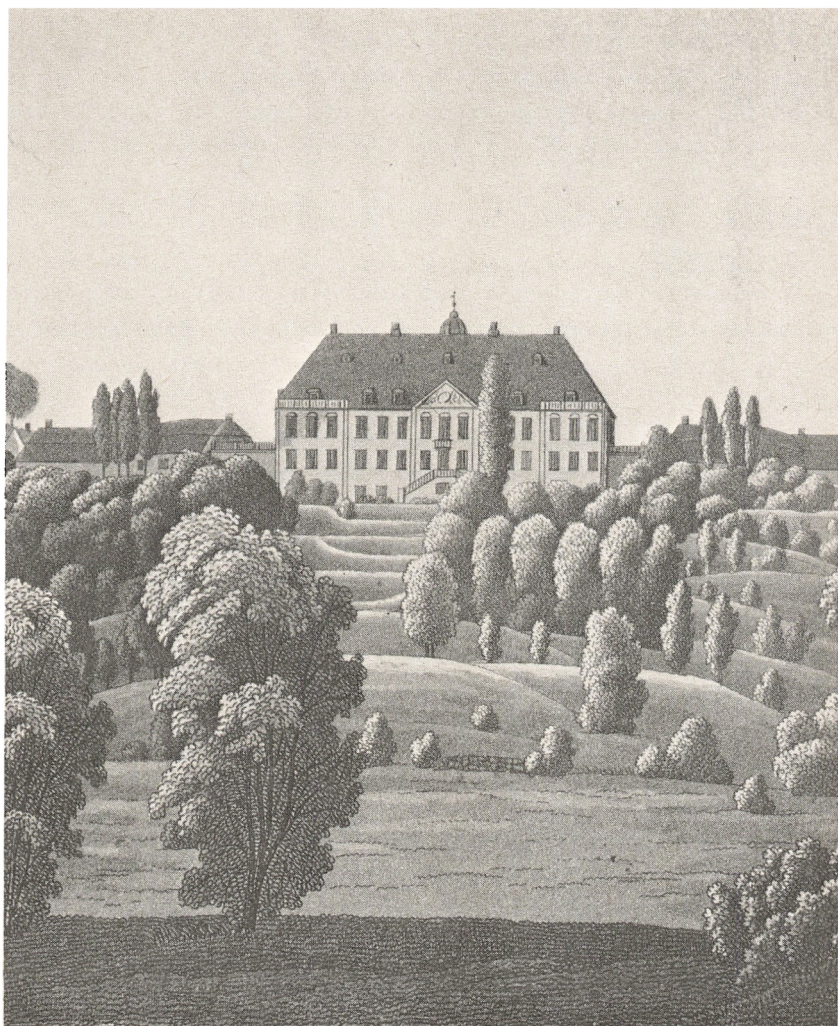
Omskiftelsestiiden for tjenestefolkene paa landet formeer jeg var best blev fastsatt een gang om aaret, nemlig den 1. januarii, da det var lettest for bonden at betale sin tiensternes løn. Tieneren saa vel som hosbonden kunde opsige hverandre 8 uger før fløttetiiden udi 2 af byens mænds overværelse, ligesom og fæste sig hverandre udi 2 mænds overværelse efter at lovlig opsigelse er foregaaed, og hvilken hosbonde der fæstede en anden mands tienstere, førend tieneren enten lovlig havde opsagt sin tiensteste, eller af sin hosbond var bleven opsagt, som enhver hosbonde hos tiensterens sidste hosbonde skulle erkyndige sig om, burde med billighed ey alleene have forbrudt sin rettighed til den fæstende tienstere, mens endog derforuden repondere for alle tab og skade, som den bonde eller hosbonde maatte kunde lide ved sin tienstere udeblivelse af sin tiensteste, ved det en anden imod hans villie og viidende har forleedt ham ud af sin tiensteste. Ligeledes hvilken tienstere der uden sin hosbonds villie eller tilladelse udi urette tiide forlade sin hosbonds tiensteste, bør være samme straf underkastet.

I henseende tienstefolkenes løn at fastsette som billig kand eragtes, baade for hosbonden og tieneren, synes mig rettest at kunde være saaledes nemlig:

1) Fuldkommen karl, som foruden almindelig bondearbeyde kand gjøre en god plov og harve, tække huuse, gjøre alle slags smaae gaards reedskaber, opringe vognhiul, og saa sin hosbonds jord, nyder aarlig løn her i landet - 16 rdl.

2) Den karl, som ickun kand gjøre almindelige bondearbeyde, pløye, høste, tærskte og deslige - 13 rdl. 2 mk.

3) Een halv karl 8 rdl. eller i høyeste - 9 rdl. 2 mk.

Af Søren Henrik Petersens stik af Ledreborg omk.1820 ses det, at barokhaven havde forandret udseende. Terrasserne var blevet afrundede og træerne havde fået lov til at gro. Dels var det oprindelige anlæg med de klippede hække og skarpe terrasser dyrt at holde, og dels var det nu moderne med den engelsk inspirerede landlige stil, der havde den fordel, at den nærmest fremkom af sig selv! I dag er Ledreborgs have ført tilbage til den stil, den oprindelig var anlagt i. (Det kgl.Biblioteks kort og billedsamling).

- 4) Een dreng 5 rdl., og naar hand er meere voxen, ved at hand kand kiøre een plov alleene - 6 rdl.
- 5) Een fuldkommen pige - 6 rdl. 4 mk., og
- 6) Den mindre i proportieon deraf, hvad hun kand fortie-
ne.

LINDHOLM, Volborg hrd., Werden, forvalter. 21.5.1768.

1. Hoveriet

Angaaende hoveriet her ved Lindholm gaard, da er hoveriet meget moderatt for bonden og paa belejlig tiid bliver dyrket og fuldført; paa en heel gaard kand de saae af alle slags udsæd 3 tdr., som er omtrent 1 td. rug, 1 td. byg, 1 td. haurer, saa hoveriet er ikke til nogen stoer byrde for bonden. Og naar mit høye herskab finder bønderne beqvemmet til at give een billig hoveriepenge efter deres hartkorns brug, å td. hartkorn 1 rdl., saa og i hoverie af hver bonde aarlig 2 Kiøbenhavnsreyser, tillige at skove hver 3 skovlæs brende og samme at føre her til gaarden, samt giødskningen at udage, og som her er en mængde med indlukninger og gierder, at bønderne da lukker de udvændige gierder. Saa kand det vel skee, at det øvrige hoverie kunde ophøre og Hans Maytts. ... øyemed efterleves.

2. Tienden

Naar bønderne efter denne egns beskaffenhed og efter jordernes bonitet svarer for kirketienden i Herslef sogn, som ellers ydes in natura til Lindholm, nemlig af Herslef gaardbeoere af hver tønde hartkorn 5 mk. tønden, og af Kattinge gaardbeoere i Herslef sogn 4 mk. pr.td. hartkorn og af Trel-lerup gaardbeoere i bemelte sogn 2 mk. pr.td. hartkorn; i Gievninge sogn oppebæres til Lindholm konge- og kirketiende, og naar der for hver af tienderne svartes 4 mk. pr.td. hartkorn, saa kunde samme tiende bonden overlades. Omendskiønt det ville blive besværligt for at faae jorderne giødsknet.

3. Ophævelse af fællesskabet

Angaaende fællesskabets ophævelse, som i visse maader var at ønske maatte faae fremgang og er i sine tilfælde til sto-

er nøtte, men for visse aarsager ey hidindtil er skeed. Her i egnen er en deel bøndermarker, som ligger til fælleds med hverandre hvor der og er mange lodsejere om. Og naar hver byes marker for sig selv skulle undlukkes, blev een deel af deres pløvejord til grøfter, hvorved bonden led tab, desuden er det paa sine stæder ikke mueligt at grave grøfter for moesser og moradser, og her er en egn, hvor der er intet giærsel af faae til lukkelse, og bønderne besværges sig, at det er dem til stoer byrde og bekostninger, og ikke mueligt at vedligeholde flere grøfter, end de har.

Her paa godset er ingen aær eller moser til nogen nøtte at udgrave undtagen en tørvemose paa Kattinge mark, som bliver giort forsøg med at udgrave i denne sommer.

4. Arvefæste

Mit høye herskab er villig at udstæde arvefæste saa snart bønderne vil give billig penge for ladegaardshoveriet og andet smaae hoverie er bleven regleret.

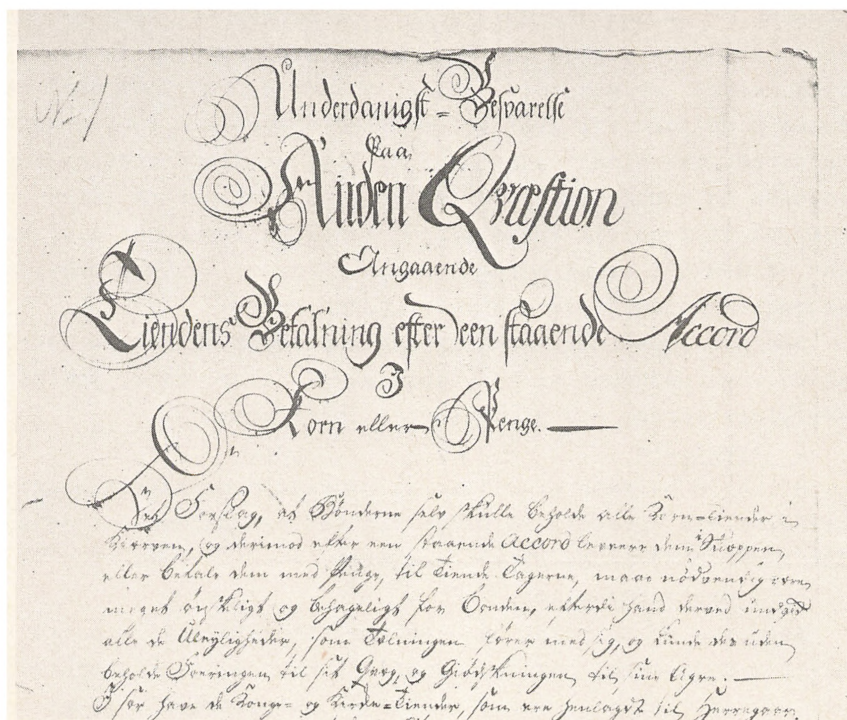
5. Tjenestefolks løn

Bønderne er tilholdt at give een tjenestekarl, som tiener for fuld lønn, aarlig, 13 rdl. 2 mk., og naar det blev almindeligt kunde ey meere paastaaes eller tages i følge Hans Maytts. ... forordning.

Efter mine ringe tanker var det best, at skiftetiden for tjenestefolkene blev ikkun een gang om aaret, og det ved aarets begyndelse, nemlig den 1. januarii. Thi naar skifte-tiiderne blev 2 gange om aaret, blev derfor mange dage forsumt for husbonden, da det ellers ere skik, at de har nogle dage for sig forbeholden, inden de gaar i husbondens tjeneste; undtagen det skulle indløbe, at husbonden fik en unyttig tiener, og hand altsaa blev mindre tient med tieneren et helt aar end tieneren med husbonden.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Landeveiene her i egnen som i sogneviis er tildelt bønderne, bliver aarligen af dem vedligeholdt. Ligeledes betales til Waldbye broes vedligeholdelse 1 sk. pr.td. hartkorn.

Så smukt kalligraferet udformede den rutinerede skriver ved Roskilde Domkirkes gods indledningen til de enkelte punkter i sin indberetning. Her den i denne udgave udeladte indledning vedr. tiendespørgsmålet. Den efterfølgende tekst findes s.191. (Original i Rentekammeret pk.432.39. RA).

ROSKILDE DOMKIRKES GODS, O.Strøm, stiftskriver. 7.7.1768.

1. Hoveriet

Om hoveriet gandske og aldeles kand afskaffes paa stæder, hvor det hidindtil har været i brug, det bliver efter mine ringe tanker et spørgsmaal, som neppe til gauns kand besvares af andre end dem, der selv have eyet eller forvaltet herregaarde; thi disse alleene ere i stand til at gjøre nøyagtige bereigninger over: 1. Hvor mange tienere, der maatte anskaffes paa hovedgaardene til at bestride aldt det

arbejde, som hoveriebønderne hidintil have forrettet? 2. Hvor meget disse tieneres kost og løn aarlig ville beløbe sig til? 3. Hvor mange heste og plove hver herregaard maatte tillægge sig? 4. Hvorvidt bonden ved at svare hoveriepenge i stæden for arbejd kunde erstatte proprietairen alle disse udgifter? Om proprietairen med det samme antall af tienere, som kunde være nok til at pløye og besaae jorden, ogsaa var istand til at bestriide en travel og vanskelig høsttiid, da det ofte er umueligt at faae leyede folk til hielp? Disse og fleere spørgsmaale, som ved hoveriets afskaffelse nødvendig ville møde, kand vel neppe besvares af andre end af proprietairene selv, som bedst vide at sætte priis paa bondens sved, og følgelig allerbedst kand indsee, hvorvidt hoveriets afskaffelse uden deres alt for store tab er muelig eller icke.

Imidlertiid kommer det mig for, at denne hovedforandring ved herregaardene, saafremt den virkelig skulle foretages, ville have meest vanskelighed og finde størst modstand der, hvor den allermeest kunde behøves, det er at siige paa de stæder, hvor hovedgaardstaxten er alt for stor og disproportioneret mod det underliggende og til hoverie forbundne bøndergods (thi der falder gemeenlig det strengeste hovarbeyde), saa og hvor een proprietair blot i speculation paa bondens sved har kiøbt gaard og gods for een excessiv høy priis og optaget den heele kiøbesumma, eller den største deel deraf, til laans. Paa saadanne stæder skal bonden vel neppe kunde taale at give saa meget hoveriepenge som proprietairen kand finde sig tient med, især om hand boer langt fra kiøbstæderne og følgelig har vanskelighed ved at giøre sine varer i penge. Thi da fandt bonden maaske bedre sin regning ved at giøre arbejd herefter som hidindtil, med mindre det maatte tillades ham at svare een vis qvantité korn i stæden for penge.

Men paa hvad maade hoveriet end betales, troer jeg dog icke, at bonden paa disse eller andre stæder kand formaae at give proprietairen fuldkommen equivalent derfor, og det-

te anseer jeg da for dend vigtigste og gyldigste hinder i hoveriets totale afskaffelse.

Vist nok er det, at bondestanden udgjør i hvert land det store publicum, hvis velfærd bør paasees og iagttages frem for alle andre stænders. Det kand vel heller icke nægtes, at jo bondestanden i Danmark har hidindtil været i almindelighed meget undertryckt, især paa stæder hvor proprietairerne have misbrugt deres uindskrænckede rettighed over bonden til et umaadeligt og utaaeligt hoverie. Intet er derfor billigere, end at denne vigtige stand forsvareres imod undertrykelser og soulageres paa alle maader saa vidt mueligt er. Men ligesom intet misbrug i verden kand ophæves uden tab for dend misbrugende, og ingen saa nyttig forandring kand giøres i et land, at jo nogle skulde finde sig fornærmede derved, saa seer jeg icke, hvorleedes hoveriet i Danmark kunde enten indskrænckes, eller reent afskaffes uden at proprietairerne maatte tabe noget og finde sig saa meget meere misholdne, som de hidindtil have misbrugt deres magt og myndighed over bonden.

Med de rige og formuende proprietairs, som ey behøve at see saa nøye paa hver skilling, ville det formoedentlig i henseende til hoveriets afskaffelse icke have saa megen vanskelighed, efterdi disse kunde baade taale at tabe noget uden at ruineres og vare detsuden i stand til at giøre nye og nyttige indretninger paa deres hovedgaarde, fornemmelig at lade hovmarkerne inddele i fleere løcker, eller saakaldte kobler, hvilke saafremt hoveriet reent skulde ophæves, ville efter mine tanker blive uomgiængelig fornøden og derhos med tiiden indrente proprietairen saa megen fordeel, at hand let kunde glemme fordeelene af hoveriet. Men langt anderledes forholder det sig med de fattige proprietairs, som sidde for svare renter af deres dyrt kiøbte gaarde, og kand hverken taale at eftergive noget, eller giøre bekostninger paa nye indretninger, hvoraf frugten ey viiste sig strax i det første aar. Under slige proprietairs er bonden som oftest allerværst faren; og dog troer jeg neppe, at

hands byrde kand lattes, og hoveriet gandske ophæves uden proprietairens paafølgende ruin. Dend indvending som af hoveriets forfægtere pleyer at giøres, nemlig at proprietairen uden bøndernes hielp umuelig kunde faae all sin jord dyrcket, er vel efter nuværende omstændigheder af megen vigtighed, men saa snart de til herregaardene henlagdte tiender efter Hands Mayts. ... intention skulle skilles derfra og overdrages til bønderne imod een fastsat aarlig afgivt, da kand man icke andet forestille sig, end at mange proprietairs i mangel af tilstrækkelig giødning maatte hvert aar lade een hoben jord hvile, som tilforn ved hielp af tienderne blev dyrcket, og at de følgelig des lettere kunde drive dend øvrige jord med egne plove, hvoraf 2 eller 3 gandske vist ville udrette lige saa meget som et dobbelt antall af bønderpløve.

Langt meere umistelig synes bondens hielp at være for proprietairen i høstetiiden, fornømmelig naar et langvarigt slud og uveyr gjør indhøstningen vanskelig; thi da kommer det an paa at bringe aldtind ind i en hast, hvilket ey kand skee uden hielp af een haaben folk, som i slige omstændigheder sielden kand faaes til leye.

Viidere strækker sig ike min indsigt i denne vigtige sag, som efter stædernes forskiællige beliggenhed og beskaffenhed kand have adskillige for mig og andre ubekjendte nebenomstændigheder, der næppe til fulde ville blive oplyste, før end man faaer indhændtet specielle efterretninger fra enhver herregaardseyer især.

I øvrigt kand man af de mange exemplar paa vel administrerede jordegødsler lettelig overbeviises om den sandhed, at et maadeligt og ordentligt indrettet hoverie meget vel kand bestaae med bondens velstand. Ja, det synes endog, at man i vore tiider neppe kand forestille sig nogen proprietair saa taabelig, at hand ey skulle kunde indsee, at hands bønders velstand, som meget dependerer af hoveriets indskrænckning, var uadskillelig fra hands egen.

Naar derfor een jordegødsleyer misbruger sin magt og pla-

ger sine bønder med alt for meget arbeyd, da skeer det vel sielden af mangel paa indsigt, men (om jeg icke tager gandske feyl) som oftest af nød og trang, fordi hand har kiøbt goedset alt for dyrt med fremmede penge, og skal ey alleene leve deraf, men og svare stoere renter, hvilke umuelig kand komme ud af gaardens og goedsets ordinaire revenuer, men maae indhændtes paa een anden maade, nemlig ved at fordoble bondens arbeyd og kiørsel, som ufejlbarlig maae voxe i proportion af jordegodsernes stiiigende priis, med mindre dend kiøbende er desto meere formuende, og baade kand og vil lade sig nøye med maadelig rente af godset. Dog nægttes det icke, at jo forvaltere og forpagtere i herskabernes fraværelse kand undertiiden fortrycke bønderne tvertimod herskabernes villie og vide. Og til at forekomme saadant er det billigt, at hoveriet indskrænkes inden sine visse grændser, og fastsættes paa een for bonden taalelig fod.

Ved den anledning spørges da: Paa hvad maade hoveriet bedst kunde bestemmes og reguleres, enten ved at fastsætte een vis mængde arbeyd, eller et vist antall af dage til at forrette hovningen?

Efter mine ringe tanker bør den første maade ansees for bødre og beqvemmere end den sidste, thi saa snart bonden veed, at hand ickun er bunden til visse dage, og kand ey tvinges til meere, da er det troeligt, at hand vil behandle hovarbeydet meget skiødesløs og blot søge at faae ende paa dagen uden at bekymre sig om, hvadenten dagsarbeyd det bliver huusbonden til nogen reel nytte, eller icke. Dette ville foraarsage, at bonden herefter som hidindtil af fogderne maatte drives til arbejde med svøben over hovedet, hvilken slavisk behandling har megen indflydelse i folkets moralske character, og bør derfor saa vidt meuligt ved loven forebygges. Desuden kand ved den leylighed existere adskillige smaae disputer, som baade ere vanskelige at decidere, og især meget hinderlige for landvæsenets drift, der ingen forhaling taaler.

Saaleedes kand for exempel bønderne efter tilsigelse møe-

de en vis dag paa hovgaarden for at pløye saae eller høste, men efter nogle timers forløb indfalder et uventeligt uveyr med storm og regn, som hindrer hovfolkene fra at fortsætte deres arbeyd. Bonden vil formoedentlig regne dette for een halv dags arbeyd i det mindste, om icke for een heel dags, efterdi den bødste tiid af dagen dog er spildt for ham. Men dermed er proprietairen eller husbonden slet icke tient, og vil maaskee ansee arbeynet hverken for halv eller heelt.

Sligt og meere kand forekommes ved at determinere een vis mængde arbeyd for hver bonde, som til hovningen ligger nogenlunde beleylig. Thi dersom bonden da forstaaer sit eget bedste, vil hand ufortøvet see til at faae hovarbeydet fra haanden for siden at kunde tage sine egne ting alleene i agt.

2. Tienden

Det forslag, at bonden selv skulle beholde alle korntiender i kiærven, og derimod efter en staaende accord leverer dem i skiæppen eller betale dem med penge til tiendetageren, maae nødvendig være meget ønskeligt og behageligt for bonden, efterdi hand derved undgick alle de uleyligheder, som tællingen fører med sig, og kunde desuden beholde forringen til sit qvæg og giødskningen til sine agre. Især have de konge- og kirketiender, som ere henlagdt til herregaardene hidindtil meget trycket bønderne. Thi jo fleere tiender der ligger til een gaard, jo meere giødskning bliver der for bonden at udage, følgelig saa meget meere at pløye, saae, høste og tærsk, og endelig saa meget meere kiørsel med kornvahre, som i kiøbstæderne eller andenstæds skal afsættes.

Lægger man her til det anseelige tab, som bonden derved lider i sin egen korn- og qvægavling, da kand man med sandhed siige, at næst hoveriets afskaffelse eller indskrænking, neppe noget kunde optænckes til større soulagement for bonden end disse tienders fastsettelse. Men da det, som bonden kalder byrder ansees af herremanden for herligheder, saa er det vanskeligt at foreene tvende til anseende saa striidige interesser, og spørgsmaalet bliver da her det samme, som forhen er mældt ved hoveriets afskaffelse, nemlig

om det i denne post er mueligt at soulagere bonden uden proprietairens ruin eller alt for stoere tab? Eet spørgsmaal, som jeg billig bør overlade dem at besvare, der besidde meere indsigt i landvæsenet og herregaardenes oeconomie end jeg. Imidlertid synes intet at være natuurligere og billigere, end all den afgrøde, som avles paa een bondegaard, bør forblive ved stædet og anvendes til sammes nytte og forbedring alleene, hvorved man i stæden for nogle faae veldyrkede herregaarde kunde faae et langt større antall af cultiverede bøndergaarde. Men da ingen regel er saa almindelig, den ey kand taale exceptioner, saa forholder det sig maaskee ligesaa med denne.

Var det mueligt, at bonden selv kunde beholde disse tiender, da burde hand formedelst de deraf flydende stoere fordeele med billighed finde sig i at accordere proprietairene saa høy een staaende afgift, som gives kunde, og desuden at svare alle af tienden gaaende kongelige skatter og contributioner.

Hvad de øvrige konge- og kircketiender angaaer, som ey til herregaardene ere henlagt, da synes den proponerede forandring i henseende til dem at skulle føre mindre vanskelighed med sig, især naar følgende poster bleve iagttagne. 1. At forandringen ey skulle foretages strax paa een gang, men efterhaanden lige som tienderne bleve fæsteleedige. 2. At den indfæstning, som hidindtil er svaret af bønderne hver gang tienderne har været leedig, skulle enten fastsettes til noget vist, eller og lægges paa den aarlige afgift, der da blev saa meget høyere. 3. At den aarlige afgift ey maatte fastsættes under det, som den hidindtil havde været, men vel efter omstændighederne noget høyere og maaskee allerbedst i conformité med præstetienden, naar samme først var regleret og de kongelige skatter, som svares af konge- og kircketienden, vare fradragne. 4. At afgiften ey maatte fastsættes sognevis, men byeviis, efterdi der ofte kand være stor forskæl paa byernes beskaffenhed i eet og samme sogn.

5. At beneficiarii og pia corpora, som med konge- og kirke-tienderne ere benaadede, maatte faae fuldkommen forsikring for afgivtens rigtige erlæggelse af alle sognemændene, men især af de fattige bønder i sognet til hvilcke tienden icke uden hazard kunde betros. 6. At bonden herefter som hidintil skulle selv svare alle ordinaire og extraordinare skatter af tienderne.

Naar bonden kunde beholde alle sine tiender, og desuden maatte nyde nogen lettelse i hovarbeydet, da troer jeg, at hand kunde staae ved at indgaae disse og fleere conditioner.

3. Ophævelse af fællesskabet

Med fælledskabets ophævelse i anledning af de derom udgangne kongelige ... forordninger er vel neppe nogenstæds i landet ret vidt avanceret, i det mindske icke i Roeskilde amt, saavidt jeg har kundet erfare.

Det eeneste, som jeg veed, er det, at een og anden bye har separeret een af sine marcker fra de andre paagrændsende byers marcker, i det tilfælde, naar de sidste have været mindre græsriige end den første, da men veed at grøfte sig fra naboerne har søgt at beholde den bedste græsmarck for sig selv. Men paa andre stæder, hvor denne raison icke have stæd, troer jeg, at allting hidindtil er forblevet ved det gamle. Ja end meere, da haves her i amtet exempel paa, at een vis stoer bye, som for nogle aar siden indgrøftede sin eene byemarck fra de tilstødende naboemarcker, har nyelig fundet for godt at ophæve denne separation igien og at begive sig paa nye i fælledskab. Aarsagen hertil bør vil til deels søges i den vanskelighed, at bringe mange bønder, især naar de sortere under adskillige herskaber, til eenighed og endelig beslutning, men egentlig meener jeg dog, at den ligger i bondens knappe tiid og i den besværlighed, som følger med mange vidtløftige giærders indretning og vedligeholdelse fornemmelig her paa Heeden, hvor man i mangel af steen, tjørne eller andet gierdsel nødes til at opføre lut-ter jorddiger, som ved ethvert indfaldende hæftigt regnveyr skylles bort og sætter bonden heele sommeren igiennem i arbeyd med at reparere dem.

At holde mange gierder vedliige ansees aldtiid (og med billighed) som een stoer byrde for landmanden, og for at undgaae denne er det, at de n rgr ndsende byer fra de ældste og umindeligste tiider af ere komne overeens om at deres sammenstødende marcker som undertiiden kand være baade 5 og 6 i tallet, skulle alle i een og samme tiid ligge i vang og paa een og samme tiid i fælled, hvorved een utroelig hoben gierder bliver sparet for alle vedkommende. Deraf sees, at fælledskabets ophævelse imellem bye og bye striider egentlig at tale imod det danske landvæsens første grundregler og imod landsbyernes allerældste forfatning. Og hvad under da, at bonden, som i de fleeste tilfælde temmelig vel indseer sin egen interesse, krymper sig ved, eller reent undslaaer sig for, at anvende nogen tiid og bekostning paa een mængde gierder, hvoraf hand liden eller ingen nytte kand vente sig. Dend rette fordeel af at grøfte byernes marcker fra hinanden skulle vel egentlig være denne, at enhv r bye især kunde siden giøre fleere indgr ftninger paa sin fælled og have hvert slags qvæg gaaende for sig selv. Men saalænge det icke skeer (og hvorleedes skulle vel bonden efter nuværende omstændigheder faae tiid nock til alle disse indretninger), saa synes den eeniste reelle nytte deraf at være denne, at qvæget, som ellers paa de meget vidtløftige fælleder løber hist og her omkring og ofte maae søges langt borte, kunde nu noget meere indskrænckes og havees nærmere ved haanden.

/Ulemperne vil dog være større end fordelene, som set fra bondens synspunkt mest ville være til "commodit  og m gelighed for hans malckepiiger"/.

Dend selv samme aarsag meener jeg og at kunde angive til dend liden lyst og drift, som man hidindtil har m rcket i henseende til overdrevenes deeling. Det er troeligt, at besv rligheden med at opføre og vedligeholde vidtløftige gierder maae have kysset de fleeste fra at entreprenere slige nye indr tninger. Derimod veed jeg icke, om aernes oprensning virckelig er forsømt paa de st der, hvor den behøvedes, ey

heller af hvad aarsag denne forsømmelse kand være tagen.

Om moesers udgravning har jeg intet hørt her i amtet, og troer heller icke, at den vel lader sig practicere enten her eller andenstæds, medmindre der i nærværelsen ligger en aae, et færsk vand eller een søstrand, hvor det i moeserne staaende suure vand kunde henleedes. Findes disse beleyligheder icke, da er det vel forgiæves at tæncke paa moesernes udtørrelse, thi disse ligger aldtiid paa siidlændte stæder, hvor det ofte er umueligt at forskaffe dem fornødent afløb uden excessiv møye og bekostning som langt ville overgaae bondens kræfter og maaskee seent eller aldrig give fuld rente af sig.

Af foranførte kand ongefæhr sluttes, hvad mine ringe tæncer er om maaden, hvorleedes de om fælledskabets ophævelse udgangne forordninger bedst kunde sættes i exsecution. Skal bønderne nogensinde beqvemme sig til at separere deres fælleder og overdrev fra hinanden, da holder jeg for, at de først maatte overbeviises om nogen større fordeel af denne deeling, end de for nærværende tiid indsee, og dernæst underrettes om een lettere meere durable og mindre bekostelig maade at hægne paa, end de nu veed. Men jeg frygter for, at begge deele vilde falde vanskelige, og at de fleeste bønder endog efter at have faaet disse underretninger ville undskylde sig med deres overmaade knappe tiid, der neppe tillader dem in statu qvo at faae deres sædvanlige arbeyd giort, endsiige det nye og extraordinaire.

Tager jeg icke gandske feyl, da er overdrevenes deeling og fælledskabets ophævelse imellem bye og bye icke det, man først bør see paa, naar man agter at bringe det danske landvæsen paa een bådre foed, thi dem gjør uden tvivl langt mindre hinder i landbrugets drift, end man i almindelighed forestiller sig, men det, som først og fornemmelig bør tænckes paa, er fælledskabets ophævelse imellem gaardmændene i een og samme bye. Denne communion er det, som foraarsager iidelige trætter og disputer imellem bønderne indbyrdes, giver de riige bønder anledning og leylighed til at fornærme sine fattige naboer og hindrer enhvær isæhr fra at handle efter

sin indsigt og fra at gjøre det allermindste skriid eller forsøg til nye og nyttige indrætninger.

Det kand icke nægtes, at dette sidste fælledskabets op-hævelse vil have sine stoere, ja meget stoere vanskeligheder især formedelst de mangfoldige gierders indrætning og byemarckernes nye inddeeling m.v., som den sætter forud. Men saafremt den paa nogen maade ere muelig, tvivler jeg aldeles icke paa, at den ville blive den sickreste og bestandigste grundvold til een hovedforbædring i det danske landvæsen. Jeg veed heller icke, om man saa gandske og aldeles bør desperere om sagens muelighed, all den stund man i Danmarck har exempel paa een heel øe, der bestaaer af lutter eenestegaarder, som ved gierder ere adskildt fra hinanden, jeg meener Bornholm, hvis landoeconomie og jords inddeeling uden tvivl fortienede at blive offentlig bekientdgiordt, icke at tale om Engelland, hvor bønderne boe samlede byeviis ligesom i Danmarck og have dog deres jorder separerede fra hinanden ved hæcker, som tiener baade til gierder og til brændsel.

Men viidere at gaee ind i alt dette ville blive alt for vidtløftigt, og jeg maae derfor her lade det beroe med den blotte forsickring: at fælledskabets ophævelse imellem gaardene i een og samme bye skal ved nøyere eftertancke befindes at være een hovedsag, hvoraf de fleeste, om icke alle, nye og nyttige indretninger i landvæsenet for den største deel dependerer.

4. Arvefæste

I Roeskilde amt viides ingen, som har givet, eller agter at give sine bønder arvefæster, som maaskee til deels kunde have sin nytte, men maae dog nødvendig, saavidt jeg kand skiønne, falde vanskelige at indrette paa saadan een maade, at de kunde blive baade proprietairen og bonden til nytte og fornøjelse. Uden indskrænckning at fastsætte successionen efter kiøn og alder saaledes at sønnerne altid skulle prefereres døttrene, og de ældre børn foretræder de yngre, det er hvercken raadeligt eller tienligt, da det ofte kunde indtræffe, at just den, som havde preference, var af alle

bondens børn den meest uskickedede til at antage gaard, og da det baade er proprietairen og publico om at giøre at have duelige opsiddere paa bondegaardene, saa bør man icke vel lade een saa vigtig sag ankomme paa een blot slumpelycke, hvorved proprietairen desuden blev betaget den magt og myndighed, som hand hidindtil har haft, og som hand naturligvis bør have til at fæste sine gaarde bort efter eget tycke til dem, som hand anseer for de dueligste og beqvemteste.

Saalænge proprietairen skal være raadig over sit eget og staae til ansvar for de kongelige skatter og contributioner af hands goeds, seer jeg icke, hvorleedes hand gandske kand udeluckles fra at have haand og deel i gaardenes bortfæstelse, hvilcket dog nødvendig maatte skee saa snart arvefæster uden indskrænckning blev introducerede. For at opmuntre bonden til fliid og arbejdsomhed kunde man vel fastsette, at een af hands sønner, sviigersønner eller andre slægtninge, som hand meest elskede og helst ønskede sig til successor, skulle være nærmest berettiget til at faae hands gaard, enten ved afstaaelse eller ved vacance. Men proprietairen maatte dog have ret forbeholden til at samtycke og approbere dette vall, og saafremt hand ey fandt vallet anstændigt, da have magt til at udnævne een anden af bondens sønner eller slægtninge, med hvilcken hand have sig og gaarden bædre tient.

Videre troer jeg icke, at proprietairen kand eller bør indskrænckes, og da enhver fornøftig proprietair hidindtil sielden har nægtet een brav bonde dend fornøjelse at see sin søn som successor paa gaarden, naar inttet paa sønnens duelighed og opførsel har været at udsætte, saa tæncker jeg og, at enhver proprietair gierne kand og vil taale denne indskrænckning.

Men da een deel landgodser ere af dend beskaffenhed, at een bonde ville ansee det som een stoer ulycke, om sønnen efter ham skulle træde til gaarden, saa skiønnes lettelig, at disse arvefæster langt fra icke paa alle stæder ville have den intendente virckning, som formoedes at være denne:

at bonden kunde animeres til at fatte større godhed for sin fødestaun og det stød, han beboer og følgelig opmuntres til at viise des større fliid og vindskibelighed med jordens dyrkning, naar hand var forsickret, at hands arbeyd og sved skulle komme hands børn og arvinger til gode.

Til at gjøre arvefæsterne overalt i landet begierlige veed jeg efter nuværende forfatning intet bedre og sickrere middel end dette, at den søn, som med proprietairens samtycke blev udseet til at succedere bonden, skulle (om mueligt var) udnævnes dertil, saa snart hand havde været til confirmation, og liige fra udnævnelsens tiiden være aldeles befriet for udskrivelse, og fra at møede ved sessionerne.

Frygt for at blive soldat driver de fleeste bønderkarle især dem, som ere soldatermæssige, til at fæste gaard, og uden haab om befrielse fra milicen ville ventelig mange iblandt dem ansee deres arve-succession med ligegyldighed. I øvrigt er og bliver det een sandhed, at man for at skaffe bonden og hands sønner lyst til at blive ved sin stand og ved sin fødestavn behøver kun at lette bondestandens byrder og lave det saa, at bonden baade kand erhverve noget for sig selv og nyde sikkerhed for det erhvervede. Det er alle mennesker natuurligt, at de helst ville leve og døe i deres fædreland, saa længe de der finde udveye til at ernære sig selv og deres familie, og med fuldkommen sikkerhed kand efterlade sine eyendeele til arvingerne. Men naar man her i landet seer den begierlighed, hvormed bønderkarlene søge at snige eller købe sig fra godserne, og den liden betænckning som gaard- og undertiiden huusmænd gjør sig i at forlade huus og hiem, kone og børn og rømme bort af landet, maae man da icke slutte, at de danske bønder i almindelighed har aarsag at være misfornøyeede med deres stand og vilkaar, og at Danmarck i den henseende har een stoer og betydelig feyl i sin forfatning?

5. Tjenestefolks løn

Denne misbrug /aflønning med sæd i stedet for penge/ gaaer vel paa nogle stæder i svang her i amtet, men er dog

langt fra icke almindelig, i det mindste icke paa Domkirkens gods og har (saa vidt jeg har kundet erfare) næsten alleene stød hos de fattige bønder, som ey formaaer at udrede tienernes løn i rette tiid, og holde for eller rettere søge at indbilde sig selv og andre, at de paa den lætteste maade kan komme derfra, naar de give dem saad "og lade den døde jord betale", som de kalde det. Denne saad bestaaer gemeenlig af 1 td. byg og 1 td. havre, som vel kiøbes af karlen selv, men nedlægges med bondens plov i hands næst bedste jord, og kan i de goede kornegne (fornemmelig naaer sæden slaarer vel ind og capitelstaxten er høy) indrente karlen fra 50-100 og 120 sldr., hvorom jeg troværdig har ladet mig forsickre.

Ingen bonde kand supponeres at være saa taabelig, at hand ey skulle kunde indsee, hvor meget hand taber ved at lønne sin tienistekarl paa denne maade, men naar hand endelig behøver een karl og ey er istand til at give ham sin penge-løn i rette tiid, saa nødes hand til at indgaae alt, hvad der forlanges (især naar karlen for sin dueligheds skyld er ham umistelig) og tør umuelig lade sig mærcke dermed for herskabet af een vel grundet frygt, at hand efter saadan angivelse aldrig kunde vente at faae een skickelig og habil karl i sin tieniste.

Baade husbonden og tieneren finde altsaa deres regning ved at tie med denne misbrug, og om man fick under haanden at viide paa hvilcke stæder den gaaer i svang, kunde man dog aldrig faae vedkommende overbeviist derom, saalænge de alle ere eenige i at nægte og dølge den. Detsuden gives der adskillige proprietaires, som saa langt fra at tæncke paa denne misbrugs afskaffelse, see tvertimod igiennem fingre dermed og sige overlydt, at naar kun riigdom samles paa godset, kand det være herskabet lige meget af hvem den samles og hos hvem den findes, hvadenten det er hos bonden eller hos hands tienistekarl, og at denne sidste, naar hand paa bondens bekostning har lagdt sig brav til bødste, bliver des bødre istand til at antage gaard paa goedset og betale eet anseeligt fæste.

At denne raisonnement grunder sig paa meget falske og egennyttige princippiis, behøver jeg vel icke at erindre, men vil ickun siige dette, at man efter saadanne omstændigheder aldrig kand haabe at faae dend misbrug paa alle stæder ophævet, og at foranførte tænckemaade, saafremt den blandt proprietairene skulle blive almindelig, ville meget contribuere til bondens ruin og styrcke karlene i deres ublue pretensioner til stoer skade og uorden i huusstanden.

Dersom proprietairene derimod ville gjøre alvor af at afskaffe denne uskick, da meener jeg, at de let kunde faae den ophævet ved at forsickre bonden om pengeforskud til tienerens løn ved skiftetiiderne, fornemmelig ved paaske skifte-tiid, da det som oftest falder bonden heel vanskeligt at bringe reede penge til veye, fordi hand paa dend tiid har inttet at sælge.

Af fardagenes forandring og fastsættelse til andre tiider sparer bonden sig ingen fordeel i denne eller andre henseender. Og naar een af fardagene endelig skulle reduceres, meener hand det maatte være dend, som indfalder ved paaske, thi Mickelsdag ansees gemeenlig som den beqvemmeste tiid til at skifte tienere. Aarsagen dertil maa formoedentlig være denne, at bonden paa den tiid har faaet sæden indhøstet og følgelig noget at gjøre i penge. Men da den indhøstede sæd icke strax er udtorsken, saa skulle jeg for min part heldst troe, at 1. januarii var nock saa beqvem een skiftetiid som nogen anden. Dog tilstaaer jeg, at de sædvanlige skiftetiider uden sær vigtige aarsager ey burde reduceres eller forandres.

Hvad tienistefolckets løn her i amtet angaaer, da gives karlen gemeenlig 20-24 sldlr. aarlig, og piigen kun halvt derimod, nemlig 10-12 sldlr., og ringere meener bonden selv, at det efter disse tiiders beskaffenhed icke kand være, naar tieneren skal forsyne sig selv med fornødne klæder og desuden have leylighed at lægge sig noget til bedste. Naar een tienere opfører sig til bondens fornøjelse, faaer hand gemeenlig foruden bemeldte pengeløn lidt ulden eller linned tøy til klæder, hvorpaa inttet kand være at udsætte.

6. Landevejenes vedligeholdelse

/Det konstateres, at vejene er i dårlig stand. Er ikke klar over, hvorledes vedligeholdelsen organiseres/.

Skal de */vejene/* nogensinde komme ræt istand og vedligeholdes til meere varighed end hidindtil, da synes det nødvendigt, 1. at de ved visse dertil beskikkede conducteurs eller landmaalere blev afstuckne saa breede, som de bør være og derhos saa liige, som det efter omstændighederne er muligt. Thi omendskiønt det ey behøves, at vore landveye overalt skal være ganske snoerrette, saa kunde og burde de dog være mindre bugtede og krogede end som de nu paa de fleeste stæder befindes. 2. Naar dette var skeet, burde de overalt paa begge siider forsynes med grøfter, icke saa smaae og smalle som hidindtil har været brugeligt, men af et par al. dybhed i det mindste, og omtrent af $1\frac{1}{2}$ al. bredde. Da all dend jord, som tages op af grøfterne, henkastes paa veyen for at giøre den saa høy, at vandet ey kand løbe ud over den.

Slige grøfters indretning bør med billighed ansees som een hovedsag til landvejenes forbedring. Og hvor veyen falder over sidlændte marcker, der burde med rette fra de paa begge siider anlagdte hovedgrøfter anlægges tværgøfter af samme dybhed og bredde, saafremt det ellers paa nogen maade var mueligt derved at skaffe vandet afløb. 3. Til dette at iverksætte maatte første gang alle amtets bønder uden forskiæl, saavel huus- som gaardmænd, tilsiiges at grave tour for tour, og dag for dag, indtil alle grøfter vare færdige. Men i fald det heele arbeyd ey lod sig fuldføre i det første aar, maatte dermed fortfæres i næstfølgende aar for alding inden 2 aars forløb i det mindste kunde bringes til ende.

4. Naar landvejen saaleedes første gang var opmaalt, afstuckne og vel indgrøftet, maatte hver bye i amtet tildeeles et vist stycke deraf til aarlig vedligeholdelse og enhver byes andeel afmærckes ved skiælsteene, da det forstaaer sig selv, at inddeelingen maatte skee i proportion af byernes størrelse og hartkorn, item deres nærmere eller fiærnere beliggenhed fra landvejen, hvis onde eller gode

natuurlijke beskaffenhed ligeledes bør komme i betragtning.

5. Den almindelige directiön og opsyn med alt dette kand vel ey betros til andre end de kongelige amtsbetiente, men da disse med saa mange andre vigtige affaires ere occuperede, vil det være fornødent til deres assistence og til dend specielle opsyn med veyene at antage visse underinspecteurer eller veyemestre, hvortil ... neppe kunde udsees beqvemere persohner end de ved landveyene boende privilegerede kroemænd, som gemeenlig have tiid nock tilovers og boe saa beleylig, at de altiid uden uleylighed kunde blive underrettede om veyenes beskaffenhed, om icke anderleedes saa dog af de reysende.

6. Disse kroemænd bør (i henseende til at nytten af landveyenes vedliiigholdelse strækker sig ogsaa til dem) paa tage sig denne tilsyn gratis, og efter deres instrux være forbunden til nøye at informere sig om veyenes beskaffenhed paa alle tiider af aaret, saa vidt enhværs district gaar, samt derefter strax at give vedkommende bønder tilkiænde, hvor brøst og mangel findes, forelægge dem een vis tiid til at sætte det manglende istand igien, og om det ey skeer, da have magt til at reparere veyen paa vedkommendes bekostning og at giøre sig betalt ved udpantning eller paa anden lovlig maade ved oberinspecteurernes hielp.

/Erkender, at der for visse veje må gælde særlige regler/. ... Hid henfører jeg fornemmelig skovveyene, eller de stk. af landveyene, som falde igiennem skoven, hvilcke i meere end een henseende kand siiges at være næsten impassable. Thi paa visse stæder ere de saa smalle, at man umuelig kand komme fort med charet eller andet stort voiture, og paa andre stæder igien befindes de at være belagde med steenbroe, som er den allerslettteste maade at forbædre landveyene paa, og burde efter mine tancker reent afskaffes, da den baade foraarsager de reysende største incommodite og gemeenlig fordærver endog de allerstærckeste voiturer. Skulle end disse steenbroer fremdeeles blive liggende, maatte man dog nødvendig indrette veyen saa breed og rummelig, at

der med alle slags voiturer kunde kiøres paa begge siider af steenbroen.

ROSKILDE JOMFRU KLOSTER. *Sømme hrd., P.Linderod, forvalter.*
28.11.1768.

1. Hoveriet

Da er det vel icke alle stæder giørligt aldeeles at faae hoveried afskaffed med mindre proprietairerne ville beqvæmme sig til at sætte afbyggere i deris hovidgaardsmarcker, som imod een hvis aarlig afgift self kunde dyrcke og drive jorden i houmarckerne, saavit som proprietairen icke self ved egne holdende folck ville eller kunde bestriide. Da om afgifter icke blef saa anseelig nu som forhen, saa indhentedes det dog visselig om icke aldeeles ved de da bestaaende hoveriespenge, saa dog ved at erholde de kongelige skatter og landgilde uden restance, som paa mange stercke hoveriesgodser forhen icke har været at bekomme, og foruden samme tab blef proprietairen endog befried for at give deris godsers bønder føde - og sædekorn sambt bygningshielp og heste med viidere, som hidtil paa store hoveriesgodser har været gived, og herved heel meged af de anseelige forpagtningsafgifter er hensmelted, ligesom landed blef meere folckeriig ved det at fleere familier erholdte levebrød og de stercke hoveriesbønder, som nu for dend største deel ere fattige, kunde da ventes at komme i goed og skickelig stand, naar de vilde være flittige og stræbsomme.

Thi at bestemme noged vist hoverie for bonden i almindelighed er icke lætt at regulere uden af enhver proprietair for sit gods, som bedst maae viide at lempe sig efter enhver bondes leilighed, ligesom de vil sig og bønderne vel til.

Roeskilde Jomfru Closters liden houmarck har deels lagt til græsning og deels vaaren brugt til aggerdyrckning under forpagtning af folck, som self har motted besørge jorden dreven, saa at closterets bønder ei har viidere hoverie end at slaae og hiemage høed af nogle faae enge til Closteret.

2. Tienden

Angaaende tienderne at yde i nægen, da indfalder vel paa sine stæder adskillige fortrædeligheder imellem tiendeydere og tiendetagere, særdeles hvor dend sidste sincker og opholder dend første med tælgningen, naaer sæden findes tienlig at modtages enten formedelst mangel af folck til at tælge for enhver især som de faaer opbunden til, eller og at tiendetagerne icke vil tælge for nogen førend een heel bye har opbunden. Men om tiendeyderne og tiendetagerne overalt paa begge sider kand være tient med at erlægge og modtage korn i skieppen eller penge derfor efter capituls taxten, det overlader jeg til højere paaskiønnede, thi dette veed jeg, at adskillige bønder hellere vil yde deris tiende in natura end betale samme med penge eller korn, ligesom og een stor deel tiendetagere, særdeeles præster, som har liden eller ingen jord til præstegaardene, icke kand undvære tiende i nægen at oppebærge, saa som de i dessenfald motte lide mangel for halmforring til deris holdende heste og øfrige creaturer, som de til nødvendig brug og nøtte høilig er behøvende ...

3. Ophævelse af fællesskabet

Da er her paa Roeskilde amt, saa vitt mig vitterlig, ingen synderlig separation skeed imellem byerne, hvis marcker er i fællig med hinanden, og aarsagen dertil er det meeste, at stafer og giersel fejler for mange, og eendeel har icke kun faae steen paa deris marcker til at sætte steengiersel af, saa at deris indhegninger bestaaer meest af jorddiger, hvilked giver mange bønder saa meged at bestille om foraar- ed, at de icke taaler eller kand bestriide fleere luckelser end allerede haves, i synderlighed de bønder, som med sterck hoverie er bebyrded ...

4. Arvefæste

At give bønderne arvefæstebreve paa deris gaarde skiønnes icke at blive proprietairen eller landet til nogen nytte, thi een proprietair, som er fornuftig og christelig, sørger icke alleene at besætte sit gods med duelige og be-

qvæmme personer, men endog gierne tillader, at een søn eller datter erholder faderens gaard, naaer samme dertil findes beqvæm og skickelig, frem for een fremmed og var altsaa noged sensibel for en proprietair at være bunden til, formedelst slig arverættighed, at give een slett og liderlig søn sin faders gaard, naaer proprietairen af hans opførsel forud kunde see, at det vilde faae eet slett udfald.

5. Tjenestefolks løn

Da er det een sandhed, at tjenestefolckenes løn er steegen temmelig høit for bonden og flere. Men uden at dend eene med dend anden i heele lanted ved anseelige mulcter og straff vorde tvungen til at holde strickte over de derom udgangne kongelige ... anordninger, bliver det ei anderleedes, thi vil een i dend fald holde sig de kongelige anordninger efterretlig og een anden icke, saa bliver dend første forlæggen og kand icke erholde de fornødne folck til sit arbeide, men i henseende til de nu værende tiiders beskaffenhed, siunes mig vel, at een karl, som kand passere for een goed avlskarl, og kand giøre hvis slig een karl bør forrette, kunde nyde aarlig løn 16 rdl., een anden karl, som icke kand bestriide avlskarls plads 16 til 20 sldlr. Een half karl eller stor dreng 12 til 14 sldlr. Een mindre dreng 4 til 6 rdl. Een pige, som kand malcke, brøgge og bage med viidere huusgierning 6 rdl. 4 mk. og een mindre pige i proportion af hvad hun kan fortienne. Og hvad tjenestefolckes skiftetiid angaaer, da siufnes mig, at samme kunde have sit forblivende ved dend i loven determinerede tiid ...

6. Landevejenes vedligeholdelse

At landevejene paa sine stæder visselig er i slett stand, det er een sandhed, men har forhen været værre og kand herfter blive bæder, naaer vedkommende under behøring opsiufn holdes til aarlig at indgrave vejene paa de side og leerede marcker 15 al. breed, og gryfter at være saa fuldkommen dyb og breed, saa at dend kand give vanded afløb fra vejen, og derefter forhøje vejen i midten med dend af gryfterne opkastede jord, sambt der oven paa at fyldes først med steen og

dernæst forsvarlig skarp gruus, alt af een alens højde, da vejene saaleedes i tiiden formeenes at kunne komme istand. Men om samme paa faae aar af landmanden skulle paastaaes istandsatte, saa blef sligt heel formastelig og næsten umuelig for dennem at fuldbyrde med mindre een commando motte blive udskicked for at indgryfte og planere vejene hvor behøvedes, da dend øfrige anmeldte fylding af steen og gruus med bekostning og flittighed formeenes af vedkommende nogenleedes at kunde bestriides.

Ved Driftebroe kroer paa Kiøge landevej betahles af riidende personer og vogne sambt af drifteqvæg og andre creaturer broeenge efter een paa stæded værend taxt, hvorfor vejen imellem samme stæd og Kiøge skulle holdes i stand. Ligeleedes har Roeskilde amt imellem Dam huuset og Kiøbenhafns Waldbye een steenlagt vejpart, hvortil svares een sk. pr. td. hartkorn til dessens vedligeholdelse, men var at ønske, at en jordvej paa begge sider var anlagt, da det spa-rede meged paa vognslidet om sommeren.

Side af den originale indberetning fra Selsø gods 11.6.1768, nemlig det tredje punkt omhandlende fællesskabets ophævelse. Teksten er trykt s.209. (Rentekammeret pk. 432.39. RA).

1677

N:o 3. Lindendarnigst Vællaring

Indroget i Lolar at Allernadigst i
kongens Coroneringer, med Salde,
Lar og forresten aranceret paa Ill,
for Hamburges Gæde. —

Indroget i kong. Allernadigst
kongens Coroneringer om Salde,
Lar og forresten aranceret paa Ill,
for Hamburges Gæde, at ind og salde
Arand og Bangen fra Forstet
Byer, Salde, Lar, og ind Arand
for Bangen fra Stætte, Shan,
Dern og Bjunderup Byer, Salde,
Lar, ind som alle for resten
ind forresten ind ind. Sol
ind Lar og forresten ind ind ind
og Byer for forresten som ind
ind forresten ind ind ind ind
ind, og til ind ind ind ind ind
ind ind ind ind ind ind ind

Indroget i Lolar

1677 — l.

SELSØ, Horns hrd., Biering, forvalter. 11.6.1768.

1. Hoveriet

/Opstiller indledningsvis en slags model-reglement for hoveriet, går derefter over til at berette om Selsø/.

... Her ved Selsø stamhuus pløyer og saaer hver bonde ikke noget aar fuldt 2 tdr. af hver slags rug, byg og haure. De tærsker i høyeste hver 4. dag, og somme aaringer ikkun 1 dag om ugen, hvormed begyndes saa snart kornet er indhøstet og giødningen udførdt, og vedvarer i det allerlængste til 1.maji. De forretter i høyeste 2 à 3 Kiøbenhavnss-reyser aarlig, og deris øvrige reyser med kornvahre er til Friedrichsund eller andenstæds, som ikke er over en miil gaarden fraliggende. Saa ingen af Selsø godsdes bønder har aarsag til at besværges sig over strengt hoverie, men ikke desto mindre er mit herskab, hr. cammerherre Scheel von Plessen, dog gandske villig til at giøre stamhuusets bønder frie for hoverie, naar det bliver almindeligt, uagtet at ... hr. cammerherren derved vil komme til at tabe aarlig i allerringeste 600 rdl., men slig forandring kand ikke vel skeep, før end forpagtningscontracten er udløben til 1.maji 1771.

2. Tienden

Det, som meest sincker bonden i hands trafle høst, er tiendetagerens efterladenhed i at tælge for bonden saa hastig som de burde, da tiendetagerne formeener, at de ikke er pligtig at lade møde fleere til tiende at tage udi en bye, stoer eller liden, end som een persohn for hver tiende, der da i høyeste bliver 2 tiendetagere til kongens og kirkens anpart korntiende at oppebærges. Men efter mine ... ringe tanker var det en stoer lettelse for bonden, at tiendetagerne blev forpligtet til at møde udi i de byer til tiendetagelse om morgenen tiidlig, efter at bonden der til havde varslet dem aftenen forud, og det med saa mange folk, at alle og enhver i de byer, som havde bestilt tælgerne, kunde være skildt af med deris tiende i seneste forinden samme dags middag. Hvis ikke, maatte bonden have friehed til at indage sit korn u-paatalt og frie for tiende in natura at levere, imod at ti-

endeyderen betalte visse penge derfor efter enhver egns beskaffenhed, der ikke nogenstæds bør overgaae 3 mk. af een td. hartkorn.

Thi det er ikke mueligt at miste tienden fra hovedgaardene uden alt for store tab for proprietairierne, saa som tienderne ved de fleeste gaarden er lige saa meget som gaardenes auling. Og naar korntienden skulle mistes in natura, maatte proprietairierne ved de fleeste gaarder selge det halve af deris besætning hver efteraar og igien købe til græsningen om foraaet, der ville have sine stoere vanskeligheder, allemeest saalenge qvægsygen grasserer, uden at tale om hvad hovedgaardenes marker ville tabe af deres frugtbarhed ved det, de aarlig mistede dend halve giødning.

Hvad degnetraven paa de stæder, hvor samme pleyer at ydes in natura, er angaaende, da som degnen paa de fleeste stæder nyder den 3. deel tiende imod præsten, bør de vel og nyde den 3. deel imod hvad præsterne herefter maatte accorderes i stæden for deris præstekorntiende, som i denne egn udi Schullelef og Selsø sogner ikke kand bereignes høyere til en bestandig afgift end 3 mk. af hver td. hartkorn til præsten. For hvilken priis benefnte sogns beboere har været accorderet med præsten hr. Hytter i Schullelef for deris præstekorntiende udi forbiegangne 6 aar, hvorimod degnen samme stæds da nyder een mk. af hver td. hartkorn, som falder bonden lettere end at levere sæd i skieppen. Og bør da i saa fald enhver jordegodseyer være præsten og degnen ansvarlig for at samme tiendepenge betales til hvert aars Martini uden restance.

3. Ophævelse af fællesskabet

Ifølge de kongelige ... forordninger om fælledsskabs ophævelse er alleene foretaget indhegning af 2 Schullelef byes marker, dend eene kaldet Strand-Vangen fra Tørsløf byes fælledsskab, og dend anden Hov-Vangen fra Schibye, Manderup og Bunderup byers fælledsskab. Hvad som ellers har været hinderlig udi viidere fælledsskabs ophævelse imellem bye og bye, for saa vidt som disse kunde have sammenstødende mar-

ker, er til deels dend vidtløftige indheigning, som falder bønderne at opgrave og vedligeholde. Men da der udi Schullelef bye, hvor Selsø høye herskab er største lodseyer, er 3 Universitetets bønder ungefæhr af hartkorn ager og eng 31 tdr. 5 skp. 3 fjk. $\frac{1}{2}$ alb., saa ønskede ... hr. cammerherren at kunde blive eyer af samme hartkorn for at faae jorden lignet imellem byernes beboere, der ellers befindes meget ulige, og de fleeste af beboerne desaarsage i fattige omstændigheder, der ikke kand afhielpes paa anden maade end ved jordens reebning og ligning.

Saa og befindes en eeniste Unniversitetets bondegaard i Tærsløf af hartkorn agger og eng 7 tdr. 1 skp. 2 fjk. 1 alb. som i lige maade nødvendig maae afstaaes til Selsø herskab for at tilbydes Svanholms eyer tillige med Selsø stamhuusets 2 tønder hartkorn i Onsved bye imod at Svanholms eeniste bondegaard i Schullelef af hartkorn agger og eng 9 tdr. 4 skp. 3 fjk. Selsø overlades. Samme 4 Unniversitetets bøndergaarde af hartkorn 38 tdr. 7 skp. 1 fjk. $1\frac{1}{2}$ alb. kunde uden tab for Unniversitetet mageskiftes med 4 Selsø stamhuusets underliggende bøndergaarde i Schibye, hvor Kiøbenhavns Unniversitet er største lodseyer, bestaaende af hartkorn agger og eng 38 tdr. 2 skp og som Selsø høye herskab desforuden er eyer af 8 fæstehuse og en priviligeret kroe udi bemelte Schibye, hvis aarlige afgifter er over 40 rdl., da Unniversitetet derimod ikkun har 2 fæstehuse i Schullelef, saa Unniversitetet kunde have fuldkommen vederlaug i huuspenge afgifter for de 5 skp. 1 fjk. $1\frac{1}{2}$ alb. hartkorn, som Unniversitetet har meere udi Schullelef og Tærsløw byer end der kunde gives vederlaug for af hartkorn i Schibye.

4. Arvefæste

Da er mit høye herskab hr. cammerherre Scheel von Plessen gandske villig til at give alle Selsø stamhuusets gaardbeboere arvefæster, naar bønderne kunde undvære herskabets hielp, som de aarlig nyder af sæde- og fødekorns forstrækning, penge til bester og bygningshielp med viidere; men naar slige arvefæster blev proponeret godsets bønder med de

conditioner, at ald forstrækning herefter skulle ophøre, ville faae eller ingen tage derimod, hvilket ikke heller kunde være de bønder til nogen fordeel som har et reasonable herskab, der aldrig nægter en bondes søn gaarden efter sin fader. Og som Selsøe stamhusets bønder har et meget taaleligt hoverie og landgilde, saa moderat, at de kand svare alt, hvad de bør uden restance, saa kand ingen selveyer eller for hoverie befriet bonde have større lyst til at stræbe end som disse, der ikke engang byttede med nogle af Universitetets iblandt dem boende bønder. Og naar en bonde, som havde arvefæste paa sin gaard, geraadede i armod maatte herskabet dog som sædvanlig give efterkommeren det manglende af sædekorn og besætning, saasom der desvære findes faae eller ingen bondekarl som var istand til at bekoste det selv om gaarden og blev ham skiencket til arv og ejendom.

5. Tjenestefolks løn

Her paa Selsøe stamhusets gods er det endelig kommen saa vidt, at bøndernes tienistefolk maae lade sig nøye med pengeløn, men de synes ligesom at skeep en slags uræt, siden bønderne paa andre omliggende godser lønner deris tienistefolk med kornsæd i stæden for penge, hvilket som noget for bonden høyst skadeligt var at ønske aldeles afskaffet. Ligesom og at ingen maatte fordre eller give meere pengeløn end tilladt er, men som slige accordter imellem bonden og hans tienistefolk skeer hemmelig, saa er det vanskeligt at faae nogen oplysning derom, og veed jeg ingen anden maade til at faae denne misbrug afskaffet end som at bonden, naar hand lønnede sine tienistefolk med kornsæd i stæden for penge, eller og gav dem meere pengeløn end som er tilladt, skulle lige saavel som tienistefolkene haver forbrudt deris løn ifølge forordningen af 1. july 1746 og betale udi mulct lige-saa meeget som dend accorderede uloulig løn sig kunde beløbe, halvdeelen til angiveren og dend halve deel til sognets fattige. Og seer jeg ikke, at bonden i almindelighed kunde taale at give sin tienistekarl høyere løn end som 20 sldr., og en halv karl eller dreng i proportion derefter.

Men da ey noget vis for tienistepigernes løn hos bonden er fastsat, var det at ønske, at der og for dem maatte sættes en vis pengeløn, som kunde være halvt imod en bondekarls løn aarlig, 10 sldr. i det høyeste.

Hvad angaaende skiftetiiderne for tienistefolk paa landet, da er det efter mine ... tancker best at lade det forblive ved de sædvanlige skiftetiider Michaelsdag og paaske, men det er høyt fornøden at fastsætte hvad dag efter loulig opsiigelse tienistefolkene skal qvittere, og hvad tiid de igien skal indfinde sig udi anden tieniste under straf for hver dag lengere udeblivelse en karl eller dreng 1 mk. og en pige 8 sk., som bør decourteres dem udi deris løn.

Da tienistefolkene nu ikke meere anseer det for en straf ifølge loven at betale en halv aars løn, naar de uloulig forlader deris tieniste, og 1/4 aars løn, naar de ikke indfinder sig udi dend tieniste, de haver fæsted sig til, aldermindst tienistepigerne, som ikkun nyder en ringe løn, saa var det meeget gaunligt, især for bondestanden, at fornefnte strafbøder blev fordoblet til heel og halv løn for begge kiøn at betale. Thi nu gaar det saaleedes til, at dend, som ikke i rette tiid haver fæstet sine tienistefolk, søger at overtale de, der endten staar i andres tieniste eller og haver bortfæstet sig til at forlade eller opsiige deris tieniste i urætte tiid imod en større løn samt at betale hvad tienistefolkene ifølge loven desaarsage maate være pligtig, hvormed dend bonde ikke er tiendt som skal miste sine folk paa saadan tiid om aaret at hand behøver dem best og ingen anden er at faae ...

6. Landevejenes vedligeholdelse

Det er ikke amtsforvalterne mueligt, som har saa meget andet at forrette, at have dend fornødne tilsyen med veyenes aarlige reparation, men naar samme med tiiden skal komme udi goed stand uden nogen synderlig bekostning, ville der efter mine ... tancker beskickes en veyinspecteur udi Siælland og af ham antages de fornødne veymæstere, som kunde have tilsyen med bønderne, der aarlig udi juny og oc-

tober maaneder skulle møde paa landevejene med hæste og vogn samt folk, hver bonde een dag i hver af fornefnte 2 maaned-er for at opfylde og reparerer veyene; og til inspecteuren samt veymæsternes aarlige løn skulle alle uden for bonde-standen, som ikke til veyenes reparation gjorde noget ar-beyde, saasom forpagtere, præster, degne, møllere, kroemænd og desliige, item vognmændslaugene i alle kiøbstæder beta-le noget liidet som de, der profiterede af veyenes forbed-ring og istandsættelse.

SONNERUPGÅRD, Volborg hrd., Brabrand, ejer. 5.6.1768.

/Redegør for, at han allerede inden modtagelsen af cir-kulæret af 30.4.1768 til landvæsenskollegiet havde indsendt sine tanker om bl.a. hoveriet/.

1. Hoveriet

Angaaende hoveried! Da har jeg derom med meere allerede udi aaret 1759 udladt mine tanker, som findes inddraget udi de Oeconomiske Samlingers 4.bind no.13. Hoveried vilde end ydermeere lettes og lindres efter mange proprietairers inderlige ønske om Hands Mayestet og kongelige naade vilde mageskifte med Universitetet, Communitetet og fleere strøe-godser, og der isteden give det Aadsherredske gods, samt for saa vidt dette ej var tilstrekkelig, af det under Lystagger henlagde gods (hvilket sidste dog er een udkant fra det Ant-wortschowske district, uden bygning eller betydelige herlig-heder) og da der efter give proprietairene lejlighed at til-kiøbe sig af disse nupublicque godser, hver efter sin stæds nærliggende. Det var og vel værd at tage under consideration, hvorleedes hoveried er bleven forøged til des større byrde formedelst lovens overtrædelse pag. 809 art.48 *) og hvor-leedes samme igien burde restitueris.

Hertil jeg mig ei alleene have refereret men endog, at miin formeening i denne post kand have under et samled stæd maae anføre, hvorleedes jeg har udladt mig i foranførte Oe-

*) Danske Lov 5-10-48 (forbud mod nedlæggelse af bøndergårde).

conomiske Samling, da befindes samme saaleedes.

Det bliver da efter mine tanker, dette hvorudi hoverie-arbejde skulde bestaae:

A. Hoved- og sædegaardenes underliggende markers behandling.

1. De til hoved- og sædegaardene henhørende jorder, saa vidt som er under hovedgaardstaxt, at rispe, legge, pløye, saae, harve og tromle.
2. Engene at rense.
3. Enge og græssed at slaae, udgræsse, vende, rive, sætte istak og til gaarden at indbierge.
4. Sæden at meyde, binde, sætte og udi gaardenes lader at indbringe.
5. Den ved gaardene havende og samlede giødning paa marken at udage og strøe.
6. At terske det indauflede korn, tillige med tienderne dog ej videre eller oftere end at hver bonde tersker een dag om ugen.
7. Det udtorskne korn at rense og reengiøre.
8. Korned at age og henbringe til de steder i landet, hvor proprietarius befaler.

B. Gierdelukning

9. Til gierderne for hovmarkerne skal bønderne hugge gierseled, age og bringe det til gierdestæderne, der med gierderne lukke og vedligeholde, ligeleedes oprensning og vedligeholdelse af grøfter, hvor de forefalder.

NB. Proprietairene tilforbindes paa de steder hvor steen i markens og deris nærmeste byers grunde er at faae, at sette aarlig i ringeste een faun stengierde for hver td.htk., hovedgaards taxt. Stenene som erfordres til disse gierder skal bønderne (om proprietarius befale) være pligtig at age og bringe til gierdestæderne, da derimod deris aarlige arbejde med riisgierder formindskes.

Stenenes opbrydning og stengierders sætning bekostes af proprietairen selv. Udi dette antal gierder maae nuværende proprietairer om de selv ville afkorte hvis af dem i forrige aaringer kand være satte.

C. Bygning

10. Til den reparation som proprietairen maae foretage sig paa deris hoved- og sædegaarders bygning eller i tilfælde af uløkkelige omstændigheder, skal bønderne være pligtige at hente og tilkøre alle materialier, men ej videre arbejde der ved at bebyrdes. Vil proprietairen opføre een eller anden nye eller ydermeere bygning end tilforn bliver bønderne i alle maader der fra forskaaned.

D. Skovning

11. Skovning for proprietairen og de ved gaarden havende be-tienter og forpagtere forretter bønderne saaleedes at de fra skovene til gaarden indager det fornødne brendevad, dog at proprietairen selv besørger træerne fældet, sauged og til at læsse i stycker slaged.

Tørveskieren isteden for brendevad til hoved- og sæde-gaardene forrettes af bønderne med at skiære tørven, tvilde, udsette, røgle og indage.

E. Reyser

12. At kiøre reyser eller skaffe forspandsheste enten til et eller andet stæd, til og fra kirke, til og fra mølle, til og fra tvet og blegdam eller andre deslige reyser enten for proprietaires eller andre ved gaardene frietages hove-ries bønderne i betragtning af ved gaardene haves dog bes-ter, hvorved alle slige reyser kand skee.

F. Bøndergodsets arbejde

13. Til de bygninger, som forefalde ved godserne, enten for-medelst uløkkelig ildebrand eller andre tilfælde, skal bøn-derne være pligtige at hente alle materialier, rydde plad-serne, gaae til haande ved bygningsoppreisningen, tiene tek-kemand samt at kline.

14. Naar formedelst svaghed iblant folkene paa godset eller formedelst besters frafald i pløye, sæde og høstetiid det skulde være uforbiegiengelig fornøden at den ene bonde kom den anden til hielp, skal bønderne efter proprietarii be-faling være pligtig at befordre og forrette det trengende arbeide, hvorhos formodes saadan vigilance /opmærksomhed/

af proprietairen at bønderne formedelst saadan vanheld ikke meere ruineres end det trengende sted hielpes til rette.

15. Med de saakaldede friebønder og huusmænd forholdes efter enhvers fæstebrev og indgaaede contract.

Saaleedes formeener jeg at bondens hoveriearbeyde kunde bestemmes og reguleres til god og bestandig nøtte saa vel for bonde som for proprietair.

Herhos efter General Landvæsenets Collegii forlangende, jeg endnu ved dette maae tillegge:

at hoveried af disse som jeg formeener gyldige aarsager ej kand afskaffes.

1. Maae jeg forud sætte, at naar hoveried skulde afskaffes, maatte bonden jo ansettes til hoveriepenge at svare og betale i steden (for) hoveried, thi ellers sees ingen revenue af proprietairens ejendom.

2. Skal bonden da svare hoveries penge i steden for dette af mig bestemte og taalelige hoverie, saa maae spørges hvorfra eller hvoraf bonden skal tage og udgiøre disse penge, helst som desverre saa ofte indtreffer at qvæged formedelst den graserende sygdom saaleedes bortfalder og ingen regning kand giøres det bonden af qvægs tillæg, som er een hovedpost, kand giøre sig nogen indtegt eller deraf indhente disse penge, naar nu og tillige, som og ofte følger, at misvext indtreffer og bonden neppe høster eller auler saa meged korn som udfordres til hands families og tienistefolks underholdning samt jordens paafølgende sæd, hvorfra skal hand da tage hoveries pengene og

3. Hvad fordeel har vel bonden af at betale, skjønt moderat ansat hoveriepenge, imod at hans ved sig selv og de til siin egen fæstegaards aufling behøvende folk og creaturer kand forrette et bestemt taalelig hoverie.

Lad os henvende vores eftertanke til Universitetets godset, der nu over 200 aar har været befried for hoverie, monne det ikke skal befindes, at hoveriebøndernes tilstand og omstændigheder paa de godser, hvor hoveried ikke er overgaaed hvis jeg har anført som bestemt, skal befindes vel saa

gode og til deels bedre end Universitets bøndernes i liige egne og hos hinanden boende.

At fastsætte et vis antall af dage til det foranførte arbejde, er ikke giørlig, da det fornemmeste der af ankommer paa veyrliged, og naar ei ingen dage er ansette, da det saakaldede smaae hoverie aldeles ophører og henfalder.

At hovterskningen kunde ophøre ved udgangen af martii kand ikke foreskrives som een regul, det er eenhver proprietairs fordeel jo før jo bedre at faae udtorsken, men naar endelig skulle determineres een vis tiid, maatte den udsettes til udgang april som er taalelig, naar bonden ej tersker meere end hver een dag om ugen fra indhøstningen eller 1. october.

Skulde proprietairen ikke have dette ansatte og paa een 40 aars tiids erfaring grundede taalelige hoverie, seer jeg ikke rettere end at jordegods vilde forfalde til yderste foragt, proprietairen sat af stand til at være ansvarlig for de kongelige skatter og contributioner, mindre at beholde kræfter til at imodstaae uløkkelige omstændigheder, samt for at hutle sig igiennem maatte see sig nødsaged at giøre bøndergaarde af siine hovedgaards marker, hvor af vilde følge, at det korn, smør og andre fedevare, som nu føres og selges fra hovedgaarden til Kiøbenhafn og andre landets kiøbstæder, blev for størstedelen af disse bønder, deris familier og creaturer paa stæderne fortærede, og udfaldet vilde blive, at de vare som landet har kundet tilbringe og forsyne kiøbstæderne med, maatte forskrives (om og var at faae) fra fremmede stæder, til exempel skal befindes at heele Roskilde amts bønder over det, de self forbruger ikke kand selge saa meged smør og fødevare som fra een eniste hoved- og sædegaard. Om da saadan forandring var riged eller staten gaunlig, det overlades til høiere eftertanke ...

2. Tienden

Betreffende tienden, da er det tilfulde een stoer ulejlighed og meged betyngelig for bonden saaledes som hidtil der med er bleven forholdet. Og var det ønskeligt, at der-

ved skete een bedre indretning som mig synes til nøtte for bonden og uden nogens billige afgang eller forurettelse kunde foretages saaleedes:

Der maatte udsøges 2 mænd om hvis bekendtskab i landet, forstand i at skielne og dømme om aggerdyrkning, landets og jordens forskiellige beskaffenhed, saavel som reedelige forhold, samt fermité uden persohns anseelse at følge ret og billighed de høie og høistærede herrer, saavelsom hver mand i landet kunde være forvissed og finde sig betrygget ved. Disse duelige mænd maatte foretage sig at omrejse landet, ej alleene til hver sogn, bye og stæd, men endog naar de eragtede det nødvendigt at eftersee markernes beskaffenhed samt fra præster og andre at indhente underretning hvad tienderne hidtil har indbragt og derefter fastsette, hvad af hver tønne hartkorn skulde svares og erlægges i reede penge uden at regardere hvad een eller anden alt for høyt over tiendens rette verdie formedelst een eller anden lejlighed maatte have tilvendt sig. Betalningen isteden for tiendens ydelse in natura, kunde fastsettes til hver aars 11. december, hvor hos proprietairen skulde tilforpligtes hver for siine underhavende at være tiendeeierens ansvarlige til betalingens rigtige erleggelse inden den følgende 11. januarii uden nogen rettergangsmiddel, men det manglende ved amtmandens foranstaltning at inddrives ved execution hos bondens proprietair.

End er i tiendens ydelse dette at observere, som jeg holder aldeles ubillig om ikke lovstridig, at bønderne hidtil har maatted yde over tiendedelen af jordens afgrøde, der bestaaer i det de til deignene har maatted yde. Nogle stæder 1/3, nogle stæder 1/4 imod præstens tiende, nogle stæder anderleedes. At dette kunne afhielpes uden at formindske deignenes levebrød, holder jeg for christelig, ret og billig, at de rette tvende tienders dele burde legge fra sig hver lige meged til at udgiøre deignens tillagde, og altsaa bonden ej at give meere eller høiere end skriftmæssig tiende af alt det, hand aufler. Jeg skriver udi denne punct imod miin egen

interesse som den, der tilhører baade konge- og kirketiende, men jeg anseer ret og billighed frem for egen fordel. Ellers som jeg dog indseer, at naar denne forretning alleene ved tvende mænd over heele landet skulde bestrides, vilde dertil medgaae een del aar, har jeg ikke skuldet undlade at henstille til de høie og høistærede herrers gode eftertanke, om ikke var bedre at vinde tiiden og dermed komme til endskab paa et aars tiid, at af hver amt eller høyst hver 2 amter blef udsøgt og beskiddet 2 beqvemme og saaleedes qualificerede mænd, som for er meldet, da de høye og høistærede herrer kunde efter at disse mænds forretning vare indkommen ved circulairebrev lade publicere ansetningen og tillade enhver, amtsviis, inden een foresat kort tiid at fremkomme med deris indsigelser, om nogen hafdes, og i saadan tiid foranstalte, at de for amterne udtagne mænd skulde være nærværende i Collegio til at besvare imodsigelser og gjøre reede for deris ansetning, som derefter til een uryggelig regul af heele Collegio at paadømmes og fastsættes.

Og veed jeg nu ikke noged at tillegge uden efter collegii spørgsmaal at med de kongelige skatter af konge- og kirke-tiender vel faaer at forholdes som hidtil, at tiendetagerne dertil bliver ansvarlig, saa kunde og for de stæder, hvor det eragtedes beqvemest sættes korn i skieppen istæden for reede penge.

3. Ophævelse af fællesskabet

De anførte stene, som hindre fælligskabs ophævelse, naar det især kun gielder om felledsskab imellem bye og bye, for saa vidt som disse kunde have sammenstødende marker, da er mine tanker herom, at paa nogle stæder er ejendommenes beskaffenhed hinderlig: Naar een eller nogle bønder i een bye paa den eene siide og til markskielled kand have det meeste, beste og størstedeelen af siin eng, og den anden bye paa den anden siide af skielled ej har andet end mager og nesten udygtig aggerjord, saa der ikke kand udfindes equivalent fra den eene side imod den anden, naar fralukning og et liige skield skulde skee og sættes, foruden fleere hindringer, som

vilde blive uendelig at beskrive. Men alleene paa aastæderne lader sig oplyse og forklare.

Hvad overdrevene angaar, da er der med ikke synderlig vanskelighed, naar ubillig stridighed ikke haver sted, og (er) med deres deeling og fralukning avangered paa mange steder.

Udi et overdrev Stedstrup Old kaldet, hvorudi jeg har haft felligskab, er sket saadan delning og fralukning, at hver bye har faaed siin deel for sig self indlukt.

Angaaende aernes oprensning og mosers udgravning hvorom i de allegerede allernaadigste forordningers 6.art.^{*)} befales, da er den imellem mit, Aastrup og fleeres gods løbende aae som befaled straxen bleven opgraved og rensed.

Ellers seer jeg ikke, at de gode hensigter af de allernaadigste forordninger om landvæsened kand naae nogen ønskelig fuldkommenhed, saalenge de til saa mange publique stiftelser henhørende bøndergaarde med proprietaregodset er blandet, og kand det paa mangfoldige steder desformedelst ikke hielpe til fælligskabets ophævelse, omend proprietarene vare nok saa villige til at magelægge med hinanden.

4. Arvefæste

Saavist som det er, at bonden jo maae gives og fatter mod og lyst til at stræbe naar ham gives den vished, at hand stræber til siin egen, børn og afkoms bæste, saa vist er det og, at proprietarens christelige og dydige forhold og omgang med siine underhavende bønder er det store hiul, der fornemmelig skal drive og befordre dette verk. Det viiser mange gode eksempler, af hvilke jeg iblant fleere, især bør nevne miin høie og kiære naboe hr. geheimeraad grev Holstein Ledreborg, hvis bønders tilstand i de faae aaringer hand sit grevskab har besiddet er merkelig og betydelig forbedret. De, der kiendt Ringsted Closters godsets slette tilstand før krigsraad Neergaar fik det i eje, bør tilstaae, at det under hands gode og forstandige forborg er bleven af et forarmed og næsten ødelagt gods omdanned til gode omstændigheder. Saaledes og med

^{*)} Forordningen af 29.12.1758, jfr. indledningen.

Løvenborg stamhuuses gods. Mit eged gods undergiver jeg andres upartiske domme, alleene sigende: det skal i gode omstændigheder befindes i liighed med og tildels bedre end den hos omliggende Universitetets og andet beneficered gods.

Ved disse og fleere godser har bønderne faaed og har den fulde vished og friehed, at de efter eged valg kand vælge til deris fæstegaarders og stæders beboelse, hvilken af deris børn, søn eller datter, de helst selv ønsker, naar den afdødes enke ikke skulde vilde eller rimeligviis forlangende lovens beneficia ^{*)}, hvilken vished og friehed jeg har erfared at have gived den beste løst og mod og ikke at være omgived saa mange vanskeligheder som et arvefæste. Thi betragtes een bonde med arvefæste døer, naar hand efterlader sig smaae og uopfødde børn, hands enke er paa den tiid ung og til andet ægteskab velskikked, skal da for den ældste søn, der muelig endnu kand være i spæde aar, settes formynder. Hvor uvisse er ikke udfaldet, hvor skal enken og de uopfødde børn imidlertiid hen, og hvorleedes skal de forsørges. Derimod naar enken givter sig, kand det ikke være andet end hendes da tilkommende mand maae fæste gaarden, ellers er ingen karl saa taabelig at indlade sig i saadan ægteskab. Nogle aar derefter døer denne qvinde, hand kand da ei heller andet end indlade sig i ægteskab, og da har det samme beskaffenhed, at hand ikke faaer nogen til hustru med mindre hun seer sig sikker ved gaarden. Hvorleedes staaer det da til med arvefæsted. Det kand og forefalde, at een bonde har een eller fleere uartige og til liderlighed hengivne børn som faderen selv ikke vilde at skulde tiltræde gaarden, men hellere vil at skulde besiddes af een anden duelig karl, som hand enten selv velger eller gierne overlader proprietairen at velge, og da har ej heller arvefæste nogen stæd. Det kunde endog med arvefæste have de skadelige og slette følger, at een uartig bondedreng kunde tenke: Det hindrer mig ikke i, at jeg lever, som jeg løster, jeg veed, naar miin fader

*) *Danske Lov 3-13-4. Om enkernes ret til at blive ved fæstegården.*

døer, skal jeg være mand etc. (ja, hand bliver vist mand som Herre Gud veed). Hvor mange bedrøvelige eksempler haves ikke i andre stæder, hvor een fader efterlader sig betydelige ejendomme og midler, der just fordie de ere arvelige inden kort tiid forspildes, og arvingen treckes i slutteried, derimod naar ingen uden ved stræbsomhed, dyd og skikkelighed nest den allerhøystes velsignelse seer sig til noget æreverdigt og got befordred, da opmuntres til mod og løst i det gode.

Her til maae jeg nu føje dette, at da jeg qva landsdommer har læst det for Kiøbenhafns stads og magistrats gods allernaadigste approberede arvefæste, skal jeg altid være villig samme i all siin forstaaelse at efterfølge, alleene med en eeneste forskiæl at hoveried ikke til nogen gafn for mit gods eller der i steden hoveriepenge kand faae lige forfatning.

5. Tjenestefolks løn

Hvorleedes bøndernes tienistefolk ere blevne lønnede, der om maae jeg tilstaae, at jeg lidet har bekymred mig, naar ikkun bonden og hands folk ere komne vel tilrette med hinanden, og har jeg troed, det kunde være ligegyldigt enten der laae en daler meere eller mindre i bondens giemmer eller i hands karls forvarring. Een formuende karl var mig lige saa kiær som een formuende bonde, da karlen bliver det, som bonden er, og hvad bonden giver i løn som bonde, har hand selv tilforn faaed som karl.

Naar karlen faaer sin løn som udsæd eller i skieppen, som det kaldes, da, naar det groer vel til, faaer hand i proportion lige med bondens øvrige auling, der kand beløbe meere eller mindre ligesom priserne indtreffer, hvilken maade foruden vadmel og lerret, som bondens hustrøe haver omsorg for, har altid været reedest for den uformuende bonde, og har jeg holt denne maade for den naturligste, at lønnen rettede sig efter jordens afgrøde, som er det, hvorved bondens folk forretter deris arbejde. Jeg har opleved de aaringer, at en fuldkommen karl formedelst indfaldende misvext og endda rin-

ge priiser, ikkun har faaed til løn 9 à 10 sldlr., men hand har dog faaed i liighed med bonden og dermed maatted være fornøyed.

De mange klager og besværinger, som ere indløbne ved Land-Melice-Sessionerne kand best bære vidne om vanskelighederne, naareen bondekarls løn fastsettes til reede penge. Skulde det ellers eragtes nødvendig at foreskrive, hvad bøndernes tienistefolks løn skulde fastsettes til, da meener jeg, det burde være for een saadan karl, der i bondens svaghed eller forfald kunde forestaae og bestyre hands gierning - 24 sldlr. aarlig, een ikke saa aldeles fuldkommen - 20 sldlr., een halv karl, voxen dreng, der kand slaae og meyde, fra 10 til 16 sldlr., een dreng, der kand skiære hakkelse og kiøre harven foruden gangklæder af ulden og linned, hat, hue, skoe og strømper samt træskoe, 2 à 3 sldlr., een plovkiører, der og kand kiøre møgvognen: de klæder, hand slider og ingen penge.

Skiftetiiden for bøndernes tienistefolk kand i betragtning af den hidtil sædvanlige tiid Michelsdag er den tiid, bonden skal have torsken siin sæderug og juulen er den tiid disse folk søger leg og forlystelse, eragtes meged bedre og passeligere at fastsette til hvert aars 1. januarii.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Derom forestilles! Landeveiene at istandsætte og vedligeholde synes mig være rettest at blev paalagt proprietairerne hver for siin grunds strekning, hvorved den eene ligesom opmuntrede den anden, og ingen ærekiær mand vilde gierne beskyldes for efterladenhed udi siin andel, det var meged bekvemmere for bønderne at reparere og forrette arbeide paa deris egne grunde end hidtil paa anden mand's grund og til dels langt fraliggende. Men med tømmer eller fielle broerne, som idelig behøver reparation og bekostning, og dog ofte findes vanskelige og farlige for de rejsende, synes mig var best at forholdes saaledes: Alle saadanne broer maatte for heele landet beregnes under een massa, og derefter aarlig foretages een à tvende broer at opbygges af huggen qvader-

sten, ligesom sees ved Herlufholm og Ledreborg, hvilked ej alleene vilde blive een ziir for landet, men end og til største nøtte og sikkerhed for alle rejsende, saavel som de elers aarlige og undertiiden anseelige bekostninger paa de hidtil havende lidet varige og usikre træbroer, med tiiden ganske at bortfalde.

At befordre disse brobygningers licitation og tilssyvning ved arbejdets forsvarlige fuldførelse maatte paalegges de for amterne beskikkede commissaries, bekostningerne kunde repareres af stiftamtmanden paa heele landets hartkorn, og enten indfordres af amtmændene eller commissarierne, hvorover og maatte forfattes et saa ordentlig regnskab, som paa forlangende kunde foreviises eenhver proprietair, at deraf tydelig saaes all oprigtighed uden nogen slags egennøttighed.

SPANAGER, Ramsø hrd., Sebel og Anchersen, assessorer, repræsentanter for det Schackske dødsbo. 27.5.1768.

1. Hoveriet

Spanager hovedgaards hartkorn ager og eng er 92 tdr. 5 skp. 2 fjk. 1 alb. At faae en saa betydelig avling dreven uden ved hoverie er aldeles umueligt; thi dersom enten en forpagter eller vii paa den grævelige Schackske sterfboes vegne (hvem gaard og gods tilhører) skulde ved egne tjenestetyender og creaturer lade drive avlingen, vilde gaardens indkomster blive ubetydelige, og savnes den cassa, som nu haves til at betale, ej alleene renten af den capital, som paa gaard og goeds er laandt, men endog de forstrækninger til heste, sæde- og fødekorn, samt hoved- og bøndergaardenes, item kirckernes repatationer, hvortil den liden landgilde, som kand fra nogle indkomme, ej nær er tilstrækkelig. Ja, det magazin af høe og halm, som nu aarlig ved gaarden haves til at redde nødtrængende beboeres creaturer med, vilde reent forsvinde. Dersom det endog var giørligt selv at pløye og saae hovedgaardsmarckerne, vilde det dog ey blive mueligt uden ved hoverie at faae sæden og høeavlingen bierget, da

man ey det gandske aar igiennem kand lønne og underholde et saa stort antall tjenestefolk, i saa fald de endog vare at bekomme, som udi høe- og kornhøstens tiid behøves. Og man forgiæves vilde gjøre facit paa udi bemelte høe- og kornhøstens tiid at faae dagleiere, at efterdie enhver, som naturligt er, først vil bierge sit eget, hvoraf flyder, at den beleilige tiid for hovedgaardseierne vilde forløbe, og han være nødt til at bierge formedelst mangel af folk sit høe og korn i vaadt vejrligt, hvorved den gandske høst for ham var spildt.

Dersom man nu endog dette uagtet vilde statuere at proprietarius istæden for hoverie in natura, skulde lade sig nøye med hoveriespenge, som vel ey kunde være mindre end 2 rdl. pr.td. hartkorn, blev det dog bonden umueligt at tilvevebringe disse penge; thi naar betragtes bondens staaende udgifter saasom qvartalskatter, skattekorndspenge, extra og saltskat, delinqvent og broepenge, folkeløn, offer, korn-, kvægtiender og landgilde, samt hvad han til sin huusholdning behøver af jern, sild, salt, tiære, reeb, er det ubegriibeligt, hvorfra hoveriespenge skulde komme, hvortil endnu maae lægges dette, at en bonde omendskiønt han for hoverie blev fritagen, maae og ordinairement holde lige mange folk, alt-saa er han bæder tjent med at employere dem til hoveriet end at betale arbejdet med penge.

Ligesom det derfor icke er mueligt ved Spanagger, ja, kand skee faae eller ingen stæder her i Sielland at undvære hoveriet, saa sees det ey heller at samme kand være bonden til stor tyngde, naar det ordentlig indrettes. At fastsætte et vist antall af dage til at forrette det ved hovningen forefaldne arbeide, synes ey at være et beqvemt middel; thi foruden at bøndernes enten for sildige ankomst til eller fortililige bortgang fra arbejdet om dagen kand foraarsage en hoben disputer og til deels spilde herskabet den nytte, som af hoveriet skulde have, er det imod tingenes natur i særdeleshed i høe- og kornhøstens tiid at fastsætte deslige arbeidsdages antall, høstens hastige eller langsomme fort-

gang og tilendebringelse dependerer fornemmelig af vejrliget. Er dette bestandig godt og ynskeligt, bliver høsten snart tilendebragt, er det derimod vaadt og ubestandig, varer den længer. Undertiden kand en halv dags tørrevejr, især geleidet med blæst, tillade adskillige operationer, som en paa-kommende regn igien nøder til at indstille for nogen tiid. Hvad muelighed er der da i at kunde i forveyen determinere et vist antall af hoveriesdage?

Det naturligste er derfor, at efter ethvert steds beskafenhed (thi at giøre en generale regle overalt er umueligt) blev enhver bonde et vist arbeide tildeelt, saaledes at efter lodkastning enhver gaard fick sin andeel af hovedgaardens jorder at giødske, riste ^{*)}, pløye, saae, harve, tromle, og derefter indhøste samt at høeavlingen efter godsets størrelse og inddeeling udi fierdinger blev paa enhver fierding repareret og at enhver bonde blev foresatt sine visse læs tørv at skiære, røyle ^{**)} og hjemføre, item at enhver bonde vidste, hvor mange favne gierder eller grøfter, han skulde vedligeholde, hvilket alt er foraars-, sommers- og efteraars-giærninger.

Hvad vinterhoveriet ved avlingen angaaer, som bestaaer i at tærskke, rense og transportere kornet, hvortil kand lægges skovningen, da den i henseende til tærskningen og rensningen enhver sit arbeide aarlig tildeeles i proportion af de indavlede travet korn, og liigeledes enhver sættes for visse reyser til kornets bortførsel, hvilket enhver fornøftig proprietarius vil tilseer ej at skee uden i goede veyr, og ej til længere fraliggende stæder, omend højlig behov giøres; og betræffende skovningen paa de stæder, hvor der er skov, da kand den ej incommodere bonden, efterdie den skeer ordinairement in januari eller februarii, naar frosten indfalder ey at melde om, at hvor skoven nogenledes tillader det, bønderne ved den lejlighed selv faaer udviisning om ej

^{*)} riste, dvs. efterårspløjning, særlig første gang efter grøn jord.

^{***)} røyle, egtl. røgle, at stakke eller opdyngge (specielt om tørv).

altiid til brændeved, saa dog til gavntømmer, og følgelig med desto større lyst forrette dette arbejde. Forresten lader det sig vel ej gjøre overalt at fastsætte at tærskningen til hove ved marti maanedes udgang skulde være til ende, thi andet endog i alle andre henseender kunde skee, maatte dette dog komme i consideration, at creaturerne ej førend circa medium maii kan komme ud paa græs, følgelig indtil den tiid behøver at forres paa gaarden. Altsaa er det en proprietarius om at gjøre, at halmen ej bliver forødt, hvilket bæst kan forekommes, saalænge kornet sidder i straaet, og ej meere udtærskes af gangen end creaturerne kand fortære, da det ellers er vanskeligt at forebygge halmens forødtelse, naar tærskningen 6 uger for creaturerens udslag paa græs var tilende, ej at melde om at halmen er creaturerne tjenligere, naar kornet nylig af straaet er udtorsken, end naar det længe haver henligget.

Hvad det saaledes smaa hoverie angaar saasom at feje gaarden, hugge brænde, assistere ved vadsken, toe og klippe faaer af herskabets, skaffe forspand, gjøre rejser, som til herskabets huusholdning og fornøjelse, men ej til avlingens drift maatte behøves osv. osv., da deslige hoverie siden administrationens begyndelse ved disse Schachske goedser, aldrig have været i brug, saa formeener vii og, at de ingen stæder burde tillades, efterdie de fornemmelig ruinerer bonden i henseende til hans tiids forsømmelse, hans folks afsavn og den mangel han finder i hans levnetsmidler, naar han skal fornere *) sin eller sine folks madposer.

Endelig maae vii erinder, at erfaringen ofte har vist, at det til en hovedgaards avlings forsættelse nødvendige hoverie ikke i og for sig selv ruinerer en bonde, da man har mange eksempler paa, at en goed og stræbsom hoveriesbonde har staaet sig beder end hans naboer, der har været frie for hoverie, følgelig at aarsagen til landmandens nuværende armelige tilstand ikke bør hendtes fra hoveriet, men at den san-

*) "fornere" = *fournere, forsyne*

de aarsag deriverer fra den grasserende qvægsyge, der har borttaget bøndernes creaturer, og derved betaget dem lejlighed til at giødske deres jorder, hvilket er dem saa meget mere til ødelæggelse, som de intet have uden den bare kornskiæppe, hvoraf de skal tage deres mangfoldige og med en deel extraordinaire paalæg forøgede udgifter.

2. Tienden

Saa unægteligt som det er, at det vilde være en stor nytte og lettelse for bonden, at hand kunde befries fra at tiende in natura, og derved forskaanes for den sinckelse som saadan tiendetagelse nødvendig i høsten maae foraarsage, saa vanskeligt er det at faae denne post til alle paagiældendes satisfaction regleret. Vii understaar os ej i denne materie at giøre noget forslag, men maae allene anføre 2 heraf for Spanagger flydende inconveniencer. Den eene at om de dertiliggende tiender skulle gaae derfra, vilde det ej blive muligt om vinteren at forre det antall hollænderiekiøer og andre creaturer, som om sommeren kand græsses, hvilket meget vilde forringe gaardens avling og formindske dens forpagtnings afgift. Den anden, som angaaer in generale proprietarier, at naar en tiendetager skulde lade sig nøye med et æquivalent i penge eller korn i stæden for at tage tjende in natura, maatte han nødvendig have den sikkerhed, at bondens hosbond maatte være ham ansvarlig til dette vederlags rigtige erleggelse. Da nu en proprietarius allereede forhen hæfter in solidum for alle de ordinaire og extraordinaire paabudder, som en bonde skal svare, hvorover han hos mange ey allene intet faaer af sin landgilde, men endog af sin egen lomme oven i kiøbet maae betale skatterne, saa vilde det geraade proprietarierne til en tutale ruine, om de i henseende til vederlaget for tienderne endnu skulle paadrage sig yderligere ansvar.

3. Ophævelse af fællesskabet

Imellem Spanagger gods og dets paagrændsende lodseiere er ingen sønderlig separation til fælledsskabets ophævelse skeedt, efterdie samtlige vedkommende have villet være fuld-

kommen overbeviiste om fordeelen, førend de have villet foretage sig et saa vidtløftigt arbeide, med saa mangfoldige grøfters og gierders indretning, men saasnaart som denne overbeviisning erholdes, vil upaatvivlelig fra alle sider paa separation blive arbeidet.

Af aær er paa Spanagger gods een, som gjør skiel imellem Roeskilde og Tryggewelde amt, og ey behøver oprensning.

Med moesers udgravning have vi besluttet aarlig, hvor det giøres fornødent at continuere, for saa vidt som omstændighederne vil tillade, især naar tørre aaringer maatte indfalde.

4. Arvefæste

Paa Spanagger gods har man ej vidst af arvefæste at sige, og naar ved deslige arvefæste skulde forstaaes en rättighed for børnene til at succedere udi en af deres afdøde fader efterladt fæstegaard, frygte vii for, at deraf vilde flyde mange inconveniencer, thi a) naar et barn var umyndigt, maatte gaarden ved formynderen, som selv sædvanlig er en fæstebonde og altsaa har nock at bestille hienne hos sig selv, administreres, b) vilde et steedbarn betage sin steedmoder den hende efter lovens 3.bogs 13.capitel 4.articul competente rätt til at besidde gaarden efter hendes mands død, c) vilde hænderne aldeles blive bundne paa en proprietaire, saaledes at omendskiønt han, som under no.2 /afsnittet om tienden/ er viist, hæfter in solidum for alle en bondes afgifter, ja, derforuden maae undertiiden føde ham og opbygge hans gaard, maatte han dog ey have frihed til at desponere derover i tilfælde af vacance, men skulde taale at en ubevgem beboere paa grund af arverätten tiltraadde den, hvilken beboere, naar hand hafde forsiddet og forødet gaardens besætning, ladet bygningerne forfalde, forhutlet jorderne, og paadraget sig restancer af skatter og landgilde, maatte herskabet tage gaarden til sig og igien opbygge og besætte den.

Der er ingen tvivl paa, at enhver fornuftig proprietaarius der er saa lykkelig at have goede og stræbsomme bønder,

jo søger at indprente dem lyst til at efterlade deres børn deres gaarde, og virckelig lader disse faae dem, og om man vilde supponere at en eller anden proprietarius af begierlighed til at faae en stor indfæstning vilde gaae børnene forbie og fæste en ledig vorden gaard til en fremmed, kand sliq misbrug hemmes ved at fastsætte indfæstningen til noget vist proportioneret efter gaardens hartkorn, da det ey kan supponeres, at en proprietarius cæteres paribus /alt andet lige/ skulde forbiegaae defuncti /afdødes/ søn og præferere fremmede, men at paatvinge ham en fæster, er, som forhen er meldt, af en farlig consequence.

5. Tjenestefolks løn

Det kunde ey være utjenligt om skiftetiiden med tjenestefolk paa landet alleene var eengang om aaret, sc. /scilicet, nemlig/ til 1.januarii, da lønnen og paa eengang kunde betales, og for at hemme den saa ofte paabudne misbrug med at give tjenestefolk løn i sæd i stæden for i penge viides intet bæder middel end at herskabets og dets forvalter havde opsyn med at saasart som ruugsæden var lagt, der da strax blev tærsket saa meget korn, som til folckelønnen behøves, og at de for dette korn indkommende penge enten strax eller nytaarsdag bleve tjenestefolckene betalt, saa og at der uden forskaanelse blev statueret exemple paa dem, som herimod handler, efter de derom udgangne forordninger.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Udi Roeskilde amt betales til Langevads Dam og Waldbye steenbroe pr.td. hartkorn een sk. Hvorleedes med træebroerne forholdes viides ey tilvisse, men eengang ere broe- og delinqvent pengene under eet blevne reparterede.

SVANHOLM, Horns hrd., S.Jørgensen, ejer. 4.6.1768.

1. Hoveriet

Hvad hoveriet betreffer, da har jeg alleene paa mit eget gods exempel nok paa, at samme icke kand være bonden til ødelæggelse, naar hand i alle muulige maader vel regeres og med lemfoldighed omgaas, saa vel som at staa i forskud for ham

med et par kvartals skatter og et par maaneders extra skat paa amtstuen at betale saasnart samme er forfalden, hvilket enhver ret skiønnende proprietair formodentlig iagttager, naar hand overveier, hvad fordeel hand kand have af at hands bønder derved er og bliver i stand til at svare og forrette hvad de bør, og icke er trengende til forstrekning i nogen maader.

Til min gaards hoveri at forrette har jeg ey meere end 80 bønder, hvoraf dog 2 formedelst de meest er en halv miil fraliggende er fritagen. Men disse er icke nær i den stand, som de der forretter hoveri, hvilke, skiønt de i den tid ... kong Fr. 5. eiede godset ^{*)}, har faaet store forstrekninger bester, sæde- og fødekorn, som derover forfattede restancer udviser, nu med sligt er afvandt, jae, i stand til uden restantz at erlegge, hvad de er skyldig at betale, dog herved maae observeres betalingen skeer icke alletider med rede penge, men de fleste tiider med bester, føl, faar, svin, sæd, vadmel og saa fremdeeles, alt til høyeste priser, for derved efter enhvers forlangende at see dem hiulpne. Saaledes er det hos mig brugeligt, ventelig saa hos fleere, derimod kand de 2 for hoverie frietagne icke engang paa saadan maae betale deres skatter og andre udgifter og dog begiærer forstrekninger.

Hovtærskningen bliver saaledes reguleret, at her de fleste tider aarlig til 1.maj er udtorsken, da bonden fra dend tiid let kand forrette, hvad arbeide som forefalder i mar-ken, og omendskiøndt det var muuligt at faa udtorsken til marti maanets udgang (som muuligen her kand lade sig gjøre med de faae bønder, jeg har), da her daglig fra 14 dage for Micheli og til 1.jan. vel undertiiden til 8. og 10.maj, alt ligesom Gud har givet sin velsignelse til, tærsker 40 karle og endda neppe uden ved tilstrekkelig tilsyn og 3 ladekarle at holde for egen kost og løn kand faae udtorsken, saa vil-

*) *Kronprins Frederik, den senere Frederik 5., ejede godset 1745-48. Det skal have været tanken at skænke det til A.G.Moltke.*

de dog creaturet der under lide siden foudret, naar det saalænge torsken skulle hensidde, mistede ald kraf og trivning og creaturet, som icke førend midt i maj maanet paa græskand udlades, lettelig derved kunde blive forsvæket.

Da jeg nu tvivler, om der nogen steder i landet med saafaae bønder bliver forrettet saa meget hoveri som ved denne gaard falder at bestride, kand af mig icke noget reglement derover forfattes, eller hoveriet i andre maader bestemmes eller noget vist arbeide i sær determineres, thi for en landmand falder mengden af arbeide agerdyrkningen vedkommende at forrette, som for vidtløftig blev at opreigne, og uden hoveriet umuulig at bestride. Men jeg fornemme i fremtiden saa vel som hidtil sket er, ved lemfeldig omgang at vedligeholde mine bønder i dend stand, de nu befindes, der paa nærværende tiid, Gud være æret, er saaledes, at der icke mange her i landet skal være bedre, da dog denne egns beskaffenhed har sine store vanskeligheder, thi her er ingen græsning uden nogle tørre sandmarker, ingen synderlig tørveskier, ja, til de fleste byer slet intet, men maae kiøbe ildebranden udensteds fra. Ingen høebond anderledes end en bonde paa 10 tdr. hartkorn kand neppe faae 3 læs høe. Hvad hand skal have til sit vogntømmer, maae hand dyrt betale og hendte 3 å 4 miile, naar hand icke iblandt ved Jægerspriis, hvor skoven falder temmelig gammel og til slig arbeide /vognreparationer/ efter beretning (er) ubrugelig, kand faae saadant, er icke da saadan en bonde efter slige omstendigheder at beklage? For visselig, hand kunde paa et aars tiid blive ruineret, naar hand icke havde et herskab, der i slige tilfælde saa vel som i mange andre maader vilde komme ham til hielp.

2. Tienden

Tienderne belangende, da refererer jeg mig til min derom til Hands kongel. Maytt. ... indgivne proposition, og skal noget kunde være bonden til lettelse, da er det om hand for en taalelig penge afgift kunde blive overladt alle 3 tien-der. Og blev det i saa fald tiendeyderen, som skulde svare

de kongelige skatter af tiendehartkornet, men tiendeejeren for kongetiendeafgiften at være ansvarlig, imod at de hæver af bonden det, som de bliver ansadt for at betale, da bonden desuden maa erlegge til præsterne dend tiendedel af alle slags creaturer, som hand aarlig tillægger, ja endog af sine fødewahre maae give tiende baade til præst og deign foruden deignetraven, hvilken dog, da bonden ved sammes ydelse ingen ophold kand tilføyes, men samme der bestaar af 10 neger rug og 10 neger byg paa ageren udsette, naar hand lys-ter og icke er pligtig uden betaling deignen samme at tilføre, icke kand være til nogen synderlig byrde.

3. Ophævelse af fællesskabet

Det, som er hinder udi at de allernaadigste forordninger om fælledskabets ophævelse icke overalt er efterkommet, er for saa vidt fælledskab imellem bye og bye betreffer denne, at dend ene bye i en vang, hvor dend anden er til fælleds, kand have god agerland og ingen engbond, dend anden derimod god engbond og maadelig agerland, maatte altsaa, naar de blev fraskildt, dend ene bye vinde, og dend anden tabe, eller og begge lide. Derimod naar markerne ligger til fælleds, har de lige fordeel og fritages for mange gierder at holde vedlige, som blev bonden til stor byrde synderlig i denne egn, hvor hverken steen eller giersel er at faae.

Det øvrige fælledskab haver forlængst været ophæved i-fald det havde været giørlig at faae de bønder til kiøbs som laa enhver best beleilig. Men det er icke mueligt at saadant her eller andre stæder i almindelighed kand skee uden Hands Maytt. vilde ved at mageskifte med Universitetet og flere publiqve stiftelser, ... tillade, at saadanne gaarder maatte blive de nærmest beliggende proprietairer tilladt at tilkiøbe sig, hvorved fælledsskabet kunde blive ophævet og ho-veriet lettet, som ellers icke kand skee, naar enhver i sin stand skal kunde soutinere sig og sine ejendomme.

4. Arvefæste

Ved fæstebrevenes udstødelse paa mit gods i agttages, at derudi bliver indført, hvad enhver bonde skal svare, saa vel

kongelige skatter som landgilden, tilligemed hoveriet at forrette (og som sligt icke uden ved en særdeeles lemfeldig omgang med bonden kand bestrides, har jeg modereret mine bønder i landgilden, saa at de nu af 8 å 10 tdr. hartkorn icke svarer meere end 4 tdr. byg aarlig) og observeres tillige, at naar en bondegaard enten formedelst dødsfald eller i andre maader bliver fæsteledig, om dend fæstende har efterladt sig en søn, der gaarden kand betroes, bliver samme ham frem for nogen anden overladt uden nogen indfæstning, da saadan indtægt, naar bonden skal conserveres til hoveriet at bestride og de kongelige skatter og paabudde at udreede, her gaar af brug, hvilket jeg formeener bonden er beder tient med, da arvefæster kand medføre sine vanskeligheder.

5. Tjenestefolks løn

Angaaende tjenestekarlenes lønninger, da skeer samme her med pengeløn aarlig 20 sldlr., og nyder ingen sæd til løn, uden at der kand være en bonde imellem, som befinder sig beder ved at give sin karl nogle skiepper sæd for sin løn, hvilket dog icke tillades uden det tillige er en skickelig karl, som vil legge sig noget til beste, hvormed hand igien kand være godset til tjeneste; og kand skiftetiden for tjenestefolkene dends forandring icke være bonden til nogen lettelse, thi enhver proprietair kand befale sin bondekarl, at saa snart hand udgaar af dend enes tjeneste, skal hand strax indtræde i dend andens, hvorved dend sinkelse, som ellers bonden kunde foraarsages paa hvilken tiid om aaret skifte tiden for tjeneste folkene blev forandret, ophører.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Landevejenes vedligeholdelse kunde reguleres saaledes, at hvert gods blev tildeelt sin part i nærværelsen at fylde og forbedre, ja at tilsvare, og paa anden maade bliver det ey giørligt dermed at holde orden; thi naar bonden nu omstunder af amtsbetienterne advahres at fylde veie, møder de uden tilsyn og forretter lidet-hvad de selv lyster, da vejen dog bliver dend samme. Men naar enhver blev anviist sin vej-

part at tilsvare maatte de selv uden at stole paa andre holde samme i stand, og mueligt vilde da ophøre med at grave dybe leergraver ved vejene, som desaaarsag mange steder ere farlige at passere.

SVENSTRUP, *Ramsø hrd., J. Bruun Neergaard, ejer. 11.6.1768.*

1. Hoveriet

Om ald hoverie i almindelighed ej kand nedlægges?

I fald hoveries afskaffelse i almindelighed skulle skee, ville tiden vidst viise, at i steden for hensigten til hoveriets nedleggelse var det, (at) bøndernes tilstand derved skulle forbedres, ville derimod ej alleene deres vilkor blive slettere end nu er, men det almindelige vilde tillige liide derved, som alle slags fødevahre vilde blive dyre, og om misvext tillige indfaldt neppe engang at faae, thi ved hoveriets afskaffelse blev enhver proprietair nødsaget til at nedlægge hovedgaardens avlingsbrug, som erfarenhed lærer at drive avling ved at leje de fornødne folk til dens drift ej engang kand erstatte omkostningerne.

Herved vilde tilsidst landet bestaae af bøndergaarde alleene, da paa ald hovedgaardstaxt, for dog at faae en liiden revence, blev bebygget med bøndergaarde. Og som da enhver proprietair, der vilde sit eget vel, hellere med første end sidste tab søgte at afhændige sit jordegods ... blev i visse maader alle bøndergaarde at ansee nesten som selveiere, naar de fra een til anden blev solgt og endelig ikke af nogen eftertraktet at eje, og maatte der da spørges, om meenes alle selveierbønders vildkaar ere goede. Jeg vil ej tale om de, der boer nær ved Kiøbenhavn. Thi da er fra en selveier til en inderste deres tilstand dér meget bedre end andensteds, som lettelig aarsagen dertil kand sluttes. Men af erfarenhed kand jeg siige det, at selveierbønder andensteds (jeg vil ikke tale om nogle faae i særdeleshed, der endten ved arv eller giftermaal er komne til velstand) ere langt slettere end hoveriebønder, thi naar for dem indfalder misvext, mister kreaturene, eller anden ulykkelig tilfælde for

dem indtræffer, har de ingen at søge hielp hos, og er som faar uden hyrde, hvorfor den sletteste hoveriebonde meget bedre kand taale een og anden slags vanlykke end en goed selveierbonde. Som enhver proprietairs timmelige velfærd be-
staar i hans bønders goede medfart og behandling, da om en bonde indløber nogen ulykkelig hændelse, maae proprietairen strax søge at hielpe saadan een til rette, som i mangel der-
af faar proprietairen saa vel at udbetale de kongelige skat-
ter som at miste sit landgilde og hoverie, hvilket tab in-
gen jordegodseiere kand taale.

Jeg har selv haft den vanhæld, (at) i fior mistede een af mine bønder alle sine beester af snive, een igien i aar har haft samme skiæbne, ikke destomindre ere de begge nu i-
stand til at pløye og dyrke deres jorder saa vel som nogen tid tilforn. Men hvad er aarsagen hertil, uden (at) jeg som husbond har maattet seet mig nød til at forstrække dem med penge til beester, at ikke deres og min jord skulle ligge udyrket.

Af selveiergaarde veed jeg ingen her i nærværelsen uden 2. Een i Reinemarch, hvis omstændigheder ere meget slette, som han først har mistet sine beester og nu sit qvæg, da en deel af hans jord imod ringe afgift bliver dyrket af een af mine hoveriebønder i Kløvested. En anden var tilforn i Hei-
nerup, men nu solgt, da der intet var tilbage uden den blod-
te jord, som gaarden var ganske nedfalden, intet korn hver-
ken saaet eller noget at finde paa stedet, samt ikke et le-
vendes kreatur af noget slags.

Nu at tale om de bønder, der for hoverie ere befriede, tør jeg vidst siige, at der iblandt dem ere lige saa mange slette som iblandt hoveriebønderne. Thi det i sig selv at en bonde er frie for hoverie, gjør ham ikke formuende, men det kommer mest an paa, hvad jorder sadanne har, saa og lige-
som de boer langt fra Kiøbenhavn til, da frie bønder, der endten har maadelige jorder eller langt fraliggende Kiøben-
haun, ere paa de fleste steder ganske slette. Som de heller gjør /dvs.: derfor gør de hellere/ et maadelig hoverie end

I Pontoppidans Danske Atlas (1764) kaldes Svenstrup "en af de største og bedste herregårde i Sjælland". Ved denne tid var der da også op imod 1000 tdr.hartkorn under godset og mere end 250 gårdmænd og husmænd knyttet dertil. Billedet viser det nuværende Svenstrup set fra syd 1853. Den enkle og gennemført symmetriske hovedbygning opførtes 1782-84 under ejeren Jens Bruun de Neergaard (adlet 1780). Han overtog godset efter sin far Peter Johansen Neergaard i 1763, og han forfattede et overmåde fyldigt, for ikke at sige vidtløftigt, svar på generallandvæsenskollegiets spørgsmål i 1768. (Det kgl. Biblioteks billedsamling).

betaler hoveriepenge, da penge ere ikke lettelig at faae, naar kuns lidet dertil haves at sælge. Derimod naar hoveriet er giort, er pengene betalt. Jeg taler her alleene om de hoveriebønder, der ej er overlegne med hovarbejde. Thi hvor herregaarden forefalder, som dog vel ikke ere mange, hvis bønder er 30 à 40 stykker, og maae drive næsten ligesaa stor avling til hove som her hos mig, hvor er 89 hoveriebønder, saadanne kand engang ikke kaldes hoveriebønder, men snarere trølle. Og kunde denne mangel paa bønder ved saadanne gaarde af saa stoer avlingsdrift for det meste raades bod paa, naar de publique strøgedsler bleve solgte til dem, det best laae belejligt, og i dets sted dem blev givet samlet goeds af Hans Mayets. goeds i Aads herred. Da ved saadan mageskifte tillige blev tilsidesatt en hindring til fælledskabets ophævelse.

Her ved min gaard troer jeg ikke skulde findes mange, der heller vilde være hoveriefrie end giøre hoverie, da hoveriet er ganske taalelig, og dertil er bønder nok. Hovedgaardens taxt her er ager og eng 77 tdr. 5 skp. 1 alb., skovskuld 7 tdr. 3 skp. 2 fjk. 2 alb., hvortil er contribuierende hartkorn 874 tdr. 3 skp., skov- og mølleskuld 66 tdr. 6 skp. 3 fjk., som er blevet beboet af 81 hoveriebønder, 8 som ere frie for smaae hoverie og alleene pløyer og saar, samt 29 hoveriefrie bønder. Og vil jeg forsikre i proportion af frie bønderne her med hoveriebønderne ere der fleere maadelige af de frie bønder end af hoveriebønderne, som dog Gud skee lov af begge slags ere kuns faae, endskiøndt hoveriefrie bønderne her ikkuns giver for hoverie 1 rdl. à td. hartkorn. Et beviis at hoveriet her er for bønderne taalelig var for 3 aar siden, forinden min ladegaard afbrændte (da med pligtsarbejdet derved hoveriet har været stærkere end sædvanligt), kom 3 hoveriefrie bønder fra een bye, som heeder Stubberup, og begiærede at giøre hoverie, som de derved bedre kunde giøre regning end give hoveriepenge 1 rdl. à td. hartkorn.

En bye, heeder Dalbye, hvor jeg har 6 hoveriebønder, og

hvor professorerne har 3 og Wartov 4, findes mine bønder bedre og langt forekommende i deres arbejde end de frie bønder. Hvad er aarsagen hertil? 1) At hoveriet er maadelig, 2) hoveriefrihed kuns gjør bønderne lade og søvnagtige, derimod hoveriebønder maae være aarvaagne og flittige ved deres arbeide hjemme, at de kand være færdige, naar paakræves til hovarbeidet. Hvorfor og mine bønder der, som er bekiendt, altid har tilsaaet, indhøstet etc. før de andre.

I øvrigt meenes der, det en hoveriefrie bonde sparer meere udgift end en hoveriebonde. Nej! Intet eller gandske lidt. Thi her hos mig holder en frie bonde ligesaa mange folk som en hoveriebonde, og en frie bonde, noget velhavende, fleere, da han saa ej andet bestiller end drikker og sover. Saae det eniste kand synes, at nogle steder en hoveriebonde af tjenistefolk at holde haver for /dvs.: mere end/ en friebonde, er en huusmand, som a l'ordinaire holdes 4 dage om ugen fra Ste.Hans dag til Michaeli, dog kand den løn saadanne huusmænd faar ej være saa meget som hoveriepengene, og skulle bønderne ved hoveriefrigivelse blive saa goede huusholdere (som neppe er at troe), det /dvs.: at/ de ingen huusmænd i ovenmelte tiid vilde holde, hvad skulle da saadanne stakler have livets ophold ved, naar intet arbeide blev for dem at bestille. Hvad andet end det halve land blev betlere, da enhver er bekiendt huusmændenes tall paa landet langt overgaar gaardmændenes, da hos mig alleene er 153. Altsaa ikke uden grund er min mening, at hoveries afskaffelse ville være skadelig saavel for kiøbsted som for landmanden ... Hvorfra de som boer i kiøbstederne og andre, der ej haver jord at dyrke, skal faae det fornødne af korn og feedevahre, naar herregaardene bliver nedlagte som en vis følge af hoveriets afskaffelse? Og bekiendt at bønderne paa Heeden sælger lidt korn og feedevahre, hvoraf skovbonden ikke det mindste kand sælge, men som oftest maae kiøbe, da jeg sikkert tør sige, at liige hartkorn bøndergods i skovegnen, end ogsaa naar det groer vel til, ej engang afhængiger af feede- og kornvahre den 10.deel imod det, der sælges fra en herregaard af lige hartkorn dermed.

Dyrtid og trang findes nu efter den beskaffenhed landet er udi, men verre ville det blive, om ingen herregaarde var, hvorfra kiøbstederne faar den meste underholdning. I hen-seende til bonden, da naar misvest og fodertrang indfalder, er hans eeneste tilflugt, det han kand have herregaarden at gaae til, hvor han bliver forstrakt med hvad han trænger til, men om herregaarde ej eksisterer, hvorfra skulle saadan forstrækning komme? Hvad andet (er), bonden der lader dag komme og gaae, hafde han lidet til at saae, hellere sparede han det til føde end at saae det lidet i jorden og strax lide mangel paa føde, hvorved jorden blev udyrket, og den følgende tiid ville viise slette følger af det forige aars misvest.

2. Om hoveriet ey kand determineres til visse dage, eller vidst arbeyde til avlingens drift?

At fastsette ald hovarbeide til visse dage, var ikke giørlig, som arbeidet ved korn- og høehøsten dependerer eene og alleene af vejret, men at determinere een deel til vidst arbeyde, og en deel til visse dage kunde vil lade sig giøre, som efter min gaards beskaffenhed paa følgende maade kunde skee:

a) Hver bonde af alle slags sæd aarlig at saae $4\frac{1}{2}$ td. Thi at stipulere hvor meget vidst af hver slags ankommer paa jordens beskaffenhed og vejrliget til at faae det i jorden, og maatte tillige fastsettes til en regel for proprietairen og bonden hvor mange qvadrat al. en td. land skulle bestaae af.

b) Det, heraf bliver indhøstet, skal af bønderne borttages og aftærskes, saa at hver bonde alleene en dag ugentlig skal tærske, men at faae udtorsken til martii maanedes udgang, ville vel lade sig giøre paa nogle faae steder, hvis lader ere af den størrelse, det derpaa kand staae en deel at tærske, saa en bonde dér ugentlig 2 Æ 3 dage kunde tærske. Men for de fleste vilde det være ugiørligt, hvor kuns kan rummes saa mange tærskere, der kand beløbe sig det tal, naar hver bonde tærsker en dag ugentlig, og af saadan ha-

stig udtærskning ville følge denne skade, at foderet blev spielt, fordærvet og den halve kraft deraf, som man veed, foderet da hverken har den kraft eller forslag, som naar det bliver fra tærskeren baaren til kreaturene. Og mange steder havdes ej rum til halmen, saa den maatte settes i stak og derved forderves, hvorved bønderne, der havde mangel paa foder (der hvert aar her sker), kom til at miste hielp dermed, naar det var spildt og intet havdes, og om noget var tilovers, da fordervet.

c) Ald gaardens høebund skal af bønderne slaaes og indhøstes samt giødskningen bortages.

d) Hver bonde om sommeren skiære en dag tørv, røyle den og skaffe den bortført, saa og hver bonde aarlig skove og hiemføre en faun brende.

e) Alle gaardens markgiærder, som mest bestaar af steen, skal af bønderne vedligeholdes.

f) Til det saakaldede smaae hoverie at forrette, der bestaar af reensning, eeges losning, og saa videre, skulle hver bonde aarlig forrette 22 hovdage.

g) Skulle paa gaard eller goeds (det Gud i naade afvende) nogen ildebrand skee, skal alle goedssets bønder være behielpelige med tømers hentelse dertil, samt forrette det fornødne pligtarbeide, og kunde denne post ansees som noget hoverie uvedkommende og uden for avlingsdrift, men uden at en proprietair om denne hielp bliver assureret, kand han ej synes at være ved magt. Thi desværre daglig erfarenhed viiser, hist og her i landet afbrænder bøndergaarde, undertiden herregaarde, hvormed jeg selv for toe aar siden blev prøvet, saa en proprietair daglig maae forestille sig saadan vanhæld og holde i beredskab, hvad der udfordres til at restituere saadant et tab ... /ved indkøb af materialer, korn og kreaturer/.

Jeg har desværre ved nogle ildebrande paa mit goeds selv været nærværende, da jeg ved min henkomst dertil ikke har seet et menniske har søgt at slukke ilden, men alle har alleene været hengivne til at fløtte og ej vist nogen tienis-

te til ildens dempelse, føren det mindste med det største var bevaret for ilden, da de endelig ere komne samt bruger til opmuntring til de andre bønder (som ere fra andre byer tilløbne for at hielpe) disse ord: Reedde og tæk paa, I selv skal være behielpene at faae det istand igien, hvorved de meget syntes til hielp at tilskyndes. Og maae man næsten slutte af den vrangvillighed, som sees af bønderne til i saa fald at hielpe, at om de for ald arbeide derved blev befriet, var de istand for at lade brænde saa meget der vilde, naar deres blev reeddet, ja maaske hielpe til at udbreedde ilden, om de havde gamle huuse, der ved deres forsømmelse var forfaldene, for baade at faae nye og derved at bekomme brandstiebrev *) at løbe om med.

I den tid jeg har ejet Svendstrup, veed jeg ikke bønderne har været bebyrdet med noget meere hoverie end dette her foran specificerte, alleeneste hver bonde om sommeren har udkiørt 1 å 2 læs høe til Kiøbenhavn, ligesom tilvext, vej og veirliget har været, saasom nu desværre gvæget i nogle aar har været mistet, hvoraf man skulle have revence, og syntes at være synd at kaste høet i mødingen, som man dog ved halmfoderet maatte giøre af mangel paa kreature til at fortære det. Bønderne har og ej lidt skade derved, thi uden det en stor deel af agerjorden for dets skyld er bleven helliggende til at slaae, har jeg derforuden soulageret bønderne med kornreiser til Kiøbenhavn endskiønt kuns 6 miile haves at kiøre, har dog ingen bonde med afvigte aars sæd været meere end en gang i Kiøbenhavn, da jeg har solgt mine meste kornvahre herhjemme med et par marks forliis paa tønden frem for hvad i Kiøbenhavn kunde faaes, saa jeg vidst har tabt paa kornet, hvad er vundet paa høet. Alleeniste jeg har ikke kundet see afgang til høet herude, saasom det agtes kun lidet, og derfor sendt det til Kiøbenhavn.

I henseende til steengiærders settelse har og mine bøn-

*) Betyder formentlig "brandbrev" eller "brandstødbrev" i betydningen bevis for brandskade, som gav ret til hjælp fra naboer.

der havt et slags hoverie, men paa den maade de dertil ere brugte, troer jeg vidst ville blive nyttigt, om det blev overalt saaledes anbefalet. Jeg har nu i 4 aar, jeg har ej et Svendstrup, ladet sette over 700 faune steengiærder for mine bønders marker. Det første aar tilholdt jeg enhver bonde efter loven at sette steengiærder, men blev ej engang satt en halv snees faune, da de alle hafde til undskyldning, ej at kunde overkomme det. Hvorpaa jeg aaret derefter foretog mig at lade opbregge nogle tusinde steen, som alle bønderne om vinteren i god slædeføre bleve ansagte at tilage til en byes giærder, der ellers var overlægne med giærder og derved kunde hielpes. Det følgende aar continuerte jeg dermed, og tillige lovede, at hvilken bonde, der for sig selv vilde opbrække og tilage til 4 faune steengiærder, skulle derfor være befriet at tilage til fremmedes giærder, som ogsaa opmuntrede en deel til heller at slæbe for sig selv end andre. Men i dette sidste aar har jeg seet kiendelig virkning deraf. Thi næsten de halve af mine bønder have tilført steen for sig selv for at befries for hoverie dermed til andre, saa jeg vidst haaber (om Gud under mig livet), mine bønders marker da skal blive omsatte med steen, saalenge steen findes dertil, og saadan giærning at foretage mig ej forbydes. Til disse giærder for bønderne at sette har jeg af mine egne penge givet udlæg, som de igien tiid efter anden skal betale mig af deres græsgang-penge, som hver bye faar af huusmænd og inderster for græsningen til deres kreature paa fælleden. Hvilke penge selv efter loven skulle bruges til byens nødvendige brug som broer og leede at vedligeholde, men derimod overalt er bleven skik strax at drikke dem op, altsaa kand jeg ikke forestille mig, dette hoverie med steenagningen kand synes til egen fordeel for mig, men alleene til almindelig nytte.

Mine hoveriebønder her til gaarden ligger nesten alle tet herved og giærne kand forrette hoveriet. Dog laae mig ringe belejlig de frømtalte 7 bønder i Dalbye, der tilhører Universitetet og Wartou, som ville blive en herlighed

for min gaard, om de derunder kunde blive henlagte, som ald fælledskab for mine hoveriebønder derved blev ophævet.

2. Tienden

Da haver jeg tvende kirketiender, som jeg ingen tiid har modtaget, men aldtid af bønderne beholdte, hvoraf mig å td. hartkorn er svaret 2 mk. 8 sk. å 3 mk., alt efter jordenes beskaffenhed, hvoraf ej heller i de høieste nogen tiid meere kand svares end nu gives, og endda at alle 3 tienderne maae beholdes, som det ellers ikke ville blive dem til syn-derlig fordeel at beholde een eller toe og ej dem alle, da én tiendetager forsinker bondens høst ofte ligesaa meget som dem alle 3.

3. Ophævelse af fællsskabet

Hvad der er aarsagen til det fællets-kabet ej ophæves i-mellem bye og bye samt hvorfor Hans kongel. Maietts. for-ordninger ej efterleves med aers oprensning og mosers ud-gravning?

Her hos mig haves mange fleere giærder end kand overkom-mes at lukke, hvorfor jeg har maattet ladet en bye, heeder Kløvested, som tilforn havde 4 marker, deraf i aar giøre 3 marker for derved at miste 2 armer giærder, der ej af dem kunde lukkes formedelst mangel paa giærsel. En bye, heeder Borup, hafde aaret før jeg blev ejer af Svendstrup fraluk-ket sig fra en anden bye, hvis naun er Lammestrup, men da de havde lukket disse nye giærder et par aar, havde de hver-ken giærsel eller stavre til disse eller de andre giærder, saa de nødtes til at ødelegge det nye giærde, og levendes giærder er til ingen nøtte for bøndermarker, hvor faar og sviin skal haves, som ere nødvendige kreature aldtid i skov-egnene, men paa denne tiid meere, da qvæget er bortdød. El-lers hvor fællets-kabet kand ophæves uden at blive betynget med for mange giærder er saadant saa vel tilforn som ogsaa endnu skeer. Aar at oprense skeer her hvert aar, men moser at udgrave veed jeg her ingen.

4. Arvefæste

At give mine bønder arvefæste frygter jeg ville tilbrin-

ge mig alt for betydelig skade og fortred i tiden, men heller vil jeg forbinde mig i bondens fæstebrev, ingen at besidde gaarden efter ham uden hans børn eller familie, naar de af mig kand ansees duelige dertil, og i fald nogen udelukkelse af mig skulle skee uden gyldig aarsag, da at underkaste mig øvrighedens tiltale derfor.

Efter den slutning jeg gjør mig om arvefæster, saa ville jeg heller være bonde end proprietair, thi at eje saadanne fæstere var at være uden vinding, naar bonden hafde tilladelse til at overdrage sin gaard til hvem af sine børn eller familie, han vilde, om det saa var den allerliderligste og udeligste, da det alleene ville heede, naar saadan en gaard var ødelagt og forsadt, til proprietairen: anskaf, hvad der behøves, uden at jeg selv maatte have magt at indsette nogen til at dirigere det, jeg med megen omkostning har maattet istandsette. Ingen bondegaard var paa saadan en maade istand til at blive ved magt. Thi naar en bonde blev kiæd af at arbejde, afstod han imod reservation af noget vidst af gaarden til underholdning, gaarden til en anden, og denne til den tredie, saa gaarden til sidst blev opfyldt med saa mange beboere, og ænder at gaardens avling ej engang kunde være nok for dem til føde, og min gaard derved ganske ruineret. Kunde paa saadan maade nogen jordegode-eier substistere? Enhver søger paa beste maade at sette sin bonde i god stand for at blive sikker paa hans skatters betaling, som jeg ellers maae være ansvarlig for. Men ved arvefæste udelukkes jeg ganske fra saadan forsikring, dog bliver ansvarlig til alle kongelige skatter og paabuder, uden at jeg bliver i ringeste maade forsikret om min gaards istandsettelse.

Ved arvefæsters udstødelse forbydes og en proprietair at efterkomme Hans Maiets. ... befaling med anskaffelse af landsoldater, og recruterings til de gevorbene regimenter. Thi bekiendt er det med hvad stor frygt bønderne anseer soldaterstanden, da intet er meere skurende i deres øren end det ord soldatt, saa naar en bonde frygtede sin søn eller fami-

lie skulle blive soldatt, greb han til det nærmeste middel at befrie ham derfor, og straxen overdrog sin gaard, hvorved enhver proprietair blev betagen sin allerunderdanigste pligt at efterleve Hans Maiets. ... villie.

5. Tjenestefolks løn

Paa hvad maade best kunde afskaffes den misbrug med sæd til at lønne bønderkarlene med i steden for penge, saa og om det ej var tienlig skiftetiden for tienistefolk paa landet blev forandret?

Skal den skade forekommes, som bonden lider ved sæds givelse til sine folk i steden for pengeløn, er det meget fornødent, skiftetiden for tienistefolk bliver forandret til 1.januarii, thi ved det skiftetiden for bøndernes tienistefolk nu almindelig er Micheli, nødes bonden til at give saad, som ingen penge til den tiid af bonden kand anskaffes, da han nyelig har indhøstet og tiden er for haanden til at saae rug. Men til 1.januarii var det giørlig at forskafe penge, da fra rugsæden til den tiid var lejlighed for bonden at giøre sine kornvahre i penge. Hertil maatte saavel proprietairen, eller hvor ingen selv er nærværende, da de, som goedsernes administration ere betroede, der seer igien nem fingre med saadan skadelig udgiftt for bonden med en god mulct ansees, naar det dem blev overbeviist, og bonden der udgav sæden saa vel som karlen, der modtog den, arbejde visse uger i Rasphuuset ^{*)}. Thi vi har vel forordningerne af 9.febr. 1701 og 22.febr. 1701, 9.artl., men de deri dicterede straffe ere ikke haarde nok til at hemme misbrug som for de fleeste steder er saa almindelig, og holder jeg tilige for, ingen karls løn bør høiere ansettes end efter den derom tilforn ... udgivne forordning, som det vel kand synes siden den tiid adskillige smaae skatter ere paalagte tienistefolkene at udreede, men disse betaales paa de fleeste steder af hosbunden selv uden afkortning for tienistefolkene.

^{*)} *En sådan bestemmelse findes i reskript af 11.9.1761 om "fardag" og opsigelsestid, Københavns amt.*

Ald den tiid jeg har ejet Svendstrup, har jeg søgt saa vidt mueligt at forekomme karls saadstagelse, men det har paaført mig en deel skade, thi ved det de fleeste af mine naboer ej har bekymret sig om saadant, har mine karle anseet sig at være under støre tvang hos mig end andensteds, som de ved desertion har søgt at undgaae. Forordningen af 4.febr. 1733 art.19 befaler vel en straf for deserteuren, men høist tienlig var det, de med støre straf paa kroppen blev anseet, samt tilstrækkelig pengestraf paalagt de proprietairer, jordegødsers forsvar eller magistrat, der paa landet eller i kiøbstæderne forfinde saadanne deserteurer, og i lige maade baade af civil- og militairetaten samt haandværksmestere, der antog sig samme.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Hvorledes vejene paa beste maade kunde settes i stand?

Jeg troer vidst vejene med tiden ville blive goede, naar enhver proprietair fik sit goedses vejpart for sig selv, samt blev befalet enhver proprietair at være ansvarlig til sine vejes istandsettelse, som skulle skee ved vejenes indgrøftning paa begge siider op opfyldning med 4 à 6 lav god gruus og smaae steen, samt med steenkisters anleggelse, hvor fantes fornøden til vandets aftræk fra vejen, og skulle regleres hvor meget enhver bonde aarlig af saadan vej skulle sette istand, som dog ikke burde overgaae 2 sommerdages arbejde for enhver med en vogn og 2 karle. ...

1. I henseende til kongereiser, da synes det meget ubilligt, som alle bønder i landet af deres hartkorn giver liige kongel. skatter, (i)det den eene da uden ringeste gotgjørelse alleene fordi han ligger paa landevejen skal gjøre kongerejserne, og andre derfra beliggende ganske være befriet derfor uden nogen udgift, da dog billigheden udfordrede den eene burde bære byrden med den anden. Ikke at de langt fraliggende burde gjøre kiørselen, men aarlig erlegge noget vidst til dem, der forretter kongereiserne. Det er og Hans kongelige Maiets. ... villie, det (at) præster, forpagtere, kroemænd og andre, der har contribuabel hartkorn, skal for-

rette kongereiser, men som oftest findes faae eller slet ingen ved skiftestederne af slige til at giøre beforderingskabet, da det heeder, de har givet amtsforvalteren penge til at leje for i deres sted. Men for at dempe den mistanke, som folk har i almindelighed om saadan lejen, var det vell, om blev befalet ingen præstforpagter etc. maatte leje nogen til at forrette kongereiser for sig, men selv efter ansigelse møde ligesaa vel som bonden, hvorved kunde erfares, om de af slige reiser gjorde liige med bønderne.

2. Alle i almindelighed paa landet men dog synderlig bonden, som landet mest bestaar af, fornærmes overmaade ved den told, mølleren af deres formalede kornvahre tager. Thi den told mølleren har tilladelse at tage er andsadt efter de tiider, da kornvahrenne vare i slette priiser, men efter disse tiders priiser, synes det at være alt for meget og ej alleene nok med det bonden maae lade tolle saa stærk, men møllesvennene er kommen i vane derforuden at lade sig betale for en td. med 6 à 8 sk. alleene for i en hast at expedere det, da i mangel af saadan douceur bliver kornvahren, som skal males, henstaaende 2 à 3 dage og undertiden lenger til deres er malet, der giver flest drikkepenge. Til saadan at forbyde var det vell, om blev reguleret, hvad man i told af hver tønne med penge skulle betale saa og blev ansatt mulct saavel for møllerne der tillod som svennene, der modtog saadanne utilladelige drikkepenge for at udpiine bonden.

TRUDSHOLM, Volborg hrd., A.Dinesen, ejer. 20.7.1768.

1. Hoveriet

Trudsholm hovedgaards taxt er ager og eng 31 tdr. 5 skp. 2 fjk., skovskyld 15 tdr. 6 skp.

Hoveriebønder til garden er ej meere end 12, hvilke ikke forretter videre hoverie end hvad som kand henregnes til gardens og avlingens bedrift. Og er ingen bønder som aarlig pløyer, saar eller indhøster høyer end 2 tdr. sæd af hver

slags, nemlig rug, byg og havre, da hvad meere som ved gaarden kand saaes og høstes, forrettes ved dend som haver avlingens brug, enten det saa er forpagter eller ejer.

At fritage disse 12 bønder og i steden for det hidtil forrettede hoverie herefter lade dem betale hoveriepenge, seer jeg icke at være giørlig uden alt for store tab udi gaard og godsens værdie. Nue da hoveried forrettes svares ickun 700 rdl. udi forpagtningsafgift, og saa snart conditionerne blev, at alding af een forpagter skulle bestrides. tvivler jeg paa, nogen indfant sig eengang at byde 300 tdr. Bønderne, som gjør hoveried, contribuere ickun af 68 tdr. 3 skp. 3 fjk. 1 alb. ager og engs hartkorn, hvoraf de vel icke kunne ansettes at svare i højest over 8 mk., som da ickun bedrog 91 rdl. 2 mk.

Ved de gaarder, hvor hoveried til nogen nytte skulle afskaffes, maatte efter min ringe skiønsomhed være saa anseelig et tal af hoveriebønder, at deres ansettende hoveriepenge nogenledes kunne udgiøre dend summa, som der udi forpagtningsafgiften ville tabes ifald det og var mueligt, at ald arbejde af een forpagter skulle kunne forrettes. Thi de ansettende hoveriepenge ville desuden endda blive uvisse nock af faae inddrevne, da de fleeste proprietairer vel maae tilstaae bondens seendragtighed udi hvad penge, hand skal betale. Derimod er det ham icke saa lett een sag at holde tilbage med, hvad hand endten skal yde, eller hvad arbejde hand er paalagt at forrette.

/videre overvejelser om fastsættelse af hoveriafgift/ ...

At fastsette et vis tall af dage for bønderne at forrette det paalagde hoverie, vil nock blive vanskelig i betragtning af vejerliget maaske kunne blive saa, at der udi somme dage ickun lidet blev forreted og udi nogle slet inted, og dermed var icke een ejer eller forpagter tient, tilmed naar bonden fick at hand alleene havde aftenen at stunde efter, var det at befrygte hans arbejde ickun ville blive af liden betydenhed, især paa de gaarder som vare under forpagter,

for hvem bonden icke haver saadan frygt som for ejeren selv.

Derimod at fastsette een vis mængde af arbejde, da meener jeg ... at naar Trudsholm 12 hoveriebønder fremdeeles kand vedblive at forrette det hidtil ansettende hoverie ved gaarden og avlingen, som jeg har erfahred dette sidste aar er gaaed meged vel, øndsker jeg icke gierne nogen forandring derudi, ligesom jeg og troer, at ingen fornuftig ejer, som vil sig selv vel, forlanger videre af sin bonde, end hvad hand skiønner bonden til skikkelighed kand overkomme. Thi naar gaarden er øde og duer indted, er joe ejeren selv dend som igien skal sette samme i stand, ifald gaarden ellers skal være ham og godset til nogen nytte.

Til Trudsholm er ellers 13 frie bønder, hvilke alle ere gaarden imod $1\frac{1}{2}$ til 2 miil fraliggende, og derfor enhver svarer en vis fastsatt pengeafgift i steden for hoverie og landgilde. Og haver jeg storlig undred mig over denne gaards forige ejer, som icke har søgt ved mageskifte at faae andre bønder i neerværelsen for at have godset nogenledes samlet, paa det de udi een eller anden tilfælde desbedre kunne komme hinanden til hielp. Og hvilket er dend eeneste nøttige forandring her ved Trudsholm jeg efter min skiønsomhed kand indsee, thi jeg vil icke tale om, at jeg i steden for 3 agter at indrette gaardens marker udi 4, ved hvilken forandring jeg meener at kand holde 100 hollænderie køer i steden for hidtil ickun haver væred 80, at jeg er i begreeb med at indrette og i standsette fiskeried og fiskedammene, at jeg dette sidste foraar haver ladet opsnidde 12 à 16.000 unge eege og bøge træer og saaledes udi een deel aar agter og sicker kand continuere, og at jeg ligeleedes dette foraar haver sadt 200 stk. piiletræer omkring ved hovmarcks gierderne og dermed fremdeeles har i sinde at continuere, da jeg anseer sligt som noget enhver gjør efter ejen lyst og vindskibelighed, og ligesom der til kand haves lejlighed.

2. Tiende

Da er her til Trudsholm 2 tiender, nemlig Sonnerop sogns konge- og kircketiende.

Saasnart disse tiender kommer fra gaarden, taber dend der- ved dette, at der for eftertiiden ikke kand holdes saa store hollænderier eller besætning som der har været tilforn. Og jeg skulle snart tvivle om at tiendeydernes afgift, ifald de selv skulle beholde tienden, nær ville udgiøre dend summa, som for ejeren blev tabt i besætningens eller hollænderiets formindskelse ved gaarden. Uden at tale om dend uvis- hed der endda ville blive ved at faae saadan afgift indsam- let, deels da een kircheejer ickun undertiiden selv ejede faae af sognets bønder eller tiendeydere, og saaledes kom til at tage det uvisse for det visse.

Sognet bestaar alleene af 3 smaae byer, hvor af ingen er gaarden over 1 fjerding vejs fraliggende, saa det ej er ti- endeyderne til nogen hinder at bortføre tienden.

At giøre nogen nye indretning eller forandring i landet hvorved herregaardene endten skulle komme til at afskaffe alt deres hidtil holdende hollænderie, eller og en deel der- af, veed jeg icke om var nøttig; i det mindste tvivler jeg derpaa, thi først ville herregaardsjorderne blivet meget magre og udelige til sæd, naar ickun ringe giødning falt ved gaarderne, og hvor skulle feedekalve, smør, melck og slige vahre komme fra, som føres til Kiøbenhavn? Bønderne, er bekient, sælger indted deraf, som er værd at give navn, og hvad de endda sælger duer de fleeste gange ickun lidet. Sligt ville omsidder gaae i en utroelig høy priis.

Her ved gaarden ved mand at tale om en mand ved navn Boas Larsen, som i nogle aar havde forpagtningen. Hand fandt paa at forpagte sig nogle af de omliggende nærmeste præstetien- der og derved forøgede sit hollænderie, saa hand havde hen- ved 120 stk. køer. Gaardens jorder blev derved sadt i en overmaade goed stand, og hand soldt udi et aar af smør, ost, melck og kalve nesten dobblet mod hans formænd. Denne mands foretagende siunes mig icke var at laste, og een tiendeyde- re kand joe icke besværges sig over at give det, hand efter ... lov og anordning er pligtig og paabuden. Vi have joe derudi de bedste anstalter saavel for tiendeyderen som for

tiendetageren. Kommer tiendetageren icke til at udtage sin tiende inden de klokkeslett, hvorefter hand er bestilt, kand joe tiendeyderen i 2 mænds overværelse udsette samme, og saa er der joe ingen lejlighed for hannem at skee nogen uræt eller ophold. Snarere tør jeg sige, at dend som skal have tienden kand blive bedraged og lide skade end dend, som skal yde. Da jeg selv er forekommed de bønder som have været saa sneedige og sadt 3 radder neger midt udi travhoven og ickun for enden 2, som ere blevne taalt. Saadant skulle da sigte til at fordølge dend mellemste rad fra at vorde taalt og deraf at give tiende.

Her i sognet har jeg talt med nogle af bønderne om, hvad de meent at kunne give for deres tiende, naar de selv samme skulle beholde, da mig er svared, at de efter sædvane helst øndskede at yde dend, thi pengene var saa unde at bekomme, og at hiemføre dend og siden levere den i skieppen var ikkun dobbelt umage. Allerhelst, de havde ingen foretrang, da bønderne i almindelighed plejer gierne vand at kand foere meere end græsse. Der skal end og være de stæder, hvor bønderne anseer saa lidet paa halmfoeringen, at de næsten icke bruger andet at bage ved aared igiennem, thi at slænge dend paa møddingen uden at fortæres af creaturer giver ikkun ringe giødning, og nu da dend bedrøvelige qvægsyge blant hornqvæget fremdeeles continuerer, er det rart at finde her nogen bonde, (der) ejer over 6 à 8 høvder, ja mange maae lade sig nøye med 1 à 2 høvder. Derimod skal mand altiit høre fra herregaardene endten de bruges af ejeren eller forpagter, at enhver gierne sørger for at anskaffe sig saa mange creaturer, at foeringen ved gaarden kand vorde fortæred, som giver dend bedste giødning.

Skal bonden betale sine tiender, maatte de ufeilbar udbetales saa snart indhøstning var skeed og udi dend tiid, mand er vis paa hand endnu har noget at tærse. Og saa er det og, hand skal have aftorsken sin sæderug, noget at sælge til at betale sin folcks løn, og noget til paadragne sommerskatter og kvegeds sommerføde. Til hvad nøtte bliver da foeringen?

Icke andet ... end forraadnelse og mugenhed for creaturene at fortære vindteren derpaa.

Dette vandheld kunne og tildrage sig for een jordegods-ejer, bondens gaard blev ved ulykkelig ildsvaade afbrendt saa snart der om efteraaret var indhøstet. Derved tabte da kongen sine skatter og tiende, bøndernes husbond sin landgilde, kircken og præsten sine tiender. Slig et tab kunne igien icke oprettes udi en bondes heele livstiid, besynderlig var bondens husbond reent uheldig, skulle hand være kongen, kircken og præsten ansvarlig til deres tiender, hand maatte heller øndske aldrig at have ejet gods.

Mine ... tanker er da disse, at hvor omstændighederne saaledes har føyed det, at de tiendeydende icke kand have meere hinder og skade af at yde deres tiende, end som befindes her i sognet, og hvor tienden ikke kunne mistes uden saa anseelig et tab for tiendetageren, som det her paa Trudsholm lader sig ansee at ville blive, det da forblev ved den hidtil brugelige maade, at tienden fremdeeles in natura blev ydt, hvorved jeg, som forhen melt, icke kand indsee, nogen kand siges at vorde forneermet.

3. Ophævelse af fællesskabet

Her paa Trudsholm gods er ingen forandring giort med fællesskabets ophævelse, førend jeg blev ejere af godset, og ikke heller siden 16. junii 1767 samme af mig blev kiøbt. Jeg finder heller icke udi de mig overleverede documenter, at der har været noget iværksadt eller begynt slige ting angaaende. Og jeg seer endnu ingen lejlighed for mig at faae godset bedre samlet, i hvor adspredt det er.

Skulle der ved tiidens længde skee saadan forandring at jeg endten ved kiøb eller mageskifte kunne faae noget gods her i nerværelse af gaarden, skal jeg icke efterlade derfor at drage alleryderste omsorg.

Jeg er gandske villig og reedebond til at overdrage alt mit gods paa Holbechs amt, som ligger strax ved og imellem Løvenborg, Knabstrop og Søegaard, og dem meget belejlig, skjønt det er godt gods og i megen goed stand, naar mig an-

viises gods her i nerværelse af Trudsholm endten at købe eller mageskifte; men forinden kand jeg icke afstaae noget, thi saa er min gaard ufrie og icke haver sine fulde 200 tdr. hartkorn.

Hvor Trudsholm gods nu for nerværende tiid er beliggende er ingen overdreuer eller paagrændsende aaer. Stoere moser findes heller icke, og hvad smaae moser som ere, er ej anderledes udgraved end hvad som har været fornøden for tørven at skiære.

4. Arvefæste

Arvefæstebreve er icke til nogen paa Trudsholm gods udgiven. Skulle de findes nøttige og have almindelig biefald, skal samme vorde udfærdigede ligesom fra andre jordegodsens ejere her i nærværelsen, og hvorved jeg icke har andet at erindre, end at hoveriebønderne fremdeeles vedbliver at forrette det hidtil paalagde hoverie ved hovedgaardens og avlingens bedrift.

Friebønderne siunes mig icke vel burde have arvefæstebreve, paa det at samme icke skulle komme mig til hinder og tab, ifald jeg dennem endten ved køb eller mageskifte skulle afstaae for at faae andet gods her i nærværelsen af gaarden.

5. Tjenestefolks løn

Jeg troer icke, dend skadelige misbrug paa landet at bønderne give deres tjenestefolck sæd isteden for pengeløn paa andre maader kand vorde hæmmet end at slig een bonde, som gav sæd, og tienende, som fordrede eller modtog samme, derfor blev paalagt at betale en kiendelig mulct til sognets fattige. Og hvormed, at samme blev erlagt, saavel bondens som karlens husbonde, ifald de icke var af et gods, burde have tilbørlig indseende.

Pengeløn er jeg af meening, at een fuld karl i det mindste burde have 24 sldr., een halv karl eller voxen dreng icke over 18 dlr., een mindre eller liden dreng 10 à 12 dlr. Og en pige ligesaa 10 à 12 sldr.

At fahrdag eller skiftetiiden blev forandred til een gang

om aared, tencker jeg var det bedste, thi derved fick tiene-
stefolck anledning til meere stadig tienniste end som nu,
da de hver halvaar løber fra et sted til et andet, og skiøn-
ner jeg det for rettest, at saadan skiftedag blev fastsadt
til den 1. januarii som paa een tiid, da bondens arbejde om
aared er allermindst, og paa een tiid da tiennistefolck paa
landet desuden vil have liden friehed til at see til deres
goede venner, hvorved de nu saakaldede bisseuger ved paaske
og Michelsdag, som gierne ere de travleste tiider for bon-
den, blev besparede og afskaffede.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Til landevejenes istandsettelse og vedligeholdelse skiøn-
ner jeg ... icke bedre maade, end at vejen efter opmaaling
paa hver ampt, blev tildelt ethver gods efter sit hartkorns
storlighed, hvorhos da saa vidt muelig maatte iagttages, at
enhver proprietair fick sin vejpart paa sin grund for des
bedre derimod at have indseende, da det alleene skulle bli-
ve proprietaires sag med saadan sin tildelte vej at have
ald vedbørlig tilsiufn og tilsvar ifald med billighed der-
over kunne klages. Hvor da icke paa een proprietairs grund
faldt landevej, og des aarsage hans vejpart paa andres grund
hannem maatte tildeeles, der skulle det være hannem tilladt
uden vegring at tage de fornødne steen, gruus og fylding til
vejens istandsettelse og forbedring, dog at ingen derover
af skade kunne sige sig fornermet.

Saaledes som hidtil har været brugelig, at vejen sogne-
viis er omdeelt, og sognefogderne dermed skulle have opsig, er det icke at undre, at saadant ickun haver været til rin-
ge nytte, thi dette eene er nock, at dend eene bonde icke
taaler eller hører noget af dend anden

Vejene maate aldtiid istandsettes og eftersees ethver aar
saa snart der blev indhøstet, og blev saa foranstaltet, at
derover om efteraaret af 2 af ampteds proprietairer og ampts-
forvaldteren blev tagen et ordentlig syfn, tenker jeg, at
arbejdet maatte blive gjort desto bedre, i det mindste kom
mand efter, om aldting icke var sadt i sin tilbørlige stand,

da hvis vejpart, som icke befandtes forsvarlig, kunne samme erindres med en liden mulct.

UNIVERSITETETS GODS I ROSKILDE M.FL. AMTER. Cruusberg, forvalter. 4.8.1768. Indsendt til amtmanden med henvisning til konsistoriums svar, som 2.8.1768 er indsendt direkte til landvæsenskollegiet. Svaret herfra omfatter Roskilde, Vordingborg og Tryggevælde amter. Det understreges specielt som et problem for Roskilde amt, at gærdsel og steen mangles, hvorfor der ved markinddelinger overvejende må anvendes jorddiger.

Om ophævelsen af fællesskabet udtales for hele området:

... Naar vi undertiiden har spurgt vore bønder ret alvorlig og fortroelig, om det ikke var godt, at hver af dem fik sine jorder indhegnede for sig selv, da have de svaret, det dem blev en pur umuelighed at sette og vedligeholde de mange gierder og indhegninger, som da ville behøves, naar jordene vare allerbest deelt.

VARTOV HOSPITALS GODS, J.Stendrup, forvalter (?). 5.10.1768.

Beretningen omfatter Københavns og Roskilde amter.

1. Hoveriet: Vartov gods består kun af strøgods, og ingen bønder gør hoveri. Landgilden er "den fra Arilds tiid fastsatte", og arbejdspengene er indbefattet heri.

2. Tienden: Besvarelsen er ledsaget af en fortegnelse over de tiender, fra hvilke Vartov modtager afgifter, se nedenfor listen for Roskilde amt.

3. Fællesskabets ophævelse: Er ikke ophævet i nogen by under Vartov gods. Ophævelse af fællesskab i overdrev og øvrige bymarker er dog begyndt flere steder.

4. Arvefæste: Har formelt hidtil ikke eksisteret under Vartov gods, men det er almindeligt, at sønner eller døtre overtager gårdene, med mindre enken ønsker at forblive.

5. Folkeløn: Henviser til reglerne i forordningen af 1. juli 1746, men den overholdes ikke overalt. Vil bonden have folk, må han betale, hvad han kan blive enig med karlen om.

... Lønnen kunde efter disse itzige tiider (da linnet og ulden lige saa vel er dyr for bonden som for andre) icke vel fastsettes ringere for een karl end 24 sldr., hvilket icke er nær saa besværligt for bonden som den nuværende misbrug i at give karlen 1 td. havresæd gl.maal og 1 td. bygsæd og i penge 8 à 10 sldr., eller og derfor vadmel, lerret, strømper og vanter, som skal udgiøre de 10 sldr. Sæden maae husbonden desuden give.

Faerdag eller skiftetienden blev ... vel best at fastsette eengang om aaret, thi bonden fester gierne paa aar, og var den beqvemme tiid 1.januar hvorhos var at ønske, at den indførte misbrug af den saakaldede skulkeuge, som alleene beforder leediggang og standser bondens arbeide, maatte afskaffes samt tjenestetyenderne ufeilbarligen og precis den dag skulle gaae af og udi tjenest under en vis straf for hver dag for hver friedag, de for den tiid forlod den hafte tjeneste eller af den nye tjeneste udeblev.

6. Landevejenes vedligeholdelse: Omtaler den franske vejinspektør Marmillots for nogle år siden indgivne projekt som det ideelle. Mener i øvrigt, at udgifterne til vejenes vedligeholdelse bør fordeles mellem amterne.

Bilag til pkt. 2, tienderne:

Vartov Hospitals tiender i:

Roeskilde amt, Huedstrup sogn, Herringløse:

2 bønder, kongetienden tilhører justitzraad og professor Ramus, svarer pr. td. hartkorn 3 mk. 8 sk. Kirketienden ydes i negen til Edalgave. Præstetienden ligeleedes.

Nordre-marck kunde gierne indhegnes, naar Østrup bye tog halvdeelen. Østre-marck ligger icke i felled med nogen, men eyer den alleene. Kircke-marcken ligeleedes for sig indgrøftet. Byen haver Hove Mølle dams aae tillige med Hove-mænd at rense.

Frue sogn, Tierrebye:

Een bonde, kongetienden er af etatzraad Kofod Ancher bortfested til bonden Knud Larsen, som for det heele sogns kon-

getiende svarer 28 pd. korn, og Wartous bonde efter accord af sin gaard 4 td. 3 sk. byg eller med penge efter capitulstaxten. Præstetienden betales af een heel gaard med 5 tdr. byg eller i penge efter capitulstaxten til hr. Thestrup i Roeskilde. Kirketienden leveres med 4 td. byg eller efter capitulstaxten.

Felleders indgrøftning: Hannehøvs-mark og Thune-marken ville blive alt for vidtløftig for dem alleene at indgrave. Nordre- eller Roeskilde-mark kunde nogenleedes fragaaes. Lange-mose kunde blive god tørvejord, naar den blev igien-nemgravet, ligger i Thune-mark.

Frue sogn, Scalstrup:

Een bonde, kongetienden er under de 28 pd. byg af heele sognet ved Tierrebye anført, og svarer hand af sin gaard efter accord aarlig 5 td. eller efter capitulstaxten med penge. Kirketienden ydes til cancellieraad Strøm med 4 tdr. eller betales efter capitulstaxten. Præstetienden: lige som Tierrebye.

Felleders indgrøftning. Thune-marken og Lille-marken kunde icke for de mange diger, som ville falde, faae dem indgrøftede. Hanne-høys-marken kunde icke heller for ovenanførte aarsager. Kongetienden haver forhen været ydt i negen til Svenstrup, men nu i 2 aar givet 3 mk. 8 sk. pr.td. hartkorn. Kirketienden forhen ydt i negen til Spanager, men afvigte aar betalt pr.td. 3 mk. 8 sk. Præstetienden ydes af nogle i negen af andre betales pr.td. 3 mk. 8 sk.

Felledens indgrøftning: Trellund-marken kunde icke vel indhegnes formedelst 2 søer, som gjør skilsmisse imellem Dalbye og Kløvested, og den anden imellem Kimmesløv og Kløvested, hvorover diget ville blive uendelig lang og komme til at gaae ud og ind i mange krumme linier. Dys-marken kunde magelig fraskilles. Leer-marken kunde og magelig fragraves, naar de andre lodseyere ville være behielpelige. Ingen overdrev.

Høyelse sogn, Ølbye:

Een bonde, konge- og kirketienden ydes i negen til Lel-

linge gaard, dronning Sophia Magdalene tilhørende. Præstetienden ydes ligeledes i negen.

Felledens indgrøftning. Kiøge-mark er indgrøftet. Schoumark kunde gierne fragraves, naar Lille- og Store Salbye ville være behiøplige, da det var stor gavn for byen. Revers-marken kunde gierne fragraves. Haver et overdrev, kaldet Kiøge-lyng, ville være byen til stor nytte i fald det kunde (som let var) blive fragravet.

Jersie sogn og bye:

Een bonde, kongetienden haver 2 mænd festet af hr. conferenceraad Stampe, og svarer 20 pd. korn for heele byen eller og 1 rdl. pr.td. hartkorn. Kirketienden betaales til eyeren major Schumacher paa Benzons-Eye med 2 rdl. pr.td. hartkorn. Præstetienden ydes enten i negen eller med penge 9 mk. pr.td., men for i aar forlanget 10 mk.

Felledens opgrøftning. Aae-marken er for sig indgrøftet. Lille-marken ville blive byen til største skade paa græsning, og digerne ville blive uendelige, da felleds skiellet er saa vidt streckende. Strand-marken kunde dog bedre end forrige mark fraskilles, dog ville digerne blive uendelige, siden det er jorddiger.

Byen haver een stor indhegnet mose i Strand-marken, kaldet Store Mose til høe biering hvert aar. Det lidet overdrev kaldet Jerren ud til stranden haver byen alleene hvorudi enhver mand kand have 4 høvder, men jorden er uuelig til sæd eller høebiering.

VIBYGÅRD, Ramsø hrd., P.Qvistgaard, ejer. 9.7.1768.

1. Hoveriet

Angaaende hoveriet tæncker jeg vel, at eenhver rætskiønnende proprietair lempet sig vel efter sit godsets størrelse saa yderlig som skee kand, sine bønder til det bæste i alle muelige tilfælde. Jeg har her ved Viibyegaard ichuns faae bønder, og ingen er her udi den eigen at bekomme, thi det er fast omgivet med perpituerende godser. Altsaa har jeg lættet bondens arbejde med at jeg driver ichuns een 3.

part af min jord og græsse det øvrige, saaledes at een bonde har ichuns 1 td. rug, 1 td. biug og 1½ td. hauresæd at bearbejde. For ald extra hoverie forskaaner jeg dem fast ganske aldeles. For viidre seer jeg iche, at mand i saa fald kand komme dem til hielp, mens reent at fastsætte vidst hoverie er noch betænchelig. Der kunde falde både et og andet for, som mand ingenlunde kunde undvære bondens arbejde til hielp, saasom ulychelig ildsvaade og deslige.

2. Tienden

Betræffende tiendeydelses afskaffelse in natura, da er det een sag af stor vigtighed, naar det blev ansadt nogenlunde taalelig til bondens opkomst og conservation frem fast for alt andet. Thi det vilde medføre mange gode følger til bondens gavn og bæste, meere end de fleeste vel neppe skulde troe, især naar vanskelig vær indfalt i høsten. Det giver og bonden meege opmuntring og lyst til fliid og stræbsomhed. Frem for før, saa kand dend flittige bonde kiøre sit korn ind liige efterhaanden som hand det bést kand afstædkomme, og saa maae dend efterladende bonde med, som ellers ofte sincher de, som er fremligst. Tillige giver det dem og langt større lyst til at dyrche og bearbejde deris jord og aufling, eftersom de saa veed, at de dog skal svare det samme udi tiendeafgift endten de saa har liidet eller meeget.

Mens eens priis overalt i landet kand ingenlunde efter billighed lade sig giøre, iche eengang i hver sogn, thi der er stoer forskiæld paa byerne i hver sogn, meere paa eignene overalt i landet. Ved Kiøbenhavn kand de svare meere end andre stæder; de ligger saa nær staden, at de kand faae deris korn beedre betalt, end som de langt fraliggende. Mens hvorleedes denne for bonden høybetydelige sag kunde afgiøres uden at ingen derveed skulde kunde komme til at liide nogen tab, forstaar jeg iche, troer iche heller at nogen veed det. Mens jeg tæncer, der er vel iche mange som kunde have noget derimod, om de endog skulde liide een liiden tab derveed, siiden det er saa nøtig og vigtig een sag for dend almindelige mand til det bæste, og allerhelst naar det bliver -

som er vel dend einiste middel og vei saa vel for tiendeta-
geren som for tiendeyderen - at finde at der blev sat een
taxt, hvad de af hver td. hartkorn skulde svare. Hvortil
vilde udvælges skiønsome og fornuftige mænd til at fastsæt-
te det saaledes som de for Gud og meenisker vil være be-
kiendt, og om skulde forlanges de da kunde beædige.

3. Ophævelse af fællesskabet

Angaaende fælletzskabets ophævelse var det at ønske, at
enhver bye kunde faae sine marker for sig selv, og saa dee-
le dem i 4 lige marker, de 2 til at besaae og de 2 til græs-
ning, saa haver deris jord halv hvile og tillige skiftegræs
til deris creaturer.

4. Arvefæste

Arvefæste angaaende, da er det i een mands levetiid een
ringe ting for en velhavende bonde at give en kiendelse til
sit herskab for at faae sin gaard til et af hans børn, som
hand helst vilde unde dend, hvilket er dend alleeniste ac-
cidents som een proprietaire har af sit gods til hielp, naar
ulychelig hændelse indfalder.

5. Tjenestefolks løn

Det var got, at det blev fastsat, at ei nogen tienere
maatte faae sæd i løn, mens penge aarlig 1 karl 20 sldr.
og 1 piige 9 sldr., som dem skulde betaales ved juuletiider;
Michalii er det een bonde til meegen skade at betale.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Landeveiene angaaende, da var det i mine tancher det bæs-
te, at en hver gods fich sin part paa de beleiligste stæder
for sig self, og saa at sætte det saaledes istand, som hand
det vilde være bekiendt, at de veed eftersiun kunde ansees
for at være gyldige.

ÅSTRUP, Volborg hrd., Johan Bartholin Eichel, ejer. 13.6.1768.

1. Hoveriet

Aastrup stamhuses hovedgaards hartkorn ager og eng be-
staar af 65 tdr. 5 sk. 2 fjk. og 2 alb., til at forette det
derved faldende hovarbeide ere 46 bønder henlagde, hvilke

hidindtil uden mindste klage have forrettet samme, da de baade ligge gaarden nær, og ere nok dertil i tallet, saa at enhver overhovedet ikkun har 1 tøndes udsæd af hver slags, 1 gang om ugen at tærskes og 2 Kiøbenhavnsrejser aarlig. Men at kunne faae dette saa vel som i almindelighed paa alle godser, det til avlingens drift udfordrende arbeide forrettet ved bestandige tjenestefolk, eller og daglønnere (som nødvendig, naar al hoveri skulle afskaffes), seer jeg icke efter min korte erfaring og ringe indsigt i landvæsenet at være mueligt, thi foruden det at folkenes lønninger og kost samt de mangfoldige besters foring vilde opsluge det meeste af den fordeel, som proprietarene skulde drage af hovedgaardsavlingen, og som hand, om den endog blev overflødigere end til hans egen subsistence var tilstrækkelig, høiligen behøver i denne tiid, da qvægsyge og andre paaløbende udgifter giver bønderne aarsag nok til at fordre hielp af deres husbond, saa vilde desuden disse tjenestefolk blive vanskelige at skaffe tilveie, især naar hoveriets afskaffelse blev almindelig, da endog de faae, der have giort deres bønder hoveriefrie, noksom erfare det, og naar man ikke lønnede disse folk paa det alleroverflødigste, kunde de nok i høstens tid, naar deres arbeide allermost var nødvendig, falde paa at forlade arbeidet, i tanke at profitere meere paa et andet sted. De proprietairer, som have embede i Kiøbenhavn, eller og opholde sig med stor bekostning der, for eengang i sin tiid at blive duelig dertil, og hvilke formedelst manglende opsyn ved deres godser maa holde forpagter, vilde herved mest føle sine indkomster formindskede, da en forpagter neppe entrerer i saa betydelig en forandring uden mod en meget ringe forpagtningsafgift, og det, som bonden herved kom til at svare meere end forhen i hoveries penge og større landgilde, kunde ikke formindskes reene tab, da denne for een hoveries bonde saa usædvanlige aarlige udgift, vanskelig vilde blive inddreven. Imidlertid, da en fornøftig og veltænkende proprietair med glæde seer sine bønder i den allerlykkeligste tilstand, naar det uden hans egen

ruin kand skee, saa vilde jeg dog inclinere til hoveriets gandske afskaffelse, dersom jeg var forvisset om en virkelig fordel paa bondens side derved. Men da en bonde, for det første nesten maa holde lige mange folk og bester, enten hand er hoveries eller hoveriesfrie bonde, hand dernæst ... desuden har flere pengeudgifter end man kand begribe (at) hans vilkaar tillade (ham), med større besværlighed maaske vilde bringe hoveriespenge, end hoveries arbeide tilveie, hvortil maaske kunde legges, at hand ikke har saa megen tid nu til ørkesløshed, kroegang med videre. Saa troer jeg ikke, at nogen fornuftig bonde ønsker sig hoveriesfrie, da man endog har exemplar paa, at hoveriesbønder har staaet sig lige saa vel, som deres naboer i een og samme bye der vare hoveriefrie, ja maaske af de publicque godsers bønder, hvoraf maa sluttes, at een bondes ruin icke deriverer sig fra hoverie, som tilbørlig og lovlig er indskrænket, men fra kroegang, quægsyge og de mangfoldige ham i denne tiid paalagde betydelige udgifter.

At fastsette arbeidet til et vist antal dage seer jeg lige saa lidet at være mueligt, da det især i høstens tid dependerer aldeles af veirliget, naar man skal continuere eller ophøre med samme, men at indskrænke hoveriet, og afskaffe det saakaldede smaat hoverie, saasom toe, klippe faar, hugge brænde med videre er ikke alleene gandske mueligt, men enhver proprietair, der har indseet sit eget beste, har endog aldrig krævet hielp af bønderne i disse tilfælde, da det ubestemte arbeide, tidsspilde og madposer er især det, som trykker bønderne og nesten det alleene, hand forstaar ved hoverie. Smaat hoverie efterdags alleene skulde bestaae i det arbeide, hvorved proprietairen kunde høste nytte og frugt af sin hovedgaards avling og hvilken hand, som før er sagt, ikke uden bøndernes hielp kand tilveiebringe sig.

Om man end kunde supponere, at tærskningen paa sine steder ved hielp af andre lønnede tærskere kunde ende i slutningen af martii maaned, vilde det dog, da qvæget i almindelighed staaar inde til medio maji, i henseende til forrin-

gen medføre vanskelighed, saasom derved meget gik til spille, og halmen ikke er saa god, naar sæden for en tid siden har væren fratorsken, som naar samme lige fra laden legges for qvæget, men derimod formeener jeg, at tærskningen ved begyndelsen eller udgangen af maji maaned kunde tage ende, hvilken terminus i min og, saa vidt jeg veed, de fleste forpagtningscontracter er bleven fastsatt.

2. Tienden

Naar tienden herefterdags i steden for i kærven skulde enten leveres i skieppen eller betales med penge, saa vilde deraf for det første flyde dette anseelige tab for proprietairen, at forringen gik fra gaarden, hvorved kiøbstæderne, som nu ikke faar uden meget lidet slagteqvæg og victualier fra bonden, vilde endog i sin tid komme til at lide. Men om det end formeenes, at bondens vel, som herved maaske befordredes, burde præfereres for husbondens, uagtet enhver veed, at det falder en bonde, som boer 7-8 miile fra Kiøbenhavn meget besværligt at skaffe penge tilveie for sine vahre, saa vilde dog naturligviis vedkommende tiendetagere, især geistlige, paastaae sig betryggede for den dem tilkommende tiende, og hvo kom da vel til at staae i forskud andre end proprietairerne, som føler alligevel skade nok ved at svare Hans Mayt. til bøndernes skatter, hvilke de siden hos de fleste bønder maa bie længe efter, og hos nogle aldrig faae igien, et tab som især de føle, som handle lempelig med deres bønder.

3. Ophævelse af fællesskabet

Den eneste aae ved Aastrup, som løber igiennem Aastrups hauge, og skiller Roeskilde og Holbeks amter ad har vedkommende paagrændsende lodsejere i aaret 1759 ladet opmaale og oprense, hvormed der fremdeeles skal blive continueret, men aarsagen hvorfor fælledsskabets ophævelse i følge den allernaadigste forordnings bydende ikke er bleven bragt til fuldkommenhed er til dels, at vedkommende lodseiere ikke har kundet blive enige, eller deraf indsee nytte, til dels og, at de icke have kundet bestride omkostningerne. Jeg som

stamhuseier maa ikke forringe mit gods ved at tilbytte mig en slettere bondegaard, og til at gjøre sig eene lodseier i een bye ved penge, strækker hverken min eller de fleste proprietairers formue.

4. Arvefæste

Saaledes som jeg forstaar ordet arvefæste, saa betyder det, at een søn skal have ret til frem for andre at meddeles fæstebrev paa hans afgangne faders i fæstehavende gaard. Herimod finder jeg 3 objectioner: 1. At naar een søn ved faderens død ickun er 2 aar gammel, maae gaarden administreres af hans formynder, hvilken desuden er boesat mand, har nok med sit eget at bestille og maaske er en slet administrator, hvormed herskabet skal tage til takke. 2. Præjudicerer een søn herved sin stedmoder, som efter 3.bogs 13.capitel 4.artikel har ret til at besidde gaarden saalænge hun er enke. 3. Er een husbands hænder bundne i saadan tilfælde, da naar en bonde formedelst at have ruineret gaarden og paa draget sig restancer er dømt fra sin gaard, maa hand nøjes med sønnen til fæster, som maaske duer ligesaa lidet som faderen, naar man derimod i en anden bondekarl kunde finde en stræbsom bonde. Jeg troer nok, at enhver proprietair endog for sin egen fordel seer hellere, at sønnen fæste gaarden end en fremmed, naar det er mueligt, og paa det bondens søn icke skulde blive forbiegaaet formedelst store indfæstningspenge af en anden, saa kunde samme indfæstning fastsettes, saasom 2 rdl. per td. htk.

5. Tjenestefolks løn

Ihvor alvorlig man paa de fleste godser har søgt at hæmme den misbrug at lønne tjenestefolk med sæd, har dog sligt ikke været giørligt af aarsag, som før er sagt, at vahre er lettere for en bonde at bringe tilveie end penge, og naar det, som var at ønske, kunde forandres maatte bønderne tilholdes strax efter indhøstningen at udtærskte til folkelønnen, hvilket herskabet i ald fald fik at skaffe dem af med. Skiftetiden kunde fastsettes til 1.janr. som den tid, da bonden alligevel ikke har megen nytte af sine folk.

6. Landevejenes vedligeholdelse

Herudi er jeg af meening med een deel proprietairer, som holde det for best, at enhver vedligeholder og forbedrer landevejene saa vidt samme støder til deres district, og betreffende fældebroerne, da at samme reent burde afskaffes, og derimod heele landet contribuere til at bygge broer af kvadersten med jernrekværk, saa at der med 2 à 3 om aaret kunde gøres begyndelse, og naar de saaledes alle vare opbygde, ophørte bekostningerne med alle, da aarlige reparationer ikke havde længere sted.

AMTMANDENS OG AMTSFORVALTERENS INDBERETNINGER
OM LANDEVEJENES VEDLIGEHOLDELSE M.V. 1768

En del af Kirke Såby, Gevninge og Kornerup sogne. Detalje af kort over "Callundborg landevej paa Roskilde Amt", 1779. Rigsarkivets kortsamling. Vejdirektoratet, 1146a.

AMTMAND E.K.KNUTHS BERETNING OM LANDEVEJENES VEDLIGEHOLD-
DELSE M.V. INDSENDT 19.11.1768 TIL GENERALLANDVÆSENSKOLLE-
GIET SAMMEN MED AMTSFORVALTERENS BERETNING OG UDTALELSERNE
FRA GODSERNE.

1. Et stk. steenbroe uden for Roeskilde amt paa Kiøbenhavn-
hauns amt imellem Damhuset og Langevads Dam samt Waldbye
besørger amtsforvalteren for Roeskilde amt vedligeholdet i-
mod 1 skillings betaling aarlig pr. tønne hartkorn af 4 af
de 5 herreder, hvoraf Roeskilde amt bestaaer, nemlig af Sømm-
me, Woldborg, Ramsøe og Thune herreder, som kand beløbe om-
trent aarlig 90 rdl., uden nogen videre hielp med penge,
kiørsel eller arbejde af amtet eller dets beboere.

2. Et stk. jordvej paa amtet, "onde aften" kaldet, som
falder paa vejen imellem Kiøbenhavn og Kiøge en halv miil
fra Driftebroe og til Kiøge, vedligeholdes af afgiften af
et huus ved Driftebroe, som aarlig er 140 rdl., der af be-
boeren betales, imod at hand oppebær passagepenge ved be-
melte Driftebroe, som efter en fastsadt taxt ved kongelig
allernaadigst resolution 14.8.1741 er af en rust^{*)} og lukk
vogn 3 sk., en reise(vogn) 2 sk., en beslagen vogn 1 sk.,
en ubeslagen vogn $\frac{1}{2}$ sk., en ridende person $\frac{1}{2}$ sk., af gvæg
4 til 6 stk. 2 sk., 8 til 10 stk. 3 sk., 10 til 20 stk. 4
sk., faar og sviin af 10 stk. 2 sk., 12 til 20, 3 sk., 20
til 30, 4 sk. og fleere 6 sk. Men de, som kiører ej paa den
nye vej, men paa stranden og andre stæder omkring, betaler
kun det halve. Hvilken vejs vedligeholdelse er accorderet
paa nogle aaringer for 110 rdl., da betalingen conserveres
til hielp i extra tilfælde.

3. Et stk. vej paa Roeskilde amt paa landevejen fra Roes-
kilde til Holbech i Borrevejle skov paa $\frac{1}{4}$ miil fra Sned-
ker kroen, ind i skoven som er steenbroe, vedligeholdes af
Callundborg, Draxholms og Holbechs amter.

^{*)} Anvendtes af kongen og militæret. Større end almindelige bøndervog-
ne, kendt ihvertfald fra ca. 1680. Jfr. Alex Wittendorff: Alvej og kon-
gevej. (1973) s. 130-32.

Ved disse 3 vejes vedligeholdelses besørgelsesmaade finder jeg ingen forandring at foreslaae, saalænge det bliver med vejene i den nuværende forfatning.

4. De øvrige veje paa amtet, som i almindelighed ere jordveje, ere inddeelte sogneviis imellem amtets beboere og af amtets bønder under amtsforvalterens opsigt saa tit om aaret som behøves og kand afstædkommes, bliver reparerede saaledes som i almindelighed jordvejene i landet af bønder repareres, nogle stæder med grøfter ved siiderne, og i almindelighed med at fyldes og planeres.

5. Broerne paa amtet, som alle ere af træ, vedligeholdes af det heele paa den maade, at reparationen efter af mig approberet overslag besørges af amtsforvalteren, og bekostningen af mig repareres paa heele amtet, undtagen 2 broer imellem Ledreborg og Roeskilde, som Ledreborg holder vedlige og har opbyggt af steen.

I henseende til veje og broers bedre vedligeholdelse i almindelighed efterdags, da betræffende vejene skulde jeg holde for bænd, at samme paa et hver amt bleve deelte imellem de samlede godser paa amtet, og strøegodset i hver herret, og derefter hver gods sin vejepart anvist, hvor den var samme nærmest, samt ligeledes hver herreds strøegods sin part paa et stæd, hvor det var herredet belejligt. Da hver proprietair for de samlede godser, og herredsfogden for hver herreds strøegods, skulde være ansvarlig for de dem tildeelte vejes forbedring, hvilket sidste muelig bænd kunde lade sig giøre paa den maade, at grave breede og dybe grøfter paa begge siider af vejen, og vejen hvor behøvedes med steenkister forsynes samt den planere med ryg paa midten for at give affald for vandet. Saa og vejen hver aar overalt fylde og forhøje med smaae steen og grov gruus, saa at den aarlig deraf kunde faae et got lag, da den upaatvifelig maatte forbedres og blive gandske goed, hvilket og paa den maade som den eeneste bliver muelig. Men derimod med at lægge samme med steen fra grunden af, saaledes som den nye kongevej til Hirschholm er anlagt, vil blive umuelig at overkomme.

Og betræffende broerne, som i almindelighed ere af træ, da siden dertil medgaaer saa meget eegetømmer, hvilket vel er aarsag at spare paa formedelst dets rarhed og til andre ting meere nødvendige og umistelige brug, saasom især til skibsbyggerie, og steenbroer af huggen steen ere meere bestandige samt dertil ziirlige, saa naar bekostningen paa de sidste om ikke just var den samme, dog ej var for utaalelig og byrdefuld, som jeg ikke troer, naar sees paa tiidens længde, men jeg snarere troer det med steenbroer er menageerligere end med træbroer, skulde jeg meget recommendere slige broer af huggen steen, hvilket da maatte bekostes tiid efter anden, og hver amt for sig dets broers opbyggelse og vedligeholdelses bekostning repareres paa amtet, lige som hidtil med træbroerne skeet er.

ROSKILDE AMTSFORVALTERS BETÆNKNING ANGÅENDE LANDEVEJENE,

Rosted. 3.11.1768.

/Betænkningen ledsages af en skrivelse, hvori amtsforvalteren redegør for, at han tidligere har meddelt, at de dokumenter, han modtog da han overtog embedet, var mangelfulde. ... "Og hvad jeg har landevejene vedkommende er alleene de efterretninger af vejinddelingen, som hans excellence salige hr. geheimeraad og stiftamtmand Scheel til afskrivning mig havde udlaant, hvorefter saavel som egen erfaring jeg har mig betient og i henseende baade vejene i almindelighed som Waldbye steenbroe i særdelighed gived de mig best bekiendte underretninger"/.

Forinden jeg kand give mine ... tanker tilkjende over Roeskilde amts landeveies til dato skeede vedligeholdelse, og hvad jeg efter min indsigt synes for eftertiiden kunde blive til dessen bestandigere nytte, holder jeg for nødvendig at viise dette amts besværlighed ved de mange veje, der maae vedligeholdes, da det ligger som udi een midelpunct af landet, og til adskillige kiøbstæders passage mod andre amter, hvor passagen er liiden eller fast ingen, som ei veed hverken af landeveie eller andre befodringsbyrder at siige.

Jeg vil da efter stædernes beskaffenhed tilkjendegive amtets veje og veiparter saaledes:

1. Fra Roeskilde til Ringsted er een hovedlandevei, som tager sin begyndelse, hvor Roeskilde byes marker slipper, og continuerer til Wasemal henimod Taastrup paa Ringsted amt, hvor amtsskielled er ved broen, som for den halve deel tilfalder amted, ophører, og hvis veilengde er over 2 miile. Paa denne veipart falder ald passage fra Kiøbenhavn og igiennem landet til Corsøer, og formedelst daglig faldende stærk passage behøver meget ofte at repareres og den derpaa befindende broe at istandsættes.

2. Fra Roeskilde byes marker gaaer igjen for amted een vei forbie Kornerup, Svogerslew og andre byer igiennem Borrewejle Skov, hvor dend skilles ad, og for een deel ud til Horns herred, men een anden og meere passerende igiennem amted til dend saakaldede Elverdams Mølle, hvor amted endes, og er iligemaade af 2 miiles længde, denne vei er ligeledes een almindelig landevei for Callundborg, Draxholm, Sæbygaards og Holbechs amter for de til Kiøbenhavn passerende, og lige som dend første behøver aarlig reparation. Paa denne vei fra Tyre buløpes huule er 1/4 miil til Snedkerkroen, som nu vedligeholdes af Callundborg og Holbechs amter og ligesom dette amts andel igiennem Borreweile Skov, forsyned med steen broe.

3. Landevejen fra Roeskilde og til Frederichsborg, begynder ved Harraldsborg Mølle, og vedvarer til Wærebroe Møllens haugegierde, som er 2 miiles lengde.

4. Vejen fra Roeskilde og til Kiøge begynder ved Roeskilde-Kiøge leed paa Roeskilde mark og vedvarer liige til Kiøge bye, som er over 2½ miil, og falder her paa mindst pasage, ligesom wejen i sig selv dend slettede, især over Ugle moesen.

5. Af wejen fra Kiøbenhavn og til Kiøge er amtets andel hen ved 3 miile og tager sin begyndelse ved dend saakaldede Lille Wejle broe paa Hundie mark og continuerer til Kiøge. Af denne vei er een halv miil fra Drifte Broe og til Kiøge

nu een indgrøfted vei, onde aften kaldet, som for een tiid siden var inpassabel og ved en kongelig udsikkert commando blev indgrøfted under inspecteur Röhls opsigt, til hvis vedligeholdelse er opbygget et huus ved Drifte broe, hvis beoer efter een kongelig ... resolution af 14. august 1741 er tilladt af de reisende at hæve broepenge mod en vis afgift, som efter fæste accord var 140 rdl. aarlig; derpaa nogle aar, formedelst indfaldende qvægsyge, hvorved passagepengene af creaturer meget var formindsket, var modereret til 120 rdl. For disse penge vedligeholdes nu dend indgrøftede vei efter accordt paa nogle aar med de 5 nestliggende sognes bønder mod aarlig betaling af 110 rdl. Dend øvrige deel af vejen vedligeholdes ligesom de andre af amtets bønder.

6. Vejen fra Roeskilde forbie Ledreborg og til Smistrup paa Holbech amt, som nu for eendeel bruges isteden for dend gl. konge vej, som gik fra Heedehusene og til Næsses overdrev, er fulde 2 miile lang og efter indeelingen vedligeholdes for Woldborg herred af hver sogn for sin grund, men Sømme herred efter een aparte inddeeling for 4 sogne, ligesom og Ledreborg grevskabs eier ene besørger de paa denne siide Ledreborg faldende broer og steenkiister vedligehold. Paa denne vei falder passagen for de sydlige beboere af Holbech amt.

7. Een saakaldet biewei fra Coporals kroen igiennem amted til Svinevad eller Yderholms kroe, denne vei passerer de fra Nestved og derom liggende egne til Kiøbenhavn.

8. Roeskilde amts andeel steenbroe paa Kiøbenhavns vei-part mellem Damhuset og Waldbye, hvor amted skal være tildeelt 1266½ al. steenbroe for først at lægge og siden aarlig vedligeholde.

Saa mange hoved- og almindelige lande veje findes der til aarlig vedligeholdelse paa Roeskilde amt, nogle meere end andre til passage og følgerig eftersiun og reparation.

Naar veiinddeelingen er foretaget, er mig ubekjendt, men af det mig meddelte udtog af dend veiinddeeling og efterretning, som afgangne justitsraad og amtsforvalter 1753 hav-

de indsendt til hands excellence salig geheimeraad Scheel, synes inddeelingen at være fra 1680 til 1690, da der 1717 eller 1718 skal være af salig amtmand Adeler *) med træbroerne gjort dend forandring, at isteden for samme til visse sogner var indeelt til vedligeholdelse, er nu hvad træværket og arbejdslønnen angaaer forfærdiged paa amtets reining og overalt hartkorn repareret. Men fyldningen af jord og grus ved enderne forrettes af de sogner, som forhen var indeelt heele broearbeidet.

I hver landevei er nu de fleeste herreder og sogner lodtagere, saa der ere de sogner, som har deel i 3 differente veje og følgelig langt fra deres grunde. Veiinddeelingen viiser tillige hvert sogns andeel, og hvad der i de tiider har været anseed for god og slett vei at vedligeholde, hvorefter formodentlig inddeelingen er skeed, da der dog ere de sogne af maadelig størrelse, som har liige saa lang distance som et med de største.

De 7 første veie og veiparter haver i min betieningstiid og forhen været separeret paa dend maade, at bønderne i min overværelse herreds og sogneviis een og flere gange om aaret ligesom nødvendigheden haver udfordret, med hest og vogn haver mødt hver paa sin sogns og byes tildeelte veiparter, og samme med grus og steen fyldet, gryfterne oprenset, hvor de haver været, samt paa andre steder efter nødvendighed afgraved vandsteder, opkasted gryfter og opbrudt de steene, som har ligged i vejen til hinder for passagen, ved hvilket arbejde dog ei meere end een dag hver gang er anvendt, og er saadan tilsiigelse og arbeide skeed liige efter inddeelingen, uden hensigt til noget vist gods, men overalt efter sognernes beboeres antall. Træbroerne ere repareret paa amtets reining og efter amtmandens approbation og ordre til betaling ligned paa hartkorned, og hvor nye broer efter nødvendighed ere byggede, har sammes bekostning været stilled til licitation.

Dend 8. veipart af Langevads dams steenebroe har efter

*) *Fr. Kr. Adeler 1717-1721 tillige amtmand i Roskilde.*

beretning fra først været inddeelt til Sømme, Woldborg, Thune og Ramsøe herreder at vedligeholde med broelægning, men da det ei havde dend ønskede fremgang, sluttelig formedelst bondens lange fraværelse, har daværende amtmand hr. greve Ørtz i aaret 1735 paa amtets reining ladet bemelte steenbroe af nye omlegge, som skal have kostet 564 rdl. 18 sk., fra hvilken tiid repartionen er vedligeholdt ved min formand, salig justitsraad Fugl i hands tiid og af mig i min betienings tiid, mod benevnte 4 herreders aarlige broe- penge af ongefær 1 sk. pr.td. hartkorn, sognefogedgaardene exclusive. For disse penge paaligger det amtsforvalteren aarlig at besørge denne steenebroe vedligeholdt, saa vidt dend for dette amt af 1266½ al. strækker, uden endten at befordre hielp ved arbeide af dend paagiældende bonde, eller nyde tilskud saalenge vejen bliver i nuværende forfatning, ligesom jeg drister mig til at paastaae dette amts andeel ere een med de beste af dend heele broe.

Saaledes er amtets steenebroe og veje til denne tiid bleven repareret og vedligeholdt, hvis vidtløftighed og mængde af veje noksom tilkiendegiver amtets bestandige eller aarlige byrde til vedligeholdelse, især paa de stæder, hvor vejen falder til og fra Kiøbenhavn, Corsøer og Callundborg. Ved det at vejene har været herreds- og sogneviis tildeelt bønderne til vedligeholdelse, uden at proprietairne hver for sine godser havde noget aparte veistk., har heele byrden af tilsium beroed paa amtsforvalteren, som derved har haft anseeligt arbeide og udgifter, ved det hand hver gang reparationer har skeed, maatte være overværende og ude fra sit huus. Og da amtsforvalternes nu havende embedsforretninger forbyder dem at have opsigt med vei reparationen saa lang een tiid, som dertil kunde behøves, saa har deraf nødvendig flydt, at reparationen er skeed det korteste muelig og undertiiden ikke paa dend til saadan arbeide beqvemme tiid.

Mine ringe tanker til een bestandigere vedligeholdelse for eftertiiden ere altsaa disse: Om det for eftertiiden ei

kunde ansees nødvendigen enten at beskikke en veinspecteur herpaa amted, som kunde have tilsuun med vejen og efter omstændigheder, i steden for dend forhen reparationsmaade af heele herredes samling, ikkun daglig at tage 1 à 2 af de inddeelte sogner i 2 à 3 dage, for desbeder at kunde istandsætte det stk. vei, planere og med dyne gryfter indgrave til vandets afløb, til hvilket arbeide een commando soldatter var høyst nødvendig, og bonden alleene for første gang at kiøre steen og fyldning, eller og amtsforvalteren, som amternes og stedernes omstændigheder bekientd (er), blev tillagt een karls løn til saadan daglig tilsuun, og at holde bog baade over udgifterne og commandoen samt over bøndernes fyldningsarbeide, efter amtsforvalterens foregaaende overlæg med ingenieuren, som fuldte commandoen og derefter giørende foranstaltning. Der maatte de først giøres begyndelse med dend vei for amted, som gaaer fra Roeskilde til Ringsted. Der kunde vel foreslaaes fleere slags forbedrings- og vedligeholdelsesmaader, som at giøre begyndelse godsvis, og hver proprietair for sit gods fik een vis deel at istandsætte og vedligeholde, men hvorvidt det kunde blive til hensigtens opfyldelse af veienes forbedring viides ei, men andre amter, hvor saadan inddeeling har været efter godserne inddeelt, dessen veie maae efter mine tanker være til beste oplysning.

Jeg maae alleene melde, at godsvis inddeeling for dette amt hvor saa mange veie ere, neppe vil komme istand.

Men dend nu efter forordningen 4.martii 1690 her brugelige inddeeling er efter min ringe indsigt dend beste, naar veien først ved een hielp af een commando blev gryfted, ved bonden fyldet og siiden aarlig i rette tiid fra medio maii til ultimum september repareret, medens vejerligt var godt og der var tørrelse i luften, thi for eller efter dend tiid, var arbejdet til dobbelt besværlighed og ikke dend halve nytte.

Trudsholm hovedgård og Torkilstrup by i Kirke Såby sogn. Detalje af kort over "Callundborg landevej paa Roskilde Amt", opmålt 1779 af Chr. von Stockfleth. Rigsarkivet kortsamling. Vejdirektoratet 1146a.

INDBERETNINGER 1770

FORANDRINGER TIL LANDVÆSENETS BEDSTE 1770

/Indsendt af amtmand E.K.Knuth, 17.3.1770 i henhold til landvæsenskollegiets skrivelse af 25.11.1769 "hvorved det attraaes aarligen at viide de forandringer, som tiid efter anden her i riiget i henseende til landvæsenets og bondestandens opkomst foretages".

Der indledes med oplysninger om købstadsjordene og fortsættes med godserne/.

Roskilde amt, proprietairgods m.v.

A. Sonnerup.

Etatsraad Brabrand, som eier har tilmeldt mig, at hverken er eller kand blive nogen nyttig forandring til forbedring, saa længe det giøres ham umuelig efter de meere end liige tilbud at faae magelagt en bondegaard i Nørre Hvalsøe, hvormed Universitetet er benificeret.

B. Trudsholm.

Der er alleene forbedret en del enge ved moesers udgravning, især paa hovmarkerne.

C. Lindholm.

1. Dettes herskab og professorerne^{*)} ere blevne eenige om at afdeele et fælles overdrev, saa at enhver faaer sit, hvilket, naar vejret tillader, skal aflukkes.

2. 3 byer, nemlig Lille Karlebye, hvor Lindholm skal være største lodseier, Store Karlebye, hvor Egholm har den største lod, og Kircke Saabye, hvor Ledreborg har den største lod, har i henseende til jordernes reebning og lukning foretagen forandring. Hertil kommer, at en bonde i Abbetved bye, hvor dette Lindholm gods er alleene lodseier, har fra fælledskabet indgrøftet sin jord, saa at det nu bestaaer i een vænge.

D. Ryegaard.

Næst at igientage næst forhen ommelte forandring i henseende til Store og Lille Karlebye, hvoraf Ryegaard tilhører 4 gaardmænd er endnu i henseende til dette gods foretagen denne forandring: Eybye byemænd tillige med 4 byemænd

*) Det vil sige universitetet.

af Communitetsgodset har efter derover holdte forrætning fralukket deres mark for sig selv, hvilket tilforn var til fælleds med Store Karlebye, Kircke Hyllinge og Kyndeløse byer, og er det udgiort, at denne mark skal være i fuldkommen stand næstkommende 1.maji.

E. Egholm.

Der er en fælleds mark imellem Sæbye og Biltris paa den eene, og Lyndbye, Lille og Store Karlebye samt Kircke Hyllinge byer paa den anden siide i aaret 1760 fralukket, og endnu vedligeholdes. Ligesaa er en fælles mark imellem Wellerup bye paa den eene og Ferslev bye paa den anden siide samme aar fralukket. Men som denne fralukkelse af de paa-grændsende er forladt, saa, da bønderne ved heignet at vedligeholde fandt større byrde end fordel, er denne mark igien i fællig.

Med jordrebning og ligninger paa bønderne i hartkorn og jorder er der baade før og efter de ... om landvæsenet udgangne forordninger saa vidt avanceret, at der nu paa godserne ingen fleere byer er tilbage, hvor Egholms ejere er største lodsejere, og hvor det er til fordel. I øvrigt har Egholms eiere paa moesers og enges udgravning anvendt be-kostninger.

F. Svanholm.

Her er enhver bondebye giort liige udi hartkorn, og landgilden er noget forringet, ligesom enhver og arbeider paa baade at forbedre deres luge og agere saa og at sætte steengierder, piile og andre træer item, ved det at herskabet har overladt bønderne tienden, og vidre for en meget taalelig afgift er de paa nogle aar komne i den stand, at de aldeles ikke som i forrige aaringer behøve laanesød ej heller anden forstrækninger. I henseende til hovedgaarden, da har ejeren giort stoer bekostning paa fralukkelse, item enges og moesers udgravning og oprensning.

G. Selsøe.

Hvor herskabet er eene lodsejere, sc. i Synderbye og Manderup, er overdrevne reebet og indpælet, saa at beboerne er

lige i hartkorn. Ligeledes er proponeret for lodsejerne i Schullelev byes marker, hvor dette herskab er største lods-ejere, ja ejer af 20 gaarde, at markerne sammestæds maae reebes. Men Universitetet som har 3 gaarde der i byen af 4 gaarders hartkorn, ja uliige hartkorn, er der imod, saa ingen forandring er skeet.

Imellem Schullelev og Torslev byers den eene mark som havde fælledskab, samme er ved jordgrøftning fragrøftet, saa at enhver bye har sin mark for sig selv. Omkring gaardens marker saavel som om bøndernes er paa nogle aar opsadt en stoer deel nye gjerder. Ligeledes er paa bøndernes marker udgravet nogle tørvemoeser.

Fremdeles er til engbundens forbedring paa gaarden marker nogle hovedgrøfter opgravet. Ellers, for at faae bønderne i god stand, har herskabet eftergivet dem en del af landgilden, saa at udgiften for dem er meget modereret.

H. Gammel Kiøgegaard.

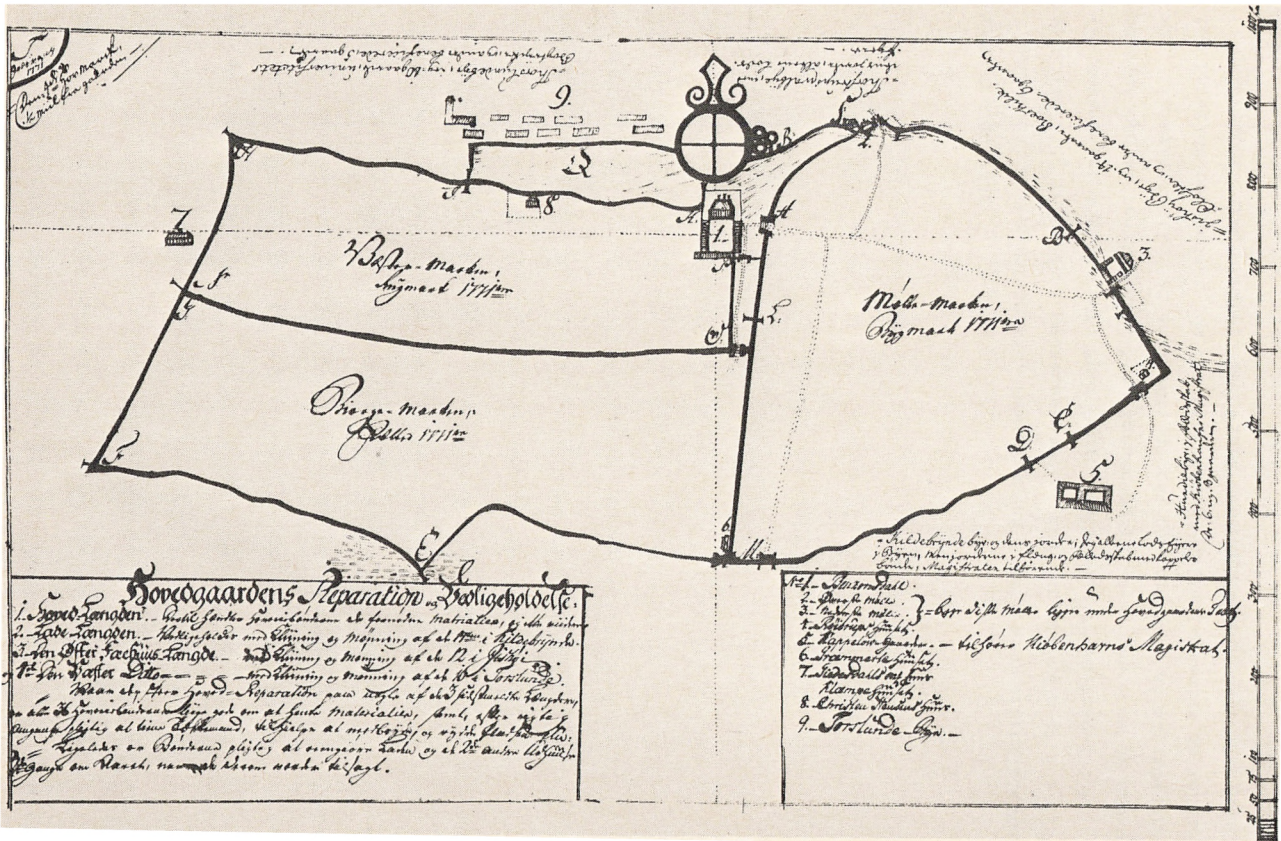
Kiøge Lyng, hvori denne gaards bønder er lodsejere, er saa vit deelet, at bønderne veed deres fang, men ingen fra-gravning kand skee førend i sommer.

I. Wibyegaard.

Dennes hovedgaardsmarker ere 6, hvoraf tilforn aarlig blev dreven de 3 og de andre 3 udlagt til græsning. Men dette er for nogen tiid siden saaledes forandret, at i stæden for 3 drives nu ikkuns 2, og de 4 bruges til græsning, hvori haves til øjemed at soulagere bønderne for hoveri, endskiønt ejeren foregiver ved denne forandring selv at have tab.

K. Svendstrup.

Hovedgaardsmarkerne er afdelt til 11 marker efter den holstenske maade. I henseende til godset er paa nogle stæder ved fralukkelse fælledskabet ophævet, saa er og moeser udgravet, nogle hundrede favne steengjerder sat, ung skov opelsket, item piile plantede, lige som bøndernes tilstand og efter tiidernes beskaffenhed og i henseende til den graserende qvægsyge er passable.

Hortegaardens Reparation og Vedligeholdelse.

1. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

2. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

3. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

4. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

5. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

6. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

7. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

8. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

9. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

10. **De tre Stue.** - Hver Stue skal repareres og vedligeholdes, og der skal tages Hensyn til de gamle og nye Planter, som er indplanteret i dem.

- 1. De tre Stue.
- 2. De tre Stue.
- 3. De tre Stue.
- 4. De tre Stue.
- 5. De tre Stue.
- 6. De tre Stue.
- 7. De tre Stue.
- 8. De tre Stue.
- 9. De tre Stue.

Kortet side 283:

Benzonsdal hovedgårdsmarker. Pennetegning i generalhoverireglementet af 8.11.1770, indsendt i overensstemmelse med forordningen af 6.5.1769 (Rentekammeret 432.49. RA). Mens Benzonsdals ejer Fr.Barfred i 1768 nøjedes med at henvise til, hvad Sonnerupgårds ejer mente om de spørgsmål, landvæsenskollegiet stillede, gjorde han meget ud af at redegøre for hoveriet ved godset, da der året efter skulle indsendes de såkaldte generalhoverireglementer. Den viste tegning findes sidst i reglementet.

L. Duebrødre Kloster.

Under dette gods er:

1. Gierdrup og Taagerup liggende i Lejre herret, og hvoraf den sidste tilhører klosteret, ere fra hverandre ved indgravning separerede, hvilken deeler begyndt, og deels skal fuldføres i foraaet.

2. Ølsemagle og Ølbye har faaet sit eget fang i Kiøge Lyng vide /se/ H. /Gl.Køgegård/.

3. Imellem præsten i Rørup og bønderne sammestæds er giort saadan foreening, at præsten faaer i enhver mark sin jord for sig, og præstens jord deler igien bønderne imellem sig, paa hvilken deeling er giort begyndelse ved indpæling, som i denne tilstundende sommer bliver fuldført.

4. Bønderne paa godset har i almindelighed giort begyndelse med aers rensning og viidere som hører til heeders, moesers og moradsers forandring og forbedring.

M. Roeskilde Jomfrue Klosters gods.

1. Bønderne i Kamstrup bye har aflukket et stykke af dens saakaldede Hanehøjs mark paa 24 tdr. land og indhegnet samme samt bruger den til hielp til een deres mindre mark.

2. Frue Kiær mose i Øster mark i Gunsemagle er og udgravet til torvemosens og engbundens forbedring.

3. Gierdrup. Det er ved en foreening besluttet, at denne bye, Gunsemagle og Taagerup, deres sammengrændsende eene mark skal separeres, hvilken forandring i dette foraar bliver foretagen.

N. Bentzonseje.

1. Ved hovedgaarden er foretagen denne forandring, at bøndergodset i 7 til 8 aar har været fri for hoveri, undertagen noget vist indeelt og determineret, ligesom de og i stæden for saadan hoveri har svaret en vis sum penge aarlig.

For resten er gaardens marker saadan behandlet, at i stæden for udsæden tilforn aarlig ej var meere end 140 à 150 tdr. rug, byg og havre, saa er den nu 300 tdr. og derover, hvorved græsning og høeavling ej tabes, men tvertimod er forbedret, ja ejeren har endog bragt det saa vit, at i een

gaarden mark, hvor tilforn ej har været saaet meere end 40 til 50 tdr. rug er saaet i velskikket og goed jord 130 tdr. rug.

Fremdeeles har ejeren foretagen sig forrige sommer at indrætte endnu een hovedgaardsmark til omskiftning af græsning og sædeland, men samme er dog ej fuldkommen færdig.

2. Ved bøndergodset er intet foretagen formedelst de paa-grændsendes modvillighed i at accordere fælledskabets op-hævelse, endskiønt hand som største lodsejere herom har anmodet.

O. Universitetets gods.

I henseende til det er ingen forandring eller forbedring forefalden uden for saa vit, at 3 af dets bønder, som har fang i Kiøge Lyng har faaet sin egen deel, vide H, I, L /*Gl. Køgegård, Vibygård og Duebrødre Klosters gods*/.

P. Bidstrupgaard.

1. Store Ladager har for en deel aar siden separeret deres hestehauge fra Ørsted hestehauge, som de holder indhegnet ved 2 huusmænd og pløjer ald den deri tienlige jord, ligesom de og har udgravet en stor moese beliggende i skiellet imellem dem og Lille Ladager.

2. Aaen for Gunsemagle søe, som løber imellem Gunsemagle mark paa den eene, Taagerup og Gierdrup paa den anden siide, er opgraven og bliver bestandig vedligeholdt.

3. Aaen, som kommer fra Kiøbenhavns amt og løber ud til stranden imellem Friderichsborg amt og Roeskilde amt, forbi Wærebroe møller, er opgraven og bliver aarlig oprenset til megen forbedring paa engene for Gunsemagle bye paa Roeskilde amt, Snedstrup, Steenløse og Wexøe byer paa Friderichsborg amt.

4. I Gunsemagle østere mark er Frue Kiær moesen udgravet, og giort broe over grøften til forbedring paa eng og tørvegrund i denne moese.

5. Imellem Wellerup, Koppelev, Kildebrynde og Hundie paa den eene, og Mosede paa den anden siide er opgraven en gammel aae, som omsidder falder i stranden ved Kiøge kroe, hvil-

ken opgravning aarlig holdes vedlige og er til god forbedring paa alle forbenævnte byers enge.

6. Maberg byes beboere har indhegnet et stykke af deres Fløngs mark for dermed at komme en mindre mark til hielp.

7. Kamstrup bye har indhegnet et stykke af deres Hanehøjs mark paa 24 tdr. sædeland, som de nu bruger til hielp med en mindre mark.

8. Bønderne i Lille Waldbye har udgravet en stoer moese i deres eene mark, som bestandig stoed under vand, og derved meget forbedret deres engbund.

9. Gievninge overdrev er opfyldt og inddeelt i 2 deele til pløjeland vechselviis.

10. Kattinge overdrev afdeelt i 2 deele; den halve deel optagen til pløjeland, og den anden halve deel forbleven til græsning undet sit særdeles heignet.

11. Svogerslev og Glim separeret deres sammengrændsende eene mark fra fælleds græsning.

12. Glim bye har udgravet en stoer moese, Svane moese kaldet, i forbemelte separerede mark beliggende.

13. I efteraaret 1769 er giort en forrætning, hvorved er besluttet at separere Gunsemagle, Taagerup og Gierdrup sammengrændsende marker til hver bye næstkommende foraar.

14. Imellem Ølsemagle og Ølbye samt Ølbye og Kiøge er i dette efteraar afgaaet skiæl over deres lyng, hvorefter disse 3 byer til foraaet agter at separere deres lyngs græsning fra hverandre.

15. Bidstrup hovedgaards eene fri mark er i afvigte aar bebygget med 18 huuse, og er ethver huus tillagt 4 tdr. sædeland og 2 høvders græsning. Disse 18 huuses beboere svare ingen anden afgift en 2 arbejdsdage ugentlig for forpagteren istæden for arbeide af bønderne.

16. Til et andet huus i en anden hovmark af gaardens fri taxt er henlagt et anselig stykke jord, hvorved dette huus er forandret til en bondegaard, som med besætning og fornøden tilbygning er forsynet.

17. Alle bønderne ere frigivne for ladegaardshoverie, og til forsikring har arvefæstebreve, som ej maa forandres.

Q. Roskilde Domkirkes gods.

Ved dette gods er deels foretagen og deels haab om forandringer, som stiftskriver, cancellieraad Strøms til mig indløbne berætning nærmere viiser, og ej alleene i saadan henseende, men og fordi den indeholder adskillige demonstrationer og besværinger herved insinueres^{*)}. /Aftrykt nedenfor/.

Strøgødset under amtsforvalter Rosted.

Heinstrup.

Denne gaard, som bestaaer af 17 tdr. 1 skp. 3 fjk. 1 alb. hartkorn beliggende i Gunsemagle sogn, ejes af hoffapoteqver Becher, og drives af ham selv, laae tilforn under fælled med bemelte Gunsemagle udi 2 marker, men er nu paa en liden eng nær fralukket og gaardens forhen havende 3 marker inddeelt til 6 kornmarker, og endnu ventes 3 til aggerland, saa at hver sædemark skal holde 10 tdr. Desuden er fralukket anden engbund af forhenværende suure og siide moeser, der nu ved udgravning, giødning og freed fra 30 til 60 læs er forbedret.

Alle disse fralukninger er paa ejerens bekostning deels med steengierder, saavidt de 3 hovedmarker angaaer, og siden de andre inddelinger med dobbelte grøfter, hvorpaa er plantet hesel, tiørn og andre træer.

Jacob Jensen Boserup i Snodelev vil anmelde sig for vedkommede proprietairer, som med ham i mark ere lodtagne, for om muelig at faae sin jord til forbedring separeret.

ROSKILDE DOMKIRKES GODS, O.Strøm, stiftskriver. 20.12.1769.

/I henhold til amtmandens ordre af 28.11.1769 gives efterretning om foretagne forandringer og forbedringer på domkirkens gods/.

... Men jeg maae beklage, at derom for nærværende tiid lidet eller intet er at mælde, efterdi tingene ere endnu saa godt som nye, og ingen bonde lader sig saa hastig overbeviise om nytten og fordeelen af de indretninger, der ey

^{*)} D.v.s. vedlægges.

have været brugelige i hans forfædres tider.

Hidindtil har jeg troet, at det nytter intet at ville tage sagen over tvært, og drive den igiennem med force, men at det var allerbedst at give bonden nogen tiid til at betænke sig, samt forestille ham hensigten og nytten af de kongelige foranstaltninger, og derved formaae ham til godvillig at renoncere paa det fælledskab, hvori hand staaer saavel med de nærmeste byer som med naboerne i hans egen bye. Slige forestillinger har jeg heller icke glemt at gjøre domkirkens bønder ved alle leyligheder, men deraf er dog til dato intet videre udkommet end som følger:

1. For 5 à 6 aar siden begyndte Gundsøemagle bye her i amtet, hvor domkirken har nogle faae bønder, at ville separere deres eene mark fra de mange tilstødende nabobyers marker, ligesom de og virkelig fik separationen iverksat, men 3.aar derefter, da gierderne eller digerne paa nye skulle sættes istand og forbedres, syntes dem, at arbejdet dermed faldt dem aldt for bekosteligt og uovertageligt, og begave sig derfor ind igien i samme fælledskab som før, hvilket og siden har vedvaret.

2. I sidstafvigte foraar har Gierdrup bye i Roeskilde amt, hvor staden Kiøbenhavn og dens magistrat er største lodseyer, separeret sig fra Taagerup, Gundsøemagle og fleere byer, i hvilke domkirken har deels liden, deels slet ingen lod. Og hverledes dermed er tilgaaet, samt hvad bestandighed man deri kand vente sig, det haaber jeg, at hr. forvalter Rosted paa Bidstrupgaard giver nærmere oplysning om; thi en reyse til visse kirker hindrede mig fra at overvære den forretning, og jeg har heller icke siden faaet gienpart af det i den sag passerede.

3. Thune bye her i amtet, hvor domkirken eyer noget, men Gieddesdal det meeste, har adskillige gange tenteret at komme ud af fælledskabet med nabobyerne paa den eene side, men for omtrent 3 aar siden blev af de fleeste lodseyere indgaaet en skriftlig forening og contract, at ingen separation efter den tiid maatte forlanges eller paastaaes, fordi den

blev befunden at medføre alt for megen vanskelighed og bekostning for samtlige interessenter; hvorimod dog heele Thune bye protesterede og har i dette foraar paa grund af samme protest indgivet en memorial til det høye Generallandvæsenscollegium med en underdanigst bøn og begiering, at forbemeldte contract maatte sættes til side og dennem tillades at grøfte sig fra deres naboer i følge de seneste om fælledskabets ophævelse udgangne kongelige anordninger. Men uagtet denne ansøgning længe siden har været til landvæsens-commissariernes erklæring og fra dem igien er expederet, saa har man dog dets angaaende endnu ingen resolution seet, uvist af hvad aarsag.

Dette er aldt hvad jeg ... veed at indberette angaaende fælledskabets ophævelse imellem bye og bye, saa vidt domkirken deri har nogen deel. Men i henseende til gaardenes separation i een og samme bye er endnu intet foretaget paa domkirkens gods, uagtet jeg i denne sommer har gjort mig megen umag for at opmuntre et par byer dertil, nemlig Gund-søelille, hvor domkirken er største lodsejer, og Soderup bye nær ved Roeskilde, som heel og holden tilhører domkirken allene. Disse 2 byers beboere, især Soderups mænd, har jeg nogle gange haft samlede hos mig, og foreholdt dem saa vel Hans kongl. Mayts. ... intention og villie som og deres egen deraf flydende beqvemmelighed og fordeel, bedende, at de nøye ville eftertænke og overlægge med hinanden, naar og hvorledes hver bymark kunde separeres og deeles imellem dem, da jeg i alle muelige tilfælde ville være dem behielpelige og lave det saa, at ingen af dem skulle vorde fornærmet, men enhver faae sin part uddeelt i proportion af sit hartkorn med videre.

Efter lang betænkning og nøyeste overlæg have Soderup byemænd endelig declareret, at de istæden for at finde bymarkernes separation og afdeeling nyttig og gavnlig for dem, langt heller ansaa den for at være dem til allerstørste byrde og til ufeylbar ruin. /Af følgende grunde:/ 1. I henseende til de store bekostninger, som ville medgaae til de

mange indhægninger i alle 3 marker, hvilke for enhver gaardmand især ey skulle kunde ansættes for ringere end 100 rdl., efterdi markerne i Soderup ere saa sidlændte og moradsige, at der paa mangfoldige stæder ey kunde opføres diger, men maatte bruges gierdsel, der altid er vanskelig at faae her paa heeden, men ville blive end meere rar og kostbar herefter, om mange byer paa een gang skulle finde for godt at separere sig baade bye- og gaardvis. 2. Behøvede hver mand til saa mange nye gierders indretning og vedligeholdelse at leye fleere folk end sædvanlig, eller og at holde en karl meere end før i sin tieneste bestandig; hvilken staaende udgift tillige med nyt gierdsels aarlig indkiøb, hyrders løn, leedenes vedligeholdelse og andet deraf dependerende maatte i det mindste anslaaes til 50 sldr. aarlig pro persona.

3. Da alle diger, om de ellers skal være forsvarlige, bør gøres dobbelte, og følgelig ville indtage et rum af 10 til 12 al. i bredde (grøfterne paa begge sider indberegnete), saa maatte deraf følge, at Soderup bye, som desuden har kun liden jord i proportion af sit hartkorn, kom til at miste af sine marker i det mindste en fierdedeel, om icke meere, der gandske gick til spilde paa diger og grøfter, og at alt-saa hver gaardmand især kom til at saae og høste 1/4 mindre end før, hvilket nødvendig maatte foraarsage, at ingen af mændene der i byen kunde efter saadan markernes deeling svare sine fulde skatter og afgifter herefter som hidindtil.

4. Om der end kunde blive nogen fordeel i sin tiid ved denne nye indretning ved det, at enhver især fick friere hænder og blev meere raadig over sit eget, saa ville der dog i det mindste gaae et halvt snes aar bort inden fordeelen viiste sig ret kiendelig, og imidlertid kunde den rigeste bonde saaledes sættes tilbage ved de paa gierdernes anvendte bekostninger, at hand aldrig kunde reyse sig igien. Ja, om hand efter nogle aars forløb kunde drive sin afling høyere end før (hvilket dog ansees for meget uvist), saa ville hans fordeel alligevel gaae bort til den aarlige bekostning paa gierdernes vedligeholdelse, som forhen er anslaaet til 50 sldr.

I betragtning af aldt dette have Soderups mænd eenstemmig declareret, at de med deres gode villie aldrig ophævede fælledskabet imellem dem selv indbyrdes, og saafremt de skulle tvinges dertil, kunde de umelig svare deres forige afgifter, men maatte nødvendig begiere moderation saa vel i skatter som landgilde. De ønskede derfor helst, at alting maatte forblive paa den gamle fod, og bade mig indstændig at intercedere for dem derom hos de høye herrer domkirkens directeurer saa og hos Generallandvæsenscollegium, hvilket aldt Gundsøelille by ligeledes har forlanget, og bedet mig underdanigst at forestille.

Alle disse omstændigheder anføres ickun til den ende, at Deres ... excellence ... kunde erfare 1) den umag jeg har gjort mig for at see Hans kongl. Majets. ... intention opfyldt saa vidt til mig stod, og 2) de vanskeligheder, som haver mødt mig, og hindret mig fra at udføre mit forsæt. Jeg tilstaaer gierne, at alle de hindringer, som ere lagt mig i veyen, ville icke møde paa alle stæder, fornemmelig i skovegnene, hvor man har god forraad paa gierdsel, men imidlertid troer jeg icke, at mange bønder her i amtet skulle enten selv forlange at faae sin jord fraluckt og indhægnat, eller lade sig dertil overtale af andre, og det især af denne aarsag, at de fleeste have hverken penge eller tiid nock at anvende paa nye indretninger, hvis udfald er saa meget uvist. Og saafremt bondens entreprise slog ham feyl, hvo skulle da erstatte ham skaden? Saavidt jeg har kundet mærke, indsee de fleeste bønder temmelig vel deres egen interesse, og saalænge man ey kand give bonden fuldkommen forsickring enten om vis fordeel af en nye entreprise eller og om erstatning i fald hand taber noget ved samme, saa var det for haardt og ubilligt at tvinge ham dertil tværtimod hans egen indsigt og villie. Jeg har derfor saa meget mindre villet tvinge nogen af domkirckens bønder til at lucke sig fra de øvrige medeyere i byen, som jeg ved den kongelige forordning af 28.julii anno currente /indeværende år/ aldeles icke finder mig authoriseret til at bruge nogen slags tvang.

LEDREBORG, C.Holstein, ejer. 12.1.1770.

/Fra grevskabet Ledreborg indgik besvarelsen af cirkulæret af 25.11.1769 direkte til landvæsenskollegiet/.

1. For at gjøre bønderne hoverie frie, haver jeg indeelt Kornerup hovedgaardstaxt saaledes, at Kornerup byes bønder, hvis jorder er reebet og gjort lige imellem dem, har faaed noget deraf, Kornerup mølle noget, og resten at drives af Kornerups beboere selv, uden ringeste besværing for bønderne.

2. Schullerup hovedgaards marker har jeg indeelt i 6, og forpagtet dem bort paa de vilkaar, at forpagteren skal drive avlingen selv, og bønderne dertil ingen hoverie gjør uden alleene møgagningen.

3. Saabye byes marker er bleven reebet og jorderne beqvemmere end før indeelt.

4. Gammel Glims bye er deelt i 2 og 5 af gaardene sat separat i udmarkerne.

5. Der er skeed adskillige separationer imellem bønderbyernes marker, som til dels er befordret ved at sætte huuse i markskiellene til grøfternes vedligeholdelse.

6. Ved Næsbyholm og Bavelse /Præstø amt/ er alle de over $\frac{1}{2}$ miil fra hovedgaardene beliggende bønder gjort hoverie fri og forpagteren paalagt at lade selv drive det hovarbeide, bønderne kunne tilkomme.

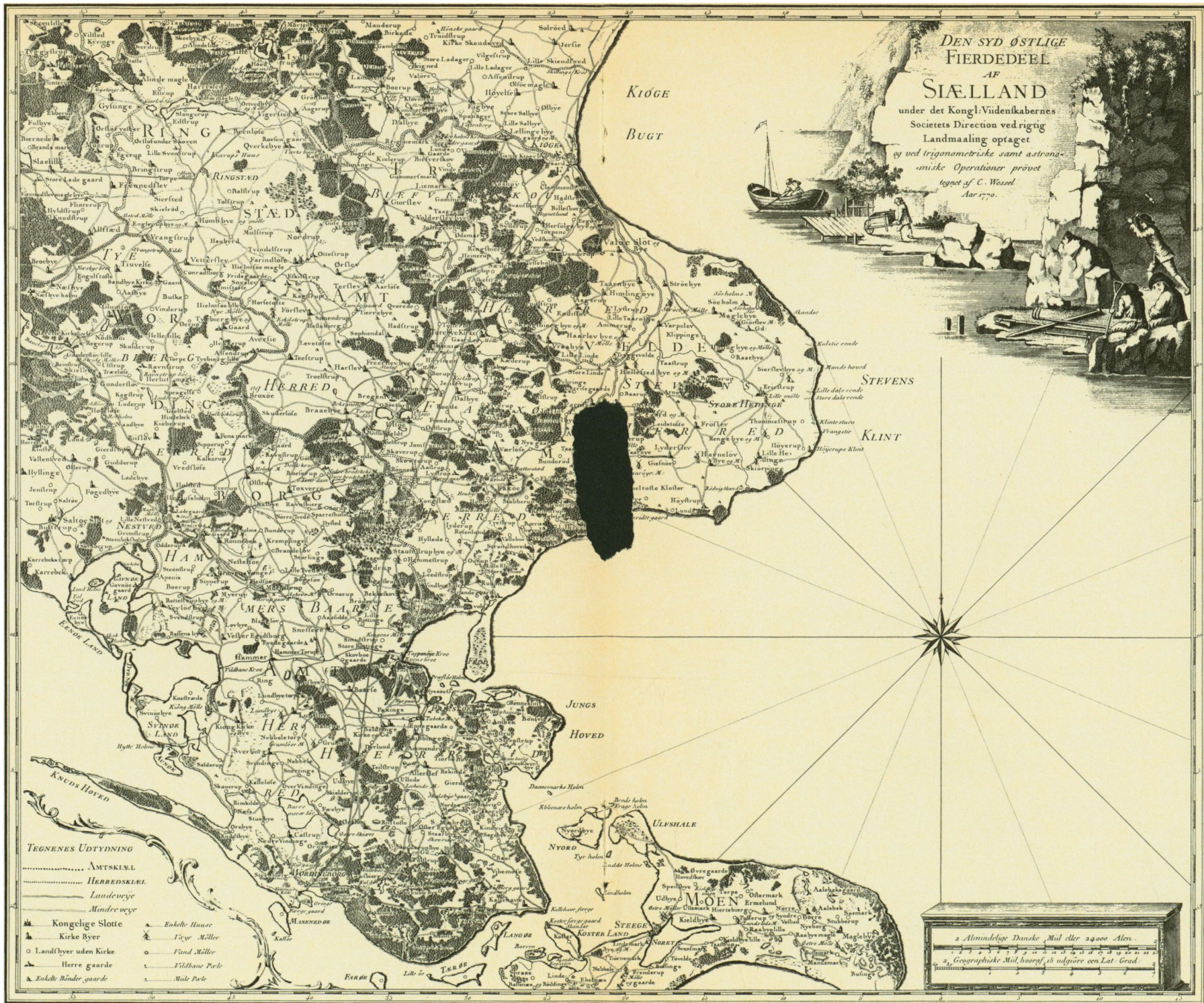
7. Disse 2 godsers underlagde bønders jorder ere reebede og eenhver tildeelt lige meget efter byernes hartkorn, saa bønderne udi eenhver bye har lige hartkorn, i steden for nogle før havde lidet og andre meget, hvilket her har kunnet skee siden der er ingen fremmede lodseiere.

8. Der er udgravet adskillige vandstæder og moser, og til vandets udløb opkasted omtrent 4000 favne grøfter.

9. I nogle aar er sat 6000 favne steengierder og een deel levende gierder.

10. Og da der er intet nest hoveriets lettelse som meere kand befordre bøndernes vel, end at hand beholder selv tienderne og befries for den for hannem saa høystskadelig

tælling og tiendeydning i nægen, saa har jeg overlat bønderne i de sogne, hvor jeg eier kirkerne, kirketienderne for een billig afgift i penge, har og tilfæstet mig adskillige kongetiender alleene for at overdrage dem igien til bønderne uden ringeste fordeel for mig selv. Men det er dog alt ufuldkommen og ubeständig, saa længe det haab mand har gjort sig, at bønderne skulle faae alle 3 deres tiender ey bliver opfyldt, og tællingen paa ageren reent afskaffet, saa bonden kunde indage sit korn, naar veyerliget det ville tillade uden at see det bedervet formedelst tællernes ophold og tiendens fremførsel til differente stæder.

DEN SYD ØSTLIGE
FIERDEDEEL
AF
SJÆLLAND
under det Kongl. Videnskabernes
Societets Direction ved rigtig
Landmaaling optaget
og ved trigonometriske samt astron-
omiske Operationer prøvet
tegnet af C. Wessel
Aar 1770.

TEGNEENS UDTYDNING

..... AMTSKIRKEL
..... HERREDSKIRKEL
Landvej
Mindre vej

▲ Kongelige Slotte
▲ Kirke Byer
○ Landbyer uden Kirke
○ Herre gaarde
▲ Enkelt Hønder gaarde

● Enkelt Høuse
● Tyve Møller
● Fand Møller
● Fildbane Pøle
● Mule Pøle

2 Almindelige Danske Mil eller 24000 Alen.
2 Geographiske Mil, hvoraf 15 udgjøre een Lat. Grad.

Videnskabernes Selskabs kort over den sydøstlige fjerdedel af Sjælland.
1770. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse.

BILAG

PRIVATE GODSEJERE I ROSKILDE AMT, UDVALGTE TIDSRUM I DET 18.ÅRHUNDREDE

<u>Gods</u>	1735/36	1757/58	1768-70
<u>BENZONSDAL</u>	PEDER BENZON, boet. højesteretsassessor. (Død 1735). Tillige ejer af Gjeddesdal og Benzons- eje.	FREDERIK BARFOED, vinhandler.	FREDERIK BARFOED, vinhandler.
<u>BENZONSEJE</u>	PEDER BENZON, boet. højesteretsassessor. (Død 1735). Indtil 1737 ejerfællesskab med Ben- zonsdal og Gjeddesdal.	CARL CHR.SCHUMACHER, senere major.	CARL CHR.SCHUMACHER, major.
<u>EDELGAVE</u>	CHR.WELDINGH	CHR.WELDINGH, (død 1758).	JACOB BORNEMANN
<u>EGHOLM</u> (m.Krabbesholm).	BIRGITTE SKEEL (død 1737).	CHARLOTTE AMALIE SKEEL (Død 1763). Enke efter præsidenten i Højesteret, Iver Rosenkrantz (død 1745). Tillige ejer af Ryegård	FR.CHR.ROSENKRANTZ, geheimstatsminister m.v. Tillige ejer af Ryegård m.fl. godser.

Gods	1735/36	1757/58	1768-70
<u>GJEDDES DAL</u>	PEDER BENZON, boet. højesteretsassessor. (Død 1735). Tillige ejer af Benzonsdal og Benzons-eje.	LARS BENZONS arvinger (død 1741).	CAROLINE v.HOPPE Enke efter Herman Lengerken v. Klöcker, viceborgmester i København.
<u>GL.KØGEGÅRD</u>	JOHAN AUGUST MEIJER-FELDT (d.ældre), feltmarskal, generalguvernør.	BIRGITTE MEIJER-FELDT Enke efter J.A.Meijerfeldt.	CARL FREDERIK MEIJER-FELDT Indtil 1768, derefter broderen: JOHAN AUGUST MEIJER-FELDT (d.yngre).
<u>KATRINEBJERG</u>	CHR.FR. v.HOLSTEIN, overhofmarskal, stiftamtmand.	JAKOB BENZON, overpræsident i København.	CHR.BENZON, oberstløjtnant. Brodersøn til Jakob Benzon.
<u>LEDREBORG</u>	SOPHIE LINDENOW Gift med Hans Henrik Mandix.	JOHAN LUDV.v.HOLSTEIN, oversekretær i Danske Kancelli, senere geheimestatsminister. (Død 1763) bl.a. kendtsom kunstsamler. Initiativtager til oprettelsen af Videnskabernes Selskab. Godset grevskab fra 1746.	CHR.FR. v.HOLSTEIN Søn af Johan Ludv. v.Holstein.

<u>Gods</u>	1735/36	1757/58	1768-70
<u>LINDHOLM</u>	CHR.L. v.PLESSEN, amtmand over Køben- havns amt. (Død 1752) ejede des- uden Selsø (samt Glorup og Fussingø.	CHR.LUDV. SCHEEL v.PLESSEN (1741-1801) ejede til- lige Selsø m.fl. godser. Sønnesøn af Chr.L. von Plessen.	CHR.LUDV. SCHEEL v.PLESSEN (1741-1801) medlem af gene- rallandvæsenskollegiet 1769, senere af Den store landbo- kommission.
<u>RYEGÅRD</u>	IVER ROSENKRANTZ, præsident i Højeste- ret. Se under Egholm.	CHARLOTTE AMALIE SKEEL (Død 1763). Enke efter Iver Rosenkrantz.	FR.CHR.ROSENKRANTZ, geheimstatsminister m.v. Se under Egholm.
<u>SELSØ</u>	CHR.LUDV. v.PLESSEN (Død 1752). Se under Lindholm.	CHR.LUDV. SCHEEL v.PLESSEN Se under Lindholm. Op- rettede i 1753 stamhuset Selsø.	CHR.LUDV. SCHEEL v.PLESSEN Se under Lindholm.
<u>SONNERUPGÅRD</u>	SEVERIN de JUNGE, dir. i vestindisk- guinesisk kompagni.	FREDERIK BRABRAND, landsdommer. (1714-1799). Forf., tid- lig fortaler for refor- mer.	FREDERIK BRABRAND

Gods	1735/36	1757/58	1768-70
<u>SPANAGER</u>	CHR.CARL GABEL, overkrigskommissær, senere stiftamtmand i Ribe. (1679-1748). Ejede i pe- rioden adskillige godser, bl.a. Bregentved 1709- 1718. Ejede også Giese- gård.	ANNE SOPHIE SCHACK f. RANTZAU (Død 1760). Fra 1776 del af stamhuset Giesegård.	DET SCHACKSKE DØDSBO
<u>SVANHOLM</u>	CHR. von ARENSTORFF Solgte 1736 til Adolf Andreas v.d. Lühe.	JONAS JØRGENSEN, tidl. forpagter. (Død 1763).	NIELS JØRGENSEN (SVANENSKIOLD). Søn af Jonas Jørgensen.
<u>SVENSTRUP</u>	FREDERIK OERTZ, officer, amtmand over Roskilde amt. (1712-79).	PETER JOHANSEN NEERGAARD (1702-70). Ejede des- uden Merløsegård og Ringsted Klosters gods.	JENS BRUUN NEERGAARD, landsdommer. (1742-88). Overtog Svenstrup 1763.
<u>TRUDSHOLM</u>	VIBEKE JUEL/PEDER JUEL HVERRINGE Vibeke Juel død 1735. Peder Juel Hverring, søn af Gregers og Vibe- ke Juel.	CASPAR CHRISTOFFER BARTHOLIN, assessor, sen. høje- steretspræsident. (Død 1765). Overtog Trudsholm 1749, tillige ejer af Astrup.	ANDERS DINESEN, assessor.

Gods	1735/36	1757/58	1768-70
<u>VIBYGÅRD</u>	PEDER BENZON, boet, højesteretsassessor. (Død 1735). Se Benzonsdal, Benzonseje og Gjeddesdal.	ADAM CHRISTOFFER v.HOLSTEIN/PEDER MIKKELSEN QVISTGAARD Ejerskifte 1758. P.M.Qvistgaard tillige ejer af Basnæs. (Død 1775).	PEDER MIKKELSEN QVISTGAARD
<u>ASTRUP</u>	PEDER JUEL/JOHAN EICHEL/JUST VALENTING EICHEL, sidstnævnte landdommer på Fyn. Ejerskifte 1736, 2 gange. Just Valentin Eichel død 1743, herefter stamhus.	CASPAR CHRISTOFFER BARTHOLIN Se under Trudsholm. Åstrup erhvervet ved ægteskab.	JOHAN BARTHOLIN EICHEL, cand.jur., sekretær i Danske kancelli m.v. (1748-99). 1786 medlem af Den store landbokommission.

AMTMÆND OVER ROSKILDE AMT ca. 1730-70

- 1729-30 Kristian Frederik Holstein til Katrinebjerg. Stiftbefalingsmand over Sjællands stift og amtmand over Roskilde og Tryggevælde amter (afsked).
- 1730-34 Johan Ludvig Holstein, indtil 1730 amtmand i Tryggevælde amt. Derefter stiftbefalingsmand over Sjællands stift samt amtmand over Københavns amt og Roskilde amt. Var tillige (bl.a.) oversekretær i Danske kancelli og medlem af geheimekonseillet.
- 1734-37 Frederik Oertz, greve, officer. 1733-51 gennem ægteskab ejer af Svenstrup gods. Fra 1737 amtmand over Koldinghus amt.
- 1737-50 Adolf Andreas von der Lühe, kgl. staldmester, assessor i Hofretten. Ejer af Svanholm 1736-45. Siden 1746 tillige amtmand over Tryggevælde amt og en kort tid i 1750, umiddelbart før sin død, også amtmand over Sjællands stift.
- 1750-64 Holger Skeel til Birkelse. Tidligere stiftamtmand over Riberhus stift og amtmand i Ribe amt. I tiden som amtmand over Roskilde amt tillige stiftamtmand over Sjællands stift. Død 1764.
- 1764-76 Eggert Kristoffer Knuth, greve til Knuthenborg og Gyldensteen. Fra 1764 til sin død i 1776 tillige stiftamtmand over Sjællands stift.

Kilder: J.Bloch. Stiftamtænd og amtmænd i kongeriget Danmark og Island 1660-1848. Udg. af Rigsarkivet 1895.

Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen. Portrætter og biografier af stiftamtænd og amtmænd i Danmark 1660-1935. 1936.

STEDNAVNEREGISTER

Stednavneregistret omfatter navnene på de lokaliteter, der er omtalt i udgavens tekstafsnit. Dog er navne på landsdele, amter og herreder ikke optaget i registret, og det samme gælder navne, der ikke henviser til et enkelt sted - f.eks. Universitetets gods, Vartovs gods etc.

Navnene er i registret anført i deres moderne form.

Abbetved by, Kirke Såby sogn 103,124,125,128,130,131,139,
 143,280
 Agerup by, Soderup sogn 122,126
 Algestrup by, Sdr.Asmintrup sogn 125
 Allerslev by og sogn 105,106,123-125,127
 Allindelille by, Haraldsted sogn 122,125,126
 Allindemagle by og sogn 125
 Asemose, ved Ølby, Højelse sogn 113
 Assendløse by, Dåstrup sogn 97,123-125
 Assendrup by, Højelse sogn 96
 Assentorp by, Stenmagle sogn 125-126
 Asserup by, Glim sogn 105,123-124,127
 Atterup by, Jystrup sogn 101-102,119-120
 Avnserup (Helvigstrup hus), nu Kirke Hvalsø sogn 120,123
 Avnstrup by, Særløse sogn 101,120,123
 Avnstrup Overdrev, Særløse sogn 101,119
 Avnsø sø, Særløse sogn 101,139

 Baldersbrønde by, Høje Tåstrup sogn 117
 Bavelse, hovedgård, 175,177,293
 Benzonsdal, hovedgård, Toroslunde sogn 91
 Benzonseje, hovedgård (Risbyholm), Ørsted sogn 92-100,105,
 112,138,259,285
 Biltris by, Sæby sogn 124,131,281
 Bistrupgård, hovedgård 73,100-105,148-153,286-287,289
 Birkede by, Dåstrup sogn 137
 Bjergskov, overdrev, Kirke Såby sogn 130,142
 Bjerremark, Kirke Såby m.fl. byer 130
 Bonderup by, Skibby sogn 209
 Bonderup, hovedgård (fejlskrevet Sonnerup), Store Tåstrup
 sogn 125.
 Borrevejle skov, Gevninge sogn 269,272
 Borup by og sogn 137,244
 Borup by, Osted sogn 106,119
 Bregnetved by, Osted sogn 125,137
 Brordrup by, Gadstrup sogn 97,105

Bårup by, Kirke Eskildstrup sogn 125-126
Bukkerup by, Soderup sogn 126
Bybjerg by, Orø sogn 135

Darup by, Vor Frue sogn 97,124
Damhuset (accisebod), Rødovre sogn 206,269,273
Domholthus (forsvundet hus), Kirke Flinterup sogn 125
Driftsbro (Driftebro) mellem Jersie og Ølsemagle sogne 110,
112,115,272
Drifte bro kro, Ølsemagle sogn 206,269
Duebrødre Klosters gods 105-107,153,285-186
Dyrlund by, Kirke Hvalsø sogn 101,119,123
Dys-marken, Skalstrup by, Vor Frue sogn 258
Dramstrup by, Nr.Jernløse sogn 125
Dåstrup by og sogn 123,124-125,137

Ebberup by, Særløse sogn 101-102,119-120,123,126
Edelgave, hovedgård 73,108,157,159-160,257
Egholm, hovedgård 72,139,280-281
Eghøjsmarken, Kirke Såby m.fl. byer 130
Ejby by og sogn 100,138
Ejby by, Rye sogn 131,136,280
Ellesø, Særløse sogn 101
Elverdam, Soderup m.fl. sogne 143-144
Elverdams Mølle, Soderup sogn 272
Englerup by, Kirke Sonnerup sogn 142

Ferslev by og sogn 281
Fløng by og sogn 133
Fredesø ved Abbetved by, Kirke Såby sogn 139
Frederiksborg slot 272
Frenderup by, Kirke Flinterup sogn 125
Frue Kiær mose, Østermark i Gundsømagle by og sogn 285-286

Gl.Køge by, Ulse sogn 115-116
Gl.Køgegård, hovedgård 110-116,162-170,283,285-286

Gadstrup by og sogn 97
Gamløse by, Orø sogn 135
Gammerød by, Borup sogn 137
Ganløse by og sogn 160
Gerdrup by, Kirkerup sogn 105-107,133,285-287,289
Gevninge by, Gevninge sogn 73,103,123-124,127-128,131,138
Gevninge Overdrev, Gevninge sogn 103,287
Gevninge sogn 184
Gisselfeldt, hovedgård 110
Gjeddesdal, hovedgård 112,116-118,170-172,289
Glim by og sogn 123-124,287,293 (Gl.Glim)
Glørnøse, Ørsted sogn 100
Greve by og sogn 91,105,116,171
Gundsøllille by, Kirkerup sogn 105-106,133,290,292
Gundsømagle by og sogn 104-107,119,285-287,289
Gundsømagle sogn 288
Gundsømagle sø, Gundsømagle sogn 108
Gøderup by, Glim sogn 97,105,123-124

Hammershus, gård, Store Tåstrup sogn 122,125-126
Hanehøjsmark, Vor Frue sogn 258-259,285
Hanerup by, Nr.Jernløse sogn 125
Haraldsborg Mølle, Scr.Ibs sogn 272
Hastrup by, Snoldelev sogn 119,123,134
Hastrup mark, Kagstrup m.fl. byer 115,117
Havdrup by og sogn 93-94,96-97,115,117,137
Have Borup by, Store Tåstrup sogn 125
Hedegården, Vindinge sogn 134
Hedehusene, Fløng sogn 273
Heden (jævnt terræn), Tune, tildels Ramsø herred 193
Hegnede by, Borup sogn 137
Hegnsmosegård, Kirke Eskildstrup sogn 126
Hegter holmen, Kirke Såby sogn 130
Hejede by, Særløse sogn 101
Hejede overdrev, Særløse sogn 101,139
Hejnerup by, Sædder sogn 236

Hejnstrup, gård, Gundsømagle sogn 105,107,288
Hellestrup by, Sdr.Asminsterup sogn 125
Herringløse by, Hvedstrup sogn 108,160,257
Herringløse å, se Hove å
Herlufsholm, hovedgård 224
Herslev by og sogn 124,127,130,132,184
Hjulebæk Huse, Særløse sogn 102
Holbæk købstad 269
Holløse by, Kvanløse sogn 125
Hovvangen, Skibby sogn 209
Hove by, Smørum sogn 105
Hove lund, Smørum sogn 119
Hove Mølle, Smørum sogn 105,108,257
Hove å 107-108,119
Hulegårde, Allerslev sogn 123,125
Hundige by, Kildebrønde sogn 91,105,116,286
Hvedstrup by og sogn 105-106,108,133
Hvedstrup kirke, Hvedstrup sogn 159
Hvedstrup sogn 160,257
Højbjerg, gård, Jystrup sogn 101-102,120
Højby by, Rorup sogn 105-106,123-125
Højelse by og sogn 96,113-114
Højelse sogn 166,258

Igelsø by, Kvanløse sogn 125
Ingvorslund, nedlagt gård, Syv sogn 105
Isefjorden 105
Ishøj by og sogn 91

Jenslev by, Rye sogn 124-125,130,143
Jerismose, Greve sogn 105
Jersie by og sogn 96,112,114-115,137,166,259
Jonstrup by, Ugerløse sogn 125
Jyllinge by og sogn 104,106,119
Jystrup by og sogn 139
Jægerspris by, Dråby sogn 232

Jærnen, overdrev, Solrød sogn 112,115,259

Kagstrup by og sogn, se Karlstrup

Kagstrup sogn 166

Kallerupgårde, Høje Tåstrup sogn 117

Kalundborg købstad 275

Kamstrup by, Vor Frue sogn 97,117,134,285-, 287

Kappelgårde by, Kildebrønde sogn 91,105,116,286 (Kobbelev)

Karleby, se Lille Karleby

Karlslunde by og sogn 97,112,115,117

Karlslunde mark, Karlslunde sogn 115

Karlstrup by og sogn 96,97,112,115,117,166

Kastholm by, Osted sogn 123,125

Katrinebjerg, hovedgård 75-79,118119,160,173-174

Kattinge by, Herslev sogn 105,123-124,130-132,184

Kattinge mark, Herslev sogn 185

Kattinge overdrev, Kattinge by, Herslev sogn 287

Kattinge sø 105,132

Kildebrønde by og sogn 91,105,116,286

Kimmerslev by og sogn 137,258

Kirke Eskilstrup by og sogn 125-126

Kirke Hvalsø by og sogn 123,125,139,143

Kirke Hyllinge by og sogn 131,281

Kirkemarken, Herringsløse by, Hvedstrup sogn 257

Kirkemarken, Kildebrønde sogn 91

Kirkerup by og sogn 105-107,133

Kirke Skensved by og sogn 94,96,137

Kirke Syv by, Syv sogn 97,105,123

Kirke Såby by og sogn 124,130-131,138,142,280,293

Kisserup by og sogn 123,125-126,138

Klarup, gård, Haraldsted sogn 122

Kløvested by, Nr.Dalby sogn 137,236,244,258

Knabstrup, hovedgård 253

Kornerup by og sogn 105,123-124,127-128,131,272,293

Kornerup, hovedgård 105,177

Kornerup Mølle, Kornerup sogn 293

Kornerup sø, Kornerup sogn 105
 Korporalskroen, Karlstrup sogn 94,96,273
 Korsør købstad 272,274
 Kragehave, Høje Tåstrup sogn 117
 Krøjerup by, Sdr.Jernløse sogn 125
 Kvanløse by og sogn 125-126
 Kyndeløse by, Kirke Hyllinge sogn 281
 Kyringe by, Store Tåstrup sogn 125
 København 164,170,177,217,236,242,251,260,262,264,269,272-
 273,274,289
 Køge købstad 110,113,115,163,206,269,287
 Køge kro, Kildebrønne sogn 105,171,286
 Køge landevej 206
 Køge lyng, overdrev, Højelse sogn 96,110,259,282,285-288
 Køge mark, Ølby m.fl. byer, Højelse sogn 259
 Køge å 115

Lammestrup by, Borup sogn 137,244
 Langvads Dam (Damhussøen) 153,230,269,274
 Langtved by, Rye sogn 136
 Ledreborg, grevskab 102,105,119-128,130,184,220,224,270,273,
 280,293-294
 Lejre by, Allerslev sogn 123,124,127,128
 Lellinge by og sogn 115
 Lellingegård, hovedgård 114-115,258-259
 Lerbjerg by, Kirke Hvalsø sogn 101-102,119-120,123
 Lermarken, Skalstrup by, Vor Frue sogn 258
 Lille Karleby by, Lyndby sogn 124,125,130,131,143,280-281
 Lille Knabstrup by, Sdr.Jernløse sogn 125
 Lille Ladager by, Ejby sogn 96,286
 Lillemarken, Skalstrup by, Vor Frue sogn 258
 Lillemarken, Jersie by og sogn 259
 Lille Salby by, Højelse sogn 113,114,259
 Lille Rørbæk by, Snostrup sogn 104
 Lille Skensved by, Højelse sogn 96,113,114,166
 Lille Valby by, Ågerup sogn 106,133,287

Lille Vang, mark, Kirke Såby sogn 130
Lille Vejle bro, grænse mellem Kildebrønne og Ishøj sogne 272
Lindholm, hovedgård 103,105,127-132,139,142,184-185,280
Lyndby by og sogn 124-125,127,130-131,281
Lyngby (Kgs.Lyngby) by og sogn 157
Lystagergård, ladegård 213
Løvenborg, hovedgård 221,253

Manderup by, Osted sogn 125
Manderup by, Skibby sogn 209,281
Marbjerg by, Fløng sogn 105,133,287
Marup by, Tølløse sogn 144
Merløse by (St.Merløse) 125
Mogenstrup by, Sdr.Jernløse sogn 125
Mortenstrup by, Jystrup sogn 101,102,119
Mosedede by, Greve sogn 112,116,117,286
Munke Bjerby by og sogn 126
Mølle Borup by, Store Tåstrup sogn 125
Møllemosen, Karlstrup sogn 115

Nordre-mark, se Roskilde mark
Nordre-mark, Herringløse m.fl. byer, Hvedstrup sogn 257
Nyrup by, Stenmagle sogn 126
Nyrup by, Ugerløse sogn 125,126
Næs Overdrev (Skjoldenæsholms overdrev) 273
Næsby by, Orø sogn 135
Næsbyholm, hovedgård 175,177,293
Næstved købstad 273
Nørre Dalby by og sogn 238,243,258
Nørre Eskilstrup by, Soderup og Tølløse sogne 126
Nørre Hvalsø by, Kirke Hvalsø sogn 125,126,142,280
Nørre Jernløse by og sogn 125
Nørup by, Nr.Jernløse sogn 125

Odsherreds gods 213
Olden, overdrev, Højelse sogn 114

Olshøj mark, Kildebrønde sogn 91
Onsved by, Skuldelev sogn 210
Ordrup by, Store Tåstrup sogn 125,142
Orupgård, Særløse sogn 101
Oruphus, Særløse sogn 101
Orø 135.
Osager by, Osted sogn 123,125
Osted by og sogn 123,124,125

Ramsøgårde by, Gadstrup sogn 95,97,123,124,137
Ramsølille by, Gadstrup sogn 93,95,97,137
Ramsømagle by, Gadstrup sogn 95,97,105,123
Ramsømagle sø, Gadstrup sogn 97,105
Ravnsholte by, Særløse sogn 119
Reerslev by og sogn 117,134,135
Regnemark by, Borup og Kimmerslev sogne 137,236
Regstrup by, Nr.Jernløse sogn 125
Revers-marken, Højelse sogn 259
Ringsted købstad 272,276
Ringsted Kloster, hovedgård 220
Risbyholm, hovedgård, se Benzonseje
Rorup by og sogn 97,123,124,125,285
Roskilde Domkirke 171
Roskilde Domkirkes gods 79-80,133-135,186,203,288-292
Roskilde købstad 258,269-270,272,276
Roskilde Jomfrukloster 80-82,203-206,285
Roskilde-mark, Tjæreby, Vor Frue sogn 97,124,258
Rude Eskilstrup by, Munke Bjergby sogn 126
Rye by og sogn 80,124,125,130,135,143
Ryegård, hovedgård 80,135-136,280-281

Salløv by, Snoldelev sogn 96,97
Saltofte by, Stenlille sogn 125,126
Sandlynggård, Stenlille sogn 125,126
Sasserup by, Søstrup sogn 125
Selsø, hovedgård 83,139,206-213,281

Selsø sogn 209
Skalstrup by, Vor Frue sogn 97,117,258
Skee Tåstrup by, Haraldsted sogn 125,126
Skensved å 114
Skibby by og sogn 139,209,210
Skierløse (fejl for Merløse) 125
Skjoldenæsholm, hovedgård 102,119,122,139
Skov Hastrup by, Særløse sogn 102,123,125,139
Skovmark, Højelse sogn 113,259
Skuerup by, Stenlille sogn 125,126
Skuldelev by og sogn 210,282
Skuldelev sogn 209
Skullerupholm, hovedgård 130,139,142,177,293
Slorup overdrev, Gevninge og Kirke Såby sogne 128
Smidstrup by, Soderup sogn 122,123,126,143,273
Smørumnedre by, Smørum sogn 160
Smørumovre by, Smørum sogn 160
Smørumovre sogn 159
Snedkerkroen, Kirke Såby sogn 269,272
Snoldelev by og sogn 93,96,97,117,288
Snoldelev Hastrup, Snoldelev sogn 96,97,115,117
Snævre by, Sdr.Jernløse sogn 125
Soderup by, Fløng sogn 105,133-134,290-292
Soderup by og sogn 122,126
Solrød by og sogn 96,112,115,117,137
Solrød mose, Solrød sogn 115
Sonnerup by og sogn 135,136,142
Sonnerupgård, hovedgård 122,213 ff.,280
Sonnerup sogn 250
Spanager, hovedgård 112,224-230,258
Stenlille by og sogn 126
Stenløse by og sogn 104,119,286
Stenmagle by og sogn 125,126
Sterkende by, Reerslev sogn 97,117,134
Stestrup by, Kirke Eskilstrup sogn 122,126
Stestrup Old, overdrev, Kirke Eskilstrup sogn 122,220

Store Karleby by, Kirke Hyllinge sogn 124,131,143,280,281
Store Ladager by, Ejby sogn 92,95,100,286
Store Mose, Jersie sogn 259
Store Salby by, Højelse sogn 96,113,114,166,259
Store Tåstrup by og sogn 125
Store Valby by, Ågerup sogn 105,106,133
Strandmarken, Jersie sogn 115,259
Strandmarken, Karlslunde sogn 115

Stubberup by, Borup sogn 238
Sundby færgested, Horns hrd. 140
Svalmstrup by, Valsølille sogn 126
Svanholm, hovedgård 81,82-85,210,281
Svenstrup by, se Søster Svenstrup
Svenstrup, hovedgård 112,125,235-248,258,282
Svestrup by, Ølstykke sogn 104,286
Svinevad, se Yderholms kro
Svogerslev by og sogn 123,124,131,272,287
Svogerslev sø, Svogerslev sogn 105
Syv by og sogn 95
Sæby by og sogn 124,131,281
Særløse sogn 101,119,123,125,139
Særløse overdrev, Særløse sogn 101
Søgård, Gørlev sogn 253
Sønderby by, Selsø sogn 281
Sønderstrup by, Kirke Eskilstrup sogn 126
Sørup by, Måløv sogn 160.
Søster Svenstrup by, Dåstrup sogn 137
Søtofte by, Store Tåstrup sogn 125
Såby by, se Kirke Såby

Tingerup by, Soderup sogn 123,126
Tjæreby by, Vor Frue sogn 97,117,134,257,258
Tjørntved by, Stenlille sogn 125,126
Tokkerup by, Allerslev sogn 123,125,126
Tolstrup by, Særløse sogn 101,119

Torkilstrup by, Kirke Såby sogn 124,125,130,136,143
Torslundemagle by, Torslunde sogn 117,134
Trellerup by, Herslev sogn 123,124,131,184
Trellund-marken, Skalstrup by, Vor Frue sogn 258
Trudsholm, hovedgård 142-144,248-256,280
Truelstrup by, Dåstrup sogn 92,137
Trygebrende sø, Særløse sogn 101
Tune by og sogn 97,117,134,289,290
Tunemarken, Tjæreby, Vor Frue sogn 117,258
Tune mose 113
Tygestrup by, Kirke Flinterup sogn 125
Tyre Buløkses Hule, Gevninge sogn 272
Tølløse, hovedgård 105,144
Tørslev by, Gerlev sogn 209,210,282
Tågerup by, Kirkerup sogn 105,106,133,285,286,287,289
Tågerup Mark, Kirkerup sogn 107
Tåstrup by, Jystrup sogn 272

Ubberup by, Ugerløse sogn 125
Udstруп by, Store Tåstrup sogn 125
Ugerløse by og sogn 125
Uglestrup by, Lyndby sogn 124,125,130,131,143
Ulvemose, overdrev, Havdrup sogn 93,94
Universitetets gods 138-140,256,286
Urup by, Borup sogn 137

Valborup by, Kirke Hvalsø sogn 101
Valby København 206,269,271,273
Valby bro 172,185,230
Vallø, hovedgård 93,110
Valore by, Ejby sogn 92,100,138
Valore Hestehave by, Ejby sogn 95,96,138
Vanløse by, Stenmagle sogn 125
Vartov Hospitals gods 239,256-259
Vasby by, Sengeløse sogn 133
Vasemader, Jystrup sogn 272

Vedde by, Munke Bjergby sogn 125,126
Veksø by og sogn 104,119,286
Veksø å, se Hove å
Vellerup by og sogn 281
Wellerup (fejl for Ventrup) 286
Ventrupgård, gård, Greve sogn 91,105
Vester Såby by, Kirke Såby sogn 124,125,130,142
Viby by, Syv sogn 97,123,124,137
Vibygård, hovedgård 105,140-141,259-261,282,286
Vielsted by, Kirke Flinterup sogn 125,126
Vindinge by og sogn 97,117,134
Vinstrup by, Sønder Asmindrup sogn 125
Vor Frue sogn 257
Værebros Møller, Gundsømagle sogn 272,286
Værebros å, 104

Yderholmskro, Bjæverskov sogn 273

Øde Hastrup by, Vor Frue sogn 97,117
Ølby by, Højelse sogn 94,95,96,110,111,113,116,166,258,285,287
Ølby Haveskov, se Ølby Ås
Ølby Hestehave, overdrev, Højelse sogn 94,95
Ølby Lyng, se Ølby Hestehave
Ølby Ås, Højelse sogn 111
Ølsemagle by og sogn 96,110,113,114,166,287
Ølsemagle sogn 166
Øm by, Glim sogn 105,106,123,124
Ørninge by, Borup sogn 137
Ørsted by og sogn 92,94,95,96,97,100
Ørsted Hestehave, Ørsted sogn 286
Ørsted Overdrev, Ørsted sogn 100
Østerris, overdrev, Herslev sogn 130
Øster Mark, Gundsømagle sogn 285
Øster Syv by, Syv sogn 97,105,123
Østre-mark, Hvedstrup sogn 257
Østrup by, Kirkerup sogn 105,108,133,257

Østrup by, Undløse sogn 125
Østrup sø, se Gundsømagle sø
Øvemosen, Vor Frue sogn 134

Åmarken, Jersie sogn 259

Ågerup by og sogn 133

Åstrup, hovedgård 85-86, 130, 142-144, 220, 261-266

GODSEJERRØSTER

Landøkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735-1770

Landbohistorisk Selskab

GODSEJERRØSTER bringer den originale tekst fra en række indberetninger, som den enevældige konge gennem sin centraladministration afkrævede godsejerne om forholdene på deres godser. Samtidig fik godsejerne lejlighed til at give udtryk for de synspunkter, de måtte have på regeringens reformplaner inden for landbruget.

Foruden at give indblik i de holdninger, der herskede i godsejerkredse, beskriver indberetningerne de fysiske forhold i landets forskellige egne, oplysninger som ellers kun findes spredt.

I denne bog er trykt de vigtigste indberetninger fra godserne i det gamle ROSKILDE AMT for årene 1735, 1757 og 1768-70.

I Roskilde amt fandtes godser af forskellig størrelse og type, og de fleste af tidens gængse holdninger er repræsenteret. Desuden naturligvis de specielle, som har rod i de lokale forhold.

Teksterne, der er forsynet med indledning og stedregister, kan på én gang læses som et lokalhistorisk dokument og som en prøve på den information, der kom til at danne grundlag for de kendte landboreformer i slutningen af 1700-tallet.

Udgivelsen er foretaget ved:
Cand.mag. Margit Mogensen (f. 1946)
og
Cand.phil. Poul Erik Olsen (f. 1952)

Der er ydet økonomisk støtte til bogen fra:
Sparekassen SDS
og
Roskilde amtskommune.